1235–1238

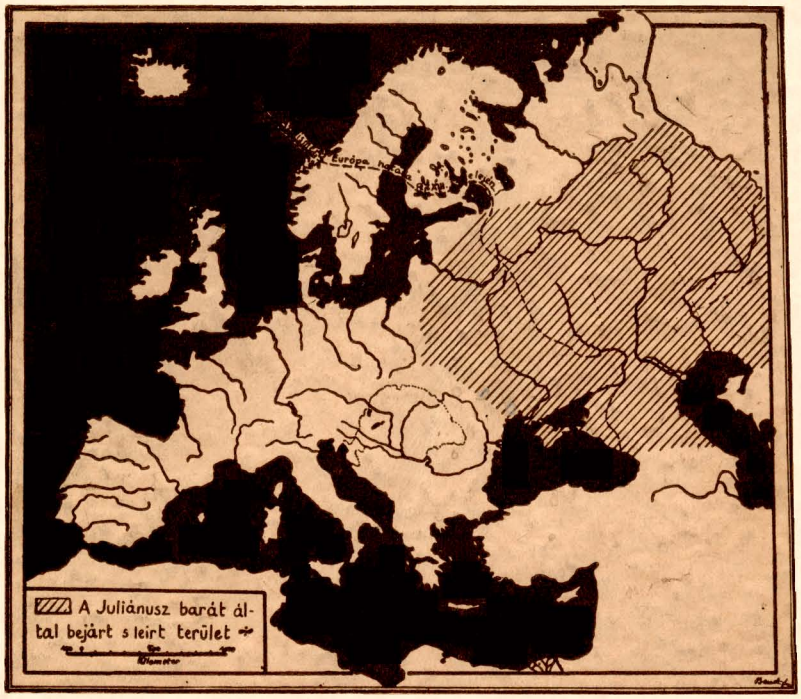

AZ ISMERETLEN JULIÁNUSZ

Dr BENDEFY

Juliánusz és Gellért atyák szobra.

Antal Károly szobrászművész gyönyörű alkotása azt a jelenetet örökíti meg, amikor Juliánusz kitartásra buzdítja elerőtlenedett társát: Amott már vége a sivatagnak, mutat keletnek. Megmenekülünk!...

Dr BENDEFY LÁSZLÓ

AZ ISMERETLEN JULIÁNUSZ

A LEGELSŐ MAGYAR ÁZSIAKUTATÓ ÉLETRAJZA ÉS KRITIKAI MÉLTATÁSA

46 képpel, 8 térképpel és 5 kézirati facsimilével.

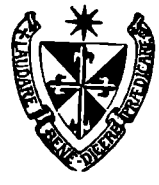

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.
1936

Minden jogot fenntart magának a szerző.

Nihil obstat. *Dr. Fr. Dominicus M. Reinik* cens. libr. — *Fr. Cornelius M. Béla* cens. libr. Nr. 715/1936. Imprimatur. Budapestini, die 22. Nov. 1936. *Fr. Bartholomaeus M. Badalik* prior provincialis.
Nihil obstat. *Dr. Michael Török* censor dioecesanus. Nr. 4004/1936. Imprimatur. Strigonii, die 2. Dec. 1936. *Dr. Julius Machovich* vicarius generalis.

Felelős kiadó: a Credo kiadóhivatala. — P. Béla Kornél O. P.

Stephaneum nyomda r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. — A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

Az első magyar dominikánus-missziók

csodálatosan hőslelkű résztvevői

s

különösképen

Ottó, Gellért és Juliánusz

atyák

dicső emlékezetére

fr. Juliánusz

utazásának

700 éves fordulója

alkalmából

ELŐSZÓ

A sok más, sokszor emlegetett s hangosan ünnepelt jubileum között elérkeztünk az idén egy már-már majdnem elfelejtett jubileumhoz. Kerek hétszáz évvel ezelőtt, 1235—36-ban járta meg Alánia vad vidékeit, a kirgizpuszták élettelen birodalmát, az Ural erdőborította lejtőit s a végtelen orosz rónaságokat egy magyar, domonkosrendi szerzetes, névszerint Juliánusz.

Ez az út reánk, magyarokra nézve több okból is nagyon nevezetes. Elsősorban ez alkalommal fedezte fel Juliánusz barát Ázsia magyarjait abban a *Magna Hungariában*, amelyet a legtöbb nyugati s hazai krónika megemlített ugyan, de csak annyit tudtak róla, hogy valahol Meótisz ingoványain túl, Európa és Ázsia határán fekszik.

Másodsorban Juliánusz volt az, aki közvetlen értesülései alapján elsőnek hozott hírt Európába a tatárok közeli, támadó szándékáról.

Harmad-, de nem utolsó sorban Juliánusz útja tette újból ismertté Ázsiát az ókori földrajzi ismeretek széles perspektiváját már rég elveszített Nyugat előtt.

Már maga az a tény, hogy ezek az eredmények nem tudtak elveszni az Idő óceánját borító feledés sötét ködében, bizonyítja nem mindennapi voltukat.

Aki pedig ilyen tetteket visz véghez: nem mindennapi, szürke ember. Valóban, Juliánusz testvér az évezredes magyarság egyik legnagyobb alakja: tudós és hős, vallásának egyik legelszántabb apostola.

Ami hét szerzetestársának nem sikerült, végrehajtotta ő: a földi poklok minden kínján keresztül felkutatta azokat a magyarokat, akik a honfoglaló törzsektől elszakadván az Ural nyugati lejtőin telepedtek meg.

Közel két esztendőbe, hihetetlen sok nélkülözésbe és szenvedésbe került ez az út, de teljes sikerrel járt. Emellett az ázsiai magyarok között találkozott Juliánusz a tatár kán követével s a vele folytatott beszélgetés alapján ő volt az, aki még 1237-ben hírül hozta, hogy a tatárok Németországgal együtt a dunamenti Magyarországot is el akarják pusztítani.

Mint földrajzi utazó közel akkora területet tett ismertté Nyugat előtt, mint az akkor ismert Európa volt! Hisz — míg Juliánusz az ellenkezőjét be nem bizonyította — azt hitték és tanították még a főiskolák katedráin is, hogy Ázsiában, azaz a Tanaiszon (a mai Don folyón) túl nem emberek, hanem különböző, fantasztikus szörnyetegek laknak.

Juliánusz tudása és bátorsága döntötte meg a középkor téves

geográfiai tanításainak addig áthághatatlan bástyáit s híradásai nyomán Nyugat egy merőben más, forrongó világba nyert bepillantást.

Ezzel azonban még nem merült ki Juliánusz történelmi hivatása. 1237-ben másodszor is vállalkozott arra, hogy visszatér az ázsiai magyarokhoz. Vállalkozott, noha tudta, hogy a pusztító mongol vihar ördögei már eltépték láncukat és rövidesen ellepik az orosz síkságot.

Ment és nem rettent vissza Tartarus fajzataitól, nem ijesztették meg a száguldva közeledő tatár seregek! Csak akkor gondolt visszatérésre, amikor a mongol hadak már a közvetlen szomszédos tartományokat dúlták.

És e nehéz viszonyok közt is megállta a helyét mint ember, mint pap és mint kutató egyaránt. Munkásságának eredményei földrajzi, néprajzi, történelmi és egyháztörténeti szempontból egyaránt felbecsülhetetlenek. Emellett — ismételten hangsúlyozzuk — *akkora ismeretlen területről adott számot, mint Ausztrália egész kontinense.*

Ha Juliánusz nem magyarnak születik, hanem bármely más, nyugati nemzet fia lett volna, ma a legnagyobbak között emlegetnék, így pedig még idehaza is alig tudnak róla.

E munka célja tehát elsősorban az, hogy a hetedik évszázados fordulón emléket állítson annak a méltatlanul elfelejtett Juliánusznak, aki legalább is díszes szobrot érdemelne hazájától, de így még emléktáblája sincs!

Másrészt a ritka jubileum különösen megokolttá teszi, hogy Juliánusz útját minden szempontból megvizsgáljuk és tüzetesen feldolgozzuk annál is inkább, mert mind a mai napig több homályos, vagy roszszul értelmezett rész zavarta az eredeti szövegek valódi értelmét.

A munka tehát a Richardusz-féle jegyzőkönyv és a Juliánusz-féle levelek eredetijeinek hű fordításán kívül tanulmányokat tartalmaz. Ezek együttesen felelnek meg felvetett kérdéseinkre: ki volt, hol és mikor járt, milyen eredményt ért el Juliánusz barát. Kik voltak követői, milyen hites kútfők szólnak róla?

Ha választ adunk ezekre a kérdésekre, akkor nagyjában teljes képünk lesz Juliánusz egyéniségéről, útjáról s annak jelentőségéről. Szerző arra törekedett, hogy minden rendelkezésére álló, földrajzi, történelmi és egyháztörténeti, nyelvtudományi és néprajzi tudományos adat, nyom és útmutatás felhasználásával necsak teljes, hanem igaz képet is nyujtson a hős szerzetesről.

Juliánusz két utazásának történetét — teljes részletességgel s a mai tudásunknak megfelelő, hű földrajzi háttérrel — külön kötetben dolgozta fel.

Ha ezzel a munkával sikerült Juliánuszra irányítania a figyelmet és neki megbecsülést és tiszteletet szereznie a magyar szívekben, célját elérte a

Budán, az Úr 1936-ik esztendejében.

Szerző.

I.

KI VOLT JULIÁNUSZ?

Aki csak vázlatos körvonalakban is ismeri Juliánusz és társainak hihetetlen nélkülözésekkel, szenvedésekkel és áldozatokkal teli utazását, nemkülönben útjok rendkívül jelentős eredményeit, lehetetlen, hogy ne merülne fel benne a kérdés, ki is volt ez a kivételes férfiú, aki ilyen emberfeletti feladatot két ízben is meg tudott oldani.

Fájdalommal állapítjuk meg, hogy Juliánusz személye, eredete s kiléte olyan homályban áll előttünk, mintha csak nevét sem ismernők. Ha volna a magyarországi domonkosrendi tartománynak az 1303. évinél korábbi keletű zárdalajstroma[1], szerzetesi neve és munkálkodásának időpontja alapján könnyen tisztázhatnók a felvetett kérdést. Mivel azonban a rendtartomány alapításának első félszázadából zárdalajstrommal nem rendelkezünk, minden reményről le kell mondanunk.

Juliánusz neve ma már fogalom. Megtestesítője annak a sok igyekezetnek, kitartó munkának és célratörekvésnek, amelynek eredője végül is az uralmenti magyarság feltalálása s — a későbbiekben — azok megtérítése volt.

Lehetséges, hogy személyét örökre a bizonytalanság köde takarja el előlünk, de vajjon lényeges-e az égbolton végigszáguldó, tündöklő üstökösnél, honnan jött, hova tűnt el, milyen nevet adott neki dadogó emberi ajkunk?! Reánk nézve vajjon nem csak az fontos-e, hogy milyen természeti jelenségek kísérték tüneményes útját s milyen következményei voltak annak a mi külön kis világunkra nézve?

Így vagyunk Juliánusszal is. Miként tetteiben emberfelettinek mutatkozott, a sorstól elhivatott személyét körülvevő homály is csak jó arra, hogy multba vesző alakját a hit, a tudomány és elsősorban a magyarság legnagyobb hőseinek, legragyogóbb lángelméinek ideális magasságába emelje.

Amikor a következőkben mégis foglalkozni akarunk Juliánusz személyével, csak azokra a jellemzőkre térünk ki, amelyeket a leírtakból több-kevesebb bizonyossággal következtethetünk.

* * *

Hogy Juliánusz domonkosrendi szerzetes volt, ahhoz kétség nem fér. Betűszerint kifejezi ezt a Richardusz-féle jegyzőkönyv[2] a következőkben: «A prédikátor barátok... óhajtván a hitetlenek megtérítését, az említett nemzet keresésére négy barátot küldtek ki...»

A domonkosrend Magyarországon 1221-ben telepedett meg.[3] Juliánusz 1235-ben indult el nagy útjára. A rendkívüli feladatot nem átlagosan, hanem a legnagyobb sikerrel oldotta meg. Megfigyelései a tudományosan képzett férfiú éleslátására vallanak. Bizonyára rendelkezett nyelvismeretekkel. A kódexekben lefektetett egyházi és világi tudományokban járatos. Enélkül nem vehetett volna részt e küldetésben. Nemcsak a pápa rendelkezései írták ezt elő, hanem Róbert érsek és Béla ifjúkirály bizalmát sem nyerte volna meg Juliánusz, ha nem lett volna a feladatra alkalmas, képzett enber.

Azon körülmény alapján, hogy egyedül Juliánusz bírta ki a másfélesztendős út rengeteg fáradalmát s megpróbáltatását, biztosra vehetjük, hogy 1235-ben legfeljebb 30—35 éves lehetett. Ebből viszont következik, hogy vagy érett fővel, 20—22 éves korában lépett a magyar földön megtelepedő domonkosrendbe, vagy — ami szintén lehetséges — Magyarországi Pál mesterrel[4] együtt jött vissza hazájába Bolognából, ahol esetleg Pál atya tanítványa volt.

Ennek a feltevésnek nagyon mellette szól az a körülmény, hogy Juliánusz barát útja során kivételes képzettségről tett tanuságot : olyan széleskörű és alapos műveltségről, hogy annak csiráit sokkal valószínűbben szerezte meg a világhírű bolognai egyetemen, mint az idehaza újonnan alapított kolostorokban.

Annál is inkább valószínű, hogy Juliánusz a bolognai egyetem magyar diákjai közül való, mivel idehaza a rendtartomány kiépítése olyan iramban folyt,[5] hogy ebből a munkából minden rendtagnak ki kellett vennie a maga részét. Itt a prédikátor barátoknak harcolniok kellett a lelkekért és nem tölthették minden idejüket a kolostorok csendes, termékeny magányában.

Az ország határain belül folyó térítési és lelkipásztori tevékenységen kívül igen sok munkát adtak a határokon túl lakó kunok, bolgárok, a Balkánon szerte elszaporodott eretnekek is.[6] Viszont ez a térítői tevékenység volt a legjobb alkalom a környező népek nyelvének elsajátítására.

Ha Juliánusz valóban a bolognai egyetem hallgatója volt is egykoron, nem kétséges, hogy magyar születésű volt. Vajjon tudott volna-e érintkezni magyar nyelven hat évszázaddal korábban elszakadt véreinkkel, ha nem anyanyelve a magyar? ! Mert bármennyire is hasonlított a kétféle magyar nyelv egymáshoz, egészen bizonyosnak látszik, hogy a huzamos különélés annyi különbséget eredményezett a két nyelvjárás között, amennyit csak egy született magyar tudhatott sikerrel legyőzni.

Juliánuszt magunk elé idézve, nem szabad a minden idejüket a kolostor falai közt töltő, sporttól, turisztikától, testedzéstől távolálló, éppen ezért testben nem ritkán elpuhult baráttípusra gondolnunk.

Juliánusz idejében Sz. Domonkos rendje még rendszeres alamizsnagyüjtésből tartotta fenn magát.[7] Már pedig kevés embernek van mostohább sorsa, mint a kolduló barátnak. Kis kordéját húzva, vagy nagy batyuját cipelve rójja az utakat falutól-faluig. Napsütésben, szélben, fagyban, esőben és jóidőben egyaránt kint kell mozognia a szabadban és a természeti erőkkel szemben ruházatán kívül nincsen egyéb oltalma.

Juliánusz szempontjából a rend akkori kolduló jellegének azért

van különös fontossága, mert ez az életmód benne is egész különös, nekünk talán már kissé érthetetlen, tőlünk nagyon is az ideálok szférájába emelkedett világszemléletet alakított ki.

Juliánusz, mint egykorú rendtársai is, nem a középkori remeték világtól elvonult életét élte. Nem rejtőzött el Istent kereső gondolataival az erdők mélyébe, sem a puszták magányába. Kolduló testvéreivel együtt ott él a nyüzsgő élet közepette : a városokban és falvakban. Szegényen, lemondásokkal tele, de ez az élet nem jelent számára nélkülözést és szűkölködést, hanem inkább felszabadulást, a test legyőzését, a nagyobb s tisztább lelki harmóniát. Hiába keressük arcán az aszkéták komorságát : ő derűs lélekkel, ujjongó, szeretetet szomjuhozó s a szeretet gyöngyszemeit pazarul szóró szívvel jár a világban. Szereti az Istent és a világban, annak minden megnyilatkozásában, fűben, fában, virágban, emberben, az állatokban, a tájban, a folyóban, az esőben s hótakaróban a vakító villámban s elhaló mennydörgésben felismeri Isten csodálatos és hatalmas alkotásait s ezért kitárt szívvel ölel mindent és mindenkit magához. Adni, elfogadni, szolgálni s szenvedni, önmagán túlemelkedni, mindez könnyűvé és természetessé vált Juliánusz előtt.

S miként lelkét, egyéniségét a rend kolduló mivolta alakította az útra legalkalmasabbá, fizikailag a térítések váltak ugyanúgy hasznára. A domonkosok térítői tevékenysége úgyszólván az egész északi Balkánt felölelte.[8] A papoknak igen nagy távolságokat kellett bejárniok. Erre gyalog képtelenek lettek volna, mert akkor minden idejük az ide-oda vándorlásban veszett volna el. Lóháton járták tehát Szerbia zordon hegyeit, Bosznia és Horvátország karsztvidékeit, Bolgárország és Kunföld síkságait egyaránt.

Ez az életmód minden fiatal barátot megedzett arra, hogy adandó alkalommal a legnehezebb feladatokkal is bátran szállhasson szembe.

Még egy kérdésre adhatunk az igazsághoz valószínűleg közel járó feleletet s ez az : melyik kolostorhoz tartozott Juliánusz? Bátran felelhetjük : mint állandó lakos, egyikhez sem, de valószínű, hogy a legszorosabb kapcsok a székesfehérvári kolostorhoz fűzték.

Ezt a feltevést a következő okok teszik valószínűvé : A betelepülő domonkosrend legelső kolostora az ősi királyi és koronázó fővárosban, Székesfehérvárott létesült,[9] ahol az új rendet különösen kedvelő Árpádházi királyok bőkezű támogatásával, a rendház rohamos fejlődésnek indult. Nem kétséges, hogy az esztergomi és budai kolostorok is részesültek a királyi kegy bőkezű juttatásaiban, de valószínűtlen, sőt kizártnak mondható, hogy ez utóbbiak 1235-ben az elmélyedő, tudományos élet szükségleteit úgy tudták volna szolgálni, mint a fehérvári kolostor. Hogy lehetett volna — csak például — oly gazdag könyvtáruk, mint amannak, mikor 8—10 esztendővel később rakták le ezek alapját.

Nem is kételkedik Fehérvár jelentőségében és elsőbbségében senkisem. Mindössze annyit jegyezhetünk még meg, hogy egyesek, félremagyarázván a tényeket, Székesfehérvár helyett Gyulafehérvárott keresik azt a kolostort, amely Juliánuszt magáénak vallhatta. Ezzel szemben csak röviden utalunk arra, hogy míg Székesfehérvár kolostorát Magyarországi Pál valószínűleg még 1221-ben alapította, a gyulafehérvári kolostorról fennmaradt okmányaink csak az 1290—1300-as évekből

emlékeznek meg.[10] Tehát minden bizonnyal jóval későbbi alapítású. Egyáltalán : Erdély déli részén telepített domonkoskolostorainkról csak oly késői okmányokat tudunk felmutatni, hogy valószínű, ezt az országrészt a rend csak a tatárjárás utáni restaurációs korszakban, sőt csak a közviszonyok helyreállta után népesítette be tagjaival.

* * *

Az a világ, amelyben Juliánusz élt, kétszeresen ismeretlen, rejtélyes, csodálatos s majdnem érthetetlen azok előtt, akiknek nem volt alkalmuk, hogy abba belepillanthassanak. Kétszeresen, mert egyrészt 700 esztendő távola választja el tőlünk, másrészt az egyházi rendnek is egy új, szigorú szabályzatú tagozata, a Domonkosrend falai közé szorul.

Mindkét tényező erősen, elválaszthatatlanul összeforrott Juliánusz egyéniségével, sorsának alakulásával. Ezért nagyon üdvös lesz, ha röviden áttekintjük a Domonkosrend alapításának és magyarországi elterjedésének történetét, hogy annál helyesebben alakíthassuk ki magunkban a hős Juliánusz igaz jellemrajzát.

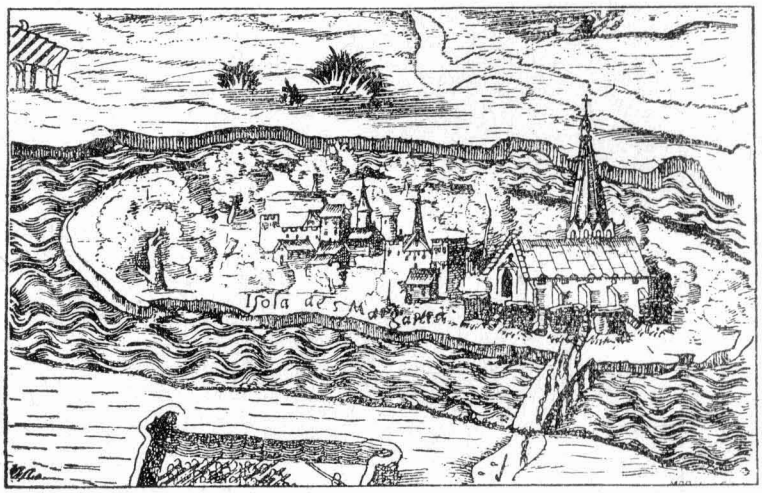

A dominikánusok margitszigeti kolostora 1542-ben. (Egykorú fametszet.) A rajz szerint a kolostor a sziget déli végén épült, ma viszont a sziget északi végében találjuk a romokat, amiből a zátonysziget tetemes vándorlására következtethetünk. A kolostort az óbudai parttal híd kötötte össze. A templomot jégtörő rőzsepillérek veszik körül.

II.

A PRÉDIKÁTORREND

A XIII. században hatalmasan fellendült vallásos buzgóság fényes oldalára sok társadalmi ferdeségből származó nehézség vetette árnyékát. Az isteni Gondviselés a bajterhes idők gyógyítására kiváltképpen két férfiút rendelt: a spanyol Szent Domonkost és az olasz Szent Ferencet.

A caleruegai születésű, szentéletű osmai alperjel, Domonkos, egyízben püspökével együtt, hivatalos minőségben Délfranciaországban utazgatott. Toulouseban járván saját szemével látta és tapasztalta azt a pusztítást, amelyet az albiak vittek végbe. Ezek — a magukat katharoknak, azaz tisztáknak nevező szekta — az akkori idők szocialistái, vagy kommunistái voltak. Az állami és társadalmi rend alapjait támadták meg: a család, a tulajdon és a felsőbbség ellen törtek, de a vallást sem kímélték. A mozgalom mindig szélesebb kereteket öltött. Várakat és városokat foglaltak el, szálltak meg, döntöttek romba a forradalmárok, sőt nyiltan szembeszálltak az ősi rendet védő államhatalommal is. II. Frigyes, német császár szigorú törvényei halálbüntetést szabnak ki a katharokra, III. Ince pápa kereszteshadat hirdet ellenük, de mindez mit sem használ. A mozgalom egész Középeurópát elárasztotta.

A lelkek átformálására, megnyugtatására, Istenhez vezetésére volt szükség. Szent Domonkos[1] ezt nemcsak megérezte, hanem a reformmunka útját is csakhamar megtalálta. Maga köré gyüjtötte azokat a szerzeteseket és papokat, akik belátták, hogy a hithirdetésre, a kivetni valókat, az erkölcstelenségeket ostorozó prédikációkra van szükség. Az albiak eretnekségéből kiragadott nők és leányok lelki nevelésére 1206-ban a délfranciaországi Prouilleban megalapította az első apácazárdát. Tíz évvel később Toulouseban az első férfikolostort is megszervezte. III. Honorius pápa még az 1216. évben jóváhagyta Szent Domonkos rendjének szabályait, amelyeket részben a premontreiek, részben az ágostonrendi szerzetesek eredeti regulájából vettek át. A jóváhagyó pápai okirat szavai: «Abban a reményben, hogy a szerzetnek testvérei a hit előharcosai és a világ igazi világosságai lesznek, megerősítjük azt», — mintegy kijelölik azt az utat, amelyen a dominikánusoknak haladniok kell s amelyet immár hét évszázadon át hűen követnek.

A rend célja és feladata az Ige hirdetése.[2] Erre céloz a rend hivatalos neve is: Ordo Fratrum Praedicatorum, rövidítve O. P. Hogy pedig a rend tagjai ennek a hivatásnak mindenkor s minden körülmények között megfeleljenek, az Alapító bölcs elgondolással arra törekedett,

hogy igen szigorú rendszabályokat írjon elő. Ezért, amíg az eredményes apostolkodásra az egyévi noviciátus után több (jelenleg 8) évi bölcseleti és teológiai tanulmányt tett kötelezővé, emellett a régi szerzetesi élet minden szigorúságát, így az állandó hústilalmat, a Szent Kereszt felmagasztaltatása ünnepétől húsvétig tartó rendi böjtöt megtartotta. Előírja a tökéletes szegénységet, a tonzura viselését, rendi ruhának pedig a tiszta fehér gyapjúkámzsát jelöli meg. Ezt szónoklat és kimenő alkalmával csuklyás, fekete körgallér egészíti ki. Szent Domonkos fiainak ruházata hét évszázadon át mit sem változott; mintegy külsőleg is szimbolizálja azt az állhatatosságot, amellyel a dominikánusok atyjuk nagy eszméihez és rendjük előírásaihoz az élet minden küzdelme és vihara közepette is hűek maradtak.

Az Alapító azonban — Isten bölcs kegyelmével megáldva — előre látta, hogy — különösen a hittérítői tevékenység során — sokszor adódik majd olyan helyzet, amikor a rend tagjai az előírt szabályokhoz nem tudnak majd alkalmazkodni, vagy ez az alkalmazkodás túlságos nagy áldozatokkal járna s talán nem is válnék a térítői munka előnyére, ezért a rend elöljáróinak tág határok között felhatalmazást adott alattvalóiknak a szabályok alól való felmentésére, ha ezt a lélekmentés, hittérítés, vagy egyéb vallási célzatú munkakör úgy kívánja.

A megalakuló Domonkosrend kezdetben — mint koldulórend — alamizsnagyüjtéssel tartotta fenn magát, mígnem 1475-ben IV. Sixtus pápa megengedte, hogy a rendnek a megváltozott viszonyokra való tekintettel birtokai lehessenek, de a rend kolduló jellegét nem törölte el.[3] Eszerint Juliánusz — mint domonkosszerzetes — koldulórend tagja volt. Elsőrangúan fontos tényező! Mert nagy alázatosságot és nagy lelki erőt követel, hogy egy olyan széleslátókörű, tudós férfiú, mint Juliánusz, a betevő falatért könyörögni tudjon! Ez az életmód eleve megedzette, alkalmassá tette a hős barátot ebben a tekintetben is a nagy útra.

Szent Domonkos rendje célszerű és szükséges alapítás volt. Mutatja ezt az a körülmény is, hogy már 1230 táján 250 kolostoruk volt a világon. 1260-ban a Domonkosrendnek 7000 tagja van, akik közül 5000 az áldozópap, a többi laikus testvér és apáca. A rend legnépesebb a XVII. században volt, amikor tagjainak száma majdnem elérte a 20.000-et. A rendtagok lelki életét tökéletesen visszatükrözi néhány számadat: soraikból 15 szent, köztük két egyháztanító (Doctor Ecclesiae), közel 250 boldoggá avatott, 4 pápa, 80-nál több bíboros és 2000-nél több érsek és püspök került ki.[4]

A rend fénykora a XIII. századra esik. Ezidőben törték le a rend tagjai az albiak és valdiak vallás-, haza- és erkölcsellenes, forradalmi megmozdulásait, nemkülönben igen jelentős hittérítői munkásságot fejtettek ki. Ebben a hittérítői munkában a bosnyák és kun missiók révén a legelső sorban küzdött a Provincia Hungariae.

A Szent Domonkos-rend kiválóságát bizonyítja az a tény is, hogy a középkori katolikus hitvédelemnek, a hit tisztaságának megőrzése végett annyira fontos, de sokszor annyira félreismert, félremagyarázott és megrágalmazott inkvizíciónak a vezetői évszázadokon át dominikánusok voltak.

Manapság is dominikánus a titkára az Index-Congregatiónak és a Magister Sacri Palatii, azaz a római, legfőbb könyvcenzor magas tisztjét — Szent Domonkos idejétől fogva mind a mai napig — mindenkor dominikánus töltötte be.

* * *

A domonkosrendiek sorában számos világnagyságot, szellemóriást találunk. Elsők között Nagy Szent Albertet és Aquinói Szent Tamás Egyháztanítókat kell említenünk.[6]

Szent Albert 1193-ban született a Duna melletti Lauingenben, mint az előkelő, német gróf Bollstädt család gyermeke. 30 éves korában lett a rend tagja. Mint teológus, filozófus és természetkutató, egyaránt kiváló. Átfogóerejű és -keretű tanításai miatt méltán rászolgált az «általános tudású tanító — Doctor universalis» jelzőre. Előadásokat tartott Párisban, Kölnben és több német városban. Két évig regensburgi püspök volt, de vágya visszahajtotta a katedrára. Ott is halt meg 1280-ban.

Nagy Szent Albert általános tudományos jelentőségét az alábbiakkal körvonalazhatjuk : az ő munkássága jelölte ki a határt a teológiai és filozófiai ismeretek között. Amíg az előbbi tudományszakban Szent Ágostont követi, az utóbbiban Arisztotelesz tanítványa. A természettudományok körében orvosi és még inkább az állatorvosi tudományokkal foglalkozott. Munkáiban bőven szól a nemek keletkezéséről és az öröklés problémáival is foglalkozik. Párisi és kölni tanári működése során bámulatos széleskörű tudásról tett tanuságot, és pedig nemcsak az említett tudományszakokban, hanem a fizika, kémia, növény- és állattan stb. terén is. Termékenységére jellemző, hogy művei 1651-ben Lyonban, bár hiányosan és kritika nélkül, 21 kötetben jelentek meg. Műveinek teljes kiadása (1890—99. Bornget) 38 kötetre rúg. Modern tudományos felfogására jellemző, hogy «De animalibus» című munkáját 1920-ban adta ki újból Stadler 2 kötetben.

Albertus Magnus minden bizonnyal a középkor egyik legtermékenyebb és legalaposabban képzett német írója. Büszkék lehetnek reá rendje és a világ természettudósai egyaránt ! 1622-ben boldoggá, majd 1931-ben szentté és Egyháztanítóvá avatták.

Albertus Magnus legjelesebb tanítványa Aquinói Szent Tamás volt. Olasz, a Hohenstaufokkal rokoni kapcsolatban álló grófi családból származott. Párisban, Kölnben, Rómában, Nápolyban és más olasz városokban tanult. Csodálatos képességei Nagy Szent Albert vezetésével fejlődtek ki oly mértékben, hogy a bölcseleti és hittudomány terén még mestereit is felülmúlta. Ő a legnagyobb keresztény gondolkodó és a középkori egyházi tudományok fejedeleme. Angyali tisztasága és tökéletes elméje miatt «angyali tanító» néven tiszteli az Egyház. Éppen útban volt, hogy részt vegyen az 1274-i lyoni zsinaton, amikor — 49 éves korában — utólérte a halál. 1323-ban avatták szentté. A párisi egyetem tanszékét 1229-ben nyerték el a domonkosrendiek ; Szent Albert és Szent Tamás is ott tanítottak. A dominikánusok legősibb fellegvára a Szent Jakab-kolostor volt. Itt tanítottak mindenkor a rend legkiválóbb tudósai és ide törekedtek a legmesszibb tartományok növendékei.

Irodalmi munkásságuk mind a hittudományok, mind a legkülönbözőbb világi tudományok terén már ez időben is feltűnően gazdag volt.

A dominikánusok közül került ki Bartholomaeus de Las Casas, Chiapa püspöke. Hevesen kelt Amerika bennszülött őslakosságának, az indiánusoknak védelmére, amikor a «művelt» fehér ember azok teljes kipusztítására tört. Sajnos, hogy szava, erélyes felszólalásai pusztába kiáltott szó voltak csupán: a konkvisztádorok embertelen kínzásai, indiánüldözései, vérforraló garázdálkodásai zavartalanul folytak tovább.

Ugyancsak dominikánus volt az újabban sokat emlegetett, spanyol Franciscus Victoria, a népjogok erőteljes és nagytudású hirdetője.

A XV. században Fra Giovanni Fiesole tűnik ki a rend tagjai közül. A firenzei festőiskola különálló, új utakat teremtő mestere volt.

* * *

Szent Domonkos rendjének igen nagy előnyére vált, hogy tagjai már az alapítás első éveiben Párisban és Bolognában is megtelepedtek. Rendjük rövidesen olyan népszerűségre tett szert, hogy soraikban egyre nagyobb számban találjuk koruk legkiválóbb elméit, a világhírű bolognai és párisi egyetemek, főiskolák nagytudású professzorait és legjelesebb növendékeit. Igy mindjárt az első időkben lett a rend tagja Magyarországi Pál, korábban a bolognai egyetem nagyhírű jogtanára is, aki nevét több, kiváló jogi munkával tette széles körökben ismertté.[7]

Még főiskolai tanár korában írta «Notabilia primae et secundae compilationis» és a «Tertia compilatio» című munkáit. Johannes Andreae (1340 körül) és Antonius Augustinus, a XVI. század kiváló egyházjogásza igen elismerően szólnak e két műről, míg Fejérpataky Magyarországi Pált kora legkiválóbb magyar jogtudósának tekinti.

Mint szerzetes — a bolognai Szent Miklós-kolostorban élő rendtársai használatára — megírta a gyóntató atyáknak szánt első kézikönyvet. Ennek alapján később több más, hasonló kiadvány is készült. Nyomtatásban is megjelent R. Duelliusnál («Miscellan. Lib.» Augsburg. 1723. 59.), de téves szerző megnevezéssel, a későbbi kiadás pedig (Bibliotheca Casinensis, IV. 1880. 191.) a szerző nevét teljesen elhallgatja.

Az 1221. évi második rendi nagykáptalan, amely Szent Domonkos elnöklete alatt pünkösd vasárnapján vette kezdetét, a már akkor erősen terjeszkedő hitszónokrendet nyolc tartományra tagolta. Ezek a következők voltak: Spanyolország, Délfranciaország, Franciaország többi része, Lombardia, Róma városa Közép- és Délitáliával, Magyarország és egész Keleteurópa, Németország és Anglia.

E tartományok közül hazánkban és Angliában a rendnek kolostora még nem volt, bár a legújabb kutatások szerint már 1220-ban jártak hazánkban az első dominikánusok. Nagy munka várt tehát az úttörőkre! A nagykáptalan erre az úttörő és irányító szerepre keresve sem találhatott volna kiválóbb férfiút, mint Magyarországi Pált, a tudós és kiváló szónokot.

B. Pál tehát négy rendtársával, köztük a lengyel származású Szádokkal, a későbbi boldog sandomiri vértanuval, elindult Magyarország felé. Magával hozza a nagy Alapító ama megbízatását, hogy Magyarországnak főleg keleti felében és a mai Havasalföldön lakó kunok

között próbálja meg elhinteni és virágba fakasztani az igaz hit magvait. Szent Domonkos annyira szívén viselte a kunok megtérítésének ügyét, hogy ő maga is — a vértanuság vágyával lelkében — oda készült közéjük, halála azonban (1221 aug. 6.) ebben a tervében megkadályozta.

B. Pál és társai elsőnek Győrött állapodtak meg rövid időre.[8] Szívhez szóló szónoklataik, valamint a magyarok előtt addig ismeretlen szerzetesek külső megjelenése és közvetlen modoruk is olyan érdeklődést váltottak ki Győr népéből, hogy már három újonnan felvett noviciussal[9] gazdagabban mentek tovább — Veszprémen át — Székesfehérvár felé.

A Domonkosrend történészeinek kutatásai szerint B. Pál társasága sem Győrött, sem Veszprémben nem alapított kolostort.[10] Ellenben igen alkalmasnak mutatkozott erre a célra az ősi koronázó, székesfőváros: Fehérvár.

A Prédikátorrend tüneményesen rövid idő alatt megerősödött és elterjedt hazánkban. Megítélhetjük ezt abból, hogy 1226-ban, midőn Lipót osztrák herceg a bécsi, kremsi és más, osztrák domonkos-kolostorokat alapította, a magyar tartományból mentek alapító rendtagok Bécsbe.[11]

A rend magyarországi megtelepedésének első húsz esztendejében, 1221—1241 között, tehát a gyászos emlékű tatárjárásig, 12 férfi- és egy női zárda alapításáról rendelkezünk okmányszerű bizonyítékokkal.[12] 1303-ból már 33 férfi- és 3 apácakolostort felsoroló okmány maradt reánk.

A rend magyarországi megerősödésére utal az a körülmény is, hogy 1254-ben már Budán, 1273-ban pedig Pesten, majd 1382-ben ismét Budán tartották az általános rendi nagygyűlést, az úgynevezett nagykáptalant.[13]

Az 1254-i budai nagykáptalan befolyására történhetett, hogy az egy évvel korábban eretnek kezektől vértanu halált halt és 1253-ban már szentté avatott Veronai Szent Péterről nevezték el Buda városának azt a részét, amely a mai Ostrom-utcától a Víziváros felé terjedt. Neve: «Civitas Sancti Petri Martyris» volt.

A sok szerencsétlenséggel terhelt XIV. században, a Hunyadiak koráig a rend életében, mint másutt is, kisebbmértékű hanyatlás állott be.[14] Annál inkább igyekeztek Hunyadi János kormányzósága és Mátyás királysága idején teljes mértékben helyrehozni veszteségüket. 1378-ban a magyarországi tartomány úgyis szegényebb lett 14 kolostorral, mert ennyi esett az akkor létesült dalmátországi tartomány területére.

Az a lendület, amellyel a rend a Hunyadiak alatt járta a terjeszkedés útját, Mátyás király halála után sem vesztett erejéből[15], amit az is mutat, hogy hatvannál több férfi- és szigorú női kolostorban közel 1000 rendtag élt. A reformációig és a törökvészig a domonkosrendiek igen előkelő szerepet töltöttek be hazánk egyházi és közéleti terén. Tagjaik közül többen püspöki székhez is jutottak, így a tridenti zsinat atyái között egy magyar dominikánusból lett csanádi püspök is helyet foglalt. Püspökök voltak még Polnár és Kolozsváry atyák. 1567-ben a tartományfőnök Kermendi (körmendi) Gáspár; ő egyúttal a tapolcai apátság (Miskolc mellett) javadalmát is élvezte. Ő volt az utolsó magyar

tartományfőnök. Utána jóideig idegenekkel töltötték be ezt a címet A török pusztítás és a reformációval járó zavarok teljesen tönkretették a Prédikátorrendet hazánkban; úgyhogy 1611-ben meghalt a Rend *utolsó férfitagja*, a női tagok közül pedig szinte mutatóba élt már csak két apáca (Verebély Borbála és Spáczay Erzsébet) azok közül, akik a törökök elől a margitszigeti kolostorból a pozsonyi Klarisszákhoz menekültek.

A Rend generálisa a nagy és dicső multú Provincia Hungariae feltámasztásával Ferrari Zsigmond atyát, az olasz származású, bécsi egyetemi tanárt bízta meg. Ferrari a kényes és nehéz feladatot sikerrel oldotta meg. A század végén már hét kolostoruk volt, éspedig Szombathelyen, Pécsett, Pesten, Kassán, Sopronban, Vácott és Vasvárott.[17]

Míg II. József császár idejében a domonkosrendiek is számos zaklatást voltak kénytelenek elszenvedni (nem kevesebb, mint három kolostorukat, a pécsi, pesti és váci zárdákat kellett elhagyniok[18]), a mult század derekán ismét virágzásnak indult a rend s ma már Szombathelyen neveli ujoncait, Budapesten pedig 1936-ban megnyitotta hittudományi főiskoláját is.

A régi Magyarország területén a Domonkos-rendnek öt férfi- és hét női kolostora van. Férfizárdák vannak Szombathelyen, Kassán, Sopronban, Vasvárott és Budapesten, apácazárdák pedig Kőszegen, Kassán, Vasvárott, Szombathelyen, Hódmezővásárhelyen, Velemen és Szegeden.

* * *

Az eddig nyujtott rövid történeti áttekintés is igazolja, hogy a Domonkosrend magyarországi tartományának legvirágzóbb korszaka a XIII. század volt. Említettük már, hogy a tatárjárásig 12 férfi- és egy női kolostor létezéséről vannak írásbeli bizonyítékaink. Ezek az iratok mind valami adott ügyre vonatkozó okmányok. Az első zárdalajstrom, amely a rendi tagok névsorát és tartózkodási helyét is megjelöli, csak 1303-ból való.[19] Emiatt még csak reményünk sem lehet, hogy valaha is megtudjuk, melyik kolostor lakója volt a hős Juliánusz barát. Azonban többet-kevesebbet tudunk azokról a nagyobb kolostorokról, amelyek már az ő idejében is minden bizonnyal megvoltak.

Valószínű, hogy a legelső Domonkos-kolostor hazánkban *Székesfehérvárott* létesült.[20] A jelek szerint Magyarországi boldog Pál alapította 1221 körül. Az első, róla szóló okmány 1226-ból kelteződik és arról szól, hogy miként egyeztek meg a pannonhalmi bencések és a csurgói «Jánoslovagrendiek» (johanniták) egymással, bizonyos tizedszedési ügyben. 1231-ből egy ajándéklevél maradt fenn. 1276-ban Árpádházi boldog Margit adományozott értékes kincseket a kolostornak. 1478-ban Mátyás király a *vértesszentkereszti*[5] bencés apátságot a székesfehérvári domonkosokhoz csatolja. A kolostort valószínűleg 1543-ban a várost ostromló törökök tették tönkre. Többé nem is épült fel.

Egyik legősibb alapítású domonkoskolostorunk az *esztergomi* volt. Csak az 1934-ben megindult ásatások, feltárások vetettek fényt arra a gazdagságra, amelyben az egykori királyi nyaralóváros, Esztergom pompázott. Valószínű az a körülmény késztette B. Pál atyát a kolostor

Nagy szent Albert

Aquinói szent Tamás

a Prédikátorrend kiváló Egyháztanítói.

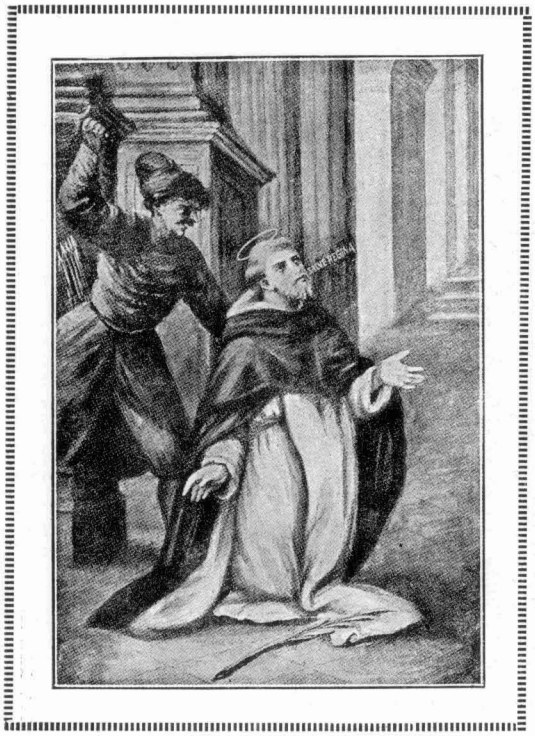

B. Századok sandomiri vértanu. B. Pállal együtt munkálkodott a Magyar Domonkosrendi Tartomány megszervezésén.

Magyar b. Pál, a kún térítések vértanuja.

IV. Béla király, az őshazát kutató dominikánus misszziók nagy pártfogója.

(A Szépmüv. Múz. metszetgyüjteményéből.)

létesítésére, hogy fiai mindig ott legyenek a legfőbb kegyúr egyik otthona közelében. Az első okirat, amely az esztergomi dominikánusok zárdájáról megemlékezik, 1231-ben kelt.

A *pesti* kolostor[21] alapítási éve valószínűleg 1230, igy szintén a legrégibb domonkosrendi kolostoraink közé tartozik. 1233-ban már tekintélyes számú rendtag élhetett a zárda falai között, legalább is II. Endrének egy — ezidőben kelt — okmánya erre utal. Rómer Flóris szerint a törökök által lerombolt zárdájuk Pest legrégibb kolostora volt.

Győrött állapodott meg útjában először B. Pál, de — amint már említettük is — továbbhaladt anélkül, hogy akkor kolostort alapított volna. Mindamellett nem maradt domonkosok nélkül *Győr* sem. Kolostoruk egyike a legrégibb hazai zárdáiknak. Nincs korábbi írásos bizonyítékunk, csak 1270-ből, de minden valószínűség feltevésünk helyessége mellett szól. A győri kolostort is a török dúlta fel 1594-ben. Romjai a régi vár lebontása alkalmával, 1820 körül kerültek elő.

Körülbelül egyidőben, 1235—38 körül létesültek Debrecen, Kassa, Nagyvárad, Pécs és Sárospatak domonkoskolostorai.

A *debreceni* kolostor[22] valószínűleg a kunok közti térítésnek megkönnyítésére létesült. Néhány évszázadig fennállott, mint a dominikánusok fészke, majd az épületet a ferencesek foglalták el. Ma református főiskola áll a helyén.

A *kassai* kolostor[23] II. Endre, vagy IV. Béla idejében épült, amint erre az épület gót-, sőt késői románstílusából következtetni lehet. A már említett 1303-i zárdalajstromban már ott szerepel. A XVI. századbeli vallási üldözések során Lippay János városbíró (1547—50 között) a kolostort fegyveres erővel megtámadta. Több szerzetest megsebesítettek, sőt meg is öltek, az épületet felgyujtották, a levéltárat és a templomot pedig kifosztották. 1556-ban majdnem az egész Kassa városa óriási tűzvész áldozata lett. A kolostor újból elpusztult. Később a zárdát a templommal együtt újból jókarba hozták s ma Kassa legősibb kolostora.

Okmányaink vannak arról, hogy Benedek váradi püspöknek a kunok megtérítése körül 1235 táján domonkosok segédkeznek. Ez az adat arra utal, hogy a *nagyváradi* domonkoskolostor is egyike legősibb hazai dominikánus fészkeinknek.[24]

IX. Gergely pápának egy 1238-ból származó levele viszont arról tesz említést, hogy a *pécsi* domonkosok[25] már abban az időben kapcsolatban voltak a boszniai térítésekkel. Szoros kapcsolatban voltak a dominikánusok az 1367-ben alapított és 1465 táján megszűnt pécsi egyetemmel is. A müncheni udvari és állami könyvtár máig is őrzi azoknak a szentbeszédeknek kéziratát, amelyeket a pécsi domonkosok az egyetem tanárai és hallgatói számára tartottak. A török időkben a dominikánusrend is kiszorult Pécsről, de a török járom elmultával ismét visszaköltöztek és templomukat hamarjában a volt török imaházban rendezték be. Újból karbahozott zárdájukból II. József űzte el őket. Ennek helyén ma az új színház áll.

Ugyancsak 1238-ban történik először említés — egy végrendelettel kapcsolatban — a *sárospataki* domonkosrendi kolostorról[26] is. A zárda — amint egy 1255-ből keltezett okmány bizonyítja — a Szent Vincéről elnevezett szőlőhegyen állott. 1241-ben a tatárok perzselték fel, 1322-ben

pedig ismét nagy tűzvész martalékává lett. Valószínűleg a terjeszkedő reformáció szorította ki végleg a derék szerzeteseket több évszázados otthonukból.

Pauler szerint *Nagyszeben* domonkosrendi kolostorát[27] is a tatárok pusztították el 1241 ápr. 11-én. Alapítását legalább 10 évvel korábbra tehetjük. A török időkben maguk a szebeniek bontották le a városon kívül fekvő kolostort, hogy az így nyert anyagból a várfalakat erősítsék. 1445-ben IV. Jenő pápa engedélyezi, hogy a templomot és zárdát újból felépítsék, de már a város falain belül. 1525-ben a zárdában rendi bölcseleti és hittudományi főiskolát létesítettek. Hogy ez mikor szűnt meg, nem tudjuk.

A ma is fennálló *vasvári* domonkosrendi zárdáról[28] és plébániáról már 1244-ből és 1298-ból vannak adataink. Az 1303. évi névsor is tartalmazza, szintúgy a későbbi eredetűek is. A szentgotthárdi csatára felvonuló török seregek Vasvárt teljesen lerombolták. Ekkor pusztult el a kolostor és a templom is. Ferrari Szombathelyről megfelelő számú fegyveres kísérettel kereste fel a romokat a volt vasvári prépost kíséretében, de csak romokban heverő, puszta falakat talált. A templom négy oldalfala még tűrhető karban volt, de az épület teteje teljesen hiányzott. Néhány freskó halavány nyoma látszott még a falakon. Ferrari a falromokat 133 láb hosszúnak és 45 láb szélesnek mérte. A templom tornya hiányzott, csak 20 lábnyi széles romjait találta meg. A zárda falait csak nyomokban találták meg. A zárda 1550—1690-ig romokban hevert. Végre Széchenyi György kalocsai érsek rendbehozatta és ismét átadta régi tulajdonosainak. A domonkosok Vasvárott egyidőben fenntartott latin iskolája 1756-ban szűnt meg.

A domonkosok *budai* zárdája[29] alapításának évét pontosan nem ismerjük, azonban annyit tudunk, hogy 1254-ben a rend nagykáptalanját Budán tartották meg. Ha a budai zárda ezidőben már olyan neves volt, hogy ekkora tisztre érdemesítették, valószínű, hogy a legelsőknek emelt magyarországi kolostorok között kellett lennie.

Mátyás király a domonkosok budai kolostorában helyezte el ideiglenesen budai egyetemét és annak élére a kiváló hírű és tudós domonkos atyát, Niger Pétert állította és több tanszéket is domonkosrendiekkel töltött be.

A budai kolostorban még 1526 táján is Studium Generale volt azon növendékek számára, kiknek Németországba, vagy Itáliába kellett volna menniök tanulmányaik kiegészítése végett, de a nehéz idők megakadályozták őket szándékukban. Ezek itt részesültek a legmagasabb kiképzésben.

A régi, budai domonkoskolostor templomának tornya még ma is áll a Pázmány-utca 1. sz. ház mellett, az új Pénzügyminisztérium átellenében. Külön emléktábla jelöli meg régi rendeltetését. A hajdani domonkostemplomból és kolostorból származó és az újabb ásatások során előkerült emlékek közül igen sokat láthatunk a Halászbástya északi végén elhelyezett múzeumban. A sziklára épült szentély falának támpillérei ma is sértetlenül állanak.

Magának a budai kolostornak és templomnak alaprajzát az 1686 szept. 2-án Budavárát visszafoglaló csapatok körében tartózkodó *gróf*

Marsigli, Luigi Ferdinando, bolognai származású természettudós és katonai mérnök örökítette meg. Egyes falrészletek a Várban még több helyütt is láthatók, így egyik tekintélyesebb darabját az Úri-utca és a Nőegylet-utca torkolatánál találjuk.

A szorosan vett Magyarország területén a tatárjárásig az eddig felsorolt 12 domonkosrendi kolostorról van biztos tudomásunk. Ugyanezen időben voltak már domonkoszárdák Horvátországban is.

Így biztosan tudjuk, hogy István zágrábi püspök 1225 táján *Császma* községben[30] telepítette le a domonkosokat. 1241 júniusában a pápa a császmai domonkosokat is felszólította, hogy kolostorukban készítsenek illő helyet a menekülő Béla király családjának.

Ugyancsak domonkos kolostor állott a horvát-bosnyák határon, az Uma-folyó partján, úgy 1230—35 körüli években. Ez a kolostor volt a bosnyák térítés egyik erőssége és kiinduló állomása, *Dubica* község mellett.[31]

A tatárjárás korából emlegetik fennmaradt okmányaink a *zágrábi* kolostort is.[32] Ők is kaptak felszólítást a pápától, hogy a tatárok elől menekülő királyi családot vegyék oltalmukba. Az 1500-as évek török pusztításai során ezek a zárdák is odavesztek.

A XIII. század elején egyetlen apácazárdáról van biztos tudomásunk s ez a *veszprémi* volt.[33] 1240-ben alapította Bertalan püspök. A meglévő zárda mellé 1240-ben építettek templomot. A tatárok elől menekülő apácák egyik kis töredéke Dalmáciába jutott és itt a zárai kolostornak vetették meg az alapját. A veszprémi zárdában élt Magyarországi boldog Ilona és itt töltötte boldog gyermekéveit Árpádházi boldog Margit is. A zárda romjait a Séd-patak partján találták meg. A török időkben a kolostor lakói elszéledtek. Legtöbben a vasmegyei Körmendre menekültek.

A *margitszigeti* apácakolostort[34] már a tatárjárás után, 1252-ben alapították. Itt élt 1270-ben bekövetkezett haláláig boldog Margit, Béla király leánya. Abban az időben a zárda a sziget közepén épült s hogy ma annak felső részén áll, annak a zátonysziget lassú, de folytonos vándorlása az oka. A romokon *kívül* álló kis kápolna 1905-ben épült.

A domonkoskolostorok, amint az Árpádházi királyok idejében létesült templomok és kolostorok általában, többnyire erődszerű kiképzéssel épültek. Többméteres falak, boltíves termek, bemélyülő ablakfülkék, a rendtagoknak kis cellák. Már az építést jellemző, románból gótba átmenő stílus is olyan, hogy megkapja az ember lelkét és a hűvös falak közül Istenhez röpíti közelebb.

* * *

Az egyszerűség, béke és szegénység házában, az ólomkeretes üvegablakok mögött mindig komoly, értékes, Istent és Hazát szolgáló munka folyt. A férfikolostorok munkássága igen tág keretek között mozgott. Voltak, akik a tudományokat művelték, voltak, akik a népet az okszerű gazdálkodásra oktatták, legtöbben azonban hithirdetéssel foglalkoztak hol idehaza, hol a határokon túl, hogy vigyék és elhintsék a magot, mert hisz ez is volt a prédikátoroknak legfőbb célja. Hogy kiváló papok voltak közöttük, arra bizonyítékul szolgálhat az a tény, hogy a rend

tagjai közül többen Magyarországon is püspöki méltóságot viseltek. Legkiválóbb hittérítőik maga Pál atya, a későbbi időkből pedig Ottó, Gellért és Juliánusz atyák voltak. Akadt azonban nagyon sok kiváló tudós is közöttük. Már az eddigiekben is volt szó Magyarországi Pálról, Niger Péterről (Mátyás budai egyetemének megszervezőjéről és első rektoráról). Nem állanak azonban semmivel sem mögöttük nagynevű missziósaink, Ottó és Juliánusz atyák sem.

Az apácazárdákban is igen lüktető, értékeket termő, munkás és imádságos élet folyt. Ott nevelkedtek náluk az előkelő osztály leányai, ott tanultak meg mindent — írást-olvasást, szépirodalmat, egy kis történelmet s zenét —, amire mindig szüksége lehet annak, aki jobb társaságokban akar forogni. De nemcsak az ima és a tanítás foglalta le a jó apácák idejét. Ráskai Lea a margitszigeti kolostor lakója volt. Margitnak, Béla király szentéletű apácaleányának élettörténetében ő írja le (1510), hogy a nővérek mennyit foglalkoznak növendékeikkel. A zárdában lakó kisasszonyok a fentieken kívül még kézimunkát is tanulnak és igen kitűnnek az ügyeskedésben, sőt még a latin nyelvben is szépen haladnak előre. Egyes apácák kódexek, misekönyvek és más komoly tárgyú iratok lemásolásával és fordítgatásával foglalkoztak. Ráskai Lea például nemcsak a nagyhírű, legrégibb nyelvemlékeink közé tartozó és tartalom tekintetében is kitűnő Margit-legendát másolta le, hanem ő másolta le a terjedelmes Cornides-kódexet, Szent Domonkos életét és a Horváth-kódexet is.[35]

* * *

A domonkosrend magyarországi tartománya — amint említettük — előretolt erősség volt a Kelet és a Balkán felé irányuló hittérítői tevékenység számára. Tennivaló rengeteg akadt. A Máramarosi havasoktól az Ölt torkolatáig határunk közös volt a pogány kunok földjével. Nistől keletre a Fekete-tengerig a szintén pogány bulgárok és kunoláhok laktak. Szerbia és Bosznia népei közé szintén el kellett vinni az igaz hit világosságát. Mint szomszédos, keresztény országra, ez a feladat Magyarországra várt.[36] S kik tudták volna ezt jobban megoldani, mint a domonkosok, hisz a rendnek egyik kimondott főcélja a keresztény hit terjesztése.

A prédikátorrend buzgó tagjai meg is feleltek hivatásuknak. Nem sokkal a rend magyarországi megtelepedése után, amikor már a fészekrakás, az első letelepülés munkáját befejezettnek lehetett mondani, Magyarországi Pál atya kilencvenedmagával elindult a kunok közé.

A kunok — már a XI. század közepe óta — más finnugor és török népek társaságában — Déloroszország füves pusztáin éltek. Innét szivárogtak be az akkor már keresztény Magyarország és a mai Románia földjére. Addig ősi wlach (oláh) pásztorok legeltették ott hatalmas nyájaikat. Az oláhokat maguk alá gyűrve, Erdély kapuit kezdték döngetni. Már Szent László király kénytelen volt hadba szállani ellenük. A Temes-folyó völgysíkján le is verte őket, majd azokat, akik közülük itt akartak letelepedni, a Jászságban földhöz és lakóhelyhez juttatta. Ezek hamarosan — és minden különösebb ellenszegülés nélkül — bele is olvadtak a körülöttük szétterülő magyarság tengerébe.

Azonban nem sok remény volt arra, hogy a Havasalföldön lakó, jó félszázezer kun megtérítése is ilyen simán menjen végbe, bár köztük — a szomszédos keresztény népekkel való gyakori érintkezés következtében — szép számban éltek keresztények is. A kunok megtérítése, vagy legalább is a kunországi hittérítések kezdete, boldog Pál nevéhez fűződik. Az ő vezetése alatt indult egyszerre kilencven dominikánus atya a szent rohamra, hogy meghódítsák a kun nép szívét Isten országa számára. Elindultak, hogy elvigyék nekik a világ Világosságát, az Igét, az Igazságot. És nem riasztotta vissza őket semmi : még az sem, hogy néhányuknak, köztük Pál atyának is, életüket kellett adniok a szent Evangélium diadaláért![37]

Abban az időben, amikor II. Endre a kereszteshadakkal a Szentföldre készült, Borics (vagy Membrok), erdélyországi kun fejedelem elküldte követeit Róbert esztergomi érsekhez és arra kérte őt, jöjjön el hozzá s keresztelje meg őt s vele együtt népét is. Az érseket, noha eredetileg szintén a kereszteshadakkal akart tartani, a pápa felmentette fogadalma alól s arra utasította, hogy teljesítse Borics fejedelem óhaját. Róbert esztergomi érsek tehát el is ment Erdélybe s ott a fejedelmet 15.000 alattvalójával együtt részesítette a szent keresztség kegyelmeiben.

III. Honorius pápa örömmel hallotta a kunok megtérésének hírét. Róbert érseket — elismeréseképpen — a kun egyház fejévé tette s egyben felhatalmazta őt, hogy a kunok között továbbra is hirdesse az Igét, kereszteljen, kolostorokat alapítson, püspököket és papokat szenteljen fel : általában az egyházi ügyeket — mint Kunország és Brodnics földjének apostoli követe — vezesse és rendezze.

Róbert érsek neki is látott, hogy nemes feladatát teljesítse. Visszaállította a milkói püspökséget és annak első püspökéül a domonkosrendi Theodorik atyát szentelte fel. A pápa buzdítására IV. Béla királlyal együtt hozzáfogott a kunok letelepítésének nagy munkájához és már a tatárjárásig is számottevő eredményt ért el. A kunok falvaiban a királlyal együtt templomokat emeltek s mindenkép azon voltak, hogy a kun nép keresztényi életét bensőségessé, megállapodottá és mélységesen igazzá tegyék.

A kezdet nehézségei után a domonkosok figyelme és buzgalma már az oláhokra is kiterjedt. Őket is oly tömegekben sikerült a keresztény egyháznak megnyerniök, hogy nemsokára szó került egy oláh püspökségről is, sőt tervbe vették, hogy Boszniában is püspökséget szerveznek az ott megindítani szándékolt hittérítés munkájának előmozdítására.

A sok szép tervet a már elért eredményekkel együtt széttépte, megsemmisítette az ázsiai puszták felől érkező sárga vihar és a nyomában termett vérzivatar : a tatárjárás.

Rogerius mester «Siralmas éneke» is megemlékezik Kunország pusztulásáról a következő, minket érdeklő kitétellel : «Bochetor[38] más királyokkal együtt átkelt a Szereth nevű folyón s megérkezett a *kunok püspökének földjére* s legyőzvén a harcra összejött embereket, belefogott az egész ország meghódításába».[39]

A tatár betörés elől nagyon sok kun menekült országunkba. Ezek

többnyire pogányok voltak. A nagy országégés után mindazok, akiknek sikerült életüket megmenteniök, lassankint kereszténnyé lettek. Mások viszont a többi szomszédos országba, görög, bulgár, szerb, bosnyák földre és a szélrózsa minden irányába menekültek. Az eredményeken lelkesülő hittérítők azonban nem vesztették el kedvüket. Követték a menekülőket és ezáltal az igaz hit csiráit mind távolabbi és távolabbi vidékeken hintették el.

Mindamellett a kunok hamarabb olvadtak be a magyarságba (és egyebütt más népekbe is), mintsem a keresztény hitre tértek volna. IV. Bélának és Kun Lászlónak sok bajuk volt még velük. Pogányságuk utolsó nyomait gyökerestül csak Róbert Károly és Nagy Lajos királyainknak sikerült kiirtaniok.

* * *

Jelentős és komoly szerep jutott a dominikánusoknak a nagy keleti egyházszakadás idejében is. A szakadást az az inkább politikai jellegű harc készítette elő, amely már a X. században megindult a bizánci császárság és a római Szentszék között. A bulgáriai érsek személye és kinevezése körüli ellentétek idővel annyira kiéleződtek, hogy Trnovo patriárkája — a császári támogatás birtokában — megkockáztatta az erőszakos és mondvacsinált elszakadás nyilvánosságra hozását.

A magyar domonkosoknak jutott osztályrészül, hogy a megtévedt lelkeket az igaz Egyházba visszavezessék. Nem rajtuk múlott, hogy munkájuknak csak átmenetileg lett eredménye és a Kelet-Nyugat közötti ellentétek pár év múlva csak annál hevesebben robbantak ki.

A bizánci birodalomnak 1204-ben történt bukása után Róma minden törekvése odairányult, hogy a szakadárokat az Egyház kebelébe ismét visszavezessék. E célból Durazzóban püspökséget alapítottak, hogy az Albániában és Szerbiában meginduló térítő hadjárat kellő alapot nyerjen. A Domonkosrendet ebbe a munkába IX. Gergely pápa 1236 ápr. 22-i levele kapcsolta be, Őszentsége ugyanis úgy rendelkezett, hogy a nevezett rend az antivari-i érsekség keretein belül az ilyen irányú munkát haladéktalanul kezdje meg. IV. Ince pápa 1248-ban kijelentette, hogy a munkát addig irányító János domonkosatya a vezetésre nem eléggé alkalmas s ezért helyébe érseki minőségben — a későbbi utazásairól híressé lett — Piano da Carpino ferencrendi szerzetest állította. Az új érsek nagyon sok papot, klerikust és néhány püspököt állított munkába: köztük elsősorban a domonkosokat. Az eredmény nem is maradt el. Albániát, Boszniát, Horvátország tengermelléki részeit, amelyek korábban mind a szakadárokhoz tartoztak, sikerült végérvényesen a római Egyház karjaiba visszatéríteniök. A magyar domonkosok e munkából főleg Dalmáciában és Boszniában vették ki részüket.[40]

III.

OTTÓ TESTVÉR UTAZÁSA

Ez a rövid történelmi áttekintés is megerősíti bennünk azt a meggyőződést, hogy a XIII. század domonkosainak a hittérítés munkája annyira vérükké vált, annyira rendi- és élethivatásukká lett, akárcsak valamely másik rendnek az ifjak tanítása, a betegek gyógyítása, vagy egyéb munkakör.

Térítés itthon, a kunok között, térítőik a Havasalföldön, Bizáncban és szerte a keleti Balkánon ! . . . Elgondolhatjuk, hogy mindennapi asztali témájuk, hivatalos és magukközti beszélgetéseik javát e tárgykör foglalta le.

Képzeljük el, milyen feszült érdeklődést keltett, milyen csillogó szemmel figyelt fel az egész konvent, mikor a kódexeket tanulmányozó, tudós barátok egyike elbeszélte társainak, amit Anonymus könyvében, a «Gesta Ungarorumban», meg egyéb régi, hazai krónikákban olvasott : hogy van ezen a dunamenti Magyarországon kívül egy másik, nagyobb Magyarország is, valahol messze Keleten. Igy mondják ezt az idegen világkrónikák is ! Valamennyi egybehangzóan azt állítja, hogy abból a távoli Magyarországból indult el vándorútjára törzse élén a hét vezér, mivel ott már annyira megszaporodtak, hogy földjük a lakosok nagy sokaságát, a százezrekre rúgó nyájakat, méneseket és csordákat eltartani már nem tudta.

A hét törzs sokáig bolyongott, regéli Richardusz, míg-mígnem eljutottak arra a földre, amelyet akkoriban Pannóniának, vagy csak úgy közönségesen «rómaiak legelőjének» neveztek. Ezen a földön, vagyis az új Magyarország területén akkoron idegen népek éltek, akiket Árpád népe fegyverrel kényszerített meghódolásra.

Már Szabó Károly észrevette, hogy az eddigi szövegrész egyes kifejezései élénken emlékeztetnek Anonymusra. (V. ö. Pauler M. H. K. 466.) Aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy a Magna Hungaria-hagyomány ébrentartásához a magyarokkal azonosított húnok őshazájának a külföldi kutfőkben való emlegetése szintén hozzájárult, vélekedik Gombocz. Hogy a bevezető részben említett «Gesta Ungarorum» cím valóban Anonymus könyvére utal, világos abból, hogy mindazokat az adatokat, amelyeket a kérdéses könyv tartalmaként az ősi hazáról, amelyből a hét vezér — annak szűk volta miatt — népével együtt kijött, nemkülönben amit Pannóniának a régi : Rómaiak legelője (pascua

Romanorum) nevéről, valamint amit Szent István király hittérítéseiről röviden említ, Anonymus könyvében nagyrészt ugyanezen szavakkal és kifejezésekkel találjuk meg.[16]

De következik egy sokkal fontosabb tény is : az, hogy Anonymus krónikája 1230 táján, sőt már jóval korábban is készen volt, sőt közismertnek kellett lennie, mert különben hogyan juthattak volna ahhoz a domonkosok? ! Ebből viszont az következik, hogy Anonymus nem IV. Béla, hanem valószínűleg II. vagy III. Béla udvarában élt, mert már Ottó barátot is a «Gesta Ungarorum» sarkallta a Nagymagyarország felkutatására.

Szent István a keresztény hittel ajándékozta meg az addig pogány magyarságot és erős, keresztény, nyugati szellemű királyságot alapított a Kárpátok lánckoszorúján belül. Azok a magyarok azonban, akik az uralaljai dombvidéken maradtak meg, pogány hitüket megőrizték és a XIII. század elején is még az ősi hitben éltek.

A honfoglaló magyarok vándorlásának történetét, állammá alakulásunk menetét eléggé tisztán ismerjük. Nem így azokét a magyarokét, akik kinnrekedtek a nagy orosz pusztákon s az Ural lábánál.

Azok a magyarok *(ungre)*, akikről Szent Cirill, a szlávok nagy apostola ír s akikkel ő a kazár Kagánhoz utaztában a mai Cherson vidékén (a Dnyeper torkolata táján) találkozott, a kazár hadsereg kötelékébe tartoztak, tehát a magyarság déli ágához (a későbbi honfoglalókhoz) tartoztak.

Az «ázsiai» magyarokról legkorábban az arab utazók emlékeznek meg. Dzsajháni, X. századbeli arab író, aki Ibn Ruszta, Gardézi és Al Bekri feljegyzéseit ismételten közölte, 885 körül a Fekete-tenger északi partvidékén és az ettől északra fekvő területeken járt. Ez útja alkalmával a Jajk (Ural) mentén besenyőket, a Volga környékén pedig bolgárokat talált. Ezek szomszédságában pedig, a Volga balpartján magyarokkal találkozott. Ezek a magyarok minden bizonnyal az onogurmagyaroknak a besgur (baskir)-ágához tartozó, kisebb töredék voltak. Ezek vagy el sem vándoroltak a Bjelája-Volga vidékéről, vagy a dontövi hazából vándoroltak oda vissza. A valószínűség az, hogy már akkor elszakadtak az onogur ágtól, amikor azok uralaljai őshazájukból délre vándoroltak. Bizonyos azonban az, hogy az ogur-török hódoltság idején a két ág még szorosan együvé tartozott, mert ha nem így lett volna, Juliánusz barát, aki a XIII. században talált reájuk, semmikép sem érthette volna meg őket.

Annál is inkább valószínű, hogy a baskir-magyarok sohasem hagyták el az Ural vidékét, ahol a népvándorlás fergetegével szemben eléggé védve voltak, mivel, ha ők is odaköltöznek a Kuban-folyó vidékére, a Kaukázus lábához, épúgy a népvándorlás útjába kerülnek, mint onogurmagyar testvéreik. Ez esetben nem valószínű, hogy visszajuthattak volna az uralaljai őshazába, hamarabb elsodorták volna őket a végtelen pusztákon egymást váltogató, nyugatra törő népek.

Dzsajháni éppen csak megemlíti a baskirokat. Későbbi sorsukról a következő fejezetekben bőven lesz szó. Most csak annyit, hogy a XIV. sz. végén a magyarság e keleti ága teljesen eltűnt a történelem színpadáról. Valószínűleg felszívta, beolvasztotta őket a nagyszámú tatár-

ság és utódjaik ma ott élnek valahol a bolgár eredetű csuvaszok szomszédságában.

Amikor hát a tudós domonkos atyák kibetűzték a krónikák sárguló lapjain fakuló sorokat és világosan állott előttük nemzeti eredetünk évszázados nagy kérdése, amikor tisztába jöttek azzal, hogy az «ázsiai» magyarok nekik vérrokonaik: a természetes öröm mellett fájdalmasan érintette őket az a gondolat, hogy magyar testvéreiknek még mindig a pogányság útvesztőiben kell tévelyegniök. Mint vérbeli hittérítőrend, rövidesen elhatározták, hogy megpróbálják felkeresni a messzeszakadt testvérnépet és elviszik közéjük az igaz hit világosságát és ezernyi kegyelmét.

A régiek írásain nemcsak Anonymus könyvét, hanem a régebbi hazai krónikákat, sőt még az idegen (nyugati) évkönyveket is kell értenünk, mert igen sok könyvben állott néhány sor, amely Nagymagyarország létezésének kérdésével foglalkozott. Mindezek Nagymagyarország helyét egyöntetűen keletre helyezték. (L. Pauler jegyzeteit 11. és 13. a. id. m.)

Cholnoky Jenő mutatott rá elsőnek arra a kétségbe nem vonható tényre, hogy Juliánusz idejében még a szájhagyományokban is élénken élhetett elszakadt ázsiai véreink létezésének tudata. Bizonyára ez a körülmény is erősen belejátszódott Ottó és társai kiküldetésének elhatározásába. «Persze Richardusz... nem hivatkozhatott a szóbeszédre, hanem csakis írásokra, mert csak így volt kellő tekintélye az intézkedésnek», vélekedik Cholnoky. (L. 146. a. id. m. 2. o.)

Mivel azonban Richardusz írása nem levél, hanem jegyzőkönyv, (l. XIII. fej. 1.), nem hinném, hogy a tények megmásítása Richardusznak érdeke lett volna.

Itt szeretnék utalni arra, hogy a dominikánusoknak ez a felfedezése nem lehetett abban az időben valami nagy újdonság; mai nyelven szólva, nem lehetett szenzáció! Ha meggondoljuk, mindössze három és félszáz esztendeje voltunk itt, Hungaria Nova-ban és nemcsak a krónikákban, hanem a népi hagyományban is erősen élt még a Keleten maradt, pogány testvérek létezésének tudata.

Más rendek — mivel nem tartozott az ügy az ő feladatkörükhöz — ha tudomásul vették is a keleti, pogány magyarság létezését, nem tettek megtérítésük érdekében lépéseket. A dominikánusok azonban — és itt a hangsúlyt erre kell helyeznünk — mint akik a rendalapító Szent Domonkostól a hithirdetés és a térítések kötelességének szent örökségét kapták, alig telepedtek meg a Provincia Hungariae-ben, máris felismerték, hogy a keleti pogány magyarság megtérítésének magasztos feladata reájuk vár.

Kiválasztottak hát maguk közül négy barátot, köztük *Ottó* atyát is s megbízták őket, keressék fel véreinket, bárhol is akadnának rájuk. A régiek hagyományaiból és a krónikákból annyit sikerült világosan kiolvasniok, hogy az elszakadt magyarok valamerre Keletre vannak, de arról, hogy hol élnek tulajdonképpen, fogalmuk sem volt.

Nagy és hősi vállalkozás ilyen útra indulni, de a négy barát mégsem habozott! Elindultak Kunországon, Bulgárián át a Fekete-tenger felé, majd alkalmas hajót keresve átkeltek a tengeren. Utána a meg-

próbáltatások egész sorával kellett megküzdeniök. Kis társaságuk a hároméves út ezernyi veszedelme és küzdelme alatt egyre fogyott. Végre csak Ottó atya élt négyük közül. Kereskedőnek öltözve vándorolt folyton előre, előre, de mindig teljes bizonytalanságban: minden meghatározott cél és irány nélkül.

A sok viszontagság, nélkülözés és koplalás szervezetét már erősen aláásta, amikor elérkezett «egy bizonyos pogány országba», ahol néhány magyarul beszélő egyénre akadt. Ezek felvilágosították, merre laknak azok a törzsek, amelyekhez ők is tartoznak. A törődött barát érezte, hogy nem lesz tanácsos továbbmennie, hanem helyesebben cselekszik, ha visszafordul és értesíti rendtársait az általa elért eredményről. Talán később, ha kipihente az út fáradalmait és kellőképpen megerősödött, új bajtársakkal tér vissza, hogy felkeresse a magyarok földjét és véreinek hirdesse a szent Evangéliumot.

Azonban az Úristen máskép rendelkezett. Ottó atyát visszasegítette kolostorába, megengedte, hogy közölhesse rendtársaival azt a sok értékes tapasztalatot, amelyet útja során szerzett, majd visszatérte után nyolcadnapra a fáradt testből magához vette a hős barát lelkét.

Hogy Ottó atya tulajdonképpen hol járt, nem tudjuk. Írásbeli feljegyzéseket nem hagyott hátra és tollba sem mondta útja részleteit. Valószínűnek tarthatjuk azonban, hogy a Dnyeper-Donec vidékéig juthatott el. Akkoriban ott terült el a kievi nagyfejedelemség és a vele szomszédos besenyők földje. Tőlük délre meg a palovcok (palócok!) laktak körülbelül akkora területen (Meótisz északi partvidékén), mint Árpád birodalma. Az uralvidéki magyarság szoros összeköttetésben állott a kieviekkel is, amint arról később meg bővebben is lesz szó, a besenyőkkel pedig nem egy összecsapásuk is volt.[1] Feltételezhetjük tehát, hogy akár békés betelepülőkként, akár hadifoglyokként, éltek magyarok ezen a vidéken is. Annyival is inkább elfogadhatjuk ezt a feltevést, mivel tudjuk, hogy a bizánci birodalom légióiban magyar zsoldosok is voltak, tehát a magyaroknak meg kellett fordulniok ezen a vidéken is.

Ottó atya három esztendeig tartó utazásának időpontjáról biztosan csak annyit állapíthatunk meg, hogy az II. Endre uralkodása idején, 1221 (a magyar domonkosrendi tartomány alapításának éve) és 1235 (Juliánusz elindulása) között ment végbe.

Minthogy a rend magyarországi megtelepedése utáni első esztendőket a rendtartomány megszervezése, templomaik és kolostoraik felépítésének munkája foglalta le, másrészt, mivel valószínű, hogy Ottó atya visszatérése és Juliánusz elindulása között aránylag csak rövid idő telt el, Ottó és társai útját igen nagy valószínűséggel 1229—1234 közé helyezzük.

A fáradhatatlan szerzetes útját a legjelentősebbek közé kell elkönyvelnünk, mert ez alkalommal szereztünk első ízben közelebbi adatokat Keleten maradt véreink országáról, másrészt mert ez közvetlen előkészítője volt Juliánusz atya útjának.

* * *

Cholnoky felvetette a kérdést, miért mentek Juliánusz és társai azonnal Matrikába, miért nem indultak Lengyel- és Oroszországon át egyenesen az Ural felé, a mai Baskirföld irányában, mint ahogy gondolhatnók, feltéve, hogy Ottó barát jelentését már ismerték. Nem erre, hanem arrafelé indultak, amerre az ősmagyarok hazáját hitték.

Erre vonatkozó adataikat pedig a «régiek írásaiból» azaz a régikeletű krónikákból és a szájhagyományokból merítették. Ezért «egészen határozottan, minden tétovázás nélkül az Azovi-tenger és a Kaspi-tó között fekvő területre mentek, még pedig, hogy a szárazföldi utazás veszedelmeit elkerüljék, hajón Bizanciumból egyenesen a Kercsi-szoroshoz, az Azovi-tenger bejárójához».[2]

A régi krónikákat olvasva tisztán és letagadhatatlanul áll előttünk az a tény, hogy a nyugati s a hazai krónikások is a messze multba vesző őstörténetet a népi hagyomány alapján jegyezték fel. Mikor pl. Anonymus Scythiáról ír, gyakran találkozunk ilyesféle kifejezésekkel: «. . . mondják . . . még ma is nevezik . . .» stb. Sőt mielőtt Álmos vezér származásának elbeszélésére térne át, szószerint ezt írja: «De hagyján! a történetírás útját kövessük!»[3] Nem kétséges, hogy a krónikaírás hajnalán a krónikákban lefektetett és a népies szájhagyományban élő, a nemzetek eredetére vonatkozó adatok között nem volt, mert nem lehetett lényeges eltérés.

A régi krónikákból ma már csak igen kevés példánnyal rendelkezünk, azonban a XII—XIV. században még ezek töltötték meg a könyvtárak polcait. Pápák, királyok, főpapok, főurak irattak és másoltattak maguknak krónikákat. Az újabb keletűek a régiekből merítettek, s ami a népi lélekben évszázadok alatt a feledés ködébe veszett, azt megőrizték a krónikák és a kódexek hártyalapjai.

Tehát a magyar domonkosok is a szájhagyománnyal támogatott krónikákból merítették azt az alapot, amelyre első expedíciójukat, Ottó és társai kiküldetését felépítették. Mi volt ez az élő és írott hagyomány?

Hazai krónikáinkat illetően elég, ha Anonymust vesszük szemügyre, hisz a kiváló nótárius felhasználta azokat az adatokat, amelyeket a korábbi időkben készült krónikák már lerögzítettek. Ugyanígy vélekedik Pauler is Szabó Károly fordításához írt jegyzeteiben.[4]

Mit mond tehát Anonymus az általa Scythiának nevezett őshazáról? «*Scythia* — olvassuk Szabó K. fordításában[5] — *tehát igen nagy föld, melyet Dentu-mogernek neveznek, melynek határa kelet felé az északi résztől a Fekete-tengerig terjed, mögötte pedig vagyon a Thanais nevezetű folyó nagy ingoványokkal, . . . Scythiának kelet felől való határánál pedig a Góg és Magóg nemzetek laknak, kiket Nagy Sándor bérekesztett. A scythiai föld pedig széltében és hosszában igen terjedelmes. A népet pedig, amely lakja, Dentumogernek nevezik mai napiglan és az soha semmiféle uralkodó hatalma alá vetve nem volt . . .*»

Tudtommal Cholnoky mutatott rá elsőnek,[6] hogy a Góg és Magóg népeknek a Gesta Ungarorum-ban való szerepeltetése mezopotámiai eredetű hagyományokra utal s «mivel a mezopotámiai népek falat építettek a Góg és a Magóg népek ellen, kétségtelen, hogy a Kaukázusra történik itt hivatkozás. A Kaukázus végénél volt az a nevezetes kapu,[7]

amelyet védeni kellett a puszták népei ellen, mint ahogy a kínai fal védelmezte Kínát».

«Ez a tény is annak a felfogásnak ad igazat, hogy a magyarok őshazáját a Kaukázus északi lába előtt, az Azóvi-tenger és a Kaspi-tó közt kell keresnünk. Ez a felfogása egyébként ma már legkitűnőbb nyelvészeinknek és történészeinknek is», mondja Cholnoky.

De lássunk most néhány nyugati kutfőt! Viterbói Gottfried (1185) azt írja :[8] *Van egy régi magyar királyság Meótisz mocsarainak vidékén, Ázsia és Európa határán.*

A XI. századból származó «Ex miraculis S. Genulfi» említi,[9] hogy a menekülő trójaiak — Antenorral az élükön — *Meótisz ingoványaihoz futottak, majd átkelvén a Tanaisz (a mai Don)-folyón, végül is Pannóniába érkeztek.*

Vincentius Bellovacensisnél is említés történik Maior Hungariáról.[10] A krónikás úgy tudja, hogy az a Meótisz mocsarain túl fekszik. (Mindezekkel a kutfőidézetekkel az utolsóelőtti fejezetben részletesen foglalkozunk.)

Egyelőre azt a következtetést vonjuk le az elmondottakból, ha minden, mai napig is meglévő, XII. századbelinél nem későbbi keletű krónikára csak kilenc elpusztult egykorú, vagy korábbi keletű krónikát számítunk : tucatjával voltak az országban olyan krónikák, amelyekben a böngészgető barátok az őshazára vonatkozó utalásokat találhattak. Az pedig az idézett szemelvényekből is kitűnik, hogy *ezek az utalások egyértelműen a Meótisz-Tanaisz vidékén tételezték fel a magyarság őshazáját.*

Melyik őshazát tehát? Dentümogériát!

Hogy tulajdonkép mit értettek Dentümogéria alatt, azt a krónikák részletesen nem mondják meg, de *élt az a népi hagyományban.* A hagyomány tudta, hogy ez a dontövi őshaza nemcsak a Meótisztól északra és keletre, hanem attól délkeletre is húzódik : körülfogja a Tanaisz nagy ingoványait és — amint azt kiváló történészeink és nyelvészeink kiderítették és igazolták — délen egészen a Kaukázus északi lábához simuló dombvidékig terjedt![11]

* * *

Nincs is más feltevési lehetőség, csak az, hogy Ottó és társai ez alapon indultak útnak. Keresték a Dentümogériában maradt magyarokat! Keresték, de hiába, mert ezen a vidéken a magyarság szétszóródott s helyüket szikhek (cserkeszek), kazárok, alánok, nyugaton kunok, északkeleten polovcok (palócok) foglalták el. Majd a tatárok is betörtek közéjük s 1223-ban az ismeretes Kalka-menti ütközetben Dzsingiz kán hadai tönkreverték az egyesült kun-orosz seregeket.

Ottó és társai kereskedőnek öltözve, három éven át keresték, kutatták a magyarok nyomát.[12] A sok nyomorúságban és szenvedésben hárman összeroppantak s kidőltek a sorból. Egyedül Ottó barát volt az, aki valamelyes hírrel haza tudott jutni, hogy új útra biztassa hitükért s nemzetükért minden szenvedésre kész rendtársait.

De mi volt az, amit Ottó jelenthetett? «Ha Ottó csakugyan hírt hallott a magyarokról — írja Cholnoky — s megtudta, hogy azok merre

laknak, akkor egészen érthetetlen, hogy miért nem ment Juliánusz rendtársaival Lengyelországon és Oroszországon át a mai Baskiria felé! . . . Valószínű, hogy Ottó még az utat sem tudta elmondani, amelyiken járt s egész utazásának csak az az egyetlen biztos eredménye lett köztudomásu, hogy *vannak* magyarok ott Keleten».[13]

Ha Juliánusz útvonalát vesszük szemügyre, rögtön kitűnik, hogy még «mit sem tudhattak a mai baskir területen volt rokonaikról»,[14] hanem szigorúan követték Ottó barát útirányát, amely Matrikáig megegyezett a hagyományok s krónikák adataival. De miért törték magukat annyi keserven s nyomorúságon keresztül Torgikánig, azután Ueláig, ötven napon keresztül az élettelen pusztaságban, ahol csak az éhség és szomjúság gyötörte őket? ! Ide már sem a krónikák, sem a hagyomány nem késztethették őket, hisz soha senki sem állította, hogy a Volgatorkolat táján, vagy az attól keletre eső vidéken lett volna a magyar őshaza!

Nem tudunk más magyarázatot lelni, csakis azt, az így kijelölt útirány volt Ottó és társai útjának egyetlen kézzelfogható eredménye: Ottó meg tudta hozni a hírt, hogy nemcsak a dontövi őshazában, hanam az attól keletre fekvő, hatalmas sivatagon túl is keresniök kell az utánuk következőknek ázsiai véreinket![15]

Csak így érthetjük meg, miért tört mindenáron keresztül Juliánusz és Gellért a borzalmas Éhségpusztaságon, hogy megkeressék ázsiai testvéreinket.

Sajnos, hogy Ottó atya és társai útjáról ilyen kevés feljegyzés maradt csak meg számunkra. Kevés a remény, hogy az újabb levéltári kutatások ebben a tekintetben kézzelfogható eredményre vezessenek. Ha mégis volna valami részletesebb feljegyzésünk erről az útról, a hazai és a vatikáni okmányok között kell azt keresnünk.

Kétszeresen is fájó ez a hiány, mert Ottó és társai szinte elképzelhetetlen nyomorúságokon mehettek keresztül az alatt a három év alatt, amíg — életerejük utolsó szikrájáig — istenes feladatukat igyekeztek szolgálni. Ottóval együtt (hisz ő is halálos betegen tért haza!), valamennyien ennek a háromesztendei vándorútnak a hősi halottjai!

Ha a hős angol délsarkkutató Scottnak és három társának emlékét annyi kegyelettel őrizzük, akik a geográfia hős halottjait számon tartjuk, kell, hogy még fokozottabb kegyelettel és tisztelettel adózzunk az első négy, magyar dominikánus emlékének, akik három év minden nyomorúságát elszenvedvén, életüket is feláldozták olyan szent és nagy cél érdekében, amely ha megvalósulhatott volna, Hungaria Minor-ból, a mi kis pannóniai magyar hazánkból világhatalom lehetett volna! . . .

Földrajztörténeti kutatásaink egyik szép és el nem hanyagolható feladata, hogy Ottó és társai útjának esetleges írásos nyomait felkutassa és ezzel a hős szerzetesek három esztendei vándorútjának részleteire fényt derítsen.

IV.

DE FACTO UNGARIE MAGNE

A IX. Gergely pápa úr idejében[1] *feltalált Nagymagyarország tényleges létezéséről Richardusz szerzetes.*[2]

Szabó Károly fordításának figyelembevételével az eredeti kéziratok alapján újból fordította: dr. Bendefy L.

A keresztény «Gesta Ungarorum»-ban bukkantak rá, hogy van (még) egy másik, nagyobb Magyarország (is). Onnét költözött ki népeivel együtt a hét vezér, hogy lakóhelyet keressenek maguknak, mivel földjük nem bírta (már) a sok lakost eltartani. Miután sok országot bejártak és feldúltak, végre arra a földre érkeztek, amelyet most Magyarországnak hívnak, de akkor rómaiak legelőjének nevezték.[3] A többi közül ezt a földet választották lakóhelyökül s meghódították az akkor ott tanyázó népeket.

Végre első királyuk, Szent István a keresztény hitre térítette őket. Az előbbi magyarok, akiktől ők származtak, megmaradtak hitetlenségükben s mind a mai napig pogányok.

Mikor a dominikánus barátok rájöttek minderre a «Gesta Ungarorum»-ból, megsajnálták azokat a magyarokat,[4] akikről tudták, hogy őseik, mivel még mindig a hitetlenség tévelygéseiben élnek: kiküldtek (hát) négy barátot, keressék meg őket, akárhol is találnának reájuk az Úr segítségével.

A régiek írásaiból[5] tudtak (annyit), hogy keletre vannak, de hogy hol lehetnek, nem is sejtették. Az említett barátok tehát, akiket kiküldöttek, sok fáradságnak tették ki magukat: tengeren és szárazon több mint három esztendeig keresték amazokat, de mindamellett az utak veszedelmei miatt mégsem találhattak reájuk. Egyetlen kivétel egy *Ottó* nevű pap, ez is csak kereskedő álnév alatt boldogulhatott. Ő egy bizonyos pogány országban talált néhány olyan anyanyelvűt,* akik felvilágosították őt, milyen tájon laknak, de tartományukat nem kereste fel: ellenben visszatért Magyarországba, hogy több barátot vegyen maga mellé, akik ha vele visszatérnek, a keresztény hitet hirdessék amazoknak. Azonban a sok fáradozásban eltörődve, visszatérte után nyolcadnapra Krisztusban meghalt, de előbb megmagyarázott minden utat, merre keressék azokat.[6]

* T. i. amilyent keresett, már mint magyart!

A dominikánus barátok később, mivel szerették volna a hitetleneket megtéríteni, az említett nemzet keresésére négy szerzetest küldtek ki.[7] Ezek társaik áldását fogadva szerzetes öltözetüket világival váltották fel, szakállukat s hajukat pogány módra megnövesztették,[8] majd Asszán[9] Bolgárországán és Románián[10] keresztül Magyarország mostani királyától, Bélától kapott kísérettel és (annak) költségén Konstantinápolyig jutottak el.

Itt tengerre szálltak s 33 nap mulva a Szikhiának[11] nevezett föld Matrika[12] nevű városába jutottak. Ennek fejedelme és népe kereszténynek vallja magát, betűik és papjaik görögök. A fejedelemnek, mint mondják, száz neje van. A férfiak mind kopaszra nyírják a fejüket s ékes szakállt növelnek. Kivételek a nemesek, akik — nemességük jeléül — bal fültövük fölött kevés hajat meghagynak, de fejük többi részét tövig nyírják.

Itt az útrakelt társaság — reményük beteljesülését várva — 50 napig tartózkodott. És Isten kegyelemben részesítette őket azon úrnő színe előtt, aki a király száz neje között is a legelső volt : úgy hogy ez csodálatos jóindulattal fogadta és mindennel, amire csak szükségük volt, ellátta őket.

Mikor innét az említett úrasszony tanácsával és segélyével továbbindultak, 13 nap alatt (olyan) pusztaságon keltek át, ahol sem emberre, sem lakóházra nem akadtak. S ott arra a földre jutottak, amelyet Alániának neveznek.[13] (Ezt a földet) keresztények és pogányok vegyest lakják. Ahány falu, annyi fejedelem, de ezek közül egyik sem tekinti magát a másik alattvalójának. Ott folytonosan hadat visel fejedelem fejedelem, s falu falu ellen. Aratás idején egy-egy falu minden férfija együtt megy ki a mezőre s mind együtt arat, s így van ez az egész tartomány széltében-hosszában. S bármi dolguk van is a falun kívül, akár fahordás, akár más, falvaikból mindig együtt mennek ki : fegyveresen és semmi esetre sem kevesen.

Bármi okból is akarnak kimozdulni (házukból vagy falvaikból), éltök egész héten át veszedelemben forog. Kivétel az egyetlen vasárnap reggeltől estig; ezt (a napot) ők olyan szentnek tartják, hogy akkor bárki is, bármilyen nagy rosszat tett, vagy bármennyi ellensége is van, bátran járhat-kelhet akár fegyverrel, akár anélkül, még azok között is, akiknek (esetleg) szüleit ölte meg, vagy egyebet vétett nekik. Azok, akiket ott a keresztény névvel illetnek, úgy tartják, hogy abból az edényből, amelybe egér talált dögleni, vagy amelyikből kutya evett, se nem esznek, se nem isznak, ha csak papjok előbb meg nem szentelte azt, aki pedig másképpen cselekszik, azt a keresztények közül kiközösítik. Ha valaki közülök bármi módon embert ölt, nem vezekel,[14] sem bűnbocsánatot nem kér, mert náluk az emberölést semmibe sem veszik. A keresztet olyan tiszteletben tartják, hogy a szegények, akár bennszülöttek, akár idegenek és nem vihetnek magukkal kísérőket, ha bármilyen keresztet tűznek lobogóval együtt dárdájukra és azt felemelve hordják, mind a keresztények, mind a pogányok között minden időben bátran járhatnak.

E helyen a barátok nem kaphattak útitársakat a tatároktól[15] való

rettegés miatt. (Úgy) mondták, szomszédosak velük. Éppen azért kettő közülök visszatért és csak a másik kettő maradt ott. Azon a földön a legnagyobb nélkülözések közt időztek a barátok hat hónapon át. Ez idő alatt sem kenyerük, sem a vízen kívül más italuk nem volt. Az egyik felszentelt barát kanalakat és holmi mást készített, amiért néha-néha egy kis kölest kaptak; ebből csak nagyon szűkösen éldegélhettek. Ezért is elhatározták, kettőt eladnak maguk közül, hogy azoknak az árán a másik kettő a megkezdett utat megtehesse, de nem akadtak vevőre, mivel sem szántani, sem őrölni nem tudtak. Mivel a szükség úgy parancsolta, ketten közülök azon vidékről visszafordultak Magyarország felé, a másik kettő pedig ott maradt, minthogy nem akarták megkezdett útjukat félbeszakítani.

Végre ezek néhány pogány társaságában útrakeltek; (ismét) puszta sivatagban meneteltek megszakítás nélkül 37 napon keresztül.[16] S ez alatt (csupán) 22 hamuban sült kenyeret fogyasztottak el s azok is oly kicsinyek voltak, hogy 5 nap alatt (is) könnyen megehették volna s még csak nem is laktak volna (velök) jól! Az (egyik) barát, amelyik bár egészséges, de erőtlen volt, társát nagy üggyel-bajjal, de mégis örömest cipelte ki a pusztaságból. A beteg barát pedig jobban sajnálta egészséges társát, mint saját magát, (ezért) gyakran mondogatta neki, hagyja őt, mint haszontalan tőkét, meghalni a pusztaságban, ne bajlódjék vele, nem törődve Isten(-nek tartozó) munkájával. Az azonban sehogy sem egyezett ebbe bele, hanem bajlódott vele az úton mindhaláláig. Pogány útitársaik azt hitték róluk, hogy pénzük van; ezért annyira kutattak (a vélt kincs után), hogy majdnem megölték őket.

Átkeltek a pusztaságon. Egyetlen út és ösvény sem vezetett ott (és) a 37-ik napon megérkeztek a szaracénok[17] Uela nevű földjére, (annak is) Bunda (nevű) városába.[18] Itt senkinél sem kaphattak szállást, hanem esőben, fagyban a mezőn kellett maradniok. Az egészséges barát naponkint alamizsnát koldult a városban a maga s beteg társa számára. És kapott is mind italt, mind egyebet, különösen a város fejedelmétől. Ez megértette, hogy (a barát) keresztény s örömest nyujtott neki alamizsnát, mivel annak az országnak mind fejedelme, mind népe nyiltan hangoztatja, hogy nemsokára keresztényekké és a római egyház alattvalóivá kell lenniök.

Innét más városba mentek át, ahol az említett (Gerardus) Gellért[19] nevű beteg barát, egy szaracén házában, aki őket Isten nevében befogadta, az Úrban elszenderült. Ugyanott el is temették.

Ezután Juliánusz barát, hogy boldogulhasson, egy szaracén pap és neje szolgálatába állott, aki Nagy Bolgárországba[20] szándékozott indulni; ide együttesen el is jutottak. Nagy Bolgárország nagy és hatalmas ország, több nagy várossal. (Lakosai) mind pogányok. Ez országban általánosan beszélik, hogy nemsokára keresztényekké kell lenniök s a római Egyházhoz kell tartozniok, de a napját — mint mondják — még nem tudják. Legalább is így hallották bölcseiktől.

Azon ország egyik nagy városában,[21] mely — mint mondják, ötvenezer harcost tud kiállítani, a barát egy magyar asszonyra akadt, akit

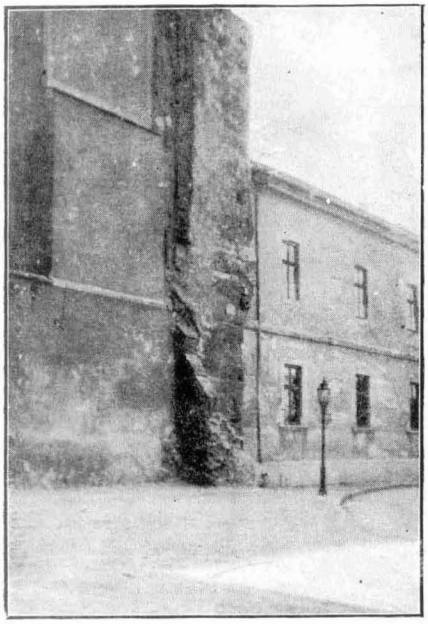

Falrészlet az Uri-utcában.

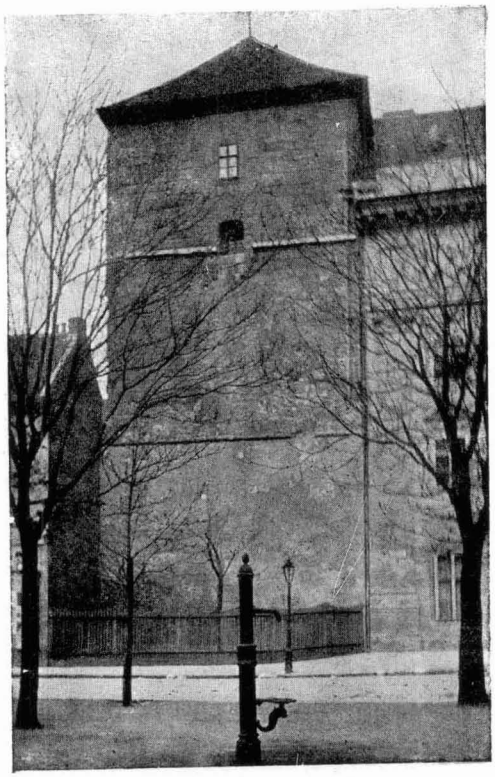

A régi torony az 1900-as évek elején és ma, szemben az új Pénzügyminisz térium palotájával. A kép jobbszélén a régi pénzügyminisztérium (egykor jezsuita-kolostor) épületének egy része látszik.

A régi budai dominikánus-kolostor és templom falmaradványai a budai Várhegyen. Valószínűleg innét indult el áldozatos útjára Juliánusz testvér.

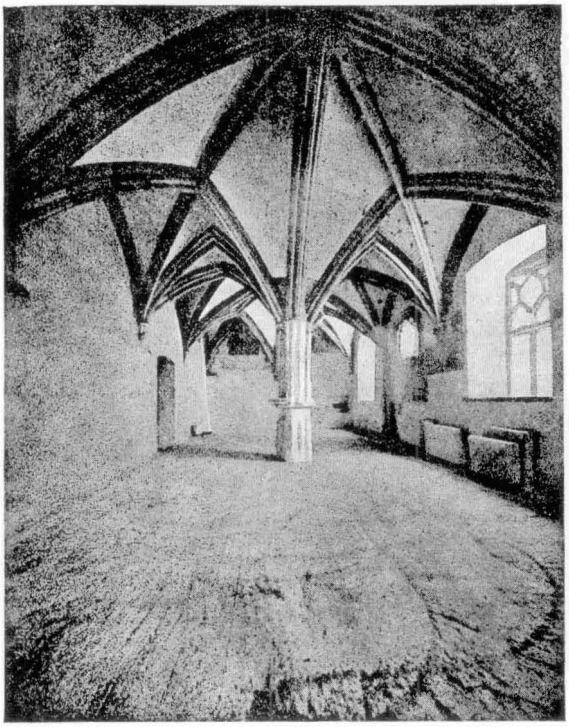

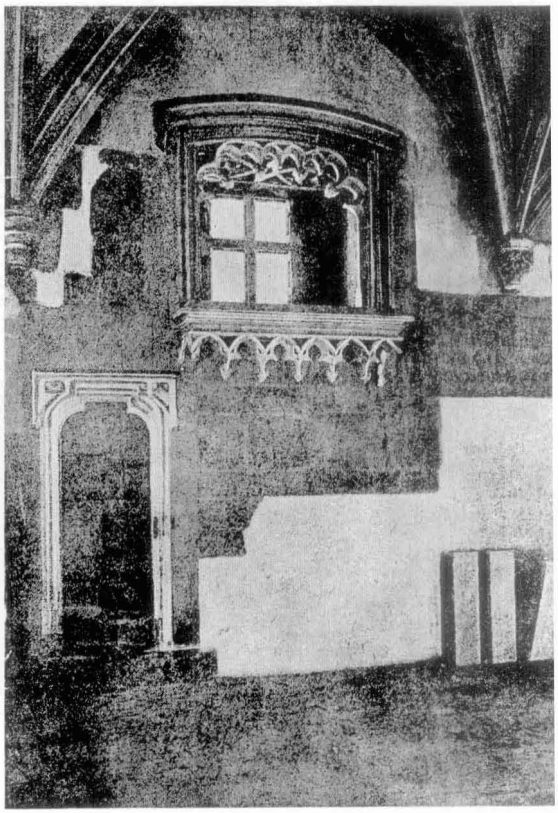

A régi kolozsvári dominikánus-konvent ebédlő- és (jobbról) káptalanterme.

Nagyszeben ősi, prédikátorrendi kolostora.

éppen arról a földről adtak férjhez erre a tájra, amelyet ő keresett.[22] Ez az (asszony) megmagyarázta a barátnak, milyen úton kell mennie, s azt állította, hogy két napi járóföldre[23] kétség nélkül megtalálja magukat a magyarokat (is), akiket keres. Ez így is történt.

Megtalálta őket a nagy Ethil folyó mellett.[24] Mikor azok meglátták, és megértették, hogy keresztény magyar, nagyon örültek megérkezésének; körülvezették házankint[25] és falvankint és hévvel tudakozódtak keresztény véreik királyságáról és országáról. És bármit is akart nekik elmondani akár hitükről, akár egyébről, nagyon szorgalmasan hallgatták őt, mivel nyelvük teljességgel magyar volt és megértették őt és ő is azokat.

Pogányok. Istenről semmi fogalmuk sincs, de bálványokat sem imádnak, hanem úgy élnek, mint a vadállatok.[26] Földet nem művelnek, ló-, farkas-, és efféle húst esznek, lótejet és vért isznak.[27] Lóban, fegyverben bővelkednek s a hadakozásokban nagyon vitézek.[28]

A régiek hagyományaiból tudják, hogy azok a magyarok tőlük származtak, de hogy (most) hol laknak, nem tudták.

A tatár nemzet szomszédos velük. Mikor ezek a tatárok hadakoztak velük, nem tudták leverni őket az ütközetben, sőt az első csatában (a magyarok) verték meg azokat. Ezért is szövetséges társaikká választották őket és így egyesülve, tizenöt országot egészen elpusztítottak. A magyarok földjén találkozott a nevezett barát tatárokkal, sőt a tatár fejedelem követével (is). Ez magyarul, oroszul, kunul,[29] németül, bolgárul,[30] és tatárul beszélt; ugyancsak ez mondta, hogy a tatár sereg, amely akkor öt napi járóföldre volt tőlük, Németország ellen akar vonulni, csak egy másik seregre (is) várnak, amelyet a fejedelem a perzsák elpusztítására küldött ki.[31] Ugyanő mondta azt is, hogy a tatárok földjén van egy nagyszámú nép, minden emberi fajnál nagyobb és magasabb, s olyan nagy fejű, hogy fejük — látszatra — egyáltalán nem illik testükhöz.[32] Ez a nemzet ki akar törni országából és hadakozni szándékszik mindazok ellen, akik ellenük akarnak szegülni s el akarnak pusztítani minden országot, amelyet csak meghódíthatnak.

Mikor a barát mindezt felfogta, bár a magyarok váltig kérték, hogy maradjon (közöttük), két okból is másképp határozott: egyrészt azért, mert ha (azok) a pogány országok és a rutének földje, amelyek a keresztény — és ezen magyarok közé esnek, meghallanák, hogy ezeket a katolikus hitre térítik, nem vennék szívesen és a jövőben minden utat elzárnának: attól tartván, ha sikerülne ezeket amazokkal a kereszténység által összekapcsolni, valamennyi közbeeső országot meghódítanák. Másrészt (meg) azért, mert meggondolta, ha ő rövid időn belül meg találna halni, vagy elbetegesednék, munkája füstbe menne, minthogy sem egyedül nem boldogulhatna közöttük, sem a magyarországi barátok nem tudhatnák, hol van ez a nemzet.

Amikor tehát vissza akart térni, azok a magyarok kitanították őt egy másik útra, amelyen hamarabb juthat haza.

S három nappal Keresztelő Szent János ünnepe előtt[33] elindult a barát hazafelé. Útjában — akár szárazon, akár vízen vitt az — csak néhány napot pihent s az Úr születése utáni másodnap[34] átlépte Magyarország kapuját.[35] Orosz- és Lengyelországon át lóháton jött.

Az említett Magyarországból való visszatértében a folyón[36] 15 nap alatt utazott át a mordvinok országán. Ezek pogányok és oly kegyetlen emberek, hogy semmibe sem veszik azt, aki sok embert meg nem ölt. Ha közülök valamelyik útrakél, előtte hordozzák mindazon emberek fejét, akiket az megölt. És minél több fejet hordoznak valaki előtt, annál derekabbnak tartják. S az emberkoponyákból kelyheket készítenek s azokból örömmel isznak. Annak, aki embert nem ölt, nem engednek nőt vásárolni. Mivel ezek jósaiktól úgy értesültek, hogy keresztényekké kell lenniök, elküldtek a velök határos rutén föld, Nagy Vladimir fejedelméhez, hogy küldjön hozzájuk papot, hogy megkeresztelje őket. Az pedig azt üzente nekik: nem teszem meg, mert az nem az én dolgom, hanem a római pápáé; mindenesetre közel az idő, amikor mindnyájunknak a római Egyház hitvallását kell elfogadnunk és annak hatalma alá kerülnünk.

V.

EPISTOLA DE VITA TARTARORUM

Juliánusz levele a pápához a mongolok hadjáratáról.

A *Hormayr-*, *Dudik-* és *Fraknói*-féle szöveg egybevetésével, az eredeti kéziratok alapján fordította: dr. Bendefy László.

Isten kegyelméből Perugia püspökének, a tiszteletreméltó férfiúnak és Krisztusban atyjának, az Apostoli Szék legátusának Juliánusz domonkosrendi szerzetes Magyarországból, Szentségtek szolgája: illő és őszinte tisztelettel.

Mihelyt beleegyeztem, hogy mellémadott szerzetestársaimmal Nagymagyarországba megyek, annak reám rótt, második meglátogatására, óhajtottuk, hogy a reánk rótt útba belekaphassunk. Midőn pedig elérkeztünk Bruscia[1] legtávolibb határához, a vállalkozás kedvéért feledtük az igazságot (,)[2]

Var. Dudik:

hogy az összes tatárokat, akiket pogány magyaroknak is neveznek és a bolgárokat s igen sok királyságot is a tatárok teljességgel elpusztítottak.[3]

Var. Hormayr:

Ó, e dolgon szánakoznia és meghökkenie kell mindenkinek![4] A pogány magyarokat, a bolgárokat és igen sok királyságot a tatárok teljességgel elpusztítottak.

De kik is a tatárok, miféle társaság, kérditek bizonytalanul; kimerítően elbeszéljük majd nektek a jelen események lefolyását. Többen is mondották, hogy a tatárok, akik korábban azon a földön laktak, ahol jelenleg a kunok tanyáznak, valóságban Ismahel fiai volnának, ezért is akarnak most az ismaheliták a tatárokhoz fordulni segítségért.

Azt a földet pedig, ahonnét korábban kivándoroltak, Gothiának[5] nevezik, ahogy Ruben is Gothiának[6] nevezte.

A tatárok első háborúja pedig így kezdődött: Gothia földjének vezére (bizonyos) Gurgutha[7] nevű (egyén) volt, akinek volt egy hajadon nőtestvére. Minthogy a szülők elhaltak, a családfői tisztet, amint beszélik, nemesi szokás szerint, ő töltötte be.[8]

Rátámadt pedig egy vele szomszédos, illető vezérre és azt vagyonából kiforgatta. Nem sokkal később a tatárok népe — a már ismételten említett vezérük alatt — ahogy megszokták, harcba indult.

Amaz[9] magáról eleve gondoskodott s a fentebb említett leánnyal

szembeni háborús vállalkozásban túlsúlyban volt a harcban. Őt,[10] ki korábban ellensége volt, elfogta és seregével együtt futásnak eredt. Azt[10] (a lányt) fogságba vetette, véresre verte, sőt nagyobb bosszújának jeléül — miután csalárd módon megbecstelenítette — lenyakaztatta.

Amikor ezt meghallotta az említett leány fitestvére, a fentebb nevezett Gurgutha vezér, követet küldött az említett férfiúhoz, hogy vigye és tolmácsolja a következő üzenetet: «Tudomásomra jutott, hogy nővéremet elfogtad és miután megbecstelenítetted, lenyakaztattad. Majd megtudtad, hogy te e cselekedeted miatt velem kerültél ellenkezésbe. Ha nővérem esetleg veled szemben békétlen volt és kárt okozott neked[11] ingóságaidban, hozzám járulhattál volna, hogy reá vonatkozóan pártatlan ítéletet kérj tőlem. Ha pedig te magad, önhatalmúlag[12] akartál ítélkezni, a legyőzött nőt foglyul ejtetted és megbecstelenítetted, hát feleségül is vehetted volna! Ha pedig már abban a szándékban voltál,[13] hogy meggyilkolod, legkevésbbé sem lett volna szabad őt meggyaláznod. Most tehát kétszeresen kárt okoztál, amikor egyrészt a szűz hajadon tisztaságát csalárd módon elraboltad, másrészt e főbenjáró bűntett mellett őt — sajnálatos módon — halálra ítélted.[14] Tudd meg, hogy az említett meggyilkolt leány vére miatti bosszúból és minden fegyveres erőmmel reád támadok!»

Mikor a Vezér — a vérbosszú felidézője — hallotta ezt és látta, hogy nem lesz képes ellenállni, saját földjét feladva övéivel együtt Hornach[15] szultánjához menekült.

Tehát midőn ezek lejátszódtak, a kunok földjén bizonyos Vitoph[16] nevű volt a vezér, akinek gazdagságáról olyan hírek keringtek, hogy még a nyájait is arannyal díszített csatornákkal (öntözött) mezőkön legeltetik.

Ezt — gazdagsága miatt — a kunok egy másik vezére, névszerint Urech[17] a Buchs[18] folyó mellől, megtámadta és le is győzte. Amikor legyőzték, két fiával és néhányadmagával, akik kimenekedtek a háborus veszedelmekből, a már említett hornachi szultánhoz menekült. A szultán pedig emlékezvén arra a jogtalanságra, amelyet vele szemben valamikor — a sors rendelése szerint — elkövetett, mivel szomszédja volt, mikor (most) portájára menekült, felakasztatta, népét pedig saját uralma alá vetette. Vitoph két fia késedelem nélkül elmenekült[19] és mivel nem volt más menedékük, az előbb említett Urech-hez tértek vissza, bár az atyjukat és őket magukat is, korábban már kifosztotta.

Az — sötét dühtől hajtva — lovaival az idősebbiknek ugratott, hevesen megragadta és megölte, a fiatalabbik azonban futva futott és megérkezett Gurguthához, a tatárok királyához,[20] s kitartóan kérte azt, hogy álljon bosszút azokon, akik atyját kifosztották, bátyját pedig meggyilkolták[21], mondván: ami azt illeti, ha azokat megtámadja, nyilván megmarad Gurgutha[22] tekintélye s ő meg visszafizethet, illetve bosszut állhat mind bátyja erőszakos haláláért, mind atyja kifosztásáért. Ez így is történt.

S mikor megvolt a győzelem, a fentnevezett ifjú ismét könyörgött

Gurgutha vezérnek, hogy a hornachi szultánon is álljon bosszút atyja sajnálatraméltó meggyilkolásáért, mondván : atyja hátrahagyott népe, amelyet ott mintegy foglyokként tartanak, az ő hadseregének erőssége lesznek az előrehaladásban.

Az a győzelemtől már kétszeresen is megmámorosodva[23] készségesen ráállott, amit csak az ifjú kikönyörgött tőle és a szultán ellen vonult. Győzelmet, dicsőséget és tekintélyt szerzett magának.

Eszerint Gurgutha, a tatárok fentebb említett vezére mintegy mindenünnen hírneves győzelemre támaszkodva, teljes lendülettel háborút indított a perzsák ellen azon csatározások folyamányaképpen, amelyeket korábban kölcsönösen folytattak (egymással). Amikor pedig fényes győzelmet aratott, a perzsák királyságát is hatalma alá vetette.

Ezek után merészebb és bátrabb vállalkozásba kezdett (más) királyságok ellen, átgondolva az egész kimenetelét, célul tűzve ki maga elé, hogy az egész világot leigázza. Innét legelőször a kunok földjére támadott, magukat a kunokat legyőzte s azok földjét a magáéhoz csatolta. Innét a tatárok Nagymagyarország felé tértek vissza ; onnét származunk mi, magyarok. Tizennégy esztendőn át ostromolták, míg a tizenötödikben legyőzték ezt az országot is, amint azt maguk a pogány magyarok beszélték el nekünk élénk szavakkal.

Miután ezeket meghódították, visszatértükben nyugatnak fordulva egy, vagy néhánnyal több évi időtartam alatt öt igen nagy, pogány királyságot igáztak le, köztük Sasciát,[24] Meroviát [25]; ostromolták a bolgárok királyságát.[26] Elfoglaltak hatvan nagyon megerősített, olyan népes várat is, hogy egyből-egyből azok közül 50.000 fegyveres katona került ki. Egyébként meghódították még Wedin királyságot,[27] majd Meroviát, Poydowiát, illetőleg Mordvát, amelynek két fejedelme volt. A fejedelmek közül az egyik egész népével és családjával behódolt a tatárok uralmának. A másik azonban, hogy védje magát, amennyire csak tudott, jól megerősített helyek felé sietett maroknyi népével.

Most pedig, midőn mi Ruscia[28] határain vesztegelünk az esemény(ek) közelében,[29] tudjuk a valóságot, hogy a tatárok egész hadserege a nyugati részekre jött (és) négy részre oszlott.

Az egyik rész az Ethil[30] folyótól Ruscia határai mentén,[31] keleti irányból Szudálhoz közeledik. A másik rész pedig már dél felé, Risennia[32] határaihoz (közeledik), ami egyébként a rutének birodalma, akik ellenállottak. Ezt (azonban) sohasem támadták meg.[33]

A harmadik rész pedig a Den[34] folyóval szemben, Ovcheruch[35] erősség közelében maradt vissza, ami egyébként a rutének birodalmá-(hoz tartozik).[36]

Mégis úgy látjuk előre (a dolgokat), miként azt maguk a rutének, a magyarok és bolgárok is, kik előlük elmenekültek, beszélték el nekünk élénk szavakkal : nem lesz nehéz e nagy sokaságnak egész Rusciát, épúgy az egész ruténföldet feldúlnia, ha majd a legközelebbi tél alkalmával a vidék folyói és mocsarai befagynak.

Igy tudomást szereztünk egyéb más dolgokról s így arról is, hogy

az az I. Gurgutha nevezetű vezér, aki[37] a háborúskodást megkezdte, meghalt.

Jelenleg tehát fia, Chayn[38] uralkodik helyette és a nagy Hornach államban székel, ezt a királyságot atyja (még) a háborúskodások kezdetén hódította meg. Székel pedig a következő módon: Olyan nagy palotája van, hogy ezer lovag léphet be egyetlen kapuján át, de ugyanazok a lovagok térdethajtva ki is mennek: egyetlenegy sem lakik ott. Ez az említett vezér (pedig) hatalmas és magas trónágyat készíttetett magának aranyozott oszlopokkal. Mondom, olyan aranyozott és a leggondosabban bevont trónust (készíttetett), hogy azon mintegy megdicsőülve foglalhat helyet, s dicsőítik az őt körülvevő nagyon finom veretek is.

Ugyanennek a palotának a kapui teljességükben aranyozottak. Ha ezeken a lovagok áthaladnak, térdet hajtanak, ugyanígy a nemesek és szabad polgárok is. A másfajta, idegen követeket pedig, akár lóháton, akár gyalogosan haladnak át a kapukon, ha lábuk a küszöböt érinti, ott helyben karddal megölik. Bizony a legnagyobb tisztelettel kell (itt) bárkinek is átlépnie!

Valóban ennyi pompa között trónolva küldözi el seregeit különböző földtájakra, bizonyára még tengeren túlra is, ahogy hiszem[39], s hogy mit vitt ott végbe, arról talán ti is hallottatok...

Egy másik, jól felszerelt hadsereget küldött a tenger közelébe az összes kunok ellen, akik is Magyarország vidékei felé menekültek. A harmadik hadsereg pedig, amint mondottam, egész Rusciát[40] megszállás alatt tartja.

Hanem, hogy valamit az ütközetről is jelentsek, beszélik, hogy messzebbre lövik ki nyilaikat, mint ahogy más népeknél szokásos és hogy az ütközet első összecsapása alkalmával — ahogy mondják — nemcsak hogy nyilaznak, hanem úgy látszik, mintha nyíleső esnék. Említik, hogy az ütközetben a kardot és a lándzsát kevésbbé használják.

Ékalakú csatarendjüket pedig így építik fel: minden tíz ember élén áll egy tatár, ismét minden száz ember élén egy százados[41] áll. Ezt annyi fortélyossággal csinálják, hogy a megjelenő kémek ne tudjanak valami módon elrejtőzni közöttük; az ütközetben közülük lekaszaboltak számát is minden késedelem nélkül meg lehet állapítani. És a különböző elemekből összegyült népség nem képes semmiféle hűtlenség elkövetésére sem. Mindegyik — tíz egyénből álló — csoportot különböző nyelvű és nemzetiségű[42] egyénekből állítják össze.

Az általuk elfoglalt összes tartomány királyait, vezéreit és mágnásait, amennyiben feltételezhető róluk, hogy valami módon ellenállást fejthetnek ki, késedelem nélkül meggyilkolják.

A katonákat pedig és a harcban bátor, egyszerűbb népséget a háborúra felfegyverezve — akaratuk ellenére (is) — maguk előtt hajtják.[43] Ellenben azokat a földmíveseket, akik a harcra kevésbbé alkalmasok, hátrahagyják, hogy gondosan megműveljék a földeket.

A földek megművelésére hátrahagyott egyes férfiaknak pedig szétosztják a harcban összevertek, vagy meggyilkoltak valamennyiének feleségeit, leányait, mind közeli, női vérrokonait. Bármelyiknek adnak

tizet, vagy többet is és meghagyják nekik, hogy a tatárokat a továbbiakban is ünnepélyesen fogadják.

A katonákkal szemben pedig, kiket a harcba kényszerítettek, ha jól harcolnak és győznek, (csak) kevéssé hálásak, ha pedig elesenek az ütközetben, nincs gond rájuk !, de ha a harcban meghátrálnak, a tatárok könyörület nélkül megölik őket.

Ezért a harcosok inkább kívánják, hogy ott essenek el harc közben, semhogy a tatárok kardjai öljék meg őket.[44]

Tehát még bátrabban harcolnak; nem azért, hogy továbbra is éljenek, hanem, hogy annál hamarabb haljanak meg.

A megerősített várakat nem ostromolják meg, hanem előbb felduljják a környéket. a népet foglyul ejtik, majd ugyanannak a vidéknek a népét összeterelik[45] és harcra kényszerítik : saját erődítményük megostromlására.

Egész hadseregük tömegéről nem írok nektek mást, csupán azt még, hogy az összes királyságokból, amelyeket leigáztak, a harcra alkalmas katonákat maguk előtt kényszerítik a harcba.

Többen mint biztos dolgot említik és Szudál vezére élőszóval üzente általam Magyarország királyának, hogy a tatárok éjjel-nappal tanácskoznak, hogyan vonuljanak fel s ostromolják meg a keresztény, magyar királyságot. Olyan javaslat is van, mondják[46], hogy jöjjenek és támadják meg Rómát és a Román túli részeket.

Követeket küldött tehát[47] Magyarország királyához. Ezeket Szudál földjén való áthaladtukban Szudál vezére[48] elfogatta, és a magyarok királyához címzett levelet elvette tőlük. Láttam magukat a követeket is, általam becsült társaimmal együtt. Az említett levelet Szudál vezére, Noe[49] átadta nekem, hogy vigyem el Magyarország királyának.

A levelet pedig pogány betűkkel írták, de tatár nyelven. Itt a király olyat, aki el tudta olvasni, sokat talált, de olyan, aki megfejtette volna, egy sem akadt. Azonban amikor áthaladtunk Kunországon,[50] a nagy pogány államon,[51] sikerült találnunk valakit, aki a levelet nekünk lefordította. Íme, ez volt a fordítása :

«Én, a Kán, az Égi Király küldöttje, kinek hatalmat adott a földön, hogy a meghódolókat a maguk viszonyai között fenntartsam, az ellenszegülőket pedig eltiporjam : csodálkozom rajtad, magyarok királyocskája, hogy amikor már[52] harmincadszor küldök hozzád követeket, vajjon miért nem küldesz vissza közülök egyet sem hozzám? Sem követeidet, sem levelet nem küldtél viszont hozzám. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, hogy sok az alattvaló katonád, és hogy egyedül uralkodsz egy nagy királyságban. És éppen ezért nehezen hódolsz meg előttem saját akaratodból. (Pedig) jobb és üdvösebb lesz reád nézve is, ha saját akaratodból hódolsz meg előttem ! Tudomásom van róla ezenfelül, hogy a kunokat, az én szolgáimat, pártfogásodba vetted. Ezért meghagyom neked, hogy ne tartsd őket továbbra (is) magadnál és ne használj fel közülök senkit sem ellenem, könnyebb ugyanis a kunoknak kivándorolniok, mint neked. Minthogy azok állandó birtok híján ide-oda vándorolnak, ha kell, ki tudnak vándorolni, de te házakban lakozol,

neked váraid és városaid vannak, hogyan szaladsz meg hát kezem elől? ![53]»

De ne hagyjam figyelmen kívül ezt sem: Amig én ismételten a római kúriában időztem, elindult — engem megelőzve — négy szerzetes testvérem Nagymagyarországba; ezek keresztülhaladtak Szudál földjén. E királyság határain ijesztő külsejű tatárok elől menekülő, pogány magyarokra bukkantak, akik szívesen fölvették volna a katolikus hitet. És amikor ezek a keresztény Magyarország felé visszaindultak már, az előbb említett szudáli vezér tudomást szerzett róluk, felháborodva visszahivatta az említett testvéreket és megakadályozta, hogy a római hitet hirdessék az említett magyaroknak s emiatt kiutasította az említett testvéreket saját országából. Mégis, mivel nem akartak visszatérni, sem megtett útjokat egykönnyen félbeszakítani, kedvetlenség nélkül Recessua városa felé vették útjokat[54] (azért), hogy — ha már úton vannak — elérkezhessenek Nagymagyarországba, vagy a mordvinokhoz, vagy akár magukhoz a tatárokhoz.

Miután pedig ezek közül itt két szerzetes visszamaradt, tolmácsok vezetése mellett a legközelebb esedékes Szent Péter és Pál apostolok ünnepén[55] megérkeztek a mordvinok másik vezéréhez, aki éppen aznap akart oda indulni egész népével, ahonnét ezek érkeztek, családja pedig — miként fentebb már mondottuk — behódolt a tatároknak.

Egyébként, hogy ezzel a két szerzetessel mi történt, hogy mind a ketten meghaltak-e, vagy hogy az említett vezér a tatárokhoz vezette-e el őket, pontosan nem tudjuk.

A két visszamaradt barát csodálkozott emezek késésén, azért a legközelebb esedékes Szent Mihály napja körül[56] egy tolmácsot küldtek ki, mivel szerettek volna ezek életéről valami bizonyosságot szerezni. A mordvinok — benyomulásuk közben — ezt[57] is megölték.

Én és társaim pedig, mikor láttuk, hogy a tatárok meghódították (azt) a földet s hogy a betekinthető gazdag vidéken még csak magot érlelő gyümölcs (sem) maradt, visszatértünk Magyarországba.

S bizony bár sok hadseregen s lesben álló zsiványon jöttünk át, mégis az Anyaszentegyház könyörgései és érdemei mellettünk voltak s épségben, egészségben érkeztünk meg szerzetes társainkhoz és kolostorunkba.

Egyébként, mikor ilyen istencsapás közeledik s fenyegeti az Egyház fiait Krisztus akaratából, Szentségteknek egyedüli s méltó joga, hogy gondosan előre lássa, mit csináljanak, mit műveljenek a szerzetesek.

Egyébként, hogy semmit se hagyjak figyelmen kívül, közlöm Szentséges Atyámmal, hogy midőn egy rutén klerikus egyet-mást másolgatott nekünk a zsidók könyvének történetéből, mondotta, hogy a tatárok madyaniták, akik Cethymmel hasonlóan Izrael fiai ellen harcoltak, de Gedeon legyőzte őket, amint az a zsidók könyvében áll. Az innét elmenekülteket nevezték madianitáknak.[58] Bizonyos Thartar nevezetű folyó közelében laktak, ezért nevezik őket tatároknak.

Temudzsin, a későbbi Dzsingiz kán. (1203—1227.) Juliánusz levelében I. Gurguta néven szerepel.

Ogotáj kán. (1227—1241.) Juliánusz a levelében egyszerűen *kán*-nak (*«Cayn»*) nevezi.

Szubutáj, a Magyarországot elpusztító tatár seregek fővezére. (Egykorú kínai rajzok után.)

Batu kán, a Kipcsaki Aranyhorda uralkodója. Ő küldte IV. Bélának a Juliánusz által elhozott ultimátumot.

A tatárok[59] pedig azokat, akik harcolni akarnak, olyan tömegben sorozzák maguk közé, hogy 40 részre (is) lehet őket úgy osztani, hogy nem adódik olyan földi hatalom, amely azok csak egyetlen részének is ellenállhatna. Mondják, hogy hadseregükben 260.000 olyan rabszolgát is visznek magukkal, akik nem a saját jószántukból[60] (állanak az arcélen), de van 135.000 igen kipróbált harcosuk is; ezek saját törvényük értelmében kerültek az első sorba. Beszélik továbbá, hogy asszonyaik, akárcsak ők maguk is, harciasak: úgy ellövik a nyilat s úgy megülik a lovat és az igásállatot, akárcsak a férfiak.[61] S a háborús ütközetben: lelkesebbek, mint a férfiak. Éppen ezért a férfiaknak sohasem fordítanak hátat, sohasem kezdenek menekülni a nők, hanem részt vesznek minden döntő ütközetben. *Vége a tatárok életéről, útirányáról és eredetéről szóló levélnek.*[62]

Tudja meg minden igazhitű keresztény, hogy ezt az írást Magyarország királya elküldötte Aquileia érsekének, majd az érsek átküldötte a brixeni püspöknek, ugyancsak a tiroli grófnak, hogy ők is küldjék tovább minden igazhitű kereszténynek és buzdítsák azokat, hogy tanuljanak meg könyörögni az Istenhez az Egyház érdekében. Egyébként kívánjuk mindenkinek, akinek csak ez az írás a kezébe kerül, hogy a sürgős cselekvésnek méltó és igaz indítványozója[63] legyen.

VI.

JULIÁNUSZ UTAZÁSA

Az előzőkben ismertetett eredeti jegyzőkönyv, ill. jelentés fordításai nyomán láttuk, milyen hihetetlen nélkülözések közepette kutatta fel Juliánusz, magyar domonkosrendi barát a krónikákban emlegetett ázsiai magyarokat s hozott hírt róluk. Valóban helyesen nevezzük ázsiaiaknak az Ural nyugati lejtőin élt véreinket, mert a XIII. században Európa és Ázsia határát a Tanaisz (Don) folyó jelölte.

Ez alkalommal a hős barát és társai útvonalát óhajtjuk megrajzolni mindazon földrajzi és történelmi adatok alapján, amelyek e célra rendelkezésünkre állanak. Szükségesnek is mutatkozik Juliánusz útvonalának tudományos revíziója, mert már eddig is feltűnt egyeseknek, hogy az útvonalnak abban a formájában, ahogy az ma a köztudatban él, ellentmondások mutatkoznak. Többek közt ezeket az ellentmondásokat is felhasználták némelyek, köztük Vámbéry is, hogy a derék szerzetes útját üres mesének, az arról szóló leírást pedig «a későbbi századokból eredő, silány compilationak» tüntessék fel.[1]

Másrészt az a körülmény, hogy Juliánusz útvonalával részletesen senki sem foglalkozott s arról csak egy hozzávetőleges vázlattal rendelkeztünk, eredményezte azt, hogy Uela (Vela) tartományt és Bunda városát nem sikerült ezideig azonosítanunk.

Juliánusz útjáról eleddig — tudtommal — egyetlen «részletes», rekonstruktív térképkísérlet készült s ez *R. Passuth Ödön* signaturájával a *Marczali Henrik* «Magyarország története, I. rész» c. m. 155. oldalán (Műv. Könyvt.) jelent meg. Részletes leírása helyett — az elkerülhetetlen vonatkozások miatt, nemkülönben összehasonlíthatás kedvéért — e térképet eredeti nagyságban közöljük. (L. 47. oldalon.)

* * *

Az útvonal kérdésének taglalását természetszerűleg a kiindulópont tisztázásával kell kezdenünk. Juliánusz, amint azt másutt részletesen kifejtettem, minden valószínűség szerint a székesfehérvári domonkoskolostor tagja volt.[2] Valószínűleg innét, a legősibb, legjobban felszerelt férfizárdából indult el társaival együtt áldozatos útjára. Fehérvár mellett legfeljebb Pest és Esztergom zárdái jöhetnének számba, de mindkettő annyival későbbi alapítású, hogy a valószínűség nagyon is csekély.

Bármelyikből indultak is a három közül, Fehérváron mindenesetre keresztül kellett haladniok, éppen ezért az ősi koronázó fővárost az útvonal rekonstrukciójának kiinduló pontjául nyugodtan elfogadhatjuk.

A Richardusz-féle jegyzőkönyv a barátok útjának első szakaszáról a következőket mondja: «szerzetes öltözetüket világival váltva fel... Asszán Bolgárországán és Románián keresztül... Konstantinápolyig jutottak».[3]

Székesfehérvártól (s épúgy Pesttől s Esztergomtól is) Konstantinápolyig nagyon is ismert és használt, nemzetközi útvonal állott a barátok rendelkezésére. Ezt az utat, amely Nándorfehérvár, Nissza, Szerdika, Filippopolisz és Adrianopolisz érintésével érte el Konstantinápoly falait, a XIII. század elejéig három nagy kereszteshad is felhasználta a feketetengeri kikötők elérésére. Elsőnek Bouillon Gottfried csapatai dübörögtek végig a Duna mentén 1096-ban. Ötven év mulva III. Konrád német császár és VII. Lajos francia király egyesült hadai vonultak végig ugyanezen útvonalon, míg 1190-ben I. Frigyes német császár seregei zsarolták meg az út környékének lakosságát.[4]

Ez az útvonal teljes összhangban áll a Richardusz jegyzőkönyvében foglaltakkal. Nem kevésbbé fontos, hogy *ez* az útvonal *sokkal* kényelmesebb, járhatóbb és *biztonságosabb*, mint az az érzés szerint megrajzolt útirány lett volna, amelyet a Passuth-Marcali-féle térkép tüntet fel.[5]

Ez utóbbi rekonstrukciós kísérletből kiolvasható, hogy szerzője nem ismerte fel a vásárvonalak nagy, ilyen tekintetben döntő jelentőségét. Juliánusznak nem állottak térképek és atlaszok rendelkezésére. Minden, amit a követendő útvonalból sejtett, annyi volt, amennyit Ottó atya közölt rendtársaival. Mivel pedig erről az Ottó-féle tájékoztatásról bebizonyult, hogy csupán hozzávetőleges volt, Juliánuszra végzetes lett volna, ha letér az ismert kereskedelmi útvonalakról.

Éppen ezért kizárt, hogy a kun- és balkáni térítésekből kifolyólag sok gyakorlati tapasztalattal rendelkező barátok Székesfehérvárról Budán s Szolnokon át Nagyvárad felé vették volna útjukat, majd Gyulafehérvárt és az Olt völgyét gondosan elkerülve, Tirnova irányában a tengerpart felé húzódva igyekeztek volna Konstantinopolisz felé.

Tudjuk, hogy a Fekete-tengerig királyi testőrség kísérte a barátokat, tehát kisebb csapat voltak: talán málhás szekerekkel, de málhás állatokkal minden bizonnyal. Elképzeli-e valaki is, hogy a fent vázolt, ismert és jól járható utat elhagyták volna havas bérceken, örvénylő folyókon s mocsaras lapályokon átvezető szűk, hegyi ösvények s taposatlan ingoványok kedvéért?!...

A jegyzőkönyv szövege teljes egészében igazolja állításunkat, amennyiben Asszán, az aldunai Bolgárország királya feleségül vette II. Endre Mária nevű leányát, tehát IV. Bélával sógorsági kapcsolata volt. Az író szükségesnek tartotta megnevezni, hogy Asszán Bolgárországáról van szó, mert ezidőben volt egy másik, nagyobb Bolgárország is a Volga mentén, az uralaljai Nagymagyarország (Bascardia) szomszédságában.

Nem tudom mással megmagyarázni a *Passuth—Marczali*-féle

«rekonstrukció» vonalát, csak azzal, hogy a szerzők az eredeti szöveg «*per Bulgariam Assani et per Romaniam*» kitételét a mai Romániával, ill. Bulgáriával azonosították.

Az itt említett Románia a mai európai Törökország területével volt kb. azonos. Tráciának is nevezték. Itt feküdt a keleteurópai birodalom akkori fővárosa, Konstantinápoly v. Bizánc. Ezt a földet a törökök még ma is Rumili-nek nevezik.

Cholnoky Jenő (146. a. id. m. 3. old.) erről így ír: «Romániának nevezi Richardusz azt a medencét, amelyet ma Kelet-Ruméliának és a törökök Rumilinek neveznek. Rum-Ili annyi, mint a rómaiak országa s kétségtelen, hogy a törökök a Románia szót fordították Rumilinek s ebből lett a Rumelia. Erről még Juliánusz idejében természetesen szó sem lehetett. Hogy miért nevezték a hajdani Trákiát, illetőleg ennek a Marica-folyó vízterületére jutó részét Romániának, az most nem érdekel bennünket».

* * *

Konstantinopoliszból 33 napi tengeri úttal a cserkeszek Szikhia vagy Zichia nevű országának *Matrika* nevű városába érkeztek.[6]

Matrika: középkori város a mai Taman helyén, azon a 62 km hosszú s 20—30 km széles homoknyelven, amelyet a Kuban-folyó hordaléka épít fel. Ez a homoknyelv és a vele szemben fekvő Kercsi félsziget választja el az Azóvi-tengert a Fekete-tengertől. A homoknyelv kopár és lakatlan, bár iszapvulkánjai mellett 15 naftaforrása is van. Az ókorban virágzó görög gyarmat: Phanagoria néven. A X—XI. században a félsziget a cserkeszek kezébe került, akik a város őstelepeseit elűzték és azontúl azt Matrikának nevezték.

Megtaláljuk a középkori olasz térképeken Matrica vagy Matarcha néven. Rubruk Matrica és Matriga, — Edriszi Matracha, vagy Matrika néven említi. Bíborbanszületett Konstantinosz görög császár «to Tamatarkha»-ja ugyancsak azonos a várossal. A nép ajkán a hosszú városnév megrövidült és a «ta Matarkha» alakot vette fel.[7]

Az orosz források Matrikát Tumutorokan néven említik. A név állítólag a város kazár helytartójától venné eredetét és a Taman-Tarkan szavak összetételéből állott volna elő. Ez az összetett alak majdnem betűszerint megegyezik a Konstantinosz császár által említett eredeti alakkal. Taman, vagy tamyan: ótörök szó egy nagy méltóság, tisztség kifejezésére. Tarkan: személynév.[8]

A Szikhia, vagy Zichia nevű tartomány, amelyet a bizánci írók is elég gyakran emlegetnek ugyanezen a néven, a Fekete-tenger keleti partvidékén terült el. Földjét — úgyszólván teljességében — a Kaukázus hegyei borították. A «Zikh», vagy ahogy Juliánusz jelentésében olvassuk: «Szikh» nép a *cserkesz* néppel azonos. (Erős a gyanúm, hogy miként a görög ὁρίζων a latinos írásmóddal horizonttá lett, a Zikhia szó is eredetileg dzikiának, vagy még inkább csikiának hangzott. V. ö. a magyar csik, csiki-vel, nemkülönben a mai cserkesz névvel. Ez különben korábban circass-nak, cirkász-nak s csirkász-nak is hangzott.)

A cserkeszek (saját nyelvükön: adighék, georgiai és osszét nyelven: kazakh-ok) régebben a Kaukázus nyugati lejtőin laktak, de övék

volt a Kubán-folyó síksága, sőt Kabardia jórésze is. *Zich* néven a bizánci írók a cserkeszeket és közeli rokonaikat, az abaszgokat említik, akik kétséget kizáróan a Meótisz (Azóvi-tenger)-menti bolgárok, kazárok és magyarok szomszédai voltak s azokkal szoros vérségi és történeti kapcsolatba jutottak. Ennek nyomai nyelvünkben is kimutathatók, amint azt Munkácsi Bernát «Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben» (Nyelvtud. Közl. 1893. XXIII. évf. 119. l.) c. értekezésében meggyőző erővel kimutatta.

A cserkeszek már igen régen kapcsolatba jutottak a kereszténységgel: valószínűleg Thamár georgiai királyné uralkodása idején, de a XVII. században nagyrészt mohamedánokká lettek. A kereszténység, sőt az ősi pogányság nyomait még ma is felfedezhetjük náluk. Harcias, szabadságszerető, gyönyörű termetű emberek, a Kaukázus legjobb lovasai. A híres kozákezredek díszei voltak.

* * *

«Innen . . . megindulván 13 nap alatt átkeltek egy pusztán, ahol sem embert, sem házat nem találtak. S ott arra a földre jutottak, amelyet Alániának neveznek.» Igy hangzik a Richardusz-féle jegyzőkönyv vonatkozó része.[9]

Ebből *Gombocz Z.* a következőket olvasta ki: «Innen újra útra kelnek s 13 napig tartó vándorlás után a Tamantól kb. 70 km-re, a Kaukázus északi lejtőjén elterülő Alániába jutottak».[10]

Alania: az alánok országa. Juliánusz idejében a Kaspi-tó nyugati partján, a Kuma- és Terek-folyók vidékén terült el. Az alánok a népvándorlás korában fontos szerepet játszott szarmata nép voltak. Hazájuk eredetileg a Jaxartes (a mai Szír darja) alsófolyása és az Aral-tó vidéke, ahonnét a húnok felkavarta népáradat a Kaukázus-Káspi tó-Meótisz és a Don közébe kergette őket. A kínai történészek Kr. e. 120 körül vesznek tudomást róluk s *an-cai*, vagy *a-la-na* néven említik őket. Az arab historikusok oszi, az oroszok jasszi, a szomszédos kaukázusi népek osszi, vagy osszét néven ismerik őket.

Nero császár idejében összeköttetésbe kerültek a római birodalommal. Ugyanis ezidőben egészen a Dunáig is elkalandoztak. Aurelianus halála után elpusztították egész Kisázsiát, de Tacitus császár 276-ban régi határaik közé szorította vissza őket. A IV. század elején kénytelenek voltak meghódolni az Arszakidák, a század derekán pedig a húnok hatalma előtt. Egyik részük már ezt megelőzően Pannóniába vándorolt, másik részük pedig a húnokkal került ide 380 körül.

Az Európa szívébe került alánok a svévekkel és vandalokkal egyesültek és Nyugatot végigpusztítván, Afrikába keltek át, ahol csaknem egy évszázadig tartott a vandál és alán királyok uralma (439—534). Akik a húnokkal szövetségben maradtak, az Alduna mellett alapítottak hazát maguknak, Irnák birodalma szomszédságában.

Ezek mellett sokan maradtak közülük az ősi Alániában is, ahol szabadságukat hosszú évszázadokig megőrizték. Ezzel a lovas alán néppel találkozott Juliánusz is. Ammianusz Marcellinusz (IV. századbeli római író) magasaknak, szép termetűeknek mondja őket. Királyuk nem

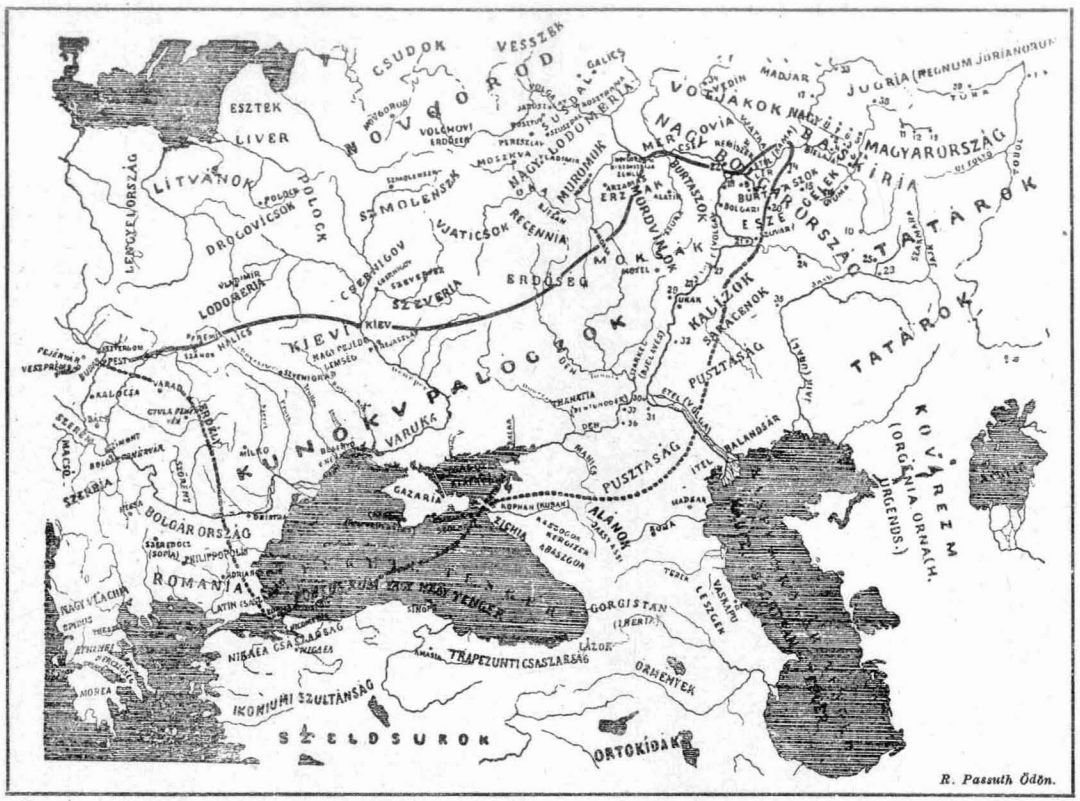

Juliánusz útjának rekonstruktív vázlata Passuth—Marczali szerint.

Jelmagyarázat : ..... az odamenet-, ——— a visszajövet megtett útvonal.

(Marczali: Magyarorsz. tört. I. kt. 155. o.)

1. Csorna.
2. Janova.
3. Varjas.
4. Csisma.
5. Sarus.
6. Almaz.
7. Salmaz.
8. Senasz.
9. Ufa.
10. Meneus.
11. Sokurova.
12. Araszlánova.
13. Mazgarpenska.
14. Szakli.
15. Czeklak.
16. Mesereva.
17. Madjar.
18. Spask.
19. Bilerszk.
20. Temäseva.
21. Aszkul.
22. Kazán.
23. Orenburg.
24. Szorocsinszkája.
25. Szakmarszk.
26. Szinbirszk.
27. Chvalinszk.
28. Volszk.
29. Szaratov.
30. Czariczin.
31. Szarepta.
32. Kaliskia.
33. Perm.
34. Vjatka.
35. Uralszk.
36. Czikov.
37. Poganye.
38. Ó-Szabarszkoje.
39. Kazarovi.

volt, hanem választott bírák igazgatták őket. XII. századbeli állapotukról igen jó képet nyujt Juliánusz jelentése.

* * *

Juliánusz és társai útja ezen szakaszának helyes megállapítása a következő útszakaszok helyes felismerése végett is döntő fontosságú. Éppen ezért nagy körültekintéssel és minden szempont latbavetésével kell végeznünk munkánkat.

Igen fontos szempont — többek között az — amire eddig nem fordítottak kellő figyelmet, hogy a Richardusz-féle jegyzőkönyv nem melegében készült útinapló, hanem hónapokkal az utazás megtörténte után íródott. Míg a barátok 1235 tavaszán indultak útnak Fehérvárról, a jegyzőkönyv tollbamondására Juliánusznak csak 1237 tavasza elején nyílott alkalma. Ez a kétéves időköz ugyan csökkenik, amikor az utazás egyes részletei kerülnek sorra, de Juliánusznak az Ethil folyóhoz való megérkezte és a jegyzőkönyv felvétele közé még mindig egy teljes, kerek esztendő iktatódik közbe.

Egy esztendő pedig, tele izgalmakkal, sietséggel, nem egyszer halálfélelemmel (alánok, pusztaságok, mordvinok!), viszonylagosan igen hosszú idő! Közben az újabb események, az újabb izgalmak, fáradalmak és veszedelmek elnyomják, eltörpítik a korábbi útszakaszok aránylag könnyebb részleteit. Sőt még viszonylagosan fontos adatok is kimaradtak emiatt a jegyzőkönyvből. Tagadhatatlanul fontos volna pl. tudnunk, hogy mi volt annak a volgamenti bolgár városnak a neve, ahol Juliánusz a magyar asszonnyal megismerkedett. Ugyancsak csodálatos, hogy nem szerepel annak a városnak neve sem, ahol 1235—36 telét húzták ki a legnagyobb nélkülözések között. Avagy pontos és kielégítő-e a megjelölés, hogy 37 napi sivatagi út után a szaracénok földjére érkeztek. A mohamedán vallású (szaracén) néptörzs nevének hiánya, amikor a barátok útvonalát akarjuk meghatározni, nagy tehertétel számunkra.

Másik fontos jellemzője a jegyzőkönyvnek az, hogy a könnyű útszakaszokról úgyszólván teljesen hallgat. Szinte természetes is ez a körülmény. Amíg biztos karavánutakon, folyómenti ligetekben, vagy hegyi falvak között haladtak, zsebükben a mindennapi élelemre szánt dénárokkal, nem sokat törődtek azzal, hogy néhány nappal tovább tart útjok, vagy valamivel rövidebb idő alatt teszik meg azt, mint előzőleg kitervezték. Viszont amikor 13 napig, később pedig 37 napig kellett a pusztaság óceánjában gyalogolniok, nemhogy minden nap, hanem minden egyes óra is végtelen fontosságúvá, a végén már életkérdéssé vált szemükben.

További meggondolást érdemlő körülmény az, hogy Juliánusznak nem állott módjában, hogy mindenkor s mindenütt komoly s biztos forrásokból szerezze meg értesüléseit. Nemkevésbbé nehézséget okoz néhány elírás is. Ezek inkább elhallásból származnak s Richardusz atya terhére írhatók.

Ezek a nehézségek a jegyzőkönyv eredendő hibái. Nem Juliánusz személyében, hanem a kor művelődésviszonyaiban és az általános emberi természetben kell azok okát keresnünk. S ha megnehezítik is munkán-

IX. Gergely pápa (1227—1241) IV. Ince pápa (1243—1254)
a távolkeleti hittérítés erélyes szorgalmazói.

IX. Gergely és IV. Ince pápák ólombullái Magyarországi b. Pál egykori otthonának, a bolognai Szent Miklós-kolostor okmánytárából. (A budapesti dominikánus hittudományi főiskola tulajdonában. — Eredeti nagyság.)

Feliratok : recto — S(anctus) . Pa(ulus) . S(anctus) . Pe(trus)
verso — Gregorius p(a)p(a) . VIIII
verso — Innocentius p(a)p(a) . IIII

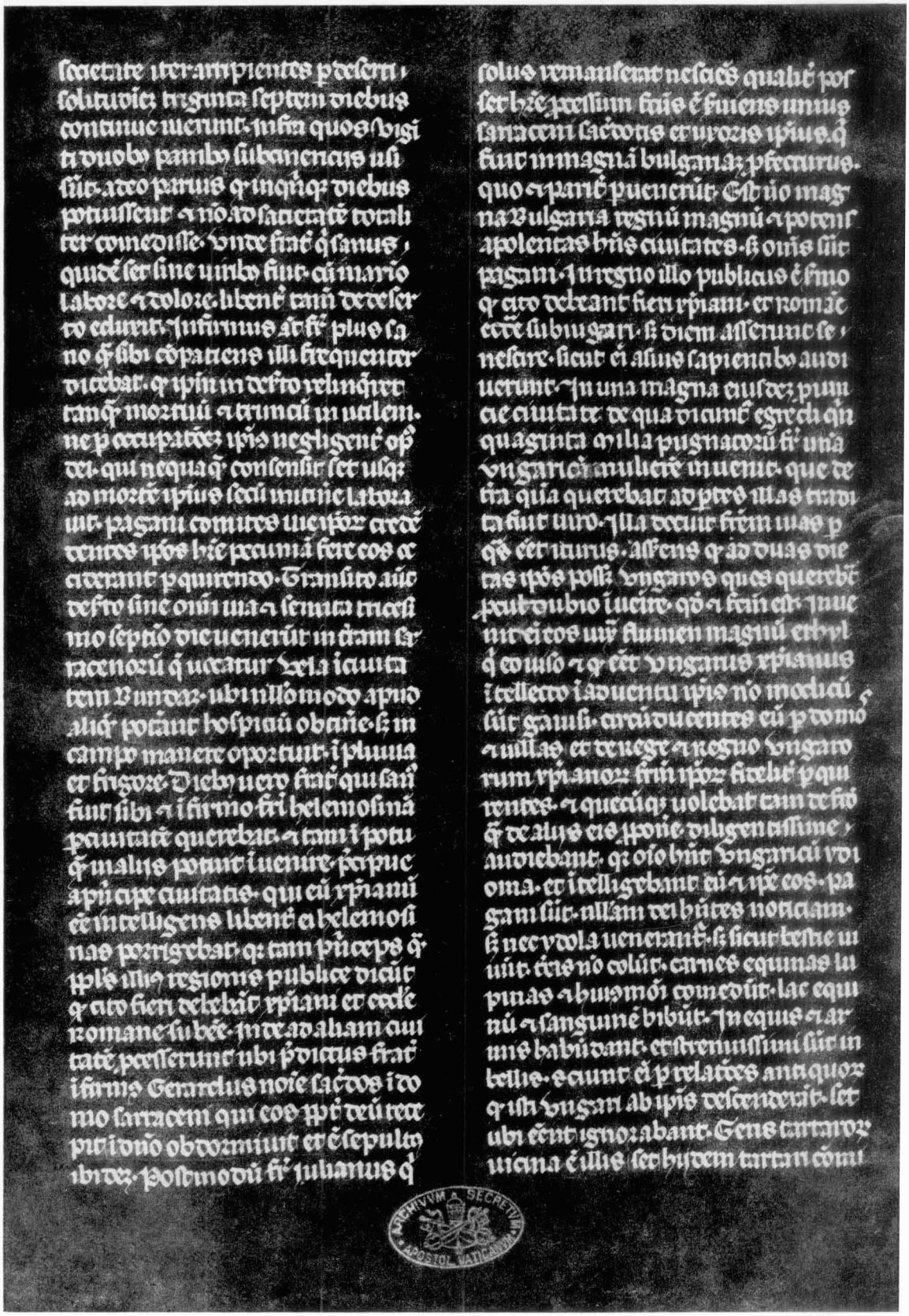

A «Miscell. Arm. XV. t. 1.» jelű vatikáni kódex 365r oldala. (Leírását l. 161–162 o.)
A balhasáb 22. és 23. sorában olvashatók az «Uela» és «Bundam» szavak.

kat, nem rontják Juliánusz útjának csodálatos értékét, sőt hétszáz esztendő távlatából is mind tudományos, mind hittörténeti szempontból mint páratlan értékű teljesítményt értékeljük a hős dominikánusnak — világviszonylatban is elsőrangú fontosságú — felfedező utazását.

* * *

Visszatérve a szerzetesek matrika-alániai útszakaszának tárgyalásához, elsősorban is azt kell eldöntenünk, mit jelent távolságban a barátok egy-egy napi útja. Gyalogló ember, mondjuk egy mai turista, óránként 6 km sebességgel halad. Ezt az iramot azonban az egész napon át haladó gyalogos nem bírja. Egész napos túrákon a turisták is 5 km-es óránkinti sebességgel számolnak, de a felszereléssel terhelt gyalogos katonaság már csak 4 km-t vesz alapul.

Az idegen földön, meghatározott cél felé törekvő utazó minden idejét képes a haladásra szentelni és a tényleges utazási napokon 10—11 órát is gyalogol. Azonban ilyen utazás során a megfigyelések, a szükséges időnkénti tájékozódások, a közben előadódó kisebb-nagyobb balesetek és nehézségek az átlagos haladási sebességet nagyon lecsökkentik. Személyes tapasztalataimat összevetve a legtöbb gyakorlati tapasztalattal rendelkező magyar s külföldi utazók, mint Vámbéry, Prinz, Almásy György, id. Lóczy, Sven Hedin stb. adataival, nyugodtan állíthatom, hogy gyalogosan utazó személyek napi átlagos teljesítménye, beleértve a pihenő napokat is, 20—25 km körül jár.

A Richardusz-féle jegyzőkönyv szövegéből kétséget kizáróan annyi derül ki, hogy Matrikát elhagyva a barátok — hosszú bolyongás után — az alánok földjére jutottak. Az alánokról annyit biztosan tudunk, hogy Juliánusz idejében a Kaspi-tenger nyugati partvidékén: közelebbről a Manics, Kuma és Terek folyók öntözte területen tanyáztak. A Dontól délre eső erdős-steppés vidéken kazár törzsek kóboroltak, míg a Kuban-Kura közén, a Fekete-tenger partján Szikhia keskeny sávja húzódott meg.[11]

Alánia is, Kazárföld is az Ergeni dombokon túl, a Volgát kísérő pusztaságokkal határos. Nem valószínű, hogy ez a művelhetetlen vidék valaha is lakott lett volna, de annál inkább biztosra vehetjük, hogy a Kaspi partján: a Kumától a Volgatorkolatig minden időkben letelepült törzsek laktak. Vajjon a kazárokhoz tartoztak-e ezek a partmenti törzsek? A partokat több száz kilométeres pusztaság választja el az Ergeni domboktól nyugatra kezdődő, kazároklakta vidéktől, tehát nincs alapja annak a feltevésnek, hogy a partmenti törzsek a kazár népből kerültek volna ki.

A Volgától keletre meg éppen 600—1000 km széles, félsivatag borítja az Ural-Emba-Volga közé eső felszínt. Ezen a pusztaságon túl a XIII. század elején török és tatár törzsek tanyáztak.[12] Ezeknek a Volga-Kuma közötti tengerparttal még kevesebb kapcsolatuk volt, mint a kazároknak, mondhatjuk semmi sem.

Az említett tengerparton egyedül az alánok létesíthettek kereskedő- és halásztelepeket. Egyedül az alánoké lehetett a XIII. század elején a mai Asztrakán helyén állott, forgalmas kereskedőváros, amelyet a középkori írók a kazárok idejében Itil-nek, később pedig Torgikán-

nak neveznek. Bizonyítékul megemlítjük még, hogy az alánok a Kr. u. első évtizedekben kezdtek el az Alsójaxartesz és az Aral-tó mellől a Kaspi-tó északi partja mentén a Kuma-Terek-Manics lapályaira húzódni, tehát a Volgatorkolat környékén sokkal korábban megtelepedtek már, mint az attól délre eső partvidéken.

Hogy Juliánusz hová jutott el társaival együtt a bizonytalanul határolt, alánoklakta vidéken, így nem is tudjuk eldönteni. Ennek megállapításához két fontos kijelentést kell egyidejüleg figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy 13 napon át meneteltek lakatlan pusztaságban, mígnem az alánok földjére jutottak. Itt közel félesztendőt töltöttek a legnagyobb nélkülözések közepette, majd továbbindulván (és ez nagyon fontos!) ismét sivár pusztaságba jutottak. 37 napig megszakítatlanul vergődtek e majdnem sivatagban, míg újból lakott területeket értek. Ez volt a mai napokig is rejtélyes Uela[13] tartomány Bunda[14] nevű városával.

A Passuth—Marczali-féle térkép[15] nyilván azon a tévedésen épült fel, hogy a Richardusz-féle jegyzőkönyv Ethil-je azonos a Volgával. Hogy az igazságnak és az észszerűségnek egyaránt elégtétessék, Passuth a Volga mentén gyalogoltatja a barátokat egészen Bolgari-ig, sőt az ugyancsak Etel-nek nevezett Káma Bjelája- és Volga közti szakaszának derekáig. Miért? Miért éppen eddig és nem idébb, vagy tovább?! Hisz ha a Volgát is, Kámát is Etelnek-Ethilnek veszem, akkor már igazán mindegy, hogy hol ér véget az a vastag vonal, amelyről szerkesztője feltételezi, hogy az Juliánusz és Gellért útvonala volt!

Ez a vonal a Volgától keletre, a folyam balpartján húzódik, attól mintegy 100—200 km közötti távolságban (Passuth szerint). Hogy a jegyzőkönyv szövege se szenvedjen csorbát, a Belső kirgiz puszták határát északra tolja a Don termékeny síkságára, illetve Carjev-Nikolajevszk közére.

A szóbanforgó térkép, vagy mondjuk csak rekonstrukciós kísérlet okozta azt — a későbbiekben mindinkább elterjedt — tévhitet, hogy az a bolgár város, ahol Juliánusz a magyar asszonnyal találkozott, a volgai bolgárok fővárosa, Bolgara (a mai Bolgari) volt. A Richardusz-féle jegyzőkönyv egyáltalán nem fejezi ezt ki, még csak nem is sejteti. «Annak az országnak *egy nagy városában*, olvassuk, amelyből — mint mondják — 50.000 harcos áll ki, a barát egy magyar asszonyra akadt...»[16] Viszont a második útjáról szóló jelentésében ezt írja: (A tatárok) «... megostromolták a bolgárok királyságát. Elfoglaltak hatvan nagyon megerősített, olyan népes várat is, hogy azok közül egyből-egyből 50.000 fegyveres katona került ki!»[17]

Ezek szerint Juliánusz *sok* akkora városról hallott, amekkora az a város volt, amelyben a magyar asszonyra akadt. S ez a tévedés — sajnos — nagyon belegyökeresedett szakirodalmunkba, noha erre a feltevésre semmi komoly alapunk sincs!

Kétségkívül hozzájárult a dolgok ilyetén fejlődéséhez az a következtetés is (és ez még Passuth javára írható), amelyet Pauler kockáztatott meg a Richardusz-féle jegyzőkönyv Szabó Károly-féle fordításához írott 6. jegyzetében.[18] Vela* tartományról és Bunda városáról lévén

* Helyesen: Uela.

szó, Pauler megjegyzi, hogy «sem a tartomány, sem a város helyét nem adhatjuk meg pontosan, azonban Juliánusz útjának irányát követve, azt a Volgán innen, a Volga—Don közti területen kell keresnünk.»

Amint láthatjuk, Juliánusz útja csak Matrikáig tökéletesen tisztázott. A Matrika-Magna Hungaria közti útvonal térbeliségének kérdésében teljes a zűrzavar. Ezt próbáljuk eloszlatni a következőkben.

* * *

A kérdéskomplexum megoldását annak tisztázásával kezdhetjük meg, hol feküdt az az alán vidék, vagy város, ahol a négy barát 1235—36. fordulóján — útjokat hat hónapra megszakítván — áttelelt.

E helynek olyan, mezőgazdaságilag művelhető, vagy kereskedőkaravánoktól látogatott, lakott vidéken kellett lennie, amelyet nyugat felől 13 napi, keletről pedig 37 napi pusztai út választott el a szomszédos lakott és művelt területektől. Richardusz jegyzőkönyve ugyan egy szóval sem említi, hogy a barátok városban teleltek volna át, de a sorok közül kiolvashatjuk, hogy a szóbanforgó helynek valóban nagyforgalmú kereskedővárosnak kellett lennie. Következik egyrészt abból, hogy egyik barát kanalakat és egyéb fakészségeket faragott, a többiek pedig azokkal házaltak s így szereztek maguknak egy kis ennivalót. Kis falvacskában hat hónapon keresztül nem tudott volna ebből megélni négy ember! Másrészt tudjuk, hogy *rabszolgapiac* volt abban a városban, ahova ők is kiállottak abban a reményben, hogy kettőjükre csak akad vevő. Ám *nagy volt a kínálat* s a barátok, mivel sem *szántani*, sem *őrölni* nem tudtak, senkinek sem kellettek.[19]

Ezek szerint máris leszegezhetünk annyit, hogy a négy barát egy nagyobb, élénk kereskedelmű, karavánoktól látogatott, mezőgazdaságilag művelt vidéken fekvő alán városban telelt át.

Ugyanígy ír Cholnoky Jenő prof. nemrég megjelent tanulmányában.[20] Rámutat, hogy Alánia lakosai, amint az Juliánusz jelentéséből kitűnik, földmívelők voltak. A Richardusz-féle jegyzőkönyv következő szavai: «Aratás idején egy-egy falu valamennyi férfia együtt megy ki a mezőre, együtt arat mind s az egész tartomány széltében-hosszában ezt mívelik. S akármi dolguk van a falun kívül, akár fahordás, akár más, mind fegyveresen együtt mennek . . .» kétségtelenné teszik a fentebbieket előttünk.[21]

Nagyon természetes, hogy fahordásról csakis ott lehet szó, ahol erdőségek vannak a közelben.[22] Első gondolatul kínálkozik, hogy akkor a szóbanforgó alán vidéknek a hegységekhez (Kaukázushoz) simuló, erdőborította dombokon kellett lennie. Ilyen, földmívelésre és erdőlésre alkalmas területek övezték azonban azokat a füves pusztákat is, amelyek széles sávban húzódnak át az Azovi tengertől (Meótisztól) a Kaspitóig, a Terek-folyó deltájáig.[23]

Még egy fontos adatunk van, amely e bizonyos kereskedőváros nagyságára világot vet. Richardusz jegyzőkönyvének e 37 napos útszakaszra vonatkozó bekezdése így kezdődik: «Végre ezek néhány pogány társaságában útrakeltek s 37 napon át folyvást meneteltek a sivatagszerű pusztaságban».[24] Nem tételezhetjük fel, hogy a két koldus barát

kísérőket fogadhatott volna magának. Egészen bizonyos, hogy az a «néhány pogány», akikhez csatlakoztak, maguk is vándor kereskedők voltak és akkor — áruikon túladván, vagy árukért menvén — eleve, szintén északkeletnek igyekeztek. Ezek a kereskedők tehát vagy abba a városba valók, vagy egy messze, pogány nép fiai lehettek csak. Hogy alánok lettek volna, kevésbbé valószínű, mert azokról elmondta a barát, hogy milyen nagy becsben tartják a keresztet. Ha pedig pogányok voltak, nem lehettek mások, mint bolgár bőr- és prémkereskedők, mivel Alániához a legközelebbi pogány ország Biléria volt s közbe különböző szaracén (mohamedán) népek tartományai ékelődtek.

Merre volt hát az a vidék, melyik volt hát az a város, ahol a négy barát áttelelt? ! A megoldás kézenfekvő. Már említettük, hogy a jegyzőkönyv szavai után az illető városnak meg kell felelnie annak a feltételnek, hogy nyugatról 13 napi, keletről pedig 37 napi járóföld szélességben pusztaság környékezi. Ezenkívül jelentős kereskedővárosnak is kellett lennie, ahova a széles pusztaság ellenére is népes karavánok szállították az északi vidékekről származó prémet s a hadifoglyokból kikerülő rabszolgákat. A 13 napi út 250—270 km, a 37 napi járóföld pedig közel 600 km távolságnak felel meg.

Mellékelt térképünkre tekintve, azonnal látjuk, hogy ez a feltétel kielégítő megoldást csak akkor nyer, ha feltesszük, hogy a szerzetesek Torgikánban, vagy legalább is annak környékén töltötték 1235—36 telét.

Torgikán környéke megfelel Cholnoky prof. fentebb idézett, alapvető megállapításának is,[25] amennyiben a Volgát, Aktubát kísérő termékeny, alluviális völgysík mezőgazdasági művelésre is rendkívül alkalmas, nemkülönben a folyamóriást kísérő galériaerdőkből a tartomány lakosságának fahordásra is nyílt alkalma. Pauler is úgy vélekedik (MHK. 1900. évi kiad.), hogy Juliánusz társaságának a mai Asztrakánban feltétlenül meg kellett fordulnia.

Torgikán, amint már említettük, a mai Asztrakán helyén épült XIII—XIV. századbeli város. Az arab írók mint az indiai áruk rakodóhelyét említik. Timur Lenk 1395-ben feldulta, de 1475-ben már ismét a régi nagyságában virágzott. Körülbelül ugyanezen a helyen állott a kazár birodalom híres, Itil nevű kereskedővárosa is, amelyet Szemenderrel és Sarkellel együtt a 968—969-iki hadjárat alkalmával Szvjatoszláv kiovi nagyfejedelem pusztított el, illetve földig lerombolt. Ezzel megszünt ezen a vidéken a kazárok uralma s az elhagyott város helyén a keletről folytonosan szivárgó alánok, perzsák, nemkülönben az odavetődő örmény és arab kereskedők építettek új kikötővárost maguknak.

Könnyű elképzelnünk, hogy a különféle, részben már említett, részben több kaukázusi néptöredékből összeverődött alánföldi lakosság örökös harcban állott egymással. Erről már Ammianusz Marcellusz is ír 850 évvel Juliánusz előtt. Nagyon szépen okolja meg Cholnoky[26] a következőkben: «Az egyenetlenkedés mindenesetre onnét származott, hogy úgyszólván minden falunak másnyelvű, másszokású lakossága volt, ezért nem lehetett őket közös uralom alatt, konszolidált államformában egyesíteni».

Torgikántól nyugatra, a Volga és az Ergeni dombok közét annak a

Belsőkirgiz pusztaságnak nyugati, a Volga által leszakított darabja tölti ki, amely keletre túl az Ural- s Emba-folyókon az Aral-tavat megkerülve, a hatalmas kirgiz pusztákhoz csatlakozik.

Torgikánt Matrikától — a folyóvölgyekben haladó karavánutakat véve figyelembe — mintegy 800 km választja el. Ez a távolság Juliánusz társaságának (napi 20—22 km-t véve alapul) körülbelül egy hónapi utat jelentett. Az útnak kétharmada : Matrikától az Ergeni dombokig nem volt kirívóan nehéz. A barátok aránylag gyorsan haladtak. A kb. 540 km-es utat (számításom szerint) 18—19 nap alatt tették meg. Ez a teljesítmény napi 30 k-es átlagnak felel meg. Az útnak ez a szakasza nem volt sem megerőltető, sem kalandok nem tarkították napjaikat, de még különös gondjaik sem voltak, hisz a szikhiai fejedelem száz felesége közül a legfőbb úrasszony ellátta őket minden jóval, pénzzel is, így vehettek maguknak mindent, amire csak szükségük volt.

Annál inkább megrögződött Juliánusz agyában annak a pusztaságnak szörnyű emléke, amely az Ergeni domboktól kezdve a Volgáig sehogy sem akart véget érni. Tizenhárom teljes napon át küzdöttek a lakatlan, ember elkerülte sivatagos vidékkel, míg csak lakott helyre jutottak.

Ez a 13 keserves nap azonban már valóban megérdemli, hogy felemlíttessék. Ki is tudna ennyi szenvedést egykönnyen elfeledni!

* * *

Torgikánból nehezen indultak tovább, mert nem egykönnyen akadt kísérőjük a tatároktól való félelem miatt, amint azt a jegyzőkönyvben olvassuk.

Juliánusz idejében — mai tudásunk szerint — a tatárok nem lehettek az alánok szomszédai, ellenben igenis szomszédaik voltak a harcias kazárok, akik a Kaspi-tó partján, a Volga- és az Ural-folyók közti területen is tanyáztak. Valószínűleg elhallásból származik a szöveg «tatárok» szava és «kazárok» akart lenni. Lehetséges azonban az is, hogy az 1223. évi Kalka melletti győzelmes hódításuk óta e környéken valóban tatár törzsek is megtelepedtek.

Hogy gondolatmenetünk eddig helyes nyomon vezetett-e bennünket, a következő útszakasz rekonstrukciója dönti el.

A Richardusz-féle jegyzőkönyv vonatkozó része a következőket mondja : «Végre útra kelvén 37 napon át folyvást meneteltek a sivatagszerű pusztaságban. Átkelvén a pusztán, minden út, vagy ösvény nélkül, a 37-ik napon a szaracénok azon földjére érkeztek, amelyet Uelának neveznek, annak is Bunda nevű városába . . .»[27]

Torgikán a Volga jobbpartján épült. A hatalmas folyam két oldalán aránylag keskeny, művelt s lakott sáv terül el, amelyet keletről is, nyugatról is a felhalmozódott folyami homokból alakult pusztaság határol. Tehát amikor Juliánusz és Gellért atya Torgikánból tovább indultak, a Volgán átkelve, valóban pár órai úttal ismét pusztaságba jutottak.

Hogy Juliánusz honnét tudta azt, hogy elszakadt véreit a volgamenti bolgárok országa táján kell keresnie, nem tudjuk, csak sejtjük. Lehetséges, hogy már Ottó barát, aki három évet töltött vándorúton, kereskedőnek öltözve, hozott erre utaló híreket, de annyit bizonyára

tudhatott és mondhatott Ottó, hogy az «ázsiai» magyarokat egy igen nagy keleti pusztaságon túl kell keresniök. Ha Juliánusz és társai nem indultak volna már kezdetben valami ilyesforma meghagyással, érthetetlen volna, miért törték magukat kétízben is, a nagy délorosz pusztaságokon át, mikor céljukat sokkal kényelmesebben is és biztonságosabb úton elérhették volna.

Valószínű azonban az is, hogy már Matrikában kaptak valami homályos felvilágosítást, vagy útbaigazítást, hisz az uralvidéki magyarok földjén nem egy keleti kereskedő fordult meg. Ezek messze földre elvitték a bátor nép hírét.

Lehet, hogy egyszerűen az késztette a két szerzetest, hogy északkeletnek vegyék útjokat, mivel kénytelenek voltak «némely pogányok társaságához» csatlakozni, akik nyilván Uela tartomány-, vagy Nagybolgárország valamelyik nagy kereskedővárosába mentek vásárra.

Bármiként volt is, előttünk az az egyetlen biztos tény áll, hogy 37 napi út után végeszakadt a pusztaságnak és ott álltak Bunda városában. A Volga keleti partján elterülő, hatalmas pusztaság az Ural-folyón túl mintegy 150—200 km-nyire terjed s míg északkeleten az Ilyek-Uraltorkolat irányában alkot tompább sarkot, az Emba-folyó jobbpartján pedig élesen beszögellik a mocsaras, középorosz síkságba.

Maga az a tény, hogy 37 napig menetelt a két barát a pusztaságban engedi következtetnünk, hogy annak hosszabbik, azaz északkelet-délnyugati átlóját tették meg. Az elkerülhetetlen kitéréseket figyelembevéve, Juliánusz és társa feltétlenül megtett a pusztaságban legalább is 750—800 km-t, ami napi 20—21 km teljesítményt jelent. Ennek az útnak végpontját megszerkesztvén: az az 54° keleti hosszúság és 50° északi szélesség tájára esik. Ennél messzebb, északkeletre semmikép sem juthattak, sőt talán inkább ettől a ponttól valamivel dél felé vergődtek ki a pusztaságból.

Ez a vidék pedig az *Uil*-folyó vízrendszeréhez tartozik. Az Uil középütt helyezkedik el az Ural- és az Emba-folyók között. Jellegzetes sivatagi folyó. A Kobda forrásvidékétől délnyugatra, két ágból ered s vize többszáz km-nyi futás után kisebb-nagyobb, sivatagi sóstavakban vész el, miután nagyrészét felitta a pusztaság homokja.

E folyó környékén, de mindenesetre az Ural és Emba között, tanyázott valamely mohamedán hitű törökfajta nép: azok a bizonyos szaracénok, akiknek *Uela* nevű tartományában Juliánusz és társa ismét emberi körülmények közé jutottak.

Nem kétséges előttem, hogy *a mindmáig rejtélyes Uela* (false: Vela) *tartomány valóban itt, az Uil-folyó vízvidékén terült el.* A már felsorolt földrajzi bizonyítékokon kívül a következő nyelvtudományi bizonyítékokat hozom még fel: A középkori krónikások és nótáriusok ólatin mintára az U betőt a V-hez teljesen hasonlóan írták. Az U-nak ilyetén írása a kőfaragók körében fejlődött ki s vált általánossá. A pergamenten finom ecsettel, vagy lúdtollal dolgozó barátok legtöbbször szintén egyformán írták az *u* és *v* betük jegyét; (pl. siue=sive, uel=vel, uero=vero stb.)[28] Ez alapon már régen felmerült az a gondolat, hogy a kérdéses tartomány neve nem Vela, hanem Uela lett volna.

Tudjuk azonban azt is, hogy a középkori írásokban igen gyakori

és minden jelentőség nélküli a magánhangzócsere, nemkülönben azok hangszínváltozása. Például az Ethil-folyót nem egyszer Ethel, Ithel, Idel, vagy Edel formában találjuk meg. Ugyanez a szó nem más, mint az Atil, Attil, vagy Attila egyik változata. A felsoroltak is eléggé bizonyíthatják, hogy az Uil-folyónév könnyen hangozhatott 700 év előtt valamely török nép ajkán Uel-nek, de az sem lehetetlen, hogy csak elhallásról, vagy tájszólásról van szó. (V. ö. Pista—Pesta).

A középkori évkönyvekben a tartománynevek túlnyomó többsége a latin főnévképzés szabályainak megfelelően *a* végzetű. (Mordva, Merovia, Recennia, Bolgara stb.) E nyelvtani szabály szerint állt elő az Uil (Uel) folyó nevéből az *Uila* tartománynév, amelyet — miként említettem — Juliánusznál *Uela* alakban találunk meg.

Bunda város hollétét illetőleg már nehezebb válaszolnunk. Annyi bizonyos, hogy Uela tartományban volt valahol, tehát a fentebb leírt vidéken és nem a Volga-Don közén, ahol Pauler Gyula kereste.[29] *Bunda városának az Ural és Utwa-Uil folyók között kellett valahol lennie.*

Itt mutatok rá, hogy a *Bunda* városnév *Bundam* és *Bundaz* változatai helytelen fordításból, ill. helytelen másolásból származnak. A *Bundaz* alak csakis Theinernél fordul elő, míg Dezsericzky, Fejér, Endlicher és Fejérpataky szövege helyesen közli imígyen: «. . . in terram Sarracenorum, que vocatur Vela, *in civitatem Bundam*». Nyilvánvaló, hogy tiszta tárgyesettel (accusativus) állunk szemben, amelyből a városnév alanyesetét, a *Bunda* szót egyértelműen képezhetjük. A Bundaz alak eszerint kétségkívül Theiner íráshibája. Kéziratban az *m* helyébe *z* került.

Ezzel szemben Theiner ugyanakkor egy régi hibát tett jóvá, amely a Richardusz-féle jegyzőkönyv előző három kiadását terhelte. Ugyanis Fejér a Dezsericzky-féle kiadást ismételte meg csupán, Endlicher pedig az említett kettő felhasználásával készítette a harmadik kiadást s így az előzők írás- és sajtóhibáit hiánytalanul továbbadta. Theiner azonban 1859-ben rájött, hogy a *Veda* szó kiírása hibás s a szaracén tartomány neve helyesen írva: *Vela*. Pauler mutatott rá 11. és 13. a. id. m. jegyzeteiben, hogy a Vela szó esetleg *Uela*-nak olvasandó.

1900-ban Pauler már más, nézetünkhöz sokkal közelebb fekvő magyarázatot fűzött a Vela s Bunda szavakhoz: «A leírásból világosan kitűnik, írja, hogy Juliánusz és társa Alániától észak felé indulva, valahol *a mai Asztrakán és Szarepta közt átkeltek a Volgán és a balparton, a steppéken s nem az erdős jobbparton folytatták útjokat*». A 37 napban megadott távolságot összeveti Rubruk adatával. Rubruk (visszajövet, 1255-ben a Volgától a Kaukázusig terjedő utat maga is megtette, Derbenttől, a Kaukázus aljától kezdve Nagy-Bolgárországig, több mint 30 napi járóutat számít (per transversum solitudinem ascendendo iuxta Etiliam . . . ubi nulla est civitas nisi quaedam casalia». (Recueil de voyages IV. 266. l.) Nem szabad egyébként elfelejtenünk, hogy Rubruk hivatalos támogatás mellett utazott s a kánhoz menet pl. napi 80—100 km-t tett meg,[30] tehát gyorsabban haladt, mint ahogy Juliánuszék karavánja járhatott. A X. század arab írói — folytatja — s még Edriszi is a XII. század közepén a burtasz népről is beszélnek. Ezek a bolgároktól délre mintegy három napi járóföldre laktak (Ibn Roszteh, MHK. 164. l.). Miként azt

Smirnof J. újabban kétséget kizáróan megállapította[31], a burtaszok a Volga balpartján tanyáztak. «Lehet, sőt bizonyosra vehetjük, írja Pauler, hogy Vela tartomány és Bunda város, melyet a jelentés Biléríától világosan megkülönböztet, erre a tartományra vonatkozik, Rubruk azonban ép úgy, mint Carpino is, e megkülönböztetést nem teszi meg, csak «Byler id est magna Bulgaria»-t ismeri s így az ő 30 napnál hosszabb útja Nagy-Bulgáriáig tulajdonkép csak a burtaszok földjéig számítandó, amely a Obcsei szirteknél Kamycsin és Szaratov között kezdődődött».

Az arab kutfőkből tudjuk, hogy a burtaszok a IX—XII. század táján valóban ott laktak a Volga balpartján a kazárok és bolgárok között. A kazárok adófizetői voltak, de sokat szenvedtek a bolgárok zaklatásaitól is. Nem voltak egységes nemzet, hanem minden község külön-külön törzs, vagy nemzetség: miniatűr állam. Ezek élén egy-két öreg főnök állott. Házaikat fából, gerendából készítették, a földmívelés mellett méhtenyésztéssel is foglalkoztak. Az orosz fejedelmek 969. évi volgamenti hadjárata majdnem az egész népet megsemmisítette s ekkor a burtaszok eddigi lakóhelyükről a szélrózsa minden irányában elszéledtek. Nem lehetetlen, hogy ilyesformán eljutottak az Ural-Emba közébe is — annál is inkább, mivel a kirgiz-puszták elsősorban a pusztaság szélén végbemenő, keleti irányú vándorlásra kényszerítették őket.

Ezt a kérdést megnyugtatóan legfeljebb helyszíni tanulmányokkal dönthetnők el.

«Richardusz levele alapján lehetetlen azt az utat követni, amelyen a barátok haladtak. 37 napig keltek át a sivatagszerű pusztaságon s elértek a «szaracénok» (kétségtelenül a mohamedánusok) földjére. A leírásból következtetve gyalog mentek, bár ezt határozottan nem mondják meg, de mégis majdnem kétségtelen. Juliánusz nagy fáradsággal támogatta a beteg Bernhardust,[32] tehát csak lassan mehettek», olvassuk Cholnoky id. tanulmányában.[33] Ezt megtoldjuk a következőkkel: ha Juliánusz és Gellért olyan nyomorúságos helyzetben voltak, hogy mindössze 22 pogácsával vágtak neki ennek a hosszú útnak, nem tételezhetjük fel, hogy még hátaslovuk, -szamaruk, -öszvérük, vagy tevéjük lett volna. És ha mégis lett volna, vajjon Juliánusznak kellett volna-e elerőtlenedett «társát nagy bajjal és keservvel, de mégis örömest a pusztából kivinnie».

Az elmondottakat a megtett úthosszal egybevetve kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy Juliánusz és Gellért a Torgikán-Bunda közti útszakaszt gyalogosan tették meg.

Felvethetjük a kérdést, mi rejtőzik a «szaracén» kifejezés mögött?

Szaracén (vagy szerecsen): a középkor magyarjainál eredetileg az arab és bolgár mohamedánok neve. Juliánusz jelentésein kívül is többször találkozunk e szóval, pl. helynevekben. Ilyen nevű községünk volt már a XIII. század elején Fejér-, Baranya-, Pest-, Veszprém- és később Sopronmegyében is. Győrmegye sokoróaljai járásában ma is megvan még Szerecseny nevű kisközségünk. Valószínű, hogy ezeket a községeket a XII. században már csoportosan menekülő és nálunk védelmet és letelepülési jogot nyert volgai, mohamedán bolgárok alapították.

A váradi Regestrum szerint szerecsenek laktak a Nyírségen is. Később az elnevezés általánosabbá lett és az összes mohamedánokra kiterjedt. A mai értelemben az afrikai négerek és a spanyolországi mórok neve. Richardusz szövegében a szaracén szó néhol «bolgárt», másutt csak általánosságban «mohamedánt» jelent.

Uela lakósai esetében valószínű, hogy azok valamiféle mohamedán hitű, török nép voltak.

* * *

Mivel a barátok Bunda városában «senkinél sem kaphattak szállást, hanem esőben, fagyban a mezőn kellett maradniok», hamarosan «más városba mentek át, ahol az említett beteg barát . . . az Úrban elnyugodott . . .»[34]

Hogy ez a város hol feküdt s hogy nevezték, nem tudjuk ; annyit azonban a jegyzőkönyv további szövegéből kiolvashatunk, hogy Bunda városától északra kellett lennie.

Itt Juliánusz egy mohamedán pap szolgálatába állott s annak kísérőjeként jutott el a volgamenti Bolgárország egyik nagy városába.

Nagy-Bolgárország a Volga-Káma-Bjelája-Ural-folyók közén terült el. (L. a térképet.) Innét származtak el a VI. században a hún- vagy kunfajta bolgárok, akik az aldunai Bolgárországnak vetették meg alapját.

Erről a városról is csak annyit mond Richardusz jegyzőkönyve, hogy szükség esetén 50.000 harcos is kikerült belőle. Van azonban még egy adatunk is e meg nem nevezett, bolgár városra vonatkozóan : az a fontos közlés, hogy két napi járóföldre innét már a magyarlakta vidék következett. Természetesen a két napi járóföld meghatározás nem gyalogosra, hanem csakis lovas vándorokra vonatkozhatott, minthogy az az asszony is, aki imígyen határozta meg a távolságot Juliánusz előtt, a lovas magyar nemzet gyermeke volt, s így nem is tudhatott más alapon távolságot becsülni, csak ezen az egyetlen módon.

Ez a távolság pedig legalább 140—160 km-t jelent.

A kérdéses bolgár város helymeghatározásához ez a közlés szolgáltatja a legelső s legfontosabb alapot. Ha Juliánusz délről, a Belső kirgiz pusztákról közeledett Magna Hungariához, aminthogy ez a tény nem szenved kétséget, akkor e meg nem nevezett bolgár városnak Bolgárország déli határvidékén kellett feküdnie. Következtetjük abból, hogy Juliánusz nem beszél hosszabb bolgárországi utazásról, vagy ottartózkodásról, sem a bolgárok szokásairól nem emlékszik meg oly mértékben, hogy abból azt következtethetnők : módja volt a bolgár néppel közelebbről is megismerkednie.

Ellenben kihangsúlyozza a város nagyságát. Ha egészen irreálisak akarunk lenni és feltételezzük, hogy ama bizonyos városnak minden negyedik-ötödik lakosa fegyverforgató férfi volt, akkor Juliánusznak egy negyedmilliós lakosságú városban kellett járnia. (A valószerű számítási alap azonban az volna, ha a fegyverforgatók számát csupán az összlakosság 10%-nak vesszük fel.)

E két adatból már kiviláglik, hogy a kérdéses város csakis Bolgárország déli határán fekvő, jelentős, nagyforgalmú kereskedőváros lehe-

tett. Ma két nagyvárost találunk az egykori bolgárföld déli határát jelölő Ural-folyó mentén, amelyekről szó eshetnék vizsgálataink során. Az egyik Uralszk, a másik pedig Orenburg városa.

Uralszkból nem két napi, hanem majdnem két heti utazással érhették el egykoron a Bjelája vidékét, tehát e várost máris kizárhatjuk, mint a feltételeknek meg nem felelőt.

Marad az egyetlen valószínűség, hogy az a bizonyos város a mai Orenburg környékén feküdt. Nem mondhatjuk, hogy Orenburg őse lett volna, mert erre semmi alapunk sincsen. Orenburgot — az Or- és Ural-folyók torkolatánál — 1735-ben alapították. Az 1911. évi népszámlálás alkalmával 93.000 lakosa volt. A város az Ural-hegység és a Belső kirgiz puszták határán, az Ural partján, tehát kitűnő vásárvonalon épült. Cserekereskedésre különösen alkalmas hely. A hegyvidék rendkívül gazdag érckincsekben, elsősorban aranyban, rézben és vasban. A pusztaságok sós medencéiben konyhasót gyüjtenek. A termékeny dombos vidékeken búzát, rozsot, zabot termelnek. A kiterjedt legelőkön százezreket számláló állatcsordák. Ezek gyapját s bőrét szintén feldolgozzák s mindez a sokféle, értékes áru ezen a vidéken cserél gazdát.

Lehetetlen, hogy ezen a pompás vásárhelyen már a legősibb időkben is ne lett volna valami kereskedelmi telephely. Annál inkább valószínű, hogy a bolgárok idejében (hisz ők nagyszerű kereskedő és iparos szellemű nép volt, tőlük származik a fejlett bőriparukat jellemző bagaria szó is!) ne állott volna nagyobb város a mai Orenburg helyén, vagy annak közelében. Nem hisszük ugyan, hogy negyedmilliós város lett volna, miként Juliánusz közvetve állítja, de akkora, mint a mai Orenburg, könnyen lehetett.

Mivel a magyarok a Bjelája-, Káma-, Csuszovája-, Tura-, Mijas- és az Ural-folyók erdőborította, hegyes-dombos közét lakták, valóban helytálló lehet a közlés, hogy a mai Orenburg vidékéről két napi lovaglással el lehetett jutni a magyarok földjére, Magna Hungariába.

* * *

Juliánusz tehát megérkezett a folyókkal határolt Nagymagyarországba, annak is *déli* részébe. Az Ethilt, vagy mai nevén a Bjeláját, valószínűleg erős délnyugati könyökénél érte el. Az említett Ethil folyót történészeink régebben a Volgának hitték. Szabó K. fordítása Pauler-féle jegyzeteiben is ez a magyarázat áll. Azonban éppen Pauler volt az, aki később a Budai Szemle hasábjain (CIII. 342. o.) meggyőzően bebizonyította, hogy az Ethil szó nem a Volgát, hanem a Bjeláját jelenti. A bjelájamenti baskirok a folyót még a mult század derekán is Ak-Idelnek nevezték.

Mikor a magyarok «látták őt s megértették, hogy magyar... házról-házra s faluról-falura vezették»,[35] nem is szólva arról, hogy milyen nagy szeretettel s örömmel fogadták mindenütt.

A magyar nyelv rendkívül gazdag a lakóhelyet jelentő szavakban. Sátor, kunyhó, putri, cserény, pajta, karám stb.: mind ősibb eredetűek ház szavunknál, ami arra utal, hogy a magyarság legősibb lakóhelyei a kerek alaprajzú sátrak és kunyhók voltak. Azonban az orosz nyelvé-

szek kimutatták, hogy a keleti szláv chata = ház szó még a honfoglalás előtti századokban ment át *a magyar nyelvből* a kisorosz, fehérorosz és lengyel nyelvbe. Kimutatott dolog az is, hogy a magyar ház szó ősibb, mint a német Haus.

Bátky mutat rá 89. a. id. dolgozatában, hogy a német Wand = fal szó a winden = fonni igéből származik, ugyancsak arra, hogy az orosz nyelvben az ács szó plotniknak hangzik, ami betűszerint házfonót jelent, bár mindkét nép több, mint ezer esztendeje nem fonott, hanem gerenda-házakban lakik.

A magyar sövény szó is szövényt, szövevényt jelent, tehát sövény-házon szövevényházat, szövött házat kell értenünk. A török eredetű ács szavunk eredeti jelentése házépítő volt, ami arra utal, hogy őseink már a fa-(gerenda)-házak építésmódját is ismerték.

Az is bizonyos, hogy a velünk rokon és eleinkkel szoros kapcsolatban lévő ősi bolgárság mai hazáját elfoglalva, azonnal nagy és pompás kőépületeket emelt. Tudtak oszlopokat építeni, sőt megfelelő kőanyagból szép szobrokat is faragtak. Bebizonyult, hogy mész szavunk is a honfoglalás előtti időkből származik.

Mindezt csak azért említettük fel, hogy megkönnyítsük annak belátását, nincsen semmi okunk sem annak feltételezésére, hogy félig már megtelepült, tehát téli és nyári szálláshelyekkel rendelkező őseink nem ismerték volna a négyszögletes lakóházformát is, és bizony tudtak már ezidőben is sövényházat építeni, tehát semmi akadálya sincs annak, hogy szószerint értelmezzük Juliánusz szavait!

* * *

Amit azonban Juliánusz az uralvidéki magyarság vallási felfogásával kapcsolatban mond, az túlzás. Pogány véreinkről ezeket a sorokat csak a XIII. század elmélyült vallásos keresztény szellemében nevelt szerzetes mondhatta tollba. Tudományosan bizonyított tény, hogy igen is volt fogalmuk Istenről, szellemekről stb. Pogány őseinktől származik többek között a «magyarok Istene» kifejezés is.

Elképzelhetjük, hogy Juliánusz nem nagyon érdeklődött magyarjai pogány babonáiról: idejét inkább istenes prédikációkra szentelte.

Nem tartom valószínűnek, hogy egyetlen áldozaton, halotti toron, vagy más, hasonló vallásos jellegű eseményen résztvett volna. Ez esetben nem írhatta volna a fenti sorokat. Mert bizony megállapításából csak annyi igaz, hogy pogányok voltak.

Az ázsiai magyarok hite nagyjában azonos volt a velük azidőben, vagy korábban szomszédos török népek, így a bolgárok, türkök és kazárok ősi hitével. Vallásuk gerincét, magvát az ősök szellemének (= *iz*-ének) tisztelete képezte.

Minthogy a nemzetségeknek közös ősük volt, vallási téren is nemzetségek szerinti csoportokat alkottak. Az ősök ize tiszteletére öröktüzet gyujtanak, amelyre a nemzetség féltve vigyáz. Évente csak egyszer oltják el, hogy ünnepélyes külsőségek között újra meggyujthassák. Ez a szabadban lobogó, örök mâglya — úgy hiszem — nem kis mértékben gyakorlati célokat is szolgált. Nappal kígyózó füstje, éjjel vöröslő lángja messziről látható volt és megkönnyítette a törzsbelieknek a hazatérést.

A máglya a telephely közös térségén égett. Körülötte nagy, faragott, arany- s ezüstdíszes fabálványok, mintha meredt szemük a tűz rőt fényéből, a pirosló parázsból, a szürke füstgomolyagból akarná kiolvasni egy társtalan nép kétséges jövőjét . . .

A X. század arab utazói, akik a volgavidéki magyarokról — baskirok néven — elég gyakran emlékeznek meg, azt írják, hogy ázsiai véreink tűzimádók voltak. Erről természetesen szó sincsen, csupán a leírtakat tévesztették össze a tűzimádással.

Ibn Fadhlan (arab író) eléggé világos képet nyujt az ázsiai magyarok vallásáról. Szerinte tisztelik a kígyókat, halakat és darvakat, de ezek mellett még mintegy «tizenkét isteni lényben is hisznek, úgymint a tél, nyár, eső, szél, fák, emberek, barmok, víz, éjjel, nappal, halál, élet és föld istenében», az égben trónoló Istent pedig mindezeken felül valónak tartják.

Hittek ezenkívül jó és gonosz szellemekben is. Jó szellemek az ősök izei, rosszak a *hagy* (hagymáz), az ördög, a boszorkányok s effélék. Ahogy a jó szellemek segíthetnek az embernek, a rosszak elronthatják minden dolgát. Ezért a jámbor földi halandók áldozatokat mutatnak be a szellemeknek : részint hálából, részint a rontás ellen. Az áldozatokat rendszerint rejtett helyeken, bokros, ligetes környezetben, fiatalos erdőkben, vagy öreg tölgyesek, nyíresek mélyén, szent kutak — források —, fák (egyfa) mellett mutatták be. Az áldozat tárgya lehetett növény és állat egyaránt.

Ethilmenti őseink nagy türelmet tanusítottak minden más vallással szemben is. Hites adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a magyarok onogur elődei már a VI. században megismerkedtek a kereszténységgel is alán és örmény szomszédaik révén. Ugyancsak megismerkedtek a krisztusi hittel azok is, akik a bizánci császári légiók zsoldosaivá szegődtek. Ezek katonaidejük leteltével hazakerültek és elhintették az Igét, amelyet buzgó keresztény papoktól szedtek magukba.

Kétségkívüli, hogy a honfoglalás előtti időkben is kellett már őseinknek a kereszténységgel valami kapcsolatuknak lennie, mert többek közt a bezdédi tarsolylemezen látható szimmetrikus növényi díszítőelemek között egy bizánci kereszt és két állati figura fordul elő. Bizonyos, hogy a kereszt is csak díszítő elem ez esetben, de még így sem kis jelentőségű és határozottan a bizánci kapcsolatokra utal.

Igy érthető, hogy Juliánusz keresztény tanításai nem hullottak teljesen műveletlen talajba. A jó barát igyekezetének sok foganatja ugyan nem volt, hanem mégis igaz az, hogy «akár a hitről, akár egyébről akart is beszélni nekik, nagyon figyelmesen meghallgatták».

Ami nem sikerült Juliánusznak, részben sikerült követőinek. Erről győz meg bennünket Johanka fr. levele. (L. XII. fej.)

* * *

Fejér kiadásában a Desericzky-féle szövegbe hiba csúszott bele és nála a szövegből azt olvashatjuk ki, hogy az uralvidéki magyarok *tejet és bort* ittak.

Nyilvánvaló, hogy uralaljai őseinknek a bor közönséges italuk sehogy sem lehetett, ellenben az erjedt kancatejet, ezt a kumisznak

nevezett, Déloroszország és Középázsia pásztornépeinél ma is kedvelt, tejfehér, édeskés, szeszes italt annál inkább szerették. Ha úton voltak, bőrtömlőkben vitték magukkal.

* * *

Hogy Nagymagyarországból tulajdonképpen mennyit látott a hős barát, nem tudjuk. Mivel számításom szerint legalább három hetet, vagy egy gyenge hónapot töltött Juliánusz a magyarok között, lóháton igen nagy terület bejárására nyílhatott alkalma. Minden valószínűség szerint az Ural-, Bjelája-, Ufa-folyók közét, tehát Magna Hungaria zsákszerű, déli felét látogatta meg. Annál is valószínűbb ez a feltevés, mivel a kán követe kíséretében levő, portyázó tatárokkal mélyen a magyarok földjén nehezen találkozhatott volna. Inkább arra kell gondolnunk, hogy az uralmenti határsávon, vagy annak közelében akadtak véletlenül egymásra.

Juliánusz felemlíti, hogy a tatár kán követe magyar, orosz, kun, német, bolgár (perzsa) és tatár (mongol) nyelven beszélt.

Juliánusz, miként Rogeriusz is, a kun nyelvet önálló nyelvnek tünteti fel. Pauler úgy gondolja, hogy a kun nyelv csak egyik változata, szójárása volt az ősmagyar nyelvnek. Való az, hogy ez a két nyelv, mint a két nép is; rokon volt, de nem volt annyira rokon, hogy bármelyik nyelvet is a másik dialektusának minősíthessük. A főbb kun szavakat és szólásmódokat a *gr. Kuun Géza* kiadásában megjelent *Codex Cumanicus* tartalmazza. Ez a nagyjelentőségű munka az 1303. évi Petrarca-kódex nyomán készült, viszont azt azok a velencei kereskedők hozták létre, akik érdemesnek találták megtanulni a kunok nyelvét, hogy velük minél élénkebb kereskedelmi kapcsolatokat tarthassanak fenn.

Bármiként volt is, reánk nézve az a legfontosabb, hogy Juliánusz tudomást szerzett a tatárok létezéséről, szándékairól és e hír közlésével alkalmat adott Európának a közeli veszedelem elleni felkészülésre.

* * *

Hazajövet Juliánusz nem azt a hosszadalmas és veszedelmes utat ismételte meg, amelyen véreit nyomon követte, hanem — mondhatjuk — toronyiránt nekivágott annak a nyílegyenes útnak, amelyet legkönnyebben a Vereckei-hágó s a Bjelája-Káma torkolat között húzható egyenessel adhatnánk meg.

A barátnak ezt az utat az ázsiai magyarok ajánlották figyelmébe. Valószínűleg említhette Juliánusz, hogy Kiov az újhaza közelében fekszik. Az ethilmenti magyarok viszont tudták azt, hogy hozzájuk nem ritkán kiovi kereskedőkaravánok szoktak érkezni.[36] Kézenfekvő volt tehát, hogy Juliánusz is — hazafelé — ezt a mindenesetre rövidebb karavánutat kövesse.

Juliánusz 1236 június 21-én vett búcsút a magyaroktól. Útja Bolgár-, Mordva-, Orosz- és Lengyelországon át vezetett haza. A Richardusz-féle jegyzőkönyv a visszaútról igen keveset tartalmaz. Megemlíti mindenekelőtt, hogy «. . .a mordvinok országán a folyón 15 nap alatt utazott át».[37]

Ez a rövid mondat elárulja, hogy Juliánusz már a magyaroktól víziúton távozott el. A Bjeláján át a Kámába, onnét pedig a Volgába jutott. Míg Bolgari-ig sodormentében könnyen és gyorsan siklott csónakja, annál többet kellett küzdenie a Volgán: ár ellenében. Víziútja Nyizsnyijnovgorodban ért véget.

Mordvinok (mordvaiak, oroszul: mordva) finnugor néptörzs, amely a VI. század óta a Volga középsőfolyása mentén lakik. Földjük keletre egészen az Uralig, nyugatnak a Moksa vizéig terjed. Többnyire középtermetű, laposarcú, széles pofacsontú, kissé előreugró állú, erős testalkatú, jobbára szőke, kék- vagy szürkeszemű nép. A mordvin nyelv az uralaltáji nyelvtörzs finnugor ágához tartozik.

A XIII. században a mordvinok már 700 éve a Volga jobbpartján Nagy-Bolgárország nyugati szomszédságában laktak.

A mordvinokat (szövegünkben Morduani) már a VI. században említi Jordanes: Mordens néven, «De Gothorum gestis» c. m. XXX. fej. Földjükről Konstantinosz Porfirogenetosz görög-római császár (X. század) a birodalom kormányzásáról írt munkájának XXXVII. fej.-ben Mordia néven emlékezik meg. A XVII. század elején meghalt Nestor, orosz író évkönyveiben a mordvin nemzet Mordva néven szerepel. (Schlöser: Nestors Russische Annalen, I. kt. 24. o.). Piano da Carpino földjüket Terra Mordvanorum-nak nevezi. (Fejér: Cod. dipl. Hung. IV. d. I. kt. 424. o.)

Innét, miként a jegyzőkönyvben olvassuk, jóval gyorsabban járta már az utakat, mert «... Orosz- és Lengyelországon át lóháton jött».[38]

Útvonala, amint fentebb már említettük, Ny. Novgorod—Vladimir—Rjäzan—Csernigov—Kiov—halicsi karavánút volt.[39] Hogy Szuzdálban, illetve Vladimirben járt, nyilvánvaló abból — a mordvinok keresztény hitre való térési szándékáról adott — híradásból, amelyet Juliánusz csakis a vladimiri fejedelemség két legjelentősebb városa közül valamelyikben hallhatott.

A régibb kiadásokban hibásan: ... ad ducem magne Sandemerie, vagy ... Sondemerie ... áll. Theinernél helyesen: Laudameria ... Vladimir, azaz Laudameria város Moszkva és Nyizsnyijnovgorod között fekszik s valóban szomszédos volt a mordvinok földjével. Ellenben Sandomiers a mai Lengyelországban fekszik, a Visztula partján, Krakkótól mindössze egynapi járásra, tehát Mordvától nagyon is messzire. Nehéz elképzelnünk, hogy a nagytudású Juliánusz ezt a várost a mordvinok földjével szomszédosnak mondhatta volna! (L. XIII. fej.)

Az említett karavánút a következő vonalon haladt: Vladimirből a Klyesma mocsarainak elkerülésével Rjázánba, Recennia fővárosába vezetett. Innét a mai Kalugáig az Oka mentén haladt tovább, majd a mai Sisdrán és Karacseven keresztül a Djeszna völgyébe jutott s így érte el Csernigovot, majd Kiovot (Kievet), a XIII. századbeli, nyugati Oroszföld legjelentősebb kereskedelmi gócpontját.

Kiovot Halicson és a Tiszavölgyén keresztül még a bronzkorból ismeretes, majdnem egyenes karavánút kötötte össze a Kárpátmedence szívével és jelentős átrakodó- és vásárhelyével, a Duna budai szakaszával. Ismeretes, hogy a bronzkorban és az azt követő hallstadti kor elején Velemszentvid (kis hegykúp Kőszegtől délnyugatra, 8 km-nyire)

bronzmíves telepét, amelyet az azidőbeni Európa legjelentősebb ipari gócpontjának mondhatunk, rendszeresen keresték fel a volgavidéki karavánok. Mindennél jobban bizonyítja ezt az a tény, hogy az orosz régészek Moszkva környékén és attól északkeletre igen sok szentvidi eredetű bronztárgyra akadtak.[40]

Ezen a karavánúton jutott tehát haza a hőslelkű barát. «Magyarország kapuját» 1236 december 27-én lépte át.[41] Porta Ungariae elnevezéssel a Kárpátok hágóit azidőben általánosan illették. Az útvonal kötöttségéből mégis kitűnik, hogy ez a «kapu» csakis — a XIII. században Oroszkapunak nevezett — Vereckei-szoros lehetett. Télidőben is eléggé járható. Éppen jól járható volta miatt itt lépték át a Kárpátokat Árpád hadai is.

* * *

Csodálatosnak kell mondanunk, hogy Magna Hungaria ennyire ismeretlen volt az újhazabeliek előtt, mert őseink ethilmenti hazája nagyon szerencsés helyen feküdt ahhoz, hogy az akkori világ prém-, fém- és selyemáru kereskedői felkeressék azt.

Az uralaltaji magyarságot érdeklő és érintő transzkontinentális útvonalak közül egyik a normann-arab kereskedelem főútvonala volt. A normannok a IX. század elején — túlnépesedésük miatt — lépték át zord és alig termékeny svéd-, norvég- és dánországi őshazájuk határait és az észak felé futó nagyfolyók mentén délnek kezdtek szivárogni. Ahol ellenállásra találtak, vérpatakok és tűztenger fakadtak nyomukban, ellenben a könnyen alkalmazkodó szlávság által lakott területeket békésen elfoglalták és ott virágzó gazdasági életet teremtettek. Kereskedőszellemüket, fémipari tudásukat és fejlett művészetüket az új haza mindig táguló határai között kamatoztatták.

Kisebb-nagyobb vásárhelyeket létesítettek, amelyek összeköttetésbe is kerültek a Kaukázuson keresztül az arab világgal. A IX. és X. század derék arab utazóinak leírását e kereskedelmi összeköttetésnek köszönhetjük. Az arabokat három ok is vezette Bascardia felé : szívesen vásárolgatták a normann fémipari műhelyek díszes készítményeit, innen indultak neki az Ibn Batuta leírta Sötétség országának s végül innét közelítették meg Jekaterinburg vidékét, ahol már abban az időben is élénk bányaipar virágzott.

A fellendülő kereskedelem nyomán azokon a helyeken, ahol az árukat vették (vásárhelyek), továbbá ahol könnyű volt a folyókon átkelni (átkelőhelyek), ugyancsak ott, ahol az árukat át kellett rakni a szállítási eszközök módjának megváltozása miatt (pl. csónakokról lovakra, vagy lovakról tevékre stb.), kereskedelmi telepek, később nagy városok keletkeztek. Ilyenek voltak pl. a Volgatorok közelében fekvő Itil, a kazár birodalom fővárosa, északabbra bolgárföld fővárosa, Bolgara, s még északabbra, a permiek földjén, a Káma felsőfolyása mentén feküdt Cserdyn, a prémkereskedelem központja.

A kereskedelmi utak legjelentősebb pontjai, mind gazdasági, mind kulturális szempontból az utak végpontjai és keresztező állomásai voltak. Az említetteken kívül ilyen volt az utak déli végén fekvő krimi terület, ahonnét sugarasan oszlottak meg a kisebb forgalmú, de nem kisebb jelentőségű utak a puszták belseje felé.

Ilyen hely volt még a permi és vjatkai kormányzóságok területe is, a Volga—Káma—Bjelája körzete, mert csakis a Volga—Káma, illetve a Káma—Bjelája mentén lehetett megközelíteni az Uralnak természeti kincsekben ma is kiaknázhatatlanul gazdag vidékét.

Emellett ez a gazdag vidék a magyar őshazán keresztül érintkezést tartott fenn a Dnyeper—Donec—Don útvonalán át Iránnal és a bizánci császársággal is, ahova főleg ezüstöt szállítottak, nyers és feldolgozott állapotban egyaránt. Igy jutottak el a magyarok közül többen is a bizánci birodalomba, ahol a császári légiók zsoldosaivá lettek s minthogy ott megismerkedtek a kereszténységgel, sőt többen meg is tértek, hazakerülve elhintették az igaz hit csiráit.

* * *

Mialatt Juliánusz Rómában időzött, hogy Gergely pápának első útja eredményéről jelentést tegyen, négy domonkosszerzetes elindult Magna Hungariába, hogy magyar véreik között hirdessék az Úr igéit. Juliánusz levele Dudik-féle változatának szövegéből világosan kiolvashatjuk, hogy a négy szerzetes ugyanazon úton jutott el Vladimirba, amelyen Juliánusz hazatért onnét.

Ugyancsak ezt az utat választotta Juliánusz kisded csoportja, mikor másodízben igyekezett a hős barát Nagymagyarország felé. Halicson, Kiovon, Csernigovon át gyorsan jutottak el Vladimir városába. Ott várta őket a szomorú hír, hogy a tatárok már a környező keleti országokat, köztük Nagymagyarországot, Nagybolgárországot, a mordvinok földjét, Vedint s Meroviát máris elfoglalták s teljességgel feldúlták.

Juliánusz másodízben csak akkor igyekezett hazafelé, amikor a tatárok már a közvetlen közelben pusztítottak. Recennia is az övék volt már. Nyizsnyijnovgorod, Vladimir és Szuzdál mintegy harapófogóba szorítva várták a tatárok támadását. A tatár seregek Rjázan s Voronezs felől délnyugatnak nyomultak előre. Juliánusz kis társasága fegyveres csapatokon és portyázó rablóbandákon át menekült hazafelé.

Hogy életüket mentsék s ezzel Batu kán levelét is eljuttathassák Béla király kezébe, Recennia szomszédságát elhagyva kénytelenek voltak letérni a jól ismert karavánutakról és az erdőkben s pusztaságokban bujkálva közeledhettek a Kárpátok hegylánca felé. Tehát nem szándékosan, csakis véletlenül juthattak el a kunok földjére.[42] Hogy Cumániából hogyan kerültek haza, nem jegyezték fel. Minden valószínűség szerint a Dnyeszter mentén Halicsnak vették útjokat, hogy az Oroszkapun át mihamarább Budára jussanak.

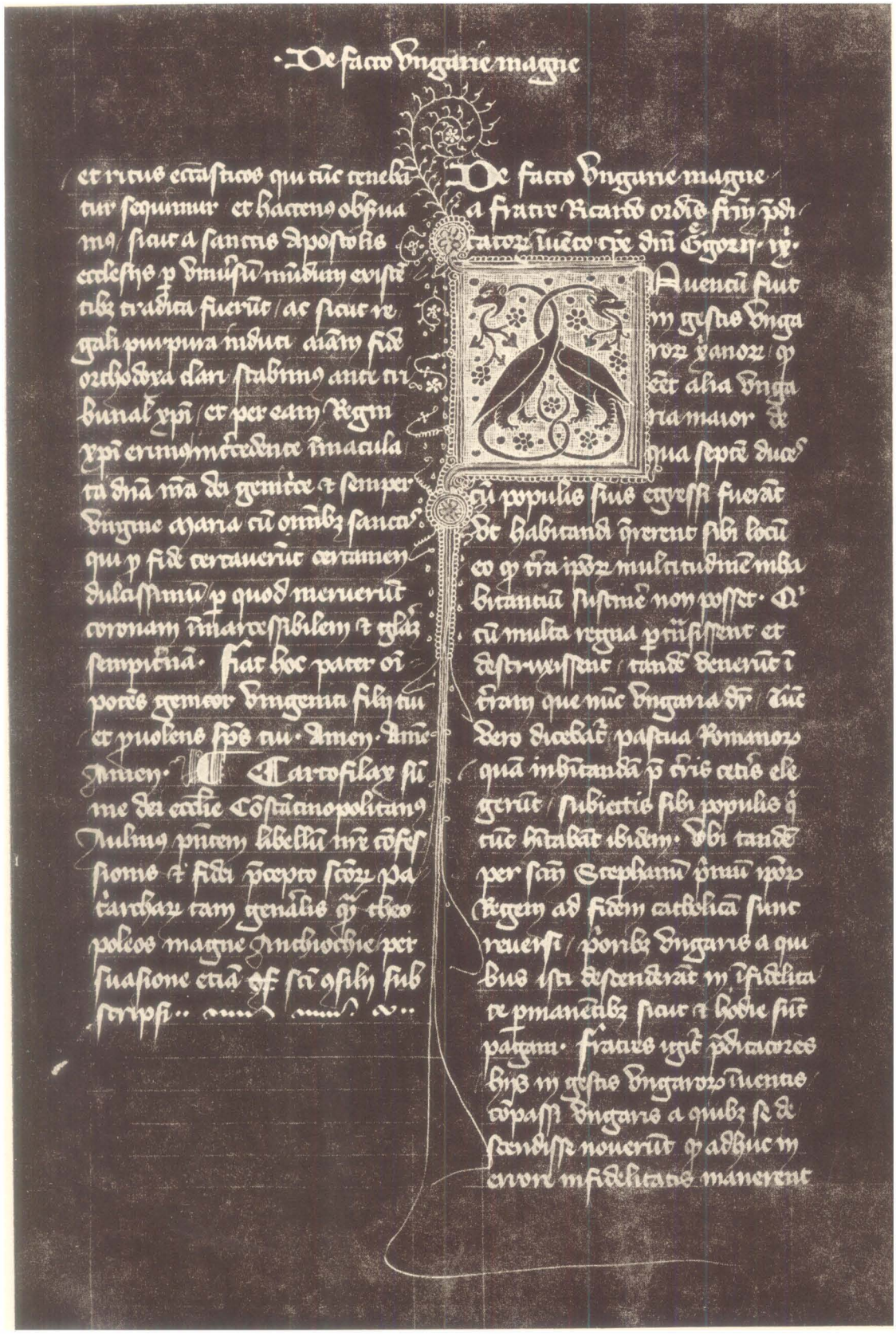

A «Pal. Lat. 965.» jelű kódex 201r oldala (új számozás). (Leírását l. 163–164. o.)

presentem libellum uir confessionis 7 fidei precepto sui patriarchy tam generalis quam theo
ploci magne antiochie publicatione etiam sci concilij subscripsi.;

De facto Vngarie magne a fre Riccardo inuento / tpe dni Greg. ip. nomi.
Multorum fuit ingressus Vngarorum xpianorum / q' eer alia Vngaria maior de qua septem
duces cum populis suis egressi fuerant ut habitandi quererent sibi locum. eo q' ita ipsorum
multitudinem inhabitantiu sustinere no posset. qui cu multa regna peransissent et destruxis
sent tandem uenerunt in tiam que nuc Vngaria dicitur. tuc uero dicebatur pascua roma
norum. qua ad inhabitandu pre ceteris elegerunt. subiectis sibi populis qui nunc habitabat
ibidem. vbi tandem p scm stephanu primu ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reuersi. Prior
bus Vngaris aquilis isti descenderant in infidelitate permanentibus. sicut et hodie sunt pagani.
fres igitur predicatores hujus ingressus Vngarorum inuentis compassi Vngaris aquilis se desce
disse nouerunt. q' adhuc in errore infidelitatis manerent. miserunt quatuor de fribus ad il
los querendum. ubicuq; eos possent inuenire dno inuenire. sacrorum eni p scripta antiquorum
q' ad oriente eent. ubi erant penitus ignorabant. Predicatores uero fres qui missi fuerant multis
se exponentes laboribus p mare p terras eos usq; post annum tertium quesiuerunt. nec tamen pp
multa uiarum periculi potuerunt inuenire. uno ipsorum cerepto sacerdote noie ecco qui tantum
sub mercatoris noie posset qui in quodam regno paganorum quosdam de lingua illa inue
nit. p quos certus efficiatur ad quos partes manerent. sed illorum principalia no inuenit. in
mo in Vngaria est reuersus. p fribus plurib; assumendis. qui cum ipso redeuntes fide illis
catholicam predicarent. Sed multis factis laboribus post octauu reditus sui diem. cum
omnem uiam illos querendi exposuisset migrauit ad xpm. Fratres uero predicatores in
fidelium conuisione desiderantes quatuor fres ad querendu gentem predictam mera
serunt. qui accepta frum suorum benedictione habitu regulari in secular mutato barbis 7
capillis ad modum paganorum nuntius p Bulgaria assam et p Romania cum ducentis et
septem dni bele nunc regis Vngarie usq; constantinopol peuenerunt. ubi mutantes in ma
re p unguia et tres dies uenerunt in tiam que uocatur sychia. in ciuitate que grain
ca nuncupatur. quorum dux et populi se xpianos dicunt. habentes iteras et sacerdotes
graecos. Principes certu dicuntur habere uxores. omis uir capitis omino radunt et barbas
nutriunt delicate. nobilibus exceptis qui in signum nobilitatis sup auriculam sinistram
paucos relinquit capillos. cetera parte capitis tota rasa. vbi xpi fidelitatis spem qua exper
tabant quinquaginta diebus moram fecerunt. Deus aute dedit ipsis gram in conspectu dni que
sup centu uxorum regis maior erat ita ut mirabile eos amplexantur affectu. et in omnibus
eis necessariis prouidebat. Inde egressi consilio 7 adiutorio dicte dne p desertum ubi nec do
mos nec homines inuenerunt diebus tredecim transiuerunt. ubiq; uenerunt in tiam que Ala
nia dicitur. ubi xpiani et pagani mixti manent quot sunt ville tot sunt duces. quorum
nullus ad alium habet subiectionis respectum. ibi continua est guerra ducis contra du
cem. ille contra illum. tpe arandi omis unus ville homines armati simul ad campum
uadit. simul omis metuit. et contiguis ter spatio hec creuerunt. et quicquid extra illas

A «Riccardianus 228.» jelű firenzei kódex 328r oldala. (Leírását l. 164—165. o.)

VII.

JULIÁNUSZ UTAZÁSÁNAK IDŐPONTJA

Már Richardusz fr. jegyzőkönyvének címe nagyjában útbaigazít bennünket arra nézve, mikor járt Juliánusz Magna Hungariában. Ugyanis a cím «*A IX. Gergely pápa úr idejében feltalált Nagymagyarországról*» beszél.

IX. Gergely 1227—1241. ült a pápai trónon. Az ő idejében indult útnak az a két misszionárius domonkos-csoport, amelyek egyikében Ottó, másikában pedig Juliánusz atya vett részt.

Juliánusz és társai útjának alapgondolatát és indító okát a Gesta Ungarorumban kell keresnünk, amint azt Richardusz jegyzőkönyve is felemlíti. Hiábavaló lett volna azonban a kegyes szándék és buzgalom, ha királyi pártfogó nem áll a szegény barátok mellé.

Kétségtelennek látszik, hogy már Ottó atya és társainak útja is Béla ifjúkirály segítségével valósulhatott meg.

Béla az 1226. évi osztozkodáskor az erdélyi országrészt kapta. 1228 második felében seregeinek élén, atyja, Endre király látogatására érkezett. Fegyveres fölényével Béla olyan kényszerhelyzetbe hozta atyját, hogy az kénytelen volt átengedni neki a főhatalmat és valóban: az ország tényleges uralkodója 1228 végétől 1230 végéig Béla ifjúkirály volt.[1]

Anélkül, hogy itt bővebben is kitérnénk a belpolitikai események vázolására, csak azt említjük meg, valószínűleg Béla ezen első, az egész országra kiterjedő uralmának időszakába esik Ottó fráter küldetése, tehát körülbelül 1230—1233 közé.

1233—34-ben olyan áldatlan állapotok között tengődött az ország, a két királynak annyi gondja volt, hogy az egyházi átokkal és kiközösítéssel ismételten fenyegetőző pápai követ, Jakab prenestei bíboros püspök kívánalmainak eleget tegyen, így valószínűtlen az, hogy ezekben a nehéz időkben újabb hittérítők kiküldetésére Béla király egyáltalán gondolhatott volna.

Éppen az ország kárára dolgozó főurak, az eretnekek, a mohamedán és zsidó vallásra áttért álkeresztények elleni küzdelem, a bolgár- és halicsi hadjáratok sugallták Bélának mindgyakrabban azt az eszmét, hogy megpróbálkozzék az «ázsiai» magyarok felkerestetésével és betelepítésével.

S valóban, mikor 1234 végén, vagy talán 1235 elején Béla ismét befolyásolni tudja atyját és a hatalmat részben kezébe keríti, s még

inkább, amikor látnia kell, hogy a fényes állásaikból általa kibuktatott főurak nem átallanak idegen segítséggel törni az országra :[2] elérkezettnek látta az időt, hogy tervét a négy derék dominikánus barát által végrehajtassa.

Juliánusz és társai, amint Richardusz írja «. . .Magyarország mostani királyának, Bélának kíséretével és költségén . . .» valóban útnak is indultak.[3]

A «mostani» kifejezés azonban nem az 1235. év elejére, tehát Juliánusz indulásának időpontjára, hanem 1237 tavaszára, a Richardusz-féle jegyzőkönyv felvételének idejére vonatkozik. Tehát semmiképp sem jelenti azt, hogy Béla király Juliánusz indulásának napján az ország egyeduralkodója lett volna, sem azt, hogy Juliánusz és társainak útrakelése csak Béla egyeduralmának bekövetkezte után vált volna esedékessé. Sőt ez a kihangsúlyozott magyarázat : «. . . Bélának, Magyarország *mostani királyának* . . . segítségével . . .», kétséget kizáróan megmondja, hogy Béla *akkor* még nem volt valódi királya az országnak. Ez nagyon biztos alap számunkra az utazás időpontjának megállapítására, mert kiolvashatjuk a szövegből, hogy az elindulás napjának 1235 szeptembere előtt kellett lennie.

Juliánusz első útjának időpontját Pauler Gyula az alapon akarta megoldani, hogy a tatár követ szavait tette meg következtetése alapjául. Azt mondotta ugyanis a követ Juliánusz barátnak, hogy a tatárok Németország ellen akarnak vonulni, de be akarják előbb várni «azt a sereget, amelyet a fejedelem a perzsák ellen küldött azok elpusztítására». Hammer—Purgstall : Geschichte der goldenen Horde c. m. 104—105. lapján bizonyítja, hogy a tatárok 1237 tavaszán két ízben is jártak Perzsiában. Bagdad közeléig és Ispahánig elpusztították az országot. Erre támaszkodva Pauler azt következteti, hogy Juliánusz is 1237-ben időzött az uralvidéki magyarok között, tehát a nevezetes utazás időpontját kereken egy esztendővel későbbre teszi.

A tévedés ott van a dologban, hogy a követ csak annyit mondott : a fejedelem hadait már elküldte a perzsák ellen, de nem mondotta azt, hogy azok már Perzsiában is vannak. Ismerve az ázsiai közlekedési viszonyokat, a rettentő távolságot, amelyet e csapatnak le kellett győznie s meggondolva, hány népet kellett a mongoloknak útközben is meghódítaniok, egy esztendő erre az útra nem sok, sőt talán kevésnek is látszik szemünkben.

Richardusz jegyzőkönyve napra pontosan mindössze két adatot tartalmaz. Megmondja, hogy a kényszerítő körülmények hatására «. . . megindult a barát hazafelé három nappal Keresztelő Szent János ünnepe előtt s útjában mind szárazon, mind vízen néhány napot pihenve, az Úr születése (karácsony) utáni másodnapon lépett át Magyarország kapuján».

Tehát az első dátum határozottan június 21-e, a második pedig december 27-e kell, hogy legyen.

Ezenkívül az út néhány szakaszára fordított napok pontos számát is megtaláljuk a jegyzőkönyvben.[4] Mindezeket figyelembe véve, a mel-

lékelt időrendi vázlatot állítottam össze. Nincs e vázlatnak más célja, csak az, hogy körülbelül, néhány hétre megközelítőleg elénk vetítse Juliánusz és társai útjának időbeli részleteit. És bár — a két közölt dátumon kívül — nem illeti meg a pontos jelző, mégis valószínű, hogy időponti adatai két, legfeljebb három hetes hibahatáron belül helytállók.

Az indulás esztendejével már fentebb foglalkoztunk és megállapíthattuk, hogy az csakis 1235 lehetett. A táblázatot 1236 június 21-től visszafelé szerkesztettem meg. Ez úton azt az eredményt kaptam, hogy a Székesfehérvárról való elindulás napját 1235 május első napjaira kell tennünk. Egyszerűség kedvéért a táblázatba elsejét vettük fel.

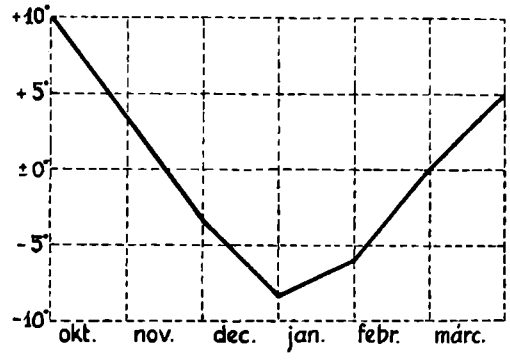

Asztrakán éghajlatának diagrammja. (*Hettner* nyomán.) A rajz *közepes* hőmérsékleteket tüntet fel. A legnagyobb téli hidegek a —35 C°-ot is elérik.

A Székesfehérvár-Konstantinápoly közötti távolságot a barátok útvonalán mintegy 1500 km-nek becsüljük. Ezt az utat lóháton 25—30 nap alatt kényelmesen meg lehet tenni.

A feketetengeri út Matrikáig — a jegyzőkönyv szerint — 33 napig tartott, tehát Szikhia fővárosába július 2-a körül kellett megérkezniök.

Ugyancsak a jegyzőkönyv megmondja, hogy Matrikában «50 napig tartózkodtak», tehát augusztus 21-e táján indultak onnét tovább.

Matrikától Alániáig, vagy amint fentebb már kifejtettük, pontosabban Torgikánig — mintegy 800 km-t kellett a barátoknak legyőzniök, ebből 260 km esett a lakatlan pusztaságra. Erről a félsivatagos útszakaszról a jegyzőkönyv alapján tudjuk, hogy 13 nap alatt tették meg. A jobb terepviszonyok közötti 540 km-re (Matrikától az Ergeni dombokig) napi 30 km-es átlaggal 18 napot számíthatunk. Ezek szerint Juliánusz és társai 1235 szeptember 21 tájt érkeztek meg Torgikánba.

Közeledett a tél. A hőmérséklet erősen alászállott. A barátoknak gondoskodniok kellett arról, hogy a bekövetkező, nagy téli hidegben, amelyet a fagyos szélviharok még elviselhetetlenebbé tettek, valamiféle lakáshoz jussanak.

Torgikán (a mai Asztrakán) éghajlatáról rendelkezésre álló adataink[5] (l. 128. a. id. m. I. kt. 254. és 281. old.) kétségtelenné teszik, hogy Juliánusz és társai Alániában a szigorú tél miatt tartózkodtak egy-

huzamban hat hónapig. A mellékelt grafikonról leolvashatjuk, hogy Asztrakánban négy hónapon át (november-február) 0° alatti a hőmérséklet, a négy hónap középhőmérséklete pedig —5° C. Október középhőmérséklete +5° C, márciusé pedig +2.5° C. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy 1235—36 tele a szokottnál keményebb volt. De ha ez az eset nem állott is fenn, a barátok kénytelenek voltak a hideg ellen védelmet keresni maguknak. Azok után, amiket Juliánusz az alánokról ír, nem tartom valószínűnek, hogy bárhol is szállást kaphattak volna. Inkább hihető, hogy valami veremlakásfélét készítettek maguknak, amelyet — ha csak gyéren borították is be ágakkal s szalmával — a rárakodó hótakaró meleg kuckóvá varázsolhatott.

Nagyon helyesen jegyzi meg Cholnoky[6], hogy ezt a kényszerű tartózkodást is felhasználták a barátok arra, hogy elszakadt véreikre vonatkozó, minden fellelhető adatot s nyomot felkutassanak.

Innét két társukat vissza akarták küldeni Magyarországba, Juliánusz és Gellért atyák pedig hat hónapi alániai telelés után, tehát 1236 március 21-e körül elindultak északkelet felé és miután 37 napig megszakítatlanul, ismét pusztaságban vándoroltak, április 28-a körül megérkeztek Bunda városába, Uela tartomány földjére.[7]

Itt enni-innivalóval ellátták ugyan a két barátot, de szállást senkitől sem kaptak. Esőben, fagyban, viharban künn kellett tanyázniok a mezőkön. Ez alapon valószínűnek tartom, hogy mihelyt egy kissé erőre kaptak, talán egy hét multán, tovább indultak egy másik városba, ahol a végleg elcsigázott Gellért atya az Úrban elhúnyt.

Mivel különösen Gellért testierő dolgában igen gyengén állott, biztosra vehetjük, hogy 1—2 napi járóföldnél nagyobb útra Juliánusz nem mert vállalkozni, minthogy beteg társát hátán vinni volt kénytelen. Mindezeket figyelembe véve, Gellért atya halálát körülbelül 1236 május 7-re kell tennünk.

Juliánusz ezután igen rövidesen egy mohamedán pap szolgálatába állott, akivel együtt hamarosan Nagybolgárországba indult. Fentebb már elmondottam azokat az érveimet, amelyek alapján azt a bolgár várost, ahova Juliánusz megérkezett s ahol a magyar asszonnyal találkozott, a mai Orenburg táján feltételezem. Következtetéseim helymeghatározási eredményei alapján Bunda és azon bizonyos bolgár város távolsága nem igen lehetett több 350—450 km-nél. Ekkora utat pedig lovas karavánnal 10 nap alatt könnyen meg lehet járni. Ezek szerint Juliánusz körülbelül május 20-a tájban érkezhetett a bolgárok határmenti városába.

Nem valószínű, hogy a barát mindjárt megérkezésének első napján találkozott volna ama magyar menyecskével. Bizonyára beletelt egy-két napba, amíg annyi ismeretségre tett szert, hogy az asszonnyal összetalálkozhatott az idegen városban. Az útrakészülés is felvett — a legszerényebb számítással — egy napot, tehát a bolgárok városából úgy május 24-e körül indult tovább.

Igaz, a magyar asszony azt mondta Juliánusznak, hogy a törzsbeliei oda két napi távolságra laknak, de ezt a kijelentését, amint már

említettem volt, nem gyalogosra, hanem lovasvándorokra értette. Világos, hogy a barátnak nem is két, hanem legalább 4—5 napjába került, míg az Ethil mentén megtalálta elszakadt véreit. Ez — a nemzetünk történetében oly fontos nap — 1236 májusa utolsó napjainak egyike lehetett.

* * *

Juliánusz 1236 június 21-én vett búcsút Ethil magyarjaitól, amint azt a Richardusz-féle jegyzőkönyv világosan megmondja. Fentebb láttuk, hogy Nyizsnyijnovgorodig csónakon tette meg az utat. Arról szintén szólottunk, hogy a magyarlakta vidékeket valószínűleg csak az Ufa-folyóig volt alkalma a barátnak bejárnia. Ebből következik, hogy valószínűleg a mai Ufa város környékén vett a magyaroktól búcsút.

Innét az egykorú Bolgari városáig, tehát a Volga-Káma torkolatig Juliánusznak 700 km-t kellett a Bjeláján és Kámán megtennie. A nagyesésű, hegyvidéki folyókon, a sodor mentében nem volt nehéz dolga. Ha feltesszük, ami nem is valószínűtlen, hogy Juliánusz Bolgaráig naponta legalább 13—14 órát csónakban töltött (Ufától számítva) egy jó hét vagy tíz nap alatt el kellett a Volgához érkeznie.

Bolgaritól Nyizsnyijnovgorodig — szemben a folyó sodrával — Juliánusz a Volgán hajókázott tovább. Ez már sokkal nehezebb feladat volt a barát számára. A Bjelája-Káma torkolattól a Volga-Szura torkolatán még túl, megszakítatlanul bolgár területen utazott. Majd Mordvát érintette 100—120 km-es hosszban, azon a darabon, ahol Mordva és Merónia között a Volga folyamóriása a határ.

Richardusz jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy Juliánusz a mordvinok földjén 15 nap alatt kelt át. Mivel pedig a Volga bolgár szakasza legalább kétszer olyan hosszú, mint emez, legalább kétszerannyi időt is vett fel. Ha az így kiszámított napokat összeadjuk, azt a valószínű eredményt kapjuk, hogy Juliánusz Nyizsnyijnovgorodba augusztus 16-a táján érkezhetett meg.

Innét kezdve a Kárpátokig lóháton tette meg az utat. A vereckei-szorost december 27-én lépte át. A táblázat a közbeeső útszakaszokra jutó arányos időtartamokat tűnteti fel. Ugyancsak tapasztalati adatok alapján állapítottuk meg a fehérvári kolostorba való visszaérkezés napját is. Minden bizonnyal az 1237 január 10-e körüli napok egyike lehetett.

* * *

Juliánusz második, nagymagyarországi küldetésének időpontját minden nehézség nélkül meg tudjuk állapítani. Bolgara városát a mongolok 1237 őszén pusztították el,[8] Szuzdál viszont Juliánusz ottjártakor még állott s csak 1238 tavaszán esett a mongolok dühének áldozatul. Ebből következik, hogy Juliánusz másodízben 1237—38 telén fordult meg Oroszországban.

Juliánusz második útjának időpontját durván már abból a jelentésből is megállapíthatjuk, hogy *I. Gurguta* meghalt és most utódja, *Chayn* az uralkodó.

Gurgata: Gombocz szerint azonos volna Ogotáj kánnal, azonban

Juliánusz első útjának

Az odautazás eseményeinek megnevezése	Év	Hónap	Nap	Jegyzet
Indulás Székesfehérvárról	1235.	máj.	1.	▽
Megérkezés Konstantinopoliszba	1235.	máj.	30.	▽
33 napos tengeri út után megérkezés Matrikába	1235.	júl.	2.	▽
50 napos ottartózkodás után indulás Matrikából	1235.	aug.	21.	▽
Megérkezés Torgikánba, az alánok városába	1235.	szept.	21.	▽
6 hónapi veszteglés után indulás Torgikánból	1236.	márc.	21.	▽
37 napi sivatagi út után megérkezés Bunda városába	1236.	ápr.	28.	▽
Továbbindulás egy másik városba	1236.	máj.	5.	–
Gellért atya halála	1236.	máj.	7.	–
Juliánusz egy mohamedán pap szolgálatába áll	1236.	máj.	8.	–
Indulás Nagybolgárországba	1236.	máj.	10.	–
Megérkezés a mai Orenburg táján létezett egykorú, nagy bolgár városba	1236.	máj.	20.	–
Juliánusz a magyar asszonyra akad	1236.	máj.	23.	–
Elindul a magyarokhoz	1236.	máj.	24.	–
Megérkezik a magyarok közé	1236.	máj.	28.	–
A visszaindulás napja	1236.	jún.	21.	●

Jelek: ● a szövegben szószerint megadott időpont.
▲ a szöveg adataiból biztosan számítható időpont.
▽ a megtett út alapján számított, valószínű időpont.
– feltevés.

rekonstruált időrendi vázlata.

A visszautazás eseményeinek megnevezése	Év	Hónap	Nap	Jegyzet
A visszaindulás napja	1236.	jún.	21.	●
Megérkezik a Volga-Káma torkolathoz	1236.	júl.	1.	▲
Megérkezik a mordvinföld határához	1236.	júl.	31.	▲
Elhagyja a mordvinok földjét	1236.	aug.	15.	▲
Megérkezik Nyizsnyijnovgorodba	1236.	aug.	16.	▽
Továbbindul Szuzdál felé lóháton	1236.	aug.	18.	—
Megérkezik Szuzdálba	1236.	aug.	26.	▽
Továbbindul Vladimir felé	1236.	aug.	28.	—
Megérkezik Vladimirba	1236.	szept.	4.	▽
Továbbindul Rjezán felé	1236.	szept.	12.	—
Megérkezik Rjezánba	1236.	szept.	15.	▽
Továbbindul Csernigov felé	1236.	szept.	19.	—
Megérkezik Csernigovba	1236.	okt.	22.	▽
Továbbindul Kiov felé	1236.	okt.	28.	—
Megérkezés Kiovba	1236.	nov.	5.	▽
Továbbindul Halics felé	1236.	nov.	18.	—
Megérkezés a mai Stryj vidékére	1236.	dec.	13.	▽
Továbbindul a Vereckei-hágó felé	1236.	dec.	16.	—
Átlépi a Kárpátokat	1236.	dec.	27.	●
A sárospataki kolostorba érkezik	1237.	jan.	1.	—
A budai kolostorba érkezik	1237.	jan.	8.	—
A székesfehérvári kolostorba érkezik	1237.	jan.	10.	—

Jelek : ● a szövegben szószerint megadott időpont.
▲ a szöveg adataiból biztosan számítható időpont.
▽ a megtett út alapján számított, valószínű időpont.
— feltevés.

Rekonstr. : Dr. Bendefy László.

ez az azonosítás időrendileg nem felel meg a tényeknek. Dzsingiz 1203—1227-ig uralkodott, Ogotáj kán pedig 1227—1241-ig ült a trónon. Tehát Juliánusz nem hallhatta Ogotáj halálának hírét, hanem az illető, aki az új kánról beszélt előtte, csakis Dzsingiz halálára és Ogotáj trónraléptére gondolt.

Chayn, var. Chaym: Gombocz szerint (96) Kujak kán nevét akarja jelenteni. Ez a feltevés azonban helytelen. A *chayn* szó (olv. kájn) mindössze kánt jelent. Az első esetben tehát Ogotáj kánt.

A IV. Bélához intézett ultimátumban azonban a megismétlődő *Chayn* szó nemcsak Ogotájt, hanem Batu kánt is jelentheti, mert ezt a levelet Batu embereinél találták meg a szuzdáli fejedelem katonái.

Kirgiz jurta szerkezete. (Almásy 112. a. id. m. nyomán.) A kirgiz nép mai sátrai őrizték meg leginkább a X—XIV. századbeli magyarság sátrának alakját. Nemezből, bőrből készült vastag takarók és erős szőttesek borítják. Jól láthatjuk rajtok a kacskaringós díszítéseket. (L. még 113. oldalon.)

VIII.

JULIÁNUSZ MÉLTATÁSA

Ázsia mindenkor a titokzatosságok és misztikumok világa volt. Neve hallatára még ma is megdobban szívünk, pedig ma már legnagyobb részét ismerjük — ha nem is részleteiben, legalább futólagosan. Menynyivel rejtelmesebb világ volt ez 700 esztendővel ezelőtt, amikor határai is jóval messzebb nyúltak el nyugatnak: egészen a Kárpátok hófedte láncaiig. Mert ami attól keletre feküdt, a végtelen orosz rónaságok, a kietlen steppék és sötét erdőrengetegek, a nyugati krónikások szemében egy és azonos fogalom volt az Uralon túli pusztaságokkal s ezzel a szóval jelölik: Ázsia.

A XIII. századbeli Ázsia mindaz az óriási terület, amelyen a keletről nyugat felé vándorló, honkereső, vagy hódító törzsek s népek szabadon kóboroltak anélkül, hogy a nyugati civilizáció limeszei útjokat állották volna.

És ez az Ázsia a XIII. századbeli művelt, tanult krónikások előtt is csupa ismeretlenség, csupa rejtelem volt. Igaz, hogy a görögök is ismerték már Előázsia nyugati partvidékeit, sőt Herodotosz és Ktéziász leírásokat hagytak az utókorra húsz perzsa szatrapiáról, ismerték Kolkhiszt és homályosan sejtettek valamit Arábiáról, sőt Indiáról is. Nagyban kiszélesítette Ázsiáról való ismereteinket Nagy Sándor híres keleti hadjárata, majd különösen Nearkhosz tengeri útja.[1]

Tudásunk köre később is örvendetesen bővült. A diadochok követei, Megasztenész és Patroklosz újabb adatokat szolgáltattak Indiáról, Cejlonról, az Indiai óceánról és a Kaspi-tóról való ismereteinkhez. Ezeket kiegészítették azok az írók, akik az Indiában és Baktriában alapított görög királyságokban megfordultak, nemkülönben nagyon eredményesek voltak e tekintetben a rómaiaknak a párthusok ellen vezetett hadjáratai is.

A VIII. és IX. században igen sok arab kereskedő fordult meg Ázsiában és a mai európai Oroszország keleti határvidékein. Ezek a jeges tundrák birodalmába csakúgy eljutottak, mint keleten pl. Délkínába is. Azonban mindazok a feljegyzések, amelyek útjaik eredményét foglalták magukba, Nyugat előtt teljesen ismeretlenek voltak, sőt idők multán el is vesztek. Csak a későbbi arab írók könyveiből tudunk valami keveset róluk.

A X. században mind többen és többen zarándokolnak a Szentföldre, majd a XI. század vége felé megindulnak az első kereszteshad-

járatok. Régi legendák nyomán feltámad János pap — Johannes presbiter — országának meséje és a bizakodó Nyugat, a keleti nagy keresztény király segítségére számító pápák, mint nyugati világhatalom, érdeklődése Ázsia felé fordul.[2]

Ebben az időben, ilyen előzmények után indult el — súlyos feladatával vállán — Juliánusz első útjára. Most, amikor a magyar domonkosbarát teljesítményét akarjuk kritikai méltatás tárgyává tenni, szinte zavarban vagyunk, hol kezdjünk feladatunkba, mert Juliánusz fráter útja oly érdemes és értékes teljesítmény több szempontból is, hogy lehetetlenség volna áttekintenünk, ha valami rendszerhez nem ragaszkodunk. Ezért legelőbb szólni fogunk Juliánusz útjának leíróföldrajzi eredményeiről, majd megvizsgáljuk, milyen hatása volt a felfedezések és földrajzi utazások későbbi történetére. Nem lesz érdektelen, ha részletesen foglalkozunk Juliánusz adatainak történeti értékelésével, azok helytállóságának kérdésével. Ismét más oldalát látjuk meg a dolgoknak, ha Juliánusz útját a hittérítések szemszögéből nézzük, s végül nem mellőzhetjük, hogy szembe nézzünk Juliánusszal: az emberrel és a magyarral.

I.

A XIII. század elején a világi és egyházi tudományok letéteményesei a szkolasztikusok voltak. Azok a tudósok, főleg egyházi férfiak, akik az egyetemek — szkólák — katedráin próbálták összeegyeztetni a világ jelenségeit az Egyház tanításával, a klasszikus ókor filozófusainak megállapításaival és az ókori tudósoktól örökölt ismeretekkel. Az Egyház tanításaihoz való szigorú ragaszkodás meglehetős kötöttséget rejtett magában mindaddig, míg két lángelme — isteni szikraként — át nem ütötte a szürke ködöt, mire nyomukban felcsillant a valódi tudományosság fénysugara.

Ez a két kivételes tehetségű tudós a dominikánus Albertus Magnus és a ferencrendi Rogerius Bacon voltak.[3] Az első kölni egyetemi tanár, az utóbbi pedig Oxfordban tanított, míg csak el nem tiltották a katedrától. Albertus Magnus a klasszikus görög tudományok kellő értékelésével visszaadta a tudományos gondolkozásnak — régóta nélkülözött — ókori alapjait s ezzel — ha akaratlanul is — a természettudományokat a rohamos fejlődés útjára segítette, ami végül is a reneszánsz idején a tudományok forradalmához vezetett. Rogerius Bacon eszének súlyos pörölyével döngette, feszegette, zúzta be az akkori tudomány acélkapuit s a ledöntött áligazságok helyébe az elfogulatlan kutatásokon alapuló humanizmust vezette be.

Bár Juliánusz a szkolasztika emlőin nevelkedett, jelentéseiben — legnagyobb meglepetésünkre — alig találjuk annak nyomát. Úgy áll előttünk, akár egy modern képzettségű, elfogulatlan, tudós utazó. Kétségkívül igen sokat köszönhetett éles magyar eszének és józan meglátásának. Biblikus vonatkozás nincs is a két jelentésben az «Epistola de vita Tartarorum» egyetlen fejezetén kívül. Ebben Juliánusz egy rutén klerikusnak azt a megállapítását közli, hogy a tatárok azok a madianiták volnának, akik Izrael fiai ellen harcoltak, de Gedeon szét-

verte őket. Elmenekülve bizonyos Thartar nevű folyó mellett állapodtak meg. Innét kapták nevüket is.[4]

Ezt az egyetlen fejezetet leszámítva valóban csodálattal állunk meg Juliánusz alapos földrajzi iskolázottsága előtt. És ez annál érthetetlenebb, mivel azidőben igazán szegényes alap állott a tudományokkal foglalkozók rendelkezésére. Amint már említettem, a klasszikus ismeretek jórésze, a VIII.—X. századbeli arab utazók eredményei pedig teljesen ismeretlenek voltak Nyugat előtt.

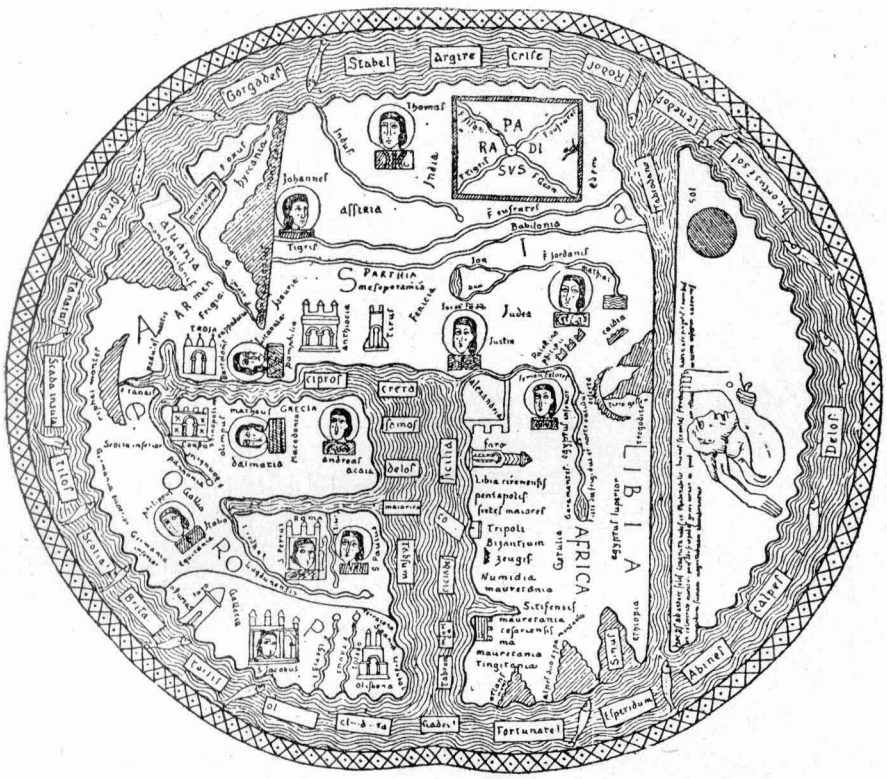

A Beatus-féle térkép. Juliánusz idejében számos másolatban forgott közkézen. Ennyit tudtak azidőben a világról!

A földrajzi tudás alapjait ekkoriban a Ptolemájosz-féle adatokon felépült térképek képezték. Márpedig Ptolemájosz adatai temérdek hibát tartalmaznak. Az ambiciózus geográfus igazi szobatudós volt és hallomásból szerzett adatokat gyüjtött rakásra. Kereskedők, karaván vezetők és katonák voltak az informátorai, mivel csak ezeknek volt módjában igazán nagy távolságokat bejárni. Természetesen azok az adatok, amelyeket Ptolemájosz ezektől kapott, csakis becslésen alapultak, mivel akkoriban még semmiféle műszer sem állott az utazók rendelkezésére. Azonban az ügybuzgó Ptolemájosz a kapott, becslésen alapuló távol-

ságokat és irányokat felhasználva az egyes helyeket fokok és percek (!) szerint adta meg. Ezáltal olyan tudományos szint kölcsönzött munkájának, hogy másfél évezred multán is esküdtek annak hitelességére.[5]

Juliánusz idejében még ennél is silányabb térképek voltak forgalomban, ha egyáltalán térképeknek lehet neveznünk azokat. Ilyen volt pl. a Beatus-féle térkép számtalan példányban közkézen forgó másolata.[6] Beatus Liebanensis benedekrendi barát volt a spanyolországi Liebana hegyvidéken, Potes városka közelében fekvő egyik kolostorban. Itt írta meg 776 körül az Apokalypsis magyarázatáról szóló kiváló munkáját. Ehhez kiegészítésül világtérképet is rajzolt. Eredetije ugyan nem, de annál több másolata maradt fenn. A térkép közepén látjuk Jeruzsálemet : az akkori világfelfogás szerint minden földek középpontját s körülötte szép rendben, sugarasan helyezkednek el a többi országok, földrészek és államok. Rajta van még Pannónia is, de városokat hiába keresünk az egykori római tartomány területén.

Az 1276—1283 között készült, úgynevezett Herefordi térkép már sokkal több részletével tűnik ki.[7] Egyetlen pillantás meggyőz bennünket arról, hogy Haldinghami és Laffordi Richardusz szerzetes eme nagyszerű alkotásához — egyebek híján — még mindig csak azokat az adatokat használhatta fel, amelyekkel már Beatus térképén is találkoztunk. Tehát *félezer esztendő alatt a földrajzi ismeretek terén nem észlelünk semmi haladást sem!*

Igaz, hogy a Herefordi térkép részletesebb az előbbinél, így pl. hazánkban ott találjuk Szombathelyt (Sabaria=Sandi Matthei), Esztergomot (Grana), folyóink közül a Dunát, Tiszát, Drávát s Szávát, de olyan művészi összevisszaságban, hogy teljesen felismerhetetlenek. És az egész térkép ilyen, bárhová essék is tekintetünk. «Teljes kartográfiai tudatlansággal, minden geografiai érzék nélkül készült s az Erasztothenész vagy még a Ptolemájosz-féle, tudományos komolyságú térképekhez képest is siralmas visszaesést mutat,» írja róla Cholnoky.

És ezt a térképet mondhatjuk Juliánusszal kb. egykorúnak! Ez számol be nekünk azokról a balhiedelmekről, amelyek az akkori geográfiai világképet nevetséges képzelődéseikkel meghamísították, sőt mondhatnám, megfertőzték.

Nem utolsók ezek közül pl. a délorosz síkságok emberevői, vagy a Kaspi-tó nyugati partján otthonosnak képzelt, Minotauruszhoz hasonló bestiák. A Turáni alföldön a térkép nyúlszerű szörnyetegeket, Lengyelország földjén pedig kutyafejű embereket tüntet fel (Ez utóbbi képecske valószínűleg a tatárokra vonatkozik.) A Nílus felsőfolyása mentén a térkép szerint olyan hatalmas alsóajkú embereket találni, hogy megnyúlott alsó ajkukat akár napernyőnek is használhatják! A Gangesen túl viszont olyan féllábú szörnyekről tud a térkép alkotója, akiknek egyetlen lábfejük akkora, hogy ugyancsak napernyőnek is alkalmas. Bizonyára a legbátrabbak is megijednének attól a belsőafrikai emberi szörnytől, aki szemét s száját a mellén hordja, viszont nyaka s feje hiányzik. Ellenben nagy gyakorlati érzéket árul el az a másik afrikai szörny, amelynek egyik lába élő fa s annak lombja alatt hűsel a rusnya, egyszemű fajzat! Aki még nem tudná, hol változott át Lót felesége sóbálvánnyá, megtalálhatja a csinos kis ábrát a Herefordi térképen. Ha

pedig az örmény felvidéket vesszük szemügyre, uszonyoslábú emberek létezéséről szerzünk tudomást.

Minthogy időszerint ez a Herefordi térkép esik legközelebb Juliánuszhoz, elképzelhetjük, milyen bátorság, milyen elszántság kellett ahhoz, hogy valaki fegyver, pénz és jóformán minden fizikai felkészültség nélkül nekivágjon az ismeretlen, képzeletszülte szörnyetegekkel benépesített messze országoknak!

Juliánusz és társai erre az igazán emberfeletti feladatra vállalkoztak. Tele fanatizmussal és tele hazaszeretettel készek voltak nekivágni

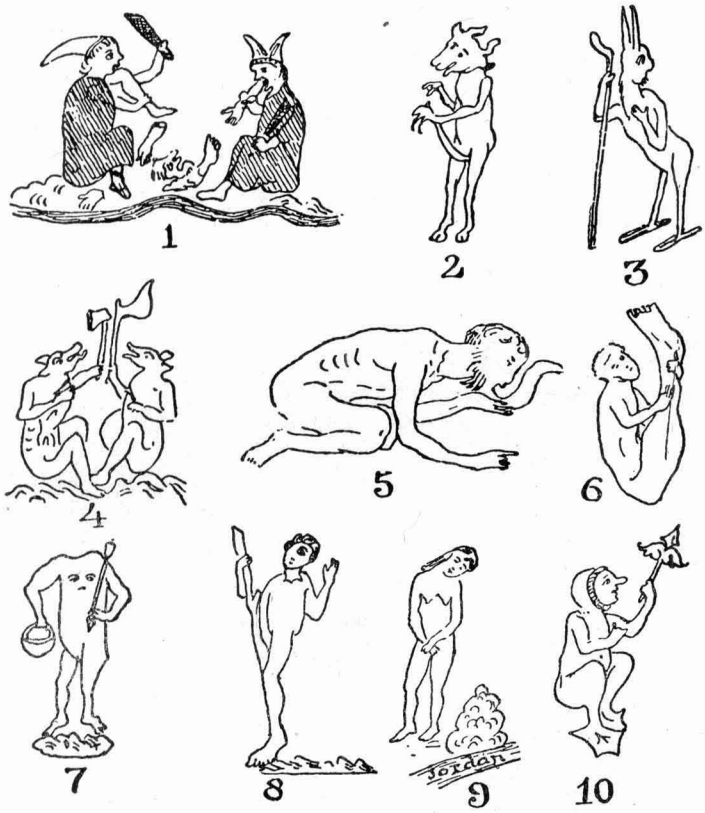

Szörnyetegek a középkori térképeken. Cholnoky másolatai a herefordi térképről. (1876—1283 közt készítette Haldinghami és Laffordi Richárdusz barát.) 1. Emberevők a délorosz síkságon. — 2. Minotaurus-féle bestia a Kaspi-tó nyugati partján. — 3. Nyúlszerű szörnyeteg a turáni alföldön. — 4. Kutyafejű emberek a mai Lengyelország területén. — 5. Nagy alsó ajkú emberek a felső-Nilus mentén (ajakos négerek?). Alsó ajkukat napernyőnek használják. — 6. A Gangesen túli féllábú szörnyeteg egyetlen lábafejét használja napernyőnek. — 7. Fejnélküli belsőafrikai szörnyeteg. Szemét, száját mellén hordja. — 8. Félszemű belsőafrikai szörnyeteg. Egyik lába élő fa, ennek lombja alatt hűsel. Fél lábán igen gyorsan szalad. — 9. Lót sóbálvánnyá vált felesége. — 10. Uszonyos lábú szörnyeteg az Örmény felvidéken. (Cholnoky: A Föld felfed. tört. c. m.-ból.)

olyan útnak, amelyen — előreláthatólag — ismeretlen s veszedelmes szörnylényekkel kell majd megküzdeniök.

Mivel pedig Juliánusz kitartott és Isten segítségével haza is érkezett, az ő híradása volt az első biztos alapja annak a tanításnak, hogy Európa keleti részein, sőt még Ázsiában is «emberek» laknak. Éppen olyan húsból-vérből való, anyaszülte, küzdő, szenvedő emberek, mint mi. Ezt a tanítást pedig hihetővé tudta tenni azzal, hogy ezekről az emberekről, nemkülönben azok országairól olyan részleteket közölt, amelyek teljes mértékben megfeleltek a valóságnak.

Vegyük sorra ezeket!

* * *

A legelső nép, amelyről Juliánusz részletesebben szól, Szikhia lakói, a cserkeszek. Jelentéséből kitűnik, hogy a XIII. század elején a cserkeszek keresztény hitben éltek, bár hitükben sok volt a pogány vonás is. Térítőik bizánciumi görög papok voltak, ők tanították meg a szikh népet a görög betűvetésre is. A többnejűség szokásban volt náluk. A fejedelemnek pl. száz neje volt. Megtudjuk a jelentésből, hogy Szikhiában bizonyos mértékben kifejlődött rendiséggel találkoztak a magyar barátok, amennyiben a szikh lakosság nemesekre és szolgákra tagozódott. A nemesek fölött állott a fejedelem és családja. Az egyes társadalmi osztályokat hajviseletük különböztette meg egymástól.

A cserkeszek ma mohamedánok, de az eddigi kutatások is igazolták már, hogy a XVII. század elejéig keresztények voltak és csak Thamár georgiai királynő uralkodásától kezdve tértek át tomegesen a mohamedán hitre, tehát Juliánusz híradása helytálló.

Innét az alánok országába jutottak. Amit Juliánusz az alánok szokásairól s összeférhetetlen természetükről beszélt el, pontosan megfelel a kínai írók, valamint Ammianus Marcellinus római történetíró (300—397 Kr. u.) feljegyzéseinek. Pedig az utóbbi írásait saját korát illetően a legbecsesebb, leghitelesebb kutfők közé soroljuk. Alánia földrajzi fekvésének leírása is megegyezik a többi auktor adataival, sőt Juliánusz jelentése kiegészíti azokat, amennyiben ebből kiderül, hogy 1200 körül az alánok nemcsak az északnyugati Kaukázus-Don-Meotisz és a Kaspi-tó közét, hanem a Kaspi-tó északi partvidékét is lakták. Juliánusznak ez az adata hézagpótló jelentőségű. Ugyancsak magában álló az a tudósítása is, amelyben az alánoknak a kereszténységgel való kapcsolatáról számol be.

Juliánusz és társai 13, majd 37 napig, összesen tehát 50 napon át a Belső-kirgiz pusztaságban vándoroltak. Nem sok az, amit a barát a pusztaságról ír, de az a kevés is plasztikusan állítja elénk az élettelen s vigasztalan vidéket. Juliánusznak a kirgiz pusztaságról adott jellemzése, valamint Almásy György,[8] Sven Hedin[9] és Tuzson János[10] leírásai közt teljes a megegyezés. Ezen a téren is ő volt az első, aki e kihalt vidékről Nyugatot hűen tájékoztatta.

A Richardusz-féle jegyzőkönyv Nagybolgárországról nem sokat tartalmaz. Amit mond («. . . nagy és hatalmas ország, gazdag városokkal, de mind pogányok . . .») helytálló már csak azért is, mert nagyon általános.

Az uralvidéki magyarokról közölt adatait a szó szoros értelmében vett kútfőnek tekintjük s azok helytálló voltához kétség nem fér.

Futólagosan megemlékezik még Juliánusz a mordvinokról is. Ő pogányoknak írja le a vérszomjas mordvin népet, megemlítvén, hogy a vérbosszú igen nagy mértékben elterjedt náluk s ellenségeikkel szemben nem ismernek irgalmat: megölik azokat. Az egykorú orosz évkönyvek megerősítik a magyar barát leírását. Ugyancsak igaz Juliánusznak az az állítása is, hogy a mordvinok Vladimirból kértek keresztény hittérítőket. Történeti tény, hogy a mordvinok legnagyobb része még a középkor derekán áttért a görögkatolikus hitre, csupán a tetjusi kerület mordvinjai lettek mohamedánokká. Ezek később nyelvükben s szokásaikban egészen eltatárosodtak.

* * *

Juliánusz barát második útja nem annyira földrajzi, mint inkább történeti szempontból értékes kutfő, mindamellett nem egy — fölötte értékes — földrajzi adat rejlik sorai között.

Legelőször is e kifejezés: «. . . midőn pedig elérkeztünk Russia[11] legtávolabbi határaihoz . . .» elárulja azt, hogy a XIII. századbeli Oroszország közelről sem volt oly egységes, mint az általunk jólismert cári birodalom, hanem sok kisebb fejedelemségre oszlott. Az orosz évkönyvekből olvassuk viszont, hogy az orosz fejedelmecskék örökös háborúskodásban álltak egymással.

A következőkben olvassuk, hogy a tatárok korábban a kunok földjén laktak s ezt «. . . a földet pedig, ahonnét korábban kivándoroltak, Gothiának nevezik, ahogy Ruben is Gothiának nevezte»

Nem tudjuk, honnét vette Juliánusz ezt az értesülését, de annyi bizonyos, hogy Atilla halála után, 470 táján a Dnyeper-Dnyeszter közén, az é. sz. 50 foka magasságáig valóban alán és gót törzsek laktak, tehát a kunok által később megszállt vidék egy részét ezidőben valóban nevezhették Gothiának! Nagy G. szerint «Gothia» Kataj-t jelenti. (l. 102. b.)

Juliánusz jelentésében sokszor történik említés Hornach, vagy Ornach fejedelemségről is. Ennek szultánját a tatár vezér elűzte országából és ő maga tette Hornachot székhelyévé.

E helynév előfordul Piano da Carpinonál is civitas Ornas (Ornac, Orna) alakban, szintúgy Benedictus Polonusnál Ornarum civitas formában, Albericus Monachusnál Ornacia és Oruntia változatban. Ugyanez a város az orosz évkönyvekben — Frähn szerint — Arnăce, vagy Ornăce néven szerepel és azonos a Don torkolatánál épült Tana, vagy Tanais várossal. Kezdetben a város görög gyarmat volt, a XIV. században pedig, mint a velenceiek és a genovaiak kereskedelmének gócpontja játszott igen fontos szerepet.

A tatárjárás idejében — amint Juliánusz igen helyesen jegyzi meg — a hornachbeli Szurai lett Batu kán székhelyévé.

Amikor a barát egy (Gureg nevű) kun vezérről ír, aki a Bug-(Buchs-Buc)-folyó menti törzsek fejedelme, ugyancsak helyes tájékozottságáról tesz tanuságot.

Földrajzi szempontból értékes részlete a jelentésnek az a fejezet, amely a tatárok által elfoglalt országok nevét sorolja fel. Ezek közül elsőnek említi fel Sasciát (Hormayrnél hibásan: Faschia). Sascia valószínűleg azonos a Volga mentén fekvő Saksyn várossal. Megemlékezik róla már Abu Hamid al Andalusi is. Szerinte a város lakossága negyven oghuz törzset számlált. A kínai forrásmunkák szerint 1237 őszén Batu kán egyik alvezére, Mangu, a Kaspi-tó partján tanyázó török törzsek ellen fordult. Elfoglalta Saksyn-t és leverte a Bežnak törzseket, fejedelmüket pedig, névszerint Bačmant foglyul ejtette.

Nem kétséges, hogy a Juliánusz által felemlített Merovia a mai Jaroslav, Vladimir és Kostroma környékén terült el. Egy — ma már kihalt — finnugor nép, a mériek lakták. Jordanes «merens», Nestor «Merja» néven említi őket.

Kétkedéssel fogadjuk azonban Juliánusznak azt az állítását, hogy Nagybolgárországnak hatvan olyan nagy városa lett volna, amelyekből egyenkint 50.000 fegyveres került volna ki. Ezt az adatot erősen túlzottnak tartjuk, mivel 50.000 fegyveres legalább is félmilliós várost tételez fel, a hatvan város tehát 30 millió bolgárt tenne ki. Ez a szám a XIII. századbeli Nagybolgárországgal kapcsolatban egyenest hihetetlen! A volgamenti bolgárok a tatárjárás korában alig számlálhattak többet 2—3 milliónál.

Ellenben helyesen említi meg a barát a tatárok által leigázott országok sorában Vedint, a mordvinok királyságát és Poydowiát. Ez utóbbi minden bizonnyal Podoliát jelenti. Félakkora területű fejedelemség volt, mint mai hazánk, a mai Volhinia, Kijev, Kerszon, Besszarábia és Galicia között. Történelmi tény, hogy Podolia a XIII. században tatár uralom alá került s csak egy évszázad mulva szabadult fel, amikor is litván uralom alá jutott. Ma Ukrajnához tartozik.

Räzan, vagy Rjazan városáról is bizonyos, hogy azonos a mai Rjezán várossal, 2 km-re az Oka torkolatától. Batu seregei 1237 dec. 21-én vették be. Fővárosa volt a Juliánusz korabeli Risennia, Recessua, vagy Recennia tartománynak.

Ovcheruch, vagy Orgenhusin valószínűleg Voronezs városának felel meg. A hasonló nevű folyó mellett fekszik, nyolc km-re a Don-folyótól.

* * *

Ha összevetjük a két jelentésben felsorolt földrajzi adatok megbízhatóságának mértékét, elismerő büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy azok között bizonyíthatóan téves adat egyetlenegy sincs! Kétesnek kell kijelentenünk Ovcheruch város helyét, kérdéses pedig az egyetlen, egykoru Bunda város holléte, de ennek a helyét is kis körre szorítottuk akkor, amikor sikerült Uela (hibásan: Vela) tartományt az Ural-Emba-folyók közével azonosítanunk.

Végeredményben leszögezzük, hogy Juliánusz közölt adatai a magyar barát nagy tudásáról, még nagyobb lelkiismeretességéről, gondosságáról és csodálatos emlékező tehetségéről tanuskodnak, amennyiben Juliánusz útközben semmiféle jegyzetet sem készített magának.

Mindezt pedig akkor érte el, amikor még — a mai értelemben vett —

A «Pal. Lat. 443.» jelű vatikáni kódex 105r oldala. (Leírását l. 166—167. o.)

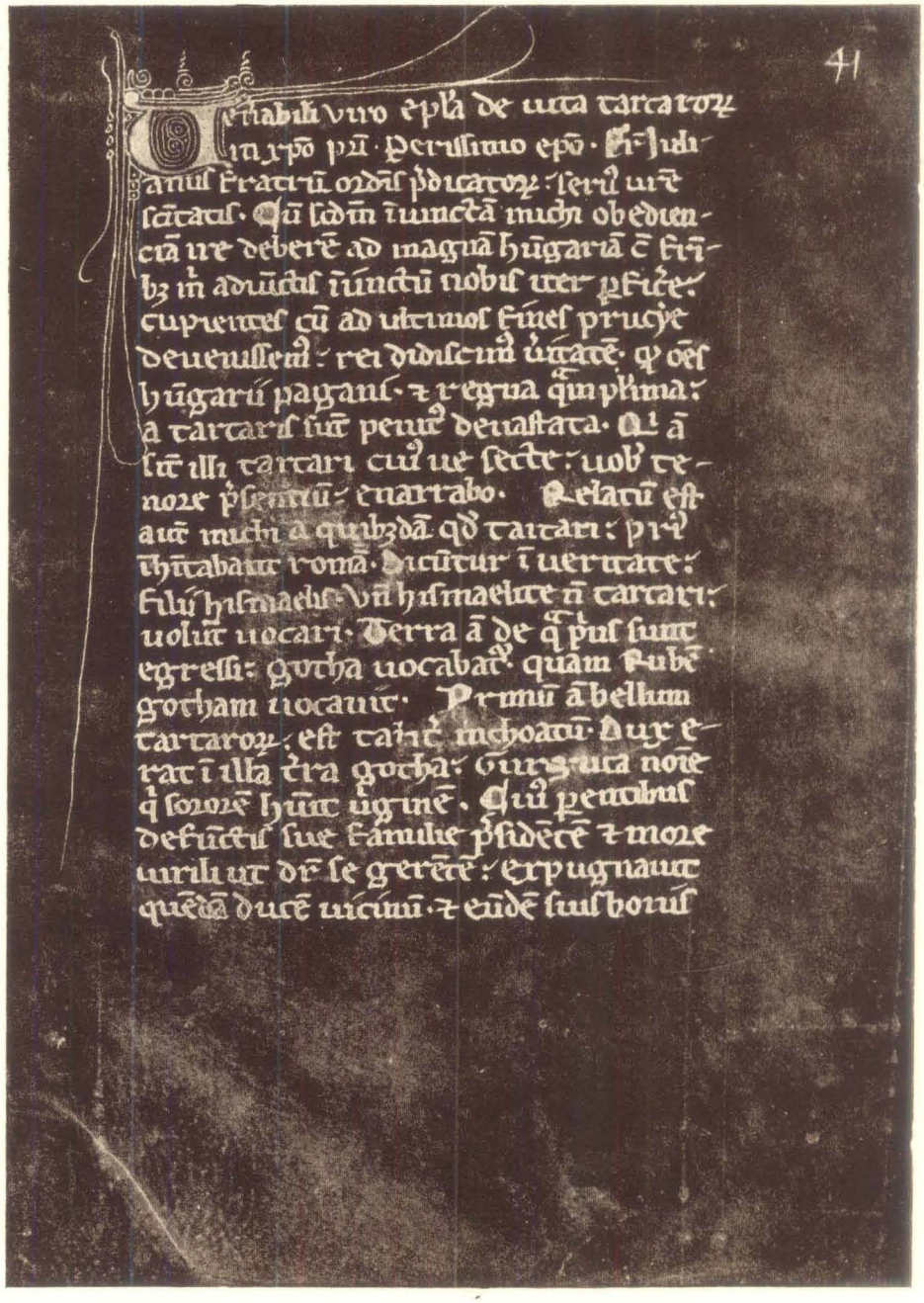

A «Cod. Vatic. 4161.» jelű kis kódex 41r oldala. (Leírását l. 167. o.)

térképekről egyáltalán nem beszélhetünk. Amint láttuk, a Juliánusz korabeli «térképek» csupán egy sereg légbőlkapott, évszázadokon s évezredeken át felhalmozódott, nagyrészt hibás adat alapján készültek s tömve voltak fantáziaszülte, visszataszító külsejű szörnyetegekkel.

Juliánusz volt az első, aki ebből a beteges képzelődésből a pozitív tudás, a földrajzi igazságok világába vezette el a «művelt» Nyugatot.

II.

Ő volt az, aki elsősorban paptársai körében, nem kevésbbé a római udvarnál meggyőződéssel hirdette, hogy Keleten is csak emberek laknak és a Beatus-féle térképek rémmeséiből mi sem igaz. Juliánusz tapasztalatai bátorították fel a pápákat arra, hogy a későbbiekben mindgyakrabban küldjenek ki hittérítőket, követeket, vagy megfigyelőket a távolkeleti országokba.[12]

Ha Juliánusz nincsen, ha az ő magyar akarata, tudása és acélos kitartása nem győzedelmeskedik a sötét misztikumok felett, *talán évszázadokig késik még Belsőázsia felfedezése!*

Ezért állíthatjuk, hogy Juliánusznak Távolkelet felfedezésében tulajdonkép ugyanaz az úttörő szerep jutott, mint Amerikát illetően Kolombusz Kristófnak.

Juliánusz Kelet Kolombusza!

Juliánusz híradása nyomán bátorodtak neki a római udvarban, hogy követeket és hittérítőket küldjenek Oroszország keleti határvidékeinek pogány szomszéd államaiba, valamint Belsőázsia mongol-török népei közé. A hittérítők mind beljebb és beljebb merészkedtek, végül már Kínát is működésük körzetébe vonták s ezzel mérhetetlen nagy, földrajzilag ismeretlen területről rántották le a leplet.

Ne feledjük, hogy a XI—XII. században és a XIII. század elején Földünk száraz felületéből aránytalanul kevesebbet ismertek az emberek, mint az ókori geográfusok.[13]

Ismerték Európát és Ázsia nyugati, határos vidékeit, de a középkorban Európa keleti határát nem az Ural jelölte, hanem a Tanais, vagyis a mai Don-folyó. Afrika északi partvidéke és Előázsia szintén ismert volt, de ezzel vége is a felsorolásnak.

Juliánusz útja tehát közel akkora területet tett ismertté Nyugat előtt, mint az akkor ismert Európa volt!

A magyar domonkos szerzetes munkássága emellett kimondottan úttörő jelentőségű, mert azok a keresztény papok és európai kereskedők, akik nyomába léptek, mindig újabb és újabb területeket hódítottak meg az ismeretlenség birodalmából a tudomány világossága számára.

Juliánusznak köszönheti tehát a tudomány, hogy a többiekről ne is szóljunk, Piano da Carpino, Andreas de Longjumeau, Willelmus de Rubruk, Marco Polo és az idősb Polok nagyjelentőségű utazásait. Részletekben ez utóbbiak talán több eredményt értek el, de szerencsésebb körülmények között is utazgattak, mint a végén mindenkitől elhagyott, magáramaradt, koldus, magyar domonkosbarát.

Ám ha így van is, az átütő erejű siker feltétlenül Juliánuszé. Míg a többiek részleteket adtak, ő lemondásokkal s küzdelmekkel tele útjával *új korszakot vezet be a földrajztudomány történetébe: a nagy felfedezések hőskorát!*

III.

Juliánuszt történelmi szempontból két oldalról ítélhetjük meg: mint históriküst és mint hazánk történetében szerepet játszó hőst.

Juliánuszt nem lehet a történetírók közé soroznunk annak ellenére sem, hogy két jelentése mint történeti kutfő is nagy értéket képvisel. Már a Richardusz-féle jegyzőkönyv bevezető sorai is történelmi vonatkozásúak. Megtudjuk, hogy Nagymagyarország létezésének tényére a régi hazai és külföldi krónikák nyomán a domonkos barátok jöttek rá.

Ottó barát és társai útjára vonatkozóan is ez a jegyzőkönyv az egyetlen kutfő.

Ezeken kívül a következő történeti adatokat találjuk Richardusz feljegyzésében: 1235-ben Bolgárországban Asszán fejedelem uralkodott. — Szikhia fővárosa ezidőben Matrika volt.

Majd: az alánok nem mertek kimozdulni országukból a tatároktól való félelmükben. Lehet, hogy a «tatárok» szó elírás «kazárok» helyett, ha azonban nem elírás, akkor egyetlen magyarázata az, hogy az 1223. évi kunországi tatárdúlás óta a Meótisz- és a Kaspi-tó környékén élő népek rettegtek még a tatárok nevétől is, emlékezvén a nyomukban járó borzalmakra.

A jegyzőkönyvből a volgamenti Bolgárország nagysága és ereje bontakozik ki. Juliánusz szerint Bilériának számos igen nagy városa volt, de számadatait nem fogadhatjuk el.

Történeti szempontból Juliánusznak — Richardusz által megörökített — első jelentése a legértékesebb kutfő az uralaljai magyarokra vonatkozóan.[14] Adatainak helyességét ellenőrizhetjük és bizonyíthatjuk az egykorú, illetőleg korábbi keletű görög és arab kutfők alapján, amennyiben ezek a leírások az ethilmenti magyarokról teljesen hasonlóan emlékeznek meg.

Juliánusz második útjáról szóló jelentése az egyetlen történeti kutfő, amely az 1238—42. évi európai tatárdúlás korában készült s a helyszínén nyert értesülések alapján ád hírt a mongolok oroszországi előrenyomulásáról.

Juliánusz a tatárok pusztító világdúlását mint bosszúhadjáratot állítja elénk. Ezzel a felfogásával nem áll egyedül. Ugyanígy vélekedik Tamás, spalatói esperes is.[15]

A tatárok hadjáratának egyes fejezeteiről Juliánusz közel hű képet nyujt. Még az első jegyzőkönyv említi, hogy a mongol seregek kezdetben Perzsia ellen indultak és csak az 1237. tavaszán diadalmasan végrehajtott perzsiai hadjárat után törtek a kunok délkeleti tartományaira, majd az ázsiai magyarok, bolgárok s szomszédaik országára.

Az események tárgyalását a második útról szóló jelentésben találjuk meg.

A győzedelmes tatár hadsereg Kunország elfoglalása után Bascardiát, Biléríát, Mordvát, Risenniát és a permiek földjét pusztítja

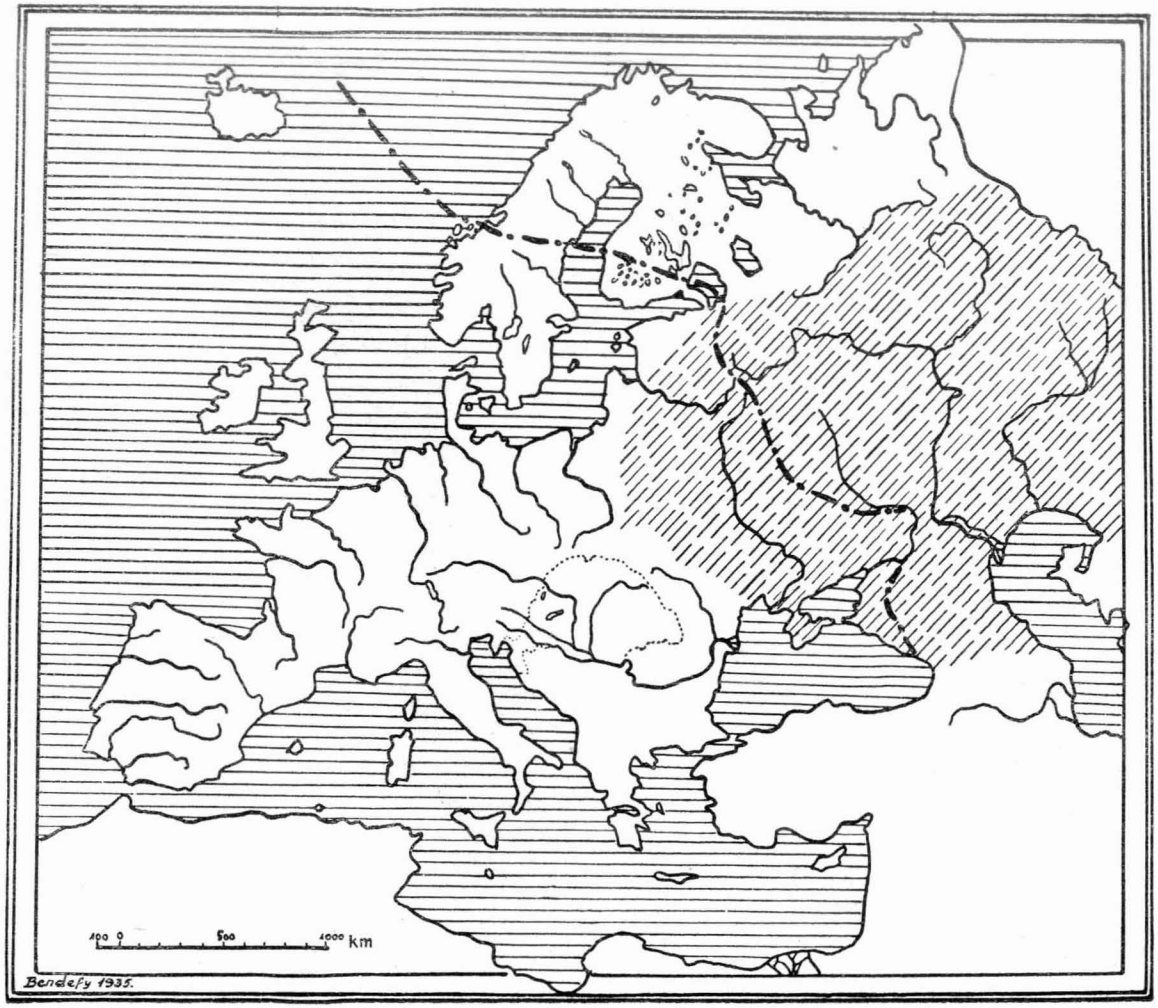

A Juliánusz által leírt terület.

(A térképen szaggatott vonalkák borítják.) A Skandinávián át a Don torkolatához futó vastag vonal a XIII. századbeli, ismert Európának a határát jelenti.

el Vedinnel együtt. Ezek az események, amint azt Juliánusz jelentéséből nagyon helyesen kiolvashatjuk, valóban 1237. őszén történtek.[16]

A következő év tavaszán került sor Szuzdálra és Moszkvára, majd lassan-lassan előnyomultak a végtelen orosz síkságon Kiov s Podolia felé.

A puszta felsoroláson túl Juliánusz ismerteti a tatár sereg egyes mozdulatait is és ebben — a kínai kutfőket leszámítva — egyedülálló. Majd látnoki szemmel megjövendöli, ha majd a legközelebbi tél alkalmával a vidék folyói és mocsarai befagynak, nem lesz nehéz e nagy sokaságnak egész Oroszországot és Ruténföldet feldúlnia . . .

Ugyancsak Juliánusz volt az első, aki hírt hozott Dzsingisz kán haláláról és Ogotáj trónfoglalásáról, a karakorumi aranypalotáról és a tatár hadsereg harcmodoráról. A leigázott országok lakossága szomorú jövőjének ecsetelésével megdöbbentette és felrázta a tatárság közeledésének ellenére is apatikus Európát.

Amit a leigázott népek megdöbbentő sorsáról mond, az utolsó betűig beigazolódott nálunk a tatárjárás idején, amint azt Rogerius «Siralmas ének»-ében olvashatjuk. Nem lesz érdektelen, ha rámutatok még a következőkre : Juliánusz levele Fraknói-féle példányának záradéka a tatár sereg létszámáról ád felvilágosítást : az egész sereget mintegy 400.000 főre becsüli s ebből 135.000 a tatár.

Nyolc évvel Juliánusz második küldetése után Piano da Carpino is megemlékezik Batu kán seregének *azidőbeni* létszámáról s azt 600.000 főre teszi, amiből 160.000 a tatár, a többi pedig a meghódított népekből kerül ki.

Ebből láthatjuk, hogy Juliánusz adata teljesen helytálló, mert nyolc év alatt (közben történt a mai Oroszország teljes elpusztítása, valamint a magyarországi tatárjárás is), a mongol sereg valóban megnövekedhetett olyan mértékben, amint azt a két adatból kiolvashatjuk.

Végül Juliánusz jelentése az egyetlen kutfő, amely Batu kánnak IV. Béla királyhoz intézett ultimátumát teljes terjedelmében közli. Ugyancsak a jelentés záró fejezetéből tudjuk, hogy Juliánusz haditudósítását Béla király számos nyugati fejedelemnek, püspöknek, érseknek kézbesítette, hogy tőlük veszélyeztetett országa számára segítséget kérjen.

* * *

Juliánusz történelmi személyisége a két útjáról szóló jelentésekből döbbenetes erővel bontakozik ki hét évszázad távolában szemünk előtt.

Egyetlen ember, egyetlen magyar, a sok szenvedésben megtört testű barát az, aki a tenger, a mocsarak, a véget érni nem akaró pusztaságok minden veszedelmén, sok ismeretlen és ellenséges indulatú népen, felvonuló hadseregeken, lángban álló országokon, már az orosz síkságokon hömpölygő tatár áradaton keresztül hírt hoz az Európát, a nyugati civilizációt fenyegető, végzetes veszedelemről.

Két világ ütközött össze ez alkalommal : Kelet a Nyugattal, a sokszoros túlerővel rendelkező sárga faj az örökkön széthúzó fehér fajjal, a keleti vallások misztikumának ködében trónoló istenek népe a kereszténységgel.

Jöttek, mint a szökőár. Törtek, romboltak, zúztak, felégettek, elpusztítottak mindent és mindenkit maguk előtt. S hogy nem álmában

érte ez a nagy veszedelem az európai, művelt világot, azt Juliánusznak, ennek az árva magyar domonkosnak, ennek a szerény, mezítlábas koldulóbarátnak köszönhetjük!

Juliánusz személye örök dicsősége lesz hazánknak és különösen a magyar domonkosoknak!

IV.

Juliánusz útja a már megtárgyalt szempontokon kívül a keresztény térítések szempontjából is igen jelentős.

Kétségtelen, hogy Oroszország és az attól délre fekvő földek népei már Juliánusz előtt is megismerkedtek a kereszténységgel, de ez nem a római hit volt. Oroszországban a görögkatolikus vallás terjedt el. A volt bizánci birodalommal szomszédos területeken ugyancsak a görög Egyház papjai térítgettek, de széltében-hosszában elterjedtek a nesztoriánus tanok is.

Ez a körülmény inkább megnehezítette a katolikus térítők munkáját, semmint megkönnyítette volna. És mégis azt tapasztaljuk, hogy Juliánusz útjának e vonatkozásban is nagy eredményei, jobban mondva: igen számottevő következményei voltak.

Amikor Juliánusz fráter hazatért első utazásából, számot adott arról a sok népről, a szikhekről, alánokról, Uela lakóiról, a volgamenti bolgárokról, az ázsiai magyarokról és a mordvinokról, akikről hallotta, hogy rövidesen át szeretnének térni a katolikus hitre, vagy legalább is szívesen érdeklődnek az iránt.

Tudósítása akkora örömet keltett mind a magyar domonkosok körében, mind a római udvarnál, hogy négy domonkos szerzetes, amint tudjuk, azonnal útrakelt, hogy a jelzett irányban hittérítői tevékenységet folytasson. Ám nem maradtak tétlenek azok a magyar szerzetesek sem, akik egyéb módon kerültek ki az uralvidéki magyarság közé, vagy azok közelébe, s később onnét más, távolabbi vidékekre is eljutottak. Ezekről Rubruk jelentéséből szerzünk tudomást.

A hittérítéseknek ez a fejezete eléggé homályos. Mégis IV. Ince, IV. Miklós és XXII. János pápa vonatkozó leveleiből annyit tudunk, hogy a Juliánusz útját követő években nagyon sok domonkos-, ferences- és minorita hittérítő működött Keleten a mohamedánok, pogányok, görögök (görög vallásúak), bolgárok, kunok, etiópok, szirek, ibérek, alánok, kazárok, tatárok, cserkeszek, rutének, jakobiták, nubiaiak, nesztoriánusok, örmények, georgiabeliek, hinduk, a mordvinok és a nagymagyarországi magyarok között.

Az említett utóbbi pápai levél határozottan kiemeli és tanusítja, hogy az ázsiai magyarok, a malchayták[17] és az alánok — bár istentelen és babonás tévelygésekben élő népek veszik körül őket — megőrizték keresztény hitük szeplőtlen tisztaságát.

Ezzel a rendkívül érdekes és fontos levéllel később foglalkozunk. Ott mutatunk rá bővebben arra, hogy a keresztény hittérítők munkájának feltétlenül eredményesnek kellett lennie és e levél való adatokon alapul.

Juliánusz útjának tehát az Egyház szempontjából is megvolt a maga nagy jelentősége, nem is szólva azokról a misszionáriusokról és pápai követekről, akik az ő nyomain serénykedtek mindinkább Keletre.

Juliánusz valóban megadta Istennek, ami Istené és királyának, amivel annak és a Hazának tartozott!

V.

Végül szólnunk kell a hős barátról, mint emberről.

A mult század végén Vámbéry Ármin,[18] majd újabban Mészáros Gyula[19] feltűnő, szakirodalmunkban szokatlan modorban keltek ki Juliánusz ellen: a Richardusz-féle jegyzőkönyvet és Juliánusz levelét apokrif másolatoknak, sőt Vámbéry «a későbbi századokból kelteződött, silány kompilációnak» minősítette.

Hunfalvy, Pauler Gy.,[20] illetve Nagy G. azonnal feleltek a támadásra. Később Gombocz Zoltán foglalkozott Juliánusz hitelességének kérdésével,[21] így fölösleges ehelyütt rátérnünk annak bizonyítására, hogy Juliánusz valóban élő személy volt.

Juliánusz emberi nagyságát a következő meggondolások állítják elénk a maga lenyügöző valóságában:

Juliánusz akkor vállalkozott első útjára, amikor még hitték és vallották, hogy Keleten mindenféle szörnyetegek laknak. A barát és társai habozás nélkül készek voltak azokkal szembeszállni.

Amikor Alániában elfogy a pénzök, készek arra, hogy négyük közül kettejüket eladják csak azért, hogy a másik kettő folytathassa az útját a kitűzött cél felé.

Majd miután rettenetes szegénységben átteleltek Alániában, megvolt a bátorsága a két barátnak, hogy alig öt napra való eleséggel nekivágjanak annak az élettelen pusztaságnak, amelyet ma a környékbeli lakosság közönségesen csak Éhségpusztának nevez. Az út fáradalmai Juliánusz rendtársát, Gellért atyát annyira kimerítették, hogy a pusztai út vége felé már képtelen volt tovább menni.

Amit ekkor Juliánusz művelt, a hősiességnek és felebaráti szeretetnek olyan foka, hogy arra csak 676 év mulva látunk teljesen hasonló példát:[22] Scott kapitány és három társa igyekeznek vissza a Délisarkról az expedició főszállása felé. Lecsökkentett adagokon élnek, de lelkesedésük is megcsappant, mivel Amundsen és társai egy hónappal előttük elérték már a Sarkot. Lábuk sorra elfagy, egyikük meghal, a másik, Oates kapitány, nem bír már járni. Scott, Wilson és Bowers szánrarakják s — bár magukat is alig bírják — hűségesen szállítják beteg társukat a felállított depók, a szabadulás, az élet felé! Ám Oates látta, hogy az ő betegsége nagyon hátráltatja társait az előrehaladásban és félő, hogy valamennyien ott vesznek a sarki hó néma, fehér birodalmában. Ezért, hogy legalább társait megmentse, mikor legvadabbul dühöngött a hóvihar, kimászott a sátorból a förgetegbe. Hason csúszik néhány lépést... Erőtlenül elterül a hóban... 40 fokos hideg, mint valami jégkamrában. Fehér, finom hópelyhek borítanak szűzi csipke fátyolt a hős görcsösen megmerevedett tetemére...

Ezt a történetet minden művelt ember ismeri, de ismerjük-e Juliánusz és Gellért barát esetét?! Ők is époly elhagyatott, élettelen vidéken vándoroltak, mint Scott és társai, de nem várta őket depó s nem volt velük hetekre elegendő élelem. Éhen-szomjan törődötten

vergődtek a vigasztalan pusztaság pokoli forróságában. S amikor Gellértet már elhagyta testi ereje, Juliánusz hátára vette s társa minden ellenkezése dacára is napokon, heteken át cipelte, míg csak el nem értek bizonyos mohamedánok Uela nevű tartományába.

Nem kisebb lelki nagyságra vall az, hogy Juliánusz képes volt művelt, tudós, papi ember létére egy mohamedán pap szolgájává szegődni, csakhogy célját elérje.

Csodálatunk és tiszteletünk csak fokozódik, amikor második útjáról szóló jelentését olvassuk.

Már elindult a tatár sereg... A Kárpátok szorosait menekülő kunok tömegei lepik el. A hajdani Dontövi hazában vajúdik az Idő méhe. Az eljövendő esztendők véres árnya nehezül a lelkekre. Mindezt egyetlen ember tudja Európában legjobban, Juliánusz. Ő már tudja, milyen borzalmaknak nézünk eléje s tudja azt is, mi vár arra, aki a tatárok fogságába jut.

És mégsem habozik, amikor királya a második útra küldi. Tudja, hogy minden nap a Halállal játszik, sohasem biztos, megéri-e a reggelt, de mindez nem aggasztja! Krisztus katonája és a Magyar Haza szülöttje ő, hát bátornak, kitartónak, hősnek kell lennie! És az is volt mindvégig! Nagyon szépen és találóan jellemezte Cholnoky:[23]

Juliánusz barát éppen olyan haláltmegvető hős volt, mint az a katona, aki pergőtűzben is oda mer menni az ellenséges drótakadályokhoz, hogy keresztülvágja azokat. Juliánusz is a tatárjárás pusztító förgetegével szállott szembe, hogy áttörjön a Ptolemájoszi tudományos tévedések drótakadályain s az igaz tudományos megismerések reflektorfényével világítson be a Nyugat előtt évszázadok, évezredek óta ismeretlenné lett, elfelejtett Ázsia szívébe!

Juliánusz az első, tudományos, magyar utazó és a legelső európai, aki eljutott a titokzatos Ázsiába. De nemcsak időrendben, hanem az erények minden fajtájában is legelső maradt minden idők magyar utazói között, sőt világviszonylatban sem tudunk egyhamar hozzá foghatót találni.

Juliánusz a veszedelmekkel szembeszálló és a fáradalmakat vállaló hős utazó és a céljaiért a végletekig kitartó tudós örök mintaképe! Mint kutató, mint hittérítő s mint ember, egyaránt a legelsők sorába tartozik!

* * *

Szomorú, de jellegzetesen magyar sors, hogy ennek a derék barátnak, a világtörténelem legnagyobb hősei és felfedező utazói egyikének hazájában eleddig még nem volt szobra, de még egy kis emléktáblája sem. Sőt nevét is alig ismerik.

Szegény Juliánusz barát, ki ma már a megdicsőültek közül tekintesz le megbékélt mosollyal a magyar ugarra, nem vártad, de nem is érdemelted ezt!

Legyen ez a pár sor, melyet a Te szellemed sugallt s most készülő szobrod élő emlékezeted szolgálója, hogy minden nemzedék ismerjen és tudja, ki voltál s kije vagy a magyarnak: örök, drága kincsünk s nemzeti büszkeségünk, Juliánusz barát!

IX.

A JULIÁNUSZ-IRODALOM TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Miként a korábbi fejezetekben részletesen elmondottuk, 1237 tavaszán Juliánusz barát Rómába utazott, hogy jelentést tegyen IX. Gergely pápának felfedező útja eredményeiről. A pápa azonnal felismerte a szóbeli jelentés óriási fontosságát s rendeletére annak velejét egy szerzetesirnok, névszerint Richardusz, írásos *jegyzőkönyvbe* is foglalta. Ez a jegyzőkönyv sok más, egykorú okmánnyal egybekötve bekerült a Vatikán angyalvári osztályának levéltárába (hivatalos neve: Tabularium Castelli S. Angeli), ahol is «Miscell. Armarium XV. t. 1.» jelzet alatt őrzik.

Egy év mulva, azaz 1238 nyarán a perugiai püspökön, mint pápai legátuson keresztül megérkezett Rómába Juliánusznak az a *levele*, amelyben második küldetésének eredményeiről számol be. Ennek a levélnek eredetijével együtt, amint az a levél záradékából biztosan kitűnik, több másodlat is készült azzal a célzattal, hogy Béla király azokat szétküldözgethesse a számottévő és szomszédos uralkodók, főurak és főpapok udvarába. A fontos okmányt, minthogy ez volt az első forrás, amely pontos és megbízható adatokat tartalmazott a tatárokra vonatkozóan, kétízben is *belemásolták* egy-egy, ugyancsak XIII. századbeli hártyakódexbe. Mindkettőt a vatikáni levéltár őrzi. Jelzetök: Pal. Lat. 443., illetve Vat. Lat. 4161.

Hogy Juliánusz levelének a pápai udvarhoz küldött eredetijével mi történt, hogy ma hol rejtőzik, nem tudjuk.

Lássuk azonban, mi lett a meglévő kutfők sorsa.

A XIV. században, 1350 és 1364 között, tehát II. vagy Jó János francia király uralkodása idején (élt 1319—1364) a legelsőnek említett Richardusz-féle jegyzőkönyvet lemásolták egy kódexbe, éspedig II. János király számára. A kódex ismeretlen okból Rómában maradt és ma azt a Bibliotheca Palatina-ban Sig. Nr. 965. a. találjuk meg. A másolat igen sok hibája eltorzította az eredeti jegyzőkönyv szövegét és a címébe bekerült, az eredetiből hiányzó két szó is téves alapú következtetésekre adott alkalmat. Mindezekről bővebben később lesz szó.

A kéziratok egy évszázadig békén pihentek, de a XV. században a Richardusz-féle jegyzőkönyvet már ismét lemásolták és ez a másolat ma a párizsi Nemzeti Könyvtár tulajdona.

Ugyancsak egy másolatát őrzi a firenzei Biblioteca Riccardiana is.[1]

Évtizedek és hosszú évszázadok békés és viharos napjai peregtek el s a Juliánusz útjának történetét őrző kéziratokról mindenki megfeledkezett. Ismeretlenül porosodtak száz és száz más, egykorú, régi kódex között.

Ám az életben nincs megállás! Az egymást követő napok, évek és évtizedek új és új eseményeket hoznak magukkal. Ezek között pedig nem egy volt, amely írásos bizonyítékokat hagyott kezünkben Juliánusz útjára vonatkozóan.

Elsőnek említem ezek között *Béla királynak* Conrad német császárhoz intézett levelét (kelt 1242-ben). Ebben a levélben a király sok más, a tatárok által elpusztított ország között felsorolja Nagymagyarországot is.

Tíz évvel Juliánusz első útrakelése után, tehát 1245 tavaszán *Piano da Carpino* ferencrendi szerzetest küldi ki IV. Ince pápa Ázsiába a tatár nagykánhoz. Úti jegyzeteiben többször is megemlékezik a Juliánusz felfedezte Magna Hungariáról, ami amellett bizonyít, hogy a barátnak már idehaza tudnia kellett a Richardusz-féle jegyzőkönyv tartalmáról, mert különben nem írta volna, hogy Bascardia id est Magna Ungaria.

Ugyanígy hitet tesz Bascardia Magna Hungaria-volta mellett Carpino tolmácsa, *Benedictus Polonus*[2] és kísérője, *Ascellinus fráter* is.[3]

1253-ban *Rubruk Vilmos* ferencrendi szerzetes vezet újabb pápai követséget Karakorumba. Feljegyzéseiben nemcsak Magna Hungariáról, hanem kiolvashatóan a délibb fekvésű Hungaria antiquáról is történik említés.

Albericus Trium Fontium (1232—1250 körül) is hitet tesz krónikájában Juliánusz mellett, amikor azt írja: «. . .kiküldöttek Magyarországból négy domonkosrendi szerzetest, ezek száz nap alatt el is jutottak a régi Magyarországba. Mikor ezek visszatértek, hírül adták, hogy a tatárok a régi Magyarországot már elfoglalták és fennhatóságuk alá vetették». Ez esetben nyilván Juliánusz *második* útjáról beszél a derék krónikás.

A St. Albani kolostor egykorú krónikása, *Matthaeus Parisiensis* (1235—1260 körül) szintén hitelesíti Juliánusznak az őshaza pusztulására és fekvésére vonatkozó adatait, sőt a munkájához csatolt, 1260-ból keltezett kéziratos térkép *(Mappa terrae habitabilis)* még térbe is helyezi azt. A krónikához csatolt oklevéltár pedig egy magyar püspök levelét közli (kb. az 1241. évből), amelyben többek közt szószerint ez áll: «Úgy hiszem, ők (t. i. a mordvinok) ölték meg azokat a *domonkosokat és ferenceseket*, valamint a többi követeket is, akiket Magyarország királya tájékozódás végett kiküldött volt. . .»

Ez a kitétel: «. . .domonkosokat és *ferenceseket*. . .» azt engedi gyanítanunk, hogy Juliánusz két útját követőleg, hogy szorosabban fejezzem ki magamat, 1238—1241 között voltak még más, talán ferencesek által végrehajtott expediciók is, ám ilyesmiről ezideig mit sem tudunk. A feltevés mellett szól az a meggondolás, hogy a magyar püspököknek bizonyára pontos tudomással kellett bírniok ilyen ügyben, tehát valószínű, hogy az a bizonyos magyar püspök nem írta alaptalanul a

fenti sorokat. Ellene szól az a körülmény, hogy már Juliánusz is csak nagy üggyel-bajjal tudott hazajutni második útjáról, hisz — amint írja — látniok kellett a tatárok által meghódított tartományokat, a hajdan gazdag vidékeket, ahol még csak magot érlelő gyümölcs sem maradt meg, s hazajövet — folytatja levelét — bizony sok hadseregen és lesben álló zsiványokon kellett átvergődniök. Vajjon valószínű-e, hogy ilyen előzmények után rászánta volna magát egy újabb, magyar szerzetesekből álló társaság a siker reményével távolról sem kecsegtető feladat megismétlésére. Még azt sem mondhatjuk, hogy egy újabb csoport kiküldésének komoly célja lehetett volna!

Távolkelet magyarjairól — mai tudásunk szerint — utoljára három pápai levél tesz említést, és pedig *IV. Ince* 1253-ban, *IV. Miklós* 1288-ban és *XXII János* pápa 1329-ben. Míg az előbbi két pápai levél valóban Magna Hungaria magyarjairól tesz említést, az utóbbi — amint arról a XI. fejezetben szólok bővebben, nem azokról, hanem a Kuma-folyó közelében lévő Magyar (Madzsar) város (tartomány) magyarjaira vonatkozik, de még így is szoros kapcsolatban van Juliánusz útjával.

Mindezek az említett adatok kétségtelenné teszik, hogy Juliánusz valóban hites történeti személy és hogy az utazásairól fennmaradt okmányok tárgyi igazságához szó sem fér. A felemlített okiratokat részletesen a következő fejezet ismerteti.

* * *

1740 táján *Desericius (Desericzky, Dezsericzky) Josephus Innocentius* személyében kiváló magyar történettudósnak és -írónak nyílt alkalma arra, hogy hosszabb időt tölthessen Rómában.

Desericius 1702-ben született Nyitrán. Középiskoláit elvégezvén a kegyesrendi tanítószerzetbe lépett és kezdetben Győrött tanárkodott. Előljárói csakhamar felismerték a benne szunnyadó kiváló képességeket s nem is késlekedtek, hogy rendtársuk történi munkássága kifejtéséhez kellő alkalmat nyujtsanak. Ezért a rend Rómában tartózkodó generálisának beosztottja-, asszisztenseként 1742-ben őt is Rómába rendelték.

Desericzky római tartózkodásának idejét (1742—46) a legszorgosabb kutatómunkára használta fel. Ott búvárkodott a vatikáni könyvtár és levéltár ódon termeiben s évszázadokon át porosodó, porladó kódexek betűi láttak ismét napvilágot keze érintése nyomán. A magyarok származására, őshazájára, vándorlására, őseire vonatkozó kutfőket kutatja szorgalmasan. Több évi munkásságának eredményét öt kötetes műve tartalmazza, ez a munka «De initiis ac maioribus Hungarorum» c. Budán, 1748—1760 között jelent meg. A munka címoldala előtt a szerző pompás, rézmetszetű portréját találjuk a kor ízlésének megfelelő, dúsan dekorált keretben. A tetszetős kiállítású, iromba betűkkel szedett könyv «Tipis Veronicae Nottensteinin, Viduae», azaz özv. Nottensteinin Veronika könyvnyomtató műhelyében készült An. MDCCXLVIII.

A hatalmas munkát Pray kemény bírálattal sujtotta, de Desericzky sem hagyta igazát s emiatt igen parázs vita, mindinkább kiélesedő polémia fejlődött ki kettejük között. Később ez is elcsendesült.

Desericzkyt XIV. Benedek pápa diplomáciai küldetéssel bízta meg s el kellett mennie Maurocordato oláh hoszpodárhoz. Távolléte alatt az előbb még oly szenvedélyes hullámok elcsitultak. Hazatérvén belefogott a váci püspökség történetének megírásába s ez okokból igen sokat tartózkodott Vácott. Ott is halt meg 1765-ben. Utolsó említett munkája csak halála után, 1770-ben jelenhetett meg.

Desericzky különösen szerencsés időben érkezett Rómába, ugyanis éppen ebben az időszakban a vatikáni könyvtár prefektusa a tudásáról híres Assemanus József Simon volt.

Assemanus J. Simon a szíriai Tripoliszból származó maronita tudós család egyik kiváló tagja. (Szül. Tripoliszban 1687, meghalt Rómában 1768.) A család több tagja — a XVIII. századtól kezdve — igen nevezetes érdemeket szerzett Európában, különösen a keleti tudományok művelése és meghonosítása terén. A szóbanforgó József Simon a vatikáni könyvtár őre, később prefektusa, nagyrészt ő gyüjtötte össze fáradhatatlan buzgalommal a vatikáni könyvtár keleti kincseit, később pedig négykötetes, alapvető munkában (Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana. I—IV. Róma, 1719—28) ismertette azokat.

Mikor Desericzky Rómába került, Assemanusnak kitűnő neve volt már, mind az egyháztörténet, mind az egyházjog terén, szintúgy a szír irodalom kérdéseiben. Assemanus volt az, aki Desericzky római történeti kutatásait minden erejével elősegítette. Nem egyszer együtt dolgoztak, kutatgattak a bőrkötéses fóliánsok között, vagy a prefektusi szoba délutáni zavartalan csendjében összehasonlították a különösen fontos okmányok eredeti és lemásolt szövegét.

Már a római esztendők vége felé közeledett Dezsericzky, amikor 1845 februárjában, abban a hónapban, amelynek sirokkós napjai minden idegent, sőt még sok bennszülött rómait is lelki tétlenségre szoktak kárhoztatni, a tudós magyar kutató egy XIV. századbeli kódexre bukkant. Átlapozta. És ím, a sok érdektelen című és tárgyú okmány között egy eddig távolról sem ismert és sejtett magyar tárgyú okiratra akadt. A kódex 200-ik lapján ezt a feltűnő címet találta :

De facto Ungariae Magnae a fratre Ricardo Ordinis FF. Praedicatorum invento tempore Domini Gregorii papae IX.

Mondanom sem kell, hogy Desericzky a Richardusz-féle jegyzőkönyv említett, a XIV. században készült másolatát találta meg. Gondosan lemásolván az okiratot és felismervén annak különös fontosságát, felkérte Assemanust annak külön hitelesítésére. A hitelesítő záradék imígyen hangzik :

«*Testimonium Authenticum* Legitimae transcriptionis Superioris Manuscripti. Hoc Apographum ex Codice manuscripto Palatino Vaticano, 965 pagina 200 descriptum, cum suo Autographo concordare, et Autographum ipsum membranaceum, in folio esse exaratum, atque perantiquum testor. E Bibliotheca Vaticana, die 25. Februarii Anno Domini MDCCXLVI. Joseph Simonius Assemanus, Bibliothecae Vatic. Praefectus».[4]

A rendkívül érdekes és fontos okiratot Desericzky a már fentebb említett (e munkában 5. a. id.) főművében adta közre (Tom. I. 169—

176. oldal.) és ezáltal Juliánusz útja bevonult a magyar tudományos szakirodalomba. Desericzkynek a Juliánusz-irodalomban biztosított úttörő munkája nemcsak megérdemli, hanem meg is követeli, hogy azzal behatóbban foglalkozzunk.

A kézirat felfedezésének körülményeit maga a tudós szerzetes írja le — mintegy bevezetésképpen — a következőkben :

«Midőn hivatalos minőségben tartózkodtam mindenek fejedelmi városában, mármint az 1745. év elején, ismételten felkerestem a földkerekség legnagyobb könyvtárát, a vatikáni könyvtárt és megszereztem annak az ismeretekben kiválóan gazdag, nagyméltóságú vezetőségnek barátságát, akiknek különös gondjára bízták ma a legnevezetesebb kódexek megőrzését. És mivel már a mult évben hozzáfogtam, hogy jegyzeteimet időrendileg kellően összeillesztgessem, megkértem a levéltár jeles őreit, az igen kiváló férfiakat, akik meglehetős sok «Lucubratio»-juk eredményeinek közzétételével szereztek nevet maguknak, méltóztassanak megjelölni az utat és módot, hogyan kutathatok a húnokra és magyarokra vonatkozó régi feljegyzések után a könyveknek és kéziratoknak e megszámlálhatatlanul gazdag tömegében. Minthogy e nagyon művelt férfiak rendkívül barátságosan s hamarosan beleegyeztek, hogy igen sok jegyzéket átolvashassak, kedvező előjelek után rátaláltam arra a helyre, ahol a cím ezt az emlékezetes kéziratot jelölte meg. Erre azután a rengeteg többi közül kikerestem ezt a kódexet. Az egykoron — jellegzetes gót betűkkel — oly gyönyörűen hártyára írt sorokat gondosan lemásoltam és a hivatalos színezet végett, nemkülönben annak hitelessége kedvéért megkértem egyúttal az említett nagyméltóságú vezetőség egyik tagját, hogy az azonos másolat díszéül tanusítsa írásban annak helyességét s bizonyítsa az emlék régi származását. Ennek szószerinti szövegét e fejezet végén helyeztem el . . .»

A nagyfontosságú okirat hitelesített szövegét Desericzky nemcsak teljes terjedelmében közölte, hanem bőségesen ellátta jegyzetekkel is. Desericzky írta le legelőször azt a feltevést, amellyel a későbbiekben annyiszor találkozunk, hogy Richardusz fráter a domonkosrend magyar tartományának vagy vikáriusa, vagy komisszáriusa lehetett. Lehetségesnek tartja, hogy IV. Béla parancsára Richardusz válogatta ki azt a négy barátot, köztük Juliánuszt is, akik megkíséreltek az utat. A visszatérő Juliánusz természetesen kiküldőjének számolt be útja eredményeiről s az közölte írásban Rómával a hírt.

A Richardusz-problémával a jegyzőkönyv kézírati példányainak ismertetése kapcsán[5] bőven foglalkozunk. Arra a meglepő és döntő fontosságú részletre, amelyet e kérdéssel kapcsolatban el kell mondanunk, ott térünk rá.

Megállapítja Desericzky, hogy IX. Gergely pápa és IV. Béla magyar király uralkodásának ideje, valamint a Juliánusz útjáról szóló időrendi adatok között teljes az összhang.

Gondosságára jellemző, hogy a jegyzőkönyv e részletéhez : «. . .Onnét költözött ki népeivel együtt a hét vezér . . .», megjegyzéskép felsorolja a vezérek nevét s nem mulasztja el, hogy Bonfinire s Thuróczira hivatkozzék.

Helyesen vélekedik Ottó atya útjáról. Megjegyzi, hogy annak vagy II. Endre uralkodása idején, vagy IV. Béla uralmának korai kezdetén kellett megtörténnie.

Érdekesen vélekedik Ottó útjának eredményéről. Azok a barátok, írja, akik a második expedicióra indultak, semmiféle útbaigazítást sem kaptak Ottó frátertől. Mégis elindult a négy barát, nyilván IV. Béla parancsára, hogy felkeresse a magyarság szülőházáját. A harmadik expediciót ugyanezen célzattal, amint Bonfini megírja (Dec. I. Lid. II. pag. 39.), Mátyás király küldte ki a XV. században.

Asszán Bolgárországáról és Romániáról (Tráciáról) teljesen helyes magyarázattal szolgál.

Az Alániáról szóló részhez: «... Ibi continuus est guerra ...» etc., megjegyzi, hogy a XIII. századbeli latin nyelv a bellum szót szívesen felcserélte az olasz eredetű guerra szóval. Hasonló eseteket idéz Mátyás és Ulászló királyok idejéből.

Kétségkívül ismerte Desericzky az 1223. évi eseményeket is, ami kitűnik azon megjegyzéséből, hogy a tatárok Juliánusz útját megelőzően már jártak Magna Hungariában, majd délnek fordulván, eljutottak a Kaspi-tóig, sőt leigázták Perzsiát is. Megállapítja, hogy ezek az adatok a Juliánusz útjáról irottakkal tökéletesen egybevágnak.

Már Desericzkynek is feltűnt, hogyan nyilatkozik Juliánusz az ázsiai magyarok vallási életéről. Mintha csak menteni akarná őket: Az ázsiai magyaroknak — írja — minthogy igen hosszú időn keresztül teljes elszakítottságban éltek a keresztény népektől, nem lehetett fogalmuk a mi keresztény Istenünkről. Ám, kiált fel, már a szkitákról is megírták (pedig ők voltak ezek a magyarok!), hogy nem imádtak bálványokat Isten gyanánt. Ha háborút kezdtek, nem volt más szent tárgyuk, csakis a kardjuk. Erre vonatkozóan Herodótoszt, Clemens Alexandrinuszt, Ferreus Acinacészt, Bonfinit, Thuróczit, Lucianuszt, Priszkosz rétort, Jordanészt, Bél Mátyást stb. idézi.

Desericzky Rómában szorgos, gyors és eredményes kutatómunkásságot fejtett ki. A rendelkezésére álló idő rövidsége miatti kényszerű gyorsasága okiratmásolatai nyelvezetének s helyesírási hűségének rovására ment. Nem idegenkedem attól a gondolattól sem, hogy nem egyedül, hanem segítséggel dolgozott s ő csak tollbamondta az okiratok szövegét. Ennek folyományakép az eredetitől eltérően *ae*-ket és többhelyütt a régies *t*-k helyett a helyes latinságú *d*-ket használja. (set-sed stb.). Másrészt több elírás is akad a szövegben, de ezek tárgyalására csak a későbbiekben térünk ki.

A nyomtatásban 1748-ban megjelent, addig ismeretlen kutfővel hamarosan egy kiváló paptudósunk, Pray György foglalkozott: erős kritikával illetvén azt.

* * *

Pray György Érsekújvárott született 1723-ban, tiroli származású katonacsaládból. (Meghalt Pesten, 1801-ben). Pozsonyban s Bécsben tanult, majd 1740-ben a jezsuita rendbe lépett. Mint tanár a rend pécsi, nagyszombati, nagyváradi, trencséni, pozsonyi és rozsnyói középiskoláiban tanított, mígnem 1754-ben a bécsi Theresianum tanárává nevez-

ték ki. 1760-ban Budán a teológia tanára, 1773-ban, mikor a császári rendelet rendjét eltörölte, Mária Terézia évi 400 frt díjazással Magyarország történetírójává nevezte ki. 1777-ben a budai egyetemi könyvtár első őre, három év mulva nagyváradi kanonok, majd c. apát lett. Nagyszabású irodalmi működése a magyar történetnek, de különösen a magyar őstörténetnek s a magyar katolikus egyháztörténetnek művelésére irányult. Ő fedezte fel azt a XIII. század elejéről való latin kéziratos kódexet, amely misekönyvet, krónikás feljegyzéseket (kisebb pozsonyi krónika), naptárt és kottás énekeket tartalmaz, de ezek mellett a 154. oldalon ebben található a legrégibb magyar nyelvemlék: a halotti beszéd és könyörgés is. Felfedezője után a leletet Pray-kódexnek nevezzük s ez ma a Nemzeti Múzeum tulajdona.

Első, nagyobblélegzetű munkája, az «Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno a. n. Chr. 210. ad. a Chr. 997. (Viennae 1761.)» minket különösen érdekel, mert e munka 316—318. oldalán foglalkozik Pray (Desericzky nyomán) a Richardusz-féle jegyzőkönyv ismertetésével és boncolgatásával.

Már a latin szöveghez is bő megjegyzéseket fűz. Kezdi azzal, nem olyan bizonyos, hogy a legelők elégtelensége miatt költöztek ki eleink az őshazából, ennek emlegetése csak hagyomány szerinte. Hivatkozik Bíborbanszületett Konstantinoszra; az ő feljegyzései szerint a magyarokat a szomszédos törzsek legyőzték (a Patzinacitis victi) s ezért kényszerültek elhagyni addigi hazájukat.

Ottó útjának időpontját illetően egyező véleményen van Desericzkyvel és míg ez utóbbi Matrika helyét nem határozza meg, Pray — Bayerusra hivatkozva — megállapítja, hogy Szikhia a Kuban-folyó kétoldalán terül el, hozzásimulva a Fekete-tenger partjához.

A magyarok ősvallása kérdésében Pray szembehelyezkedik Desericzkyvel és azt vitatja, hogy a régibb kutfők szerint eleink már rég időtől fogva tisztelték a napot, holdat, csillagokat, az erdők vadjait stb, de amint Teofánész és Jusztiniánusz de Gorda mondja, becsben tartották a kezük ügyébe akadt keresztény, arany- s ezüst kegytárgyakat is.

A jegyzőkönyv említi, hogy az ethilmenti magyarok hagyományaiban élt még az a tudat, hogy tőlük származtak a messzire szakadt, kereszténnyé lett magyarok. Pray rámutat, hogy a Bíborbanszületett Konstantinosz szerint az európai és az ázsiai magyarság között már igen régen megszakadt az összeköttetés.

A tatárok perzsiai hadjáratával kapcsolatban felveti az eszmét, vajjon nem innét vonultak-e a tatár hadak egyenesen Magyarország ellen? És e futólagos megjegyzéseken túl igen gondos munkával, de nem minden célzatosság nélkül sorra veszi Toppeltinusz, Siegfriedus Beyerus (Tom. IX. Comment. Acad. Petropolitanae 1468.), Jordanes (De rebus Getic. cap. 5.), Simocatta (Lib. 7. cap. 8.), Teofánész, Bíborbanszületett Konstantinosz (A birod. korm. cap. 38.), Bryennius (Lib. I. rerum Turcic.), Eccardus (Lib. 31. rerum Francicarum), Leo Grammaticus, Georgius Monachus, Anonymus, Thuróczy, Dandulus műveit, ill. krónikáit csak azért, hogy a földrajzi, nyelvészeti, történeti adatok halmazával próbáljon rácáfolni Desericzkyre. Ez időlegesen sikerült is neki, de ma

már tudjuk, hogy ebben a harcban Desericzkynek volt igaza. Pray állásfoglalása, sőt a Richardusz-féle jegyzőkönyvnek ez a kiadása ma már a kevésbbé ismert adatok közé tartozik.

* * *

Ugyancsak alig ismeretes az ugyanezen évben, Lipcsében megjelent munka: Solemnia Magistrorum philosophiae et artium creandorum in diem proximum Jovis h. e. D. III. martii indicit atque ad ea concelebranda invitat ord. philosophici Decanus Car. Andr. Bel. — Tartalmazza: «De avitis Hungarorum sedibus e Bibliotheca Vaticana monumentanum. Lipsiae, 1763. IV—V. De facto Ungariae Magnae» címen a Richardusz-féle jegyzőkönyvet is.

A mű szerzője *Bél Károly András* (1717—1782), a híres Bél Mátyás fia. Alapvető tanulmányait idehaza elvégezvén, az altdorfi, jenai és strassburgi egyetemeket látogatta 1740-ben hazajött s Mária Terézia koronázásakor nagysikerű beszédet tartott. Egy év mulva azonban már ismét külföldön, Lipcsében találjuk, mint az ottani egyetemen a bölcsészet és költészet tanárát. Mint egyetemi tanár és az akadémia tagja, tisztségeiben mindig magasabbra emelkedett. Különös gondjai nem voltak, de élete mégsem volt zavartalanul boldog és harmonikus. Hatvanötéves korában önkezével vetett véget életének. Szinnyei szerint 57 művet hagyott hátra, ezek javarésze történeti és irodalomtörténeti tárgyú.

Több mint 60 év mulva *Fejér György* (szül. Keszthely, 1766, meghalt Pest, 1851.) adta ki újra a nevezetes okiratot és pedig élete főművében. Címe: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (Budae, 1829.). A munka 43 kötetre terjed. A kéziratot az I. kt. 50—57. old. tartalmazza.

Fejér egyike volt kora legtermékenyebb íróinak s átfogó, tudós elméinek. Műveinek száma meghaladja a 180-at. Irt három vígjátékot, néhány bölcseleti munkát, 1818-ban kétkötetes Enciklopédiát, 1817—18-ban pedig ötkötetes Geográfiai Lexikont bocsátott közre. A 30-as, 40-es években bölcseleti munkáit folytatta, majd 1842-ben a történettudományok kötötték le. Ilyen irányú művei közül fontosabbak: «Magyar őseink eredetéről s hajdani lakhelyökről» (1825), «Béla király névtelen jegyzője II. Béla király jegyzője volt» (1827) stb. A szerkesztésében megjelent Tudományos Gyüjtemény köteteiben számos értékes cikke s dolgozata jelent meg. Hivatalát illetően volt tanár, 1808-ban a pesti egyetem tanára, 1824-ben az egyetemi könyvtár igazgatója, 1840-ben nagyváradi kanonok. 1843—51 között nyugdíjából éldegélt.

Fejér Cod. Diplomaticusa a Richardusz-féle jegyzőkönyvet minden megjegyzés nélkül közli Amint záradékából kitűnik, forrásul a Desericzky-féle szöveget használta fel. A sajtóhibákat is rendre átveszi, sőt meg is toldja ezeket. Közismert elírása pl. a «lac equinum» helyett alkalmazott «lac et vinum» kitétel.[6]

Fejér legnagyobb érdeme nem is abban rejlik, hogy leközölte Richardusz jegyzőkönyvét, hanem abban, hogy felkérésére «Apud Desericium de initiis Hung. Tomo I. p. 170. *Petrus Köppen*, Petropolitanus,

monumentum praesens in appendica Centii Camerarii libri Censuum S. R. E. superesse, testatus est de anno 1826».

Tehát Köppen Péter (1793—1864), a híres orosz geográfus és archeológus, 1826-ban Rómában tartózkodván, Fejér felkérésére elvállalta, hogy a Desericzkyből kiírt szöveget újból behasonlítja. Azonban ő már nem a Pal. Lat. 965. sz. kódexet kereste meg, hanem a Lib. Censuumra akadt, amelynek hites szövegét először Theiner közölte le.

Ezek szerint már 1826-ban két kódex is járt a kutatók kezén, a Richardusz-féle jegyzőkönyvnek két változatával is találkoztak anélkül, hogy erre rájöttek volna. Mivel pedig Desericzky csak a kódex *számát*, Fejér pedig csak a Köppen által forgatott kódex *címét* adta meg, a továbbiakban sem tűnt fel senkinek, hogy tulajdonkép két kódex is szerepel már a Juliánusz-irodalomban.

* * *

Húsz év mulva ismét új kiadásban lát napvilágot Richardusz jegyzőkönyve. Ezúttal egy igen érdekes és különös lelkiségű magyar tudós adta közre: *Endlicher István László* botanikus és történész. Pozsonyban született 1804-ben, meghalt Bécsben 1849-ben. Endlicher eleinte a papi pályára készült, de már 22 éves korában otthagyta a bécsi érseki szemináriumot s hamarosan az udvari könyvtárnál helyezkedett el. Itt töltött éveit szorgos tanulmányok foglalták le. Az ókori remekírók, a középkori latinisták, a kínai nyelv és a magyar történeti források egyaránt foglalkoztatták. Ez időben jelent meg tőle «Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber (Wien, 1827.)» kiadása.

1836-ban botanikai téren elért eredményeiért meghívják a bécsi cs. kir. természettudományi múzeum növénytani osztályának őri tisztjére, majd 1840-ben a bécsi egyetemen a növénytan tanárává s a növénykert igazgatójává nevezik ki. Legnagyobb botanikai érdeme az az új természetes rendszer, amelyet Genera plantarum (Wien, 1836—1850) és az Enchiridion botanicum (Leipzig, 1841.) című munkáiban dolgozott ki.

Sok volna elsorolnunk Endlicher változatos és gazdag munkásságát. Még egyetemi tanársága és katedrájához fűződő botanikai irányú kötelezettségei sem tudták elfordítani a magyar történelemtől. 1849-ben jelent meg «Gesetze des heiligen Stephans (Wien)» című munkája, majd ugyanazon évben még a «Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana (Sangalli)» értékes kötete. De izzó magyar lelke már a tudományos munkában sem talált vigaszt. A szabadságharcot letipró osztrák zsarnokság fojtogatta lelkét s neki Bécsben kellett élnie! A meghasonlott lélek — sztrichninnel megmérgezvén magát — 1849 márc. 28-án a halálba menekült. 36.000 forintot érő könyvtárát a magyar államra hagyta.

Endlicher «Rerum Hung. Mon. Arp.» c. m. 248—254. old. tartalmazza a Richardusz-féle jegyzőkönyvet mindössze ennyi megjegyzéssel: «E codice saeculi XIII. bibliothece Vaticanae». Ez a kis utalás csak annyit akar kifejezni, hogy a kézirat eredetije a vatikáni könyvtár egy XIII. századbeli kódexében található és nem hiszem, hogy a tudós professzor azt a hamis látszatot akarta volna kelteni, mintha a szöveget ő másolta volna ki a vatikáni eredetiből. Egyébként a szöveget Dese-

Juliánusz egykori otthonának, a dominikánusok budai kolostorának romjain épült fel a Halászbástya. A tervek szerint az egykori szentély fölé kerül a hős utazó és Gellért atya szobra. (Antal K. rajza.)

Az ősi magyar viselet. A kisbényi oszlopfőtöredék őrizte meg számunkra a XIII. századbeli köznép viseletét. Ilyesféle öltözetben kelt útra Juliánusz és három társa, hogy útközben fel ne ismerjék őket.

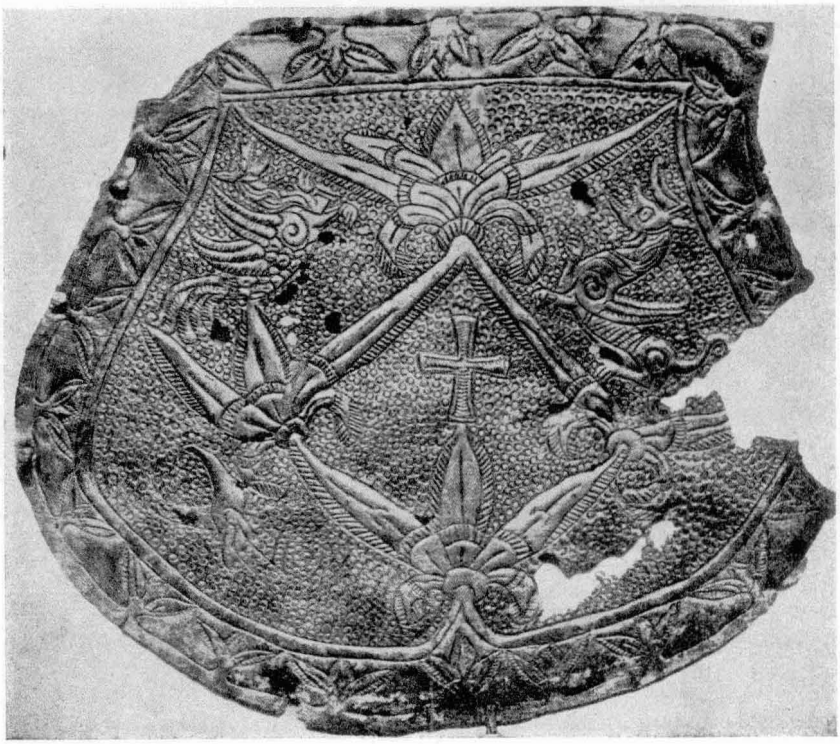

A bezdédi tarsolylemez. Pogány motívumok között a kereszt szent szimbólumát látjuk. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. Anyaga: részben aranyozott ezüst. (Divald nyomán.)

riczky és Fejér szövegeinek összevetésével, elég gondosan állította össze, bár így is maradtak benne íráshibák.

Épp ez a számos hiba, amely az eddigi kiadásokat terhelte, indította 1859-ben Theinert arra, hogy a nevezetes jegyzőkönyv szövegét újból, az eredeti kézirat alapján adja ki.

Augustinus Theiner történetíró, 1804-ben született Boroszlóban. Már kora ifjúságában jelentkező hivatásérzetének engedelmeskedve pappá lett s belépett Nerii Szent Fülöp oratóriumába. A kezdetben ismeretlen nevű lelkész első műveivel (Die neuesten Zustände der kath. Kirche in Polen u. Russland stb.) olyan hírnévre tett szert, hogy IX. Pius pápa 1850-ben a vatikáni levéltár őrévé, 1855-ben pedig annak prefektusává nevezte ki. Ez időtől kezdve Theiner minden idejét a pápai oklevéltár mérhetetlen gazdag kincsei felkutatására szentelte. Egymásután jelennek meg főművei: a Richardusz-féle jegyzőkönyvet is tartalmazó «Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram Illustrintia (Romae, 1859)», majd a «Vet. Monum. Poloniae et Lith. (R. 1860—64.)»

A kiváló történettudós szakmabeli buzgalma áldozatává lett. Nem tudta türtöztetni magát és a pápai titkos levéltár iratai közül is többet közreadott. Ezért méltóságától és hivatalaitól megfosztván — a francia megszállás alól akkor nemrég felszabadult — Civitavecchia ódon kolostorába száműzték. Ez a kolostor inkább hasonlított valamely középkori erődhöz, vagy börtönhöz, semmint nevére emlékeztetett volna. VIII. Orbán pápa építtette — valóban erődítési célzattal — a partvédő műveket az egyházi állam fő hadikikötőjének védelmére. Közel négy esztendőt töltött itt, a Tirreni-tenger partján, kicsi cellában, számkivetetten Theiner, a tudós történetíró és -kutató, míg csak a halál 1874-ben vissza nem adta lelkének elvesztett szabadságát.

Theiner a Richardusz-féle jegyzőkönyvet valóban az eredetiből közölte, de nem abból, amelyből Desericzky, hanem abból a kódexből, amelyet Köppen forgatott először, amikor Fejér számára a jegyzőkönyv szövegét az eredetivel összehasonlította.

Theiner magyarázó jegyzeteket nem fűz munkájához, de a szöveg végén közli a forrás teljes címét és számát, ami részünkre igen becses adat: «Lib. censuum Cam. Apost. fol. 445».

* * *

Az eddigi kiadások magánszorgalomból és a tudós kutatók egyéni elhatározásából jöttek létre. 1861-ben végre megjelent a jegyzőkönyv első hivatalos, akadémiai kiadása «A magyar honfoglalás kutfői. — Magyarország történetének forrásai. Bp. 1861. II. füz. De facto Ungariae Magnae» címen. A szerkesztés gondosságáért Fejérpataky Lászlót, a maga korában kiváló fordításért Szabó Károlyt, a szöveghez fűzött jegyzetekért Pauler Gyulát illeti elismerés.

Fejérpataky László hisztorikus és oklevéltani író (1857—1923). Kiképeztetését a budapesti egyetemen és a bécsi cs. kir. történeti intézetben nyerte. Egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeum igazgatója, majd főigazgatója lett. 1923-ban h.-államtitkár. Számos jeles munkát szerkesztett s adott ki, így a Monum. Vaticana több kötetét. Igen neveze-

tes műve «Béla király névtelen jegyzőjének hasonmás-kiadása (Bp. 1892)». A millenium alkalmából az akadémia által kiadott «A magyar honfoglalás kutfői (Bp. 1900.)» c. díszmunkában Juliánusz utazásának leírása szintén Fejérpataky gondozásában jelent meg. Ezideig ez tekinthető a Richardusz-féle jegyzőkönyv legjobb, majdnem hibátlan kiadásának.

Szabó Károly történetíró és bibliográfus (1824—1890) kezdetben ügyvédi oklevelet szerzett, majd elvégezte a fiumei tengerészeti akadémia első évfolyamát. A szabadságharcban mint honvéd állott Kossuth zászlója alá s a főhadnagyi rangig emelkedett. A szabadságharc bukása után hónapokig külföldön tengette életét, majd hazatérvén Teleki József gróffal együtt történelmi tanulmányokon dolgozott a gróf haláláig (1855). Négy év mulva az Erdélyi Múzeumegylet könyvtárosa, 1872-ben pedig a kolozsvári egyetem tanára lett. Gazdag irodalmi munkássága úgyszólván kizárólag a magyarság őstörténetére és a honfoglalás korára vonatkozott.

Richárdusz jegyzőkönyvét legelőször ő fordította le magyarra. Fordítása 1861-ben az Akadémia kiadásában a «Magyarország történetének forrásai» c. munkában, majd ugyanazon évben «Rogerius mester: Siralmas ének Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról, Tamás spalatói esperes: Historia Salonita-jából a tatárjárás története» c. munkák függelékeként «Nagymagyarország dolgáról» címmel Ráth Mór kiadásában (Pest, 1861) is megjelent. Munkája alapjául a Theiner-féle szöveget fogadta el, de gondosan figyelembe vette a régibb kiadásokat is.

* * *

Pauler Gyula történetíró (1841—1903) iskoláit Pesten végezte. 1863—1874-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott, majd 1874-ben országos főlevéltárnoknak nevezték ki. Külföldi levéltári tanulmányok után 1875-ben kidolgozta a M. Orsz. Levéltár szervezeti szabályzatát, ügykörét és egyúttal annak élére került. A M. T. Akadémia 1870-ben levelező-, 1877-ben rendes tagjává választotta. Főművei: A magyar nemzet története az Árpádok korában, 2 kötet (1893 és II. kiad. 1899), az Akadémia Nagyjutalmát elnyert mű. Folytatása: A magyar nemzet története Szent Istvánig (Bp. 1900), Szilágyi Sándorral együtt szerkesztette «A magyar honfoglalás kutfői (Bp. 1900. Akad. kiadás)» c. díszmunkát. Az országgyűlés az ő meghatározását fogadta el, amikor a 895. évet iktatta törvénybe, mint a honfoglalás esztendejét.

Szabó Károly fordításában, valamint «A magyar honfoglalás kutfői (1900)» c. munkában Richardusz jegyzőkönyvét Pauler jegyzetei magyarázzák. Richardusz kilétére vonatkozóan elfogadja Desericzky magyarázatát (bár azt tévedésből Fejérnek tulajdonítja). Rámutat, hogy a jegyzőkönyv bevezető sorai élénken emlékeztetnek Anonymusra, de mindjárt kiemeli, hogy a «régiek írásain» nemcsak ezt az egy krónikát, hanem a korábbi hazai és nyugati krónikákat is kell értenünk.

Ottóra, Asszán Bolgárországára, Romániára vonatkozóan ugyanazt mondja, mint Desericzky, Szikhia elhelyezésében Prayt ismétli.

Matrika városát a bizánci írók alapján elsőnek ő azonosította a mai

Tamánnal, Alániáról is megmondja, hogy az a Kaspi-tó partvidékén, a Kuma- és Terek folyók környékén terült el. A «szaracénok» kifejezést igen helyesen a «mohamedánokkal» azonosítja. Vela és Bunda kérdésével is először ő foglalkozott. Megállapítja, hogy egyik nevet sem tudja identifikálni, de úgy véli, hogy az ismeretlen tartomány a Don- és Volga-folyók között lehetett valahol. Rámutat a különböző kiadások különféle helyneveire. (Veda, Vela, Bundam, Bundaz.)

Nagybulgárországról elsőnek jegyzi meg, hogy az a Volga mentén feküdt. 1861-ben az Ethilt még a Volgával azonosítja, de később éppen Pauler mutatta ki, hogy az Ethil szó nem a Volgát, hanem a Bjeláját jelentette. Már az 1900. évi kiadásban ezt a nézetet vallja.

Pauler is szükségesnek látta, hogy az ősmagyarok vallásának kérdéséhez hozzászóljon. Szembeszáll Juliánusszal és rámutat a «magyarok istene» kifejezés ősi eredetére. Majd kiigazítja Fejér «lac et vinum» elírását.

A tatár követről szóló résznél megjegyzi, hogy Juliánusz, akárcsak Rogeriusz, a kun nyelvet megkülönbözteti a magyartól. Ezzel ellentétben «biztosra vehetjük, írja, hogy a kun nyelv a magyarokétól csak szójárásilag különbözött». Ezzel szemben 1900-ban úgy vélekedik, hogy a kun nyelv mégis csak különbözött a magyar nyelvtől.

A szaracén nyelven (ugyanott) az arab nyelvet érti. Ma már tudjuk, hogy az «ydioma Sarracenicum» nem az arab nyelvet, hanem valamely török nép nyelvét (Nagy G. szerint a perzsát) kellett hogy jelentse.

Igen érdekes időmeghatározással is próbálkozott Pauler. 1861-ben — a tatárok perzsiai hadjáratának idejéből kiindulva — még azt írja, hogy Juliánusz 1237-ben időzött az ázsiai magyarok között, de már 1900-ban helyesbíti adatát és 1236-ot ír.

A nagyfejű népről úgy vélekedik, hogy azok csakis a középázsiai mongolok lehettek. Ezeket népi hagyományunk még manapság is csak kutyafejű tatárok néven emlegeti. Pray elsőnek határozza meg a jegyzőkönyv napra pontos két időbeli adatát. Majd megállapítja, hogy Juliánusz a mordvinok földjét csakis a Volgán szelhette át. Bőven ír a mordvinokról, végül kifejti, hogy a régibb kiadások Sondemerie-je csakis Laudameria (Vladimir), volgaközeli oroszországi várossal lehet azonos.

Ha összevetjük Pauler eddig felsorolt, az 1861-es kiadáshoz írt jegyzeteit, az 1900-as kiadáshoz írottakkal, azonnal szembetűnik a közben eltelt, tudományos eredményekben gazdag 40 esztendő hatása. Ehelyütt csak a legfontosabbakat ragadjuk ki.

... Tudják a régiek írásaiból, hogy őseik «ad orientem essent». Pauler nagyon helyesen — Anonymussal együtt — Dentü Mogeriára gondol. Rámutat a «... Bele *nunc* regis ...» kifejezésben a nunc szó nagy jelentőségére,[7] sajnos, ugyanitt Szuzdal elpusztításának idejét veszi Juliánusz útja időpontjának meghatározása alapjául és azt 1237-re teszi.

Pauler 1900-ban Juliánusz alániai útjáról úgy vélekedik, hogy Tamántól 13 nap alatt «60—70 geogr. mérföldre» juthattak el, a leírás nyomán valószínűleg a kaukázusaljai síkságra s a délkeletre fekvő dombos vidékekre. *Biztosra veszi, hogy a mai Asztrakán vidékét érintették*, de egyébként fenntartja Uelára vonatkozó korábbi nézetét.

A Fejérpataky- s Pauler-féle kiadással a Richardusz-féle jegyzőkönyv hivatalos kiadásának első ciklusa le is zárul. Szép és értékes munkát végeztek mindannyian az érdemes kutatók, munkájuk magvetés volt s annak gyümölcsét öt évtized érlelte meg. Megmozdult a tudományos világ s Juliánusz személye az érdeklődés homlokterébe került. A két ízben is fellángoló szenvedélyes vitákból tudományos értékű dolgozatok születtek. De ezekről később ! Most lássuk a hős barát második útjáról beszámoló levél sorsát !

* * *

1842-ben *Hormayr-Hortenburg József báró* (1782—1848) osztrák politikus és történetíró nagy és kellemes meglepetéssel szolgált a tudományos magyar szakirodalomnak. Közreadta az «Epistola de vita Tartarorum» címen ismeretessé vált kéziratot, amely Juliánusz második útjának történetét tartalmazza.

Az innsbrucki születésű Hormayr jogi tanulmányai befejeztével a bírói pályára lépett. Mikor a franciák Tirolt is meg akarták szállni, beállt nemzetőrnek és részese lett az 1799—1800. évi harcoknak. Két év mulva a bécsi külügyminisztérium tisztviselője, 1803-ban a császári udvari családi és titkos levéltár igazgatója lett. 1809-ben János főherceggel és Hofer Andrással együtt élénk részt vett a tiroli felkelés előkészítésében s azt végig is harcolta. Utána ismét Bécsbe költözött, de most sem adta fel Tirol szabadságeszményeit. 1812-ben János főherceg támogatásával újabb szabadságmozgalmat szervez. Metternich attól félt, hogy Hormayr és társai Tirol teljes elszakítására törekednek, ezért 1813 március 7-én a bárót elfogatta és 13 hónapon keresztül — a császár tudtával — Munkács várában tartotta fogságban. Mikor innét kiszabadult, visszanyerte levéltári hivatalát s azontúl csakis levéltári kutatásainak élt. 1816-ban Ferenc császár udvari történetírójává nevezte ki, de ez a kitüntetés sem felejttette el Hormayrrel a szenvedett sérelmeket s Metternich iránt érzett gyűlölete cseppet sem enyhült. Ennek tudható be, hogy az első szóra szívesen fogadta I. Lajos bajor király meghívását és ilymódon 1828-ban bajor külügyminiszteri tanácsos, 1832-ben Hannoverben, 1837-ben pedig a Hanza-városokban bajor miniszteri biztos lett. 1846-ban Münchenbe költözött s mint a bajor országos levéltár igazgatója ott élt haláláig. Hormayr báró rendkívül gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki.[8]

Mikor elhatározta «Die goldene Chronik von Hohenschwangau» c. munka megírását, több jeles barátjával keresett összeköttetést, hogy adatokat gyűjtsön. Így fordult többek között *Johann Friedrich Böhmer* német történetbúvárhoz is (1795—1863). Böhmer — olaszországi tanulmányútját leszámítva — egész életét Frankfurt am Main-ban élte le, mint a városi könyvtár őre. Egész életét a középkori német történelmi forráskutatásoknak szentelte.[9] Átkutatta Nyugat- és Dél-Európa levéltárait. Gyűlölte a protestáns Poroszországot, annál inkább rokonszenvezett Ausztriával és a róm. kat. Egyházzal. Rendkívül gazdag munkásságának ismertetésére még vázlatosan sincs terünk.

Hormayr 14 a. id. munkájának egyik legérdekesebb, «II. Die grosse Mongolische Fluth» c. fejezetéhez Böhmer szolgáltatott igen fontos ok-

mányokat. Erről Hormayr id. m. 65. oldalán így emlékezik meg: «Je seltener die Denkmäler über den Mongolen-Zug sind, desto willkommener dürften die nachfolgenden, vielfach merkwürdigen Urkunden seyn von dem grössten deutschen Quellenforscher, dem hochverdienten Johann Friedrich Böhmer in Frankfurt, gütevoll mitgetheilt».

A Böhmer által lemásolt kéziratok között szerepelt Juliánusz említett levelének másolata is. Ezt Hormayr id. műve 66—69. oldalán közölte. Sajnos, nem mondja meg közelebbről, vajjon *hol van az eredeti kézirat*, amelyről a másolat készült. Kézenfekvőnek látszik a gondolat, hogy Böhmer olaszországi tanulmányútja során a vatikáni levéltárban akadt az eredetire, de ugyancsak gondolhatunk arra is, hogy valamelyik nyugateurópai udvari levéltárban került kezébe az értékes levél eredetije. Megerősíti ezt a felfogást a levél záradéka is.

A Hormayr közreadta kézirat a korabeli történészek körében érthetően nagy feltűnést és érdeklődést keltett. 1855-ben már megérte második kiadását is *Erben Károly Jaromir* «Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae» c. munkájának I. kötetében (474—476. old.). A munka Prágában jelent meg.

Erben K J. cseh tudós és író (1811—1870). Jogot végzett, majd egy ideig állami szolgálatban állott. Később a cseh múzeum gyakornoka, majd 1851-ben a prágai városi levéltár igazgatója lett. Számos történeti munkája jelent meg. Részese volt a cseh nemzeti irányú mozgalmaknak. Mint etnográfus is kiváló. Szorgalmasan gyüjtögette a cseh népdalokat és közmondásokat, a cseh dallamokat s azokat több kötetben ki is adta. Ő maga is foglalkozott zeneköltészettel. Élete vége felé irodalomtörténeti és vallástudományi tanulmányokkal foglalkozott. Juliánusz levelének Erben-féle kiadása nálunk alig ismeretes.

* * *

Annál nevezetesebb az az — ugyancsak 1855-ben kiadott — Juliánusz-levél, amelyet *Dudik Beda* bocsátott közre. Dudik a Juliánusz-irodalom egyik legfontosabb alakja, ezért vele részletesebben is foglalkozunk.

Dudik Beda Ferenc osztrák történetíró a morvaországi Kojeteinben született 1815-ben, meghalt Raigern kolostorban 1890-ben. Kora ifjúságában a bencésrendbe lépett s idővel rendje legkiválóbb tudósai közé emelkedett. 1840—1854-ig Brünnben tanár, majd a morvaországi rendek megbízásából hozzáfogott Morvaország történetének megírásához. E munka érdekében számos bel- és külföldi levéltárban végzett részletes és alapos kutatásokat. Műve, amely «Mährens allg. Geschichte» címen 12 kötetben 1860—1890 között jelent meg, magyar történeti vonatkozásai miatt is elsőrendű fontosságú. Ez okból a M. Tud. Akadémia és a M. Tört. Társaság is kültagjává választotta. 1866-ban a vezérkar kíséretében résztvesz az olaszországi hadjáratban, majd 1869-ben Ferenc József császárt kísérte el keleti útjára történetírói minőségben. Irodalmi munkássága igen gazdag. A magyar történelem különösen az Anjouk korára és I. Rákóczi György fejedelemre vonatkozóan talál munkáiban

értékes adatokra. «Szent Erzsébet ereklyéinek feltalálása» c. műve magyar fordításban is megjelent.

Dudik 1852 október 14-én gróf Lichnovsky Róbert pápai prelátus meghívására Rómába utazott, ahol mint a gróf vendége nyolc hónapot töltött el a legszorgosabb kutatásokkal. Utazása és kutatásai költségeit gróf Lazanzky Lipót, Bukove bárója és Morvaország őrgrófja bocsátotta rendelkezésére olyasformán, hogy megbízta Morvaország történetére vonatkozó forrásmunkák kutatásával.

Ajánlólevelei lehetővé tették neki, hogy a másoknak elzárt magánkönyvtárakhoz is hozzáférhessen. Ilyesformán tíz magán-, egy félig nyilvános és két nyilvános könyvtárt kutatott át Rómában s ezenkívül még a montecassinói Archivum könyvtárát is.

Dudik természetesen ismerte a Hormayr által közölt Juliánusz-féle levelet. Ennek eredetije akkor (s még ma is !) teljesen ismeretlen volt. Mekkora lehetett hát a kiváló tudós öröme, amikor a vatikáni levéltár angyalvári osztályán a 443. számú s a «Joannis Leodiensis sermones per annum» c. XIII. századbeli hártyakódexben felfedezte a nevezetes levél egyik másolatát.

«Iter Romanum. I. u. II. Theil. Historische Forschungen. Wien, 1855. In Commission bei F. Manz et Comp.» c. mű első kötetében (288. old.) a nevezetes levélről a következőket írja : A kódex 105. lapján olvashatjuk Juliánusz levelét. Ennek adatai teljesen megegyeznek az «o velikych bojech Krestan s Tatary» kezdetű királynéudvari kéziratnak a tatárokra vonatkozó részletével.

Hormayr annakidején semmiféle megjegyzést sem fűzött a levél szövegének első kiadásához, Dudik pedig most így vélekedik : «Dieser interessante . . . Bericht, wahrscheinlich vom Jahre *1246* (!) ist zugleich einer der ältesten dieser Art, und gewissermassen eine Fortsetzung jenes des Minoriten Missionärs, Johannes Piano de Carpini an Innozenz IV. vom Jahre 1245. Beide ergänzen sich, und finden in Thomae Archidiaconi historia Salonitana apud Lucium ihre Bestätigung».

Dudik úgy gondolta, hogy a Hormayr által már egyízben közölt szöveg eredetijére akadt. Lemásolván az okiratot 1853 május 7-én, *dr. Bethmann*-t kérte fel annak hitelesítésére. Nagyon érdekes és tanulságos lesz figyelemmel kísérnünk Dudiknak a levél latin szövegéhez fűzött fejtegetéseit és magyarázatait.

Kezdi azzal, hogy valószínűleg attól a Juliánusz frátertől származik ez a levél is, akit már 1236-ban is keletre küldött — három társával együtt — IV. Béla magyar király, hogy keressék fel a magyarok őseit. Ezeket meg is találta a Volga (!) — (Fl. Ethil) mellett, amint azt Richardusz elbeszéli, IX. Gergely pápa idejében. Itt egy rövidke, de annál fontosabb utalás áll : «(Siehe S. 287. d. W.)». Az alábbiakban erre még visszatérünk.

Dudik nem látta teljesen tisztán, miféle útról van itten szó. A «. . . cum fratribus mihi adiunctis . . .» kifejezésből azt gyanítja, hogy talán ez a levél is az első út történetének részleteivel foglalkozik.

Emiatt fejtegetései meglehetősen zavarossá válnak. Fejér nyomán Berardust emleget.

A tatárokról szólván megemlíti, hogy már Fejérnél is szerepelnek az «ysmahelitá»-k. Gurguta nevével kapcsolatban kiemeli, hogy ez nem tisztséget kifejező, hanem tulajdonnév: személynév. Nem azonosíthatjuk a Gjurgjan névvel, amely a Kem-, Jeniszei- és Dzsamuka-folyók mentén tanyázó törzseknél nagyfejedelmet jelent.

Utal arra is, hogy a Jaroslav-hősköltemény teljesen a levélhez hasonlóan: bosszúhadjáratnak mondja a tatárok támadását.

Az Ornach, vagy Hornach helynevet Carpinoból vett idézettel világítja meg: «Et venerunt contra civitatem, quae vocatur Orna». (Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. 1. pag. 426.)

Az Ethilt határozottan a Volgának tartja.

A «Cayn» szóval kapcsolatban Dudik említi először, hogy az Kujak kán nevét fedi. (E magyarázatot később Gombocz is elfogadta.) Fejér id. m. 425. o. Carpinot idézi: «Filii autem istius Occoday: Cuyne, qui nunc est imperator». Felsorakoztatja azonban Fr. Ascellinust is (Fejér id. m. 434. o.): «In die Beatae Mariae Magdalenae ad Cuyne[10] Imperatorem electum ivimus . . . Fuimus autem ibi (ubi erat in quadam pulchra planitiae iuxta rivum inter montes alium tentorium, quod apud eos appellatur Orda aurea praeparatum) usque ad festum s. Bartholomaei, quo Cuyne[11] in sede imperiali posuerunt, Ducesque coram ipso genu flexerent».

Ezek az idézetek nemcsak arról győzték meg Dudikot, hogy a Chayn és Cuyne (Cuyuc) szavak azonos jelentésűek, hanem arra is rábírták, hogy most már ez alapon határozza meg Juliánusz második utazásának időpontját is. Abból indulván ki, hogy «Chaym, der Sohn Gurgata's, ist kein anderer als Kujak,[12] Sohn Ogotai's «des grossen Fürsten Gjurgjon», wie die Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak von Hammer-Purgstall S. 131. darthut». Ebben a munkában olvassuk, hogy Ogotáj kán 1241-ben bekövetkezett halála után 1246 augusztusáig özvegye, Turakina császárnő ült a trónon, majd fia, Kujak vette át tőle a hatalmat, azonban a rákövetkező tavasszal hirtelen meghalt. (Id. m. 126. o.) Ezek után levonja Dudik a végkövetkeztetést: mivel Juliánusz Kujak uralkodása idején járt (másodszor) Ázsiában, ez útjának 1246-ra kellett esnie. Mennyi bajt és félreértést okozott később ez a tévedés!

Juliánusznak a karakorumi palotáról írt tudósítása teljesen egybevág Carpino és Ascellinus fr. hasonló vonatkozású adataival. Ez a körülmény Dudikot az előbb említett, téves feltevésében megerősítette, viszont a tatárok hadmozdulatairól felsorolt adatok, mivel nyilvánvalóan nem Kujuk, hanem Ogotáj kán uralkodásának idejére estek, megingatta. De Dudik a nagyvonalú ember biztonságával halad végig a szövegen, el-elhelyez egy-két megjegyzést s talán észre sem veszi a felfogásában mutatkozó kisebb-nagyobb ellentmondásokat.

Kétségkívül igen sok becses gondolatot tartalmaznak megjegyzései. Ő mutat rá először, hogy Szuzdál uralkodójának (Dux de Sudal)

neve nem Noe, amint azt Juliánusz levelének Hormayr-féle változata említi, hanem Jeroslaus volt abban az időben, amikor Juliánusz ott megfordult. Idézi fr. Ascellinus sorait (Fejér id. m. 434. old.): «Erat ibi etiam dux Jeroslaus de Sudal Russiae». Azonban a fejedelmi névvel és a levél ama soraival kapcsolatban, amelyek a tatárok 1241. évi európai pusztításaival: *csak mint a tatárok jövőbeni tervével* foglalkoznak, teljes lesz a zavar. Tudja az előzőkből, hogy Juliánusz 1236-ban Szuzdálban már tartózkodott, mert olvasta a Fejérnél közölt Richardusz-féle jegyzőkönyvből. De hogyan kerül ide a Noe név? Uralkodott-e már akkor Jeroslaus s ha igen, uralkodott volna tíz évvel később is? A levél két (már mint a Hormayr- és Dudik-féle) változata erre nézve eltérők egymástól. Hol itt a kiút? Sehol! Ezt a tízéves eltolást Dudik nem tudta megmagyarázni. A hős magyar dominikánus második utazásának időpontja nyilt kérdés maradt.

Szintúgy megakadt a következő problémánál is. Juliánusz menekül a támadó tatár hordák elől. Harcban álló seregeken s lesben álló zsiványokon kell magát átvágnia. Hogy életét mentse, «per Cumaniam» veszi útját Hormayr szerint. Ám a Dudik-féle változatban (nyilván hibásan) «per Carmaniam» áll. Melyik kifejezés fedi a valót, veti fel a kérdést Dudik, vajjon nem az utóbbi-e? Nem a perzsiai Kermant, a Perzsaöböl mentén fekvő tartományt kell-e itt értenünk a kunok lakta föld helyett? Esetleg várost is jelenthet a civitas szó, okoskodik Dudik s ebben az esetben talán «per Carniuntam», vagy «per Curniantam» értelmet tulajdoníthatnánk a fentebbi kifejezésnek. Bevallja azonban, hogy ezt a magyarázatot maga is erőszakoltnak és nehézkesnek ítéli.

Utolsó megjegyzésében utal arra, hogy 1239-ben Béla király 40.000 l un családot fogadott be az országba s ezzel vonta magára a tatár kán haragját.

És most térjünk vissza arra a kis utalásra, amelyet korábban már említettem volt: «(Siehe S. 287. d. W.)»

Fellapozván a 287. oldalt, ott azoknak a kódexeknek leírását találjuk, amelyeket Dudik a vatikáni könyvtárban való munkálkodása közben felhasznált s felkutatott. Mindjárt elsőnek egy XIV. századbeli, 268 levélből álló hártyakódexet ismertet az alábbiak szerint:

«Titel: *Diversa ad historiam pertinentia. Sig. Nr. 965.* Ehedem dem Kloster Kirssgarten (sic) gehörig, war dieser Codex in Frankreich für den König Johann geschrieben, und beginnt also: In ista secunda parte cronicarum continentur: Origo regum Franciae usque ad regem Joannem praesentem: Franci origine fuere Troiani etc. bis zu fol. 89. Dann Comites Tholosani. fol. 97. De tempore celebrationis Conciliorum, eine Geschichte derselben bis 1317., dann de officio Missae etc. — *fol. 200—207. De facto Ungariae magnae a fr. Ricardo ord. praedicatorum invento tempore Gregorii X.* (!) d. i. Aufsuchung der Urheimat der Ungarn in Inner-Asien. (Abgedruckt in Fejér's Cod. dipl. Hungar. Tom. IV. Fol. I. p. 50—57. zum Julianus 1236.) — fol 209. Hymbertus de Romanis, de his quae tractanda videbantur in concilio Lugdunensi 1274 in Kalend. Maii, nur Inhaltsanzeige des ganzen Werkes, welches hier nicht

vorliegt. — fol. 238. Descriptio Galliarum, ohne Werth. — fol. 240. Descriptio Italiae, eine theilweise Erweiterung und Interpolirung des Paul. Diacon. — fol. 242. — Descriptio Historiae, descriptio Foroinlii. «Foruminlii est provincia per se distincta ab aliis provinciis prenominatis, quia nec latinam linguam habet, nec Sclauicam neque Theutonicam, sed ydioma proprium habet nulli Italico ydiomati consimile, plus tamen partecipat de lingua latina quam de quacunque alia . . . Aquileia . . . in qua est evangelium s. Marci, Evang. scriptum in lingua latina manu propria eius» . . . also vor sec. XIV. verfasst, nur Eine Seite lang. Dann folgt : de peccato originali etc. Das letzte : de octo translationibus bibliae. Keine Erwähnung der Bibelübersetzung der h. Kyrill, wohl aber der des h. Hieronymus».

Érdekes, hogy ez a fontos közlés mindeddig elkerülte kutatóink figyelmét, pedig Dudiknak ezzel a közlésével sikerül eloszlatnunk mindazt a sok kételyt és homályt, amely idők folyamán a Richardusz-féle jegyzőkönyv egyes kifejezései miatt keletkezett. Lényegileg mit is mond ez a közlés?

Elsősorban rámutat arra, hogy Desericzky annakidején nem az eredeti jegyzőkönyvet találta meg, hanem annak egy, a XIV. században, II. János francia király számára készült másolatát. Kétségtelenül kiviláglik e tény abból, hogy ennek a kódexnek sorszáma 965, címe pedig : «*Diversa ad historiam pertinentia*». A Richardusz-féle jegyzőkönyvet a 200—207 levelek tartalmazzák.

Ezzel szemben mikor Köppen a Fejér-féle kiadás számára a nevezetes okirat szövegét Rómában az eredetivel össze akarta hasonlítani, nem erre, hanem a XIII. század végéről való «Liber Censuum Romane ecclesie» c. kódexre talált rá. Ez ma a «*Miscell. Armarium XV. t. 1.*» jelet viseli és a jegyzőkönyvet a 364 r—365 v lapjai tartalmazzák.

Dudik tehát fellelte a 965. sz. kódexet, ám Theiner, szintúgy Fraknói kezében ismét az utóbbi járt. S mivel a kódexek azonosítására nem fordítottak kellő gondot, mindegyikük abban a tudatban élt, hogy az azonos és egyetlen eredetivel van dolguk, noha nyilvánvalóan *a vatikáni levéltárban is két kódex őrzi az értékes okiratot.*

A kettő közül nyilván a «Liber Censuum» tartalmazza az eredeti jegyzőkönyvet. A másik csak jó század mulva készült másolat. Hogy hogyan került be ennek címébe az «Ordinis FF. Praedicatorum» kitétel (Richardusz nevével kapcsolatban), rejtély előttem. Való azonban, hogy az az eredetiből hiányzik. És ez a körülmény megerősíti azt a nézetünket, hogy Richardusz nem volt a dominikánusok pápai komisszáriusa, vagy vizitátora, hisz még az sem biztos, hogy egyáltalán domonkos barát volt![13]

Megoldódik ilyesformán a «Vela—Veda» és a «Bundam—Bundaz» szavak kérdése is : «. . . triscesimo septimo die venerunt in terram Sarracenorum, que vocatur Uela, in civitatem Bundam», — áll a «Liber Censuum»-ban. Ezzel szemben a jegyzőkönyv XIV. századbeli másolata «Ueda»-t említ, tehát kétségkívül az *Uela név a helyes.*

A Bundam szó mindegyikben egyformán fordul elő. Hogy a «Bun-

daz» alak egyáltalán bekerült a Juliánusz-irodalomba, annak oka az, hogy Theiner kiadása a nevet ezzel az olvasási hibával közli. Ugyanis a szövegben a «Bundam» szó *m* betűjét a szokásoktól eltérően írója a gót ȝ-hez hasonlóan írja, úgyhogy az az első pillanatra valóban z-nek látszik. Eszerint a szó «Bundaȝ» alakot nyert; ezt aztán nem volt nehéz Bundaz formában adni vissza. Ezt az alakot egyébként kizárja az a körülmény is, hogy a latin nyelv a z, vagy ȝ betűt egyáltalán nem is ismeri. Megjegyzem, hogy Fraknói már a kérdéses szót helyesen közli a Fejérpataky-féle kiadásban. (MHK. 1900.)

Az összes többi, már kevésbbé jelentős eltérés is részint eredeti másolási hibákra, részint sajtó- és olvasási hibákra vezethető vissza. Ezekkel részletesebben nem foglalkozunk.

* * *

Visszatérve a Juliánusz második útjáról szóló levélre, annak teljes szövegét közli (a Hormayr-féle kiadás alapján) Wenzel az «Árpádkori Új Okmánytár» VII. kötetében, de ugyanakkor összehasonlításul adja a Dudik-féle változat teljes szövegét is.

Wenzel Gusztáv (kövesdi) a régi magyar jog kiváló tudósa (1812—1891). Középiskoláit Milánóban, Veronában, Salzburgban, Veszprémben és Vácott végezte. Jogot Bécsben és Pesten hallgatott. Huszonnégyéves korában a pesti egyetem tanára, 1839-ben a bécsi Therézia-akadémiára hívják meg, de 1850-ben ismét visszatér a pesti tudományegyetemhez s ott a magyar magánjogot adta elő. 1861-ben nyugalomba ment s azontúl — mint a főrendiház tagja — csakis tudományos kutatásainak élt. A magyar jogi és történeti szakirodalmat nagyon sok maradandó értékű munkával szaporította.

A Theiner-, Hormayr- és Dudik-féle kiadásokban ismeretessé vált Juliánusz-kutfőket egységesen összefoglalja és az eredeti, latinnyelvű szöveggel, de jegyzetek nélkül tartalmazza a «Monumenta Hungariae Historica, I. oszt. XII. kt. 549—560. old. Pest, 1869.» c. munka.

Amikor Fejérpataky megbízásából 1900-ban *Fraknói* Rómában járt, hogy a Richardusz-féle jegyzőkönyv szövegét az eredeti kézirattal összehasonlítsa, egy — a XIII. század végéről, vagy a XIV. század elejéről származó, kisalakú hártyakódexre akadt (száma 4161). Ez is vegyestartalmú, egymással össze nem függő darabokat foglal magában. A kódex 41—44. levelei (összesen 7 oldalon) tartalmazzák Juliánusz ismeretes levelét. Élesen különbözik azonban az eddigiekben ismert két változattól annyiban, hogy ez a változat az «*Epistola de vita Tartarorum*» fejcímet viseli.

Római kutatásai során elsőnek *Lukcsics Pál*, az Eötvös József br. Collegium tanára kereste ki s olvasta el Juliánusz levelének Fraknói által fellelt, a Vat. Lat. 4161. sz. kis kódexben őrzött másolatát. Megállapításait a Levéltári Közl. II. évf. (162—163. old.) közölte 1924-ben «Julián barát levelének kérdéséhez» címmel. Megállapítja, hogy az id. másolat «tulajdonneveinek írása Juliánusz levelének kiadott másolataihoz viszonyítva lényeges eltérést mutat». A Dudik által közölt szöveg «Brussie, Gotta, Cumanorum, Vithut» neveit az id. kódexben «Prucije,

Gotta, Chananeorum, Wroccus» alakban tartja fenn. Ugyanitt közli a Fraknói-féle változat nevezetes záradékának eredeti, latin szövegét is. Ez a záradék a többi változatban nem fordul elő.

Az a körülmény, hogy a Hormayr-féle változat lényegesen rövidebb a Dudik-félénél, továbbá, hogy a Hormayr- és Fraknói-féle változatok záradékai különbözők, nemkülönben, hogy a Dudik-féle változatnak semmiféle záradéka sincsen, azt a gondolatot keltik bennem, hogy Juliánusz e levele valószínűleg nem egyidőben s több példányban, hanem egymásután, előre elkészített azonos fogalmazvány alapján készült. Sőt a Hormayr-féle változat záradéka véleményem szerint nem Juliánusztól származik. Juliánusz egyrészt nem tudhatta, hogy Berthold pátriárkának milyen szándékai vannak a levéllel, másrészt a záradék szövege is elárulja, hogy az csakis vagy a pátriárkától, vagy a brixeni püspöktől eredhet. (Ha a tiroli gróftól eredne, az is odajegyezte volna, kinek küldötte tovább.) De már a záradék főpapi hangja is feltevésünk helytálló volta mellett szól. Ez alapon valószínűbb, hogy Böhmer J. Fr. inkább egy osztrák-, vagy német-, semmint a vatikáni levéltárban akadt e változat eredetijére (amelynek csak *másolatát* küldte el Hormayrnek !). Úgy hiszem tehát, több sikerre számíthatunk, ha a Hormayr-féle változat eredetijét nem Rómában, hanem Ausztriában és Németországban keressük.

Várady Imre prof. szíves közlése szerint :[14] «. . . kezdőbetűje tengerkék, vörös indadísszel. A 3. szótól kezdve az első sor vörösszínű (epistola de vita tartarorum), e vörös szavak nem tartoznak a szöveghez, hanem a címet alkotják. Ez is mutatja, hogy nem Juliánusz eredeti levele, hanem másolat, amelyet érdemesnek tartottak készíteni az érdekes beszámolóról».

E levél teljes fordítását elsőnek a Szerző készítette el s meglepve tapasztalta, hogy az ismét eltér az eddigiekben ismert két másik változattól. A levélnek — immár három változatából készült — magyar fordítását e munkának V. fejezete közli.

* * *

Az eddig ismert, összesen hét darab Juliánusz kutfő teljes kiadása Szerző összeállításában még a hétszázéves jubileum esztendejében megjelenik.

Az eddig ismert Juliánusz-kutfők, tehát a következők :

1. A Richardusz-féle jegyzőkönyv eredetije a «Liber Censuumban».
2. A Richardusz-féle jegyzőkönyv első másolata a XIV. századból a «Diversa ad historiam pertinentia» c., 965. sz. vatikáni kódexben.
3. A Richardusz-féle jegyzőkönyv második másolata a XV. századból a párizsi Nemzeti Könyvtár kézirattárában.
4. Ugyanaz a firenzei Biblioteca Riccardiana «Riccardianus 228» jelű kódexében.
5. A Juliánusz-levél Hormayr-féle változata. (Eredetije ismeretlen.)
6. A Juliánusz-levél Dudik-féle változata a 443. sz. Vat. kódexben.
7. A Juliánusz-levél Fraknói-féle változata a 4161. sz. Vat. kódexben.

Az 1., 2., 6. és 7. sz. kéziratok eredetijeit a vatikáni levéltár legrégibb, ú. n. angyalvári osztálya őrzi.

A megjelenés előtt álló hasonmáskiadás címe: «Manuscripta Vaticana de itineribus Fr. Juliani». Összeállította, bevezetéssel és bibliográfiai leírással ellátta dr. Bendefy László.

* * *

A mult század derekától kezdve mind több és több olyan munka jelenik meg a külföldi és hazai könyvpiacon, amelyek szoros vonatkozásban vannak Juliánusz útjával, vagy az e témakörhöz csatlakozó őshazakérdéssel. A munkák kisebb részben könyvalakban jelentek meg, a többi tudományos folyóiratokban, szaklapokban s egyebütt megjelent dolgozat, de ezek sem kisebb jelentőségűek az előbbieknél, sőt: a Juliánusz útja körül felvetődött problémák tisztázásához leginkább ez utóbbiak segítettek közel bennünket.

Elsőnek *Marie Amand Pascal d'Avesac* francia geográfust és szakírót (1800—1885) említjük. Kiváló érdemeiért hat ízben választották a Francia Földrajzi Társaság elnökévé. A 118. a. id. művében — az ötvenes években — ő adta közre elsőnek Carpino útjának teljes és bő magyarázatokkal kísért leírását s ezzel értékes és megbízható adatokhoz juttatta a Juliánusz útjával foglalkozó, úttörő kutatókat.

Marquardt Joachim német klassz. filológus, a gothai gimnázium igazgatója (1812—1882) a kunokról írott, alapos munkájában (Über das Volkstum der Komanen) közli a magyarsággal rokon népre vonatkozó igen fontos és alapvető tanulmányainak eredményeit.

Sokat köszönhetünk *Fischer Theobald* német geografusnak s egyetemi tanárnak (1846—1910). Előbb a bonni egyetem magán-, majd a kieli, később pedig a marburgi egyetem rendes tanára volt. Nagyon sokat utazott a Földközi-tenger környékén: Olaszországban, Spanyolországban, Tuniszban, Marokkóban és a Szaharában. Földrajztörténeti kutatásai örökértékűek. Minket közelebbről «Raccolta di mappamondi e carte nautiche del medio evo (Venezia, 1881), Beiträge zur Geschichte der Erdkunde und der Kartographie von Italien im Mittelalter (Venedig, 1886)» és «Sammlung mittelalterlicher Welt- und Seekarten italienischen Ursprungs (u. o. 1886)» c. művei érdekelnek.

Az osztrák *Tomaschek Wilhelm*, a bécsi akadémia értesítőjében megjelent, itt 107. a. id. művében új gondolatot vet fel. Nem lehetséges-e mondja (id. m. 42. old.), hogy Juliánusz nem magyarokkal, hanem baskir módon élő vogulokkal találkozott Magna Hungariában s azokat nézte magyaroknak: «der ungarische Prediger Julianus, welcher 1233 von Bulgar aus zwei Tagereisen weit an der Kama vordrang, und hier Ungarn gefunden zu haben vermeinte, wurde dazu durch die dortigen Wogulen verleitet, welche zwar ihre Sprachweise bewahrt, aber die baschkirische Lebensweise abgenommen hatten».

Tomaschek Wilhelm (1841—1901) előbb bécsi gimnáziumi-, majd

(1877) gráci-, később (1885) bécsi egyetemi tanár, egyike a legkiválóbb földrajztörténeti íróknak. Műveinek túlnyomó része a bécsi tud. akad. értekezései között jelent meg. Szóbanforgó művében felvetett gondolata valóban új és szokatlan, s bár tárgyi alapja megvolna (amennyiben Setälä 106. a. id. munkája bebizonyította, hogy a voguloknak az Uralhegységen való átvándorlása a XIII. században már valóban befejeződött), Tomaschek gondolatát mégis el kell vetnünk.

«Hacsak nem akarjuk a mindenáron való kétkedést tudományos dogmává fejleszteni, írta erre vonatkozóan dicsőemlékű nyelvtudósunk, Gombocz Zoltán, ismételem, sem elegendő okunk, sem jogunk nincs kétségbe vonni Juliánusz állítását, hogy a Bjelája vidékén *magyar* néptöredékekkel találkozott».[15]

A Juliánusz-irodalom egyik kiválóan tudós és szorgalmas művelője volt *Kuun Géza gróf* (1837—1905) orientálista. Tudományos ismereteit a pesti és göttingeni egyetemeken szerezte. Hatalmas családi vagyona teljes anyagi függetlenséget biztosított számára, mi sem gátolta abban, hogy kizárólagosan tudományos kutatásainak és tanulmányainak éljen. Változatos életútján sok és igen becses maradandót alkotott. Itt «Codex Cumanicus . . . (1880), Additamentorum ad Codicem Cumanicum nova series (1883), Quinquaginta aenigmata cumanica (1888), Ujabb adatok a kun Petrarca-codexhez (1892), Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima (2. kt. Kolozsvár, 1892—95) és a Fejérpataky—Pauler-féle A magyar honfoglalás kutfői c. m. «Keleti kutfők» c. fej. (1900) c. műveiről emlékezünk meg. Tudományos munkásságáért az Akadémia levelező-, tiszteleti-, majd (1883) igazgatósági tagjává választotta, 1901—1904 között pedig az Akadémia másodelnöke volt. Kutatómunkásságáért a kolozsvári és a leideni egyetemek a «doctor honoris causa» címmel tüntették ki.

* * *

Történeti áttekintésünkben különösen tisztes és érdemes hely illeti azokat a kitűnő magyar nyelvészeket és utazókat, akik hosszú évek fáradságos munkájával a helyszínén igyekeztek közelebb férkőzni Magna Hungaria egykori holléte, és az állítólagos magyar-baskir rokonság kérdésének megoldásához.

Közülük elsőnek *Reguly Antal* nyelvtudósról és ethnográfusról (1818—1858) kell megemlékeznünk. 21 éves korában elvégezte Pesten a törvénytudományi tanfolyamot s mivel hivatásérzete a finn-magyar rokonság keresésére űzte, szerény összeggel a zsebében kiutazott Finnországba. Hogy szabadon mozoghasson, megtanult svédül, majd Schilt orvos társaságában sorra felkereste az ország belsejében élő finn törzseket. A köztük töltött hosszú hónapok alatt megtanulta nyelvüket, hogy rengeteg nyelvészeti s folklorisztikai kincset gyüjthessen. 1841-elején visszatért Helsinkibe, majd Szentpétervárra utazott s ott nekikezdett az észt, zürjén, mordvin, cseremisz és a csuvas nyelvek tanulmányozásának. A túlhajtott munka azonban megártott neki: súlyos beteg lett.

Felgyógyulása után a M. T. Akadémiához fordult s az 1842-ben

meg is szavazott Reguly részére 1000 frt segélyt, a következő évben pedig rendes tagjai sorába iktatta. Ugyanezen év vége felé Reguly elhagyta Szentpétervárt, hogy a votyákok és baskirok között folytassa nyelvészeti kutatásait. Majd átkelt az Uralon és a folyton pusztuló vogul törzsek közt tengette életét. Tanulmányozta nyelvüket, szokásaikat, viszonyaikat s munkássága eredményekép vogul szótárt és népdal-gyüjteményt állított össze.

Utazásainak egyik legszebb eredményét északi felfedezőútja szolgáltatta. 1884-ben elindult Pelimből és az északi vogulok között olyan vidékeket járt be, ahol előtte tudományosan képzett utazó soha meg nem fordult. A voguloktól később az osztjákokhoz költözött és 1845 márciusáig ezek között dolgozott. Hogy a cseremisz nyelvet is jobban megismerhesse, huzamosabb időt töltött a rajfai kolostorban. Bár itt egészsége erősen megromlott, nem hagyta abba tanulmányait, hanem tovább haladt a finn-ugor törzsek legdélibb ága, a mordvinok közé.

Ezalatt idehaza Toldy Ferenc azon buzgólkodott, hogy egy Regulytársaság megalapításával és egy Reguly-album kiadásával biztosíthassa a lelkes tudós kutatómunkásságának zavartalanságát. Valóban sikerült is lehetővé tennie, hogy Reguly 1845—46 telét a csuvasok között tölthette Kazánban. Közben a szorgalmas kutató rendezgetni kezdte hatalmas gyüjteménye nyelvtani-, szótári- és etnográfiai anyagát, ezzel tért vissza hároméví bolyongás után Szentpétervárra, ahol a 180 földr. mérföldre tehető Uralvidék általa felvett «földabroszát» készítette el 16 nagy negyedrét terjedelmű térképlapon. Kartográfiai munkáját bő magyarázatokkal egészítette ki.

1848-ban visszatért hazájába, ahol a Kossuth-kormány a budapesti egyetemi könyvtár első őrévé nevezte ki. E tisztségét viselte is egészen korán bekövetkezett haláláig. Élete utolsó éveiben Hunfalvy segítségével vogul tanulmányainak eredményét dolgozta fel, de közel sem készült el munkájának még ezzel a részével sem. Értékes tudományos hagyatékát Hunfalvy Pál, Budenz József, Munkácsi Bernát és Pápay József dolgozták fel és tették közzé.

* * *

Reguly munkáját eredményesen folytatta *Munkácsi Bernát*, a kiváló nyelvész és ethnológus. (Szül. 1860.) Már 20 éves korában megkezdte bolyongó életét: bejárta a bukovinai csángó falvakat. 1885-ben volt tanára, Budenz József buzdítására és az Akadémia támogatásával nagy és fáradságos utakat tett európai Oroszország keleti részében, a Káma-folyó vidékén lakó votyákok között, hogy azok nyelvét és néprajzát tanulmányozza. Ezután a szimbirszki csuvasok-, majd 1888—89-ben a nyugatszibériai vogulok között járt. Néprajzi és nyelvészeti munkásságának elismeréseül az Akadémia előbb levelező, majd 1910-ben rendes tagjává választotta. A világháború alatt (1915—18) fiatalkori nyelvészeti és néprajzi tanulmányait nagy sikerrel folytatta a votyák és osszét hadifoglyok között. Irodalmi munkássága meglepően gazdag, nem egy munkája az Akadémia nagydíját érdemelte ki.

Munkácsi Bernátot 1885. évi oroszországi útján egy igen képzett

magyar nyelvész és ethnológus kísérte, névszerint *Pápay Károly*. (1861—1893.) Pápay önállóan dolgozott, gazdag osztják és szamojéd nyelvtudományi anyaggal tért vissza, amellett beható embertani és néprajzi megfigyeléseket is tett az említett finn-ugor népek között. Korai halála — sajnos — megakadályozta az értékes anyag feldolgozásában.

* * *

1873-ban végre megjelent Juliánuszról az első kisebb tanulmány, amelyről tudunk. Címe: «Nagy-Magyarország, vagy négy szerzetesbarát útja stb. Budapest, 1873». Szerzője *Deák Gy*. Sajnos, erről a munkáról semmi közelebbit nem sikerült megtudnom. Mindamellett úgy hiszem, hogy annak szerzője nem Deák Gy., hanem köpeczi Deák Farkas szépirodalmi- és történetíró, a jeles akadémikus lehetett. (1832—1888.) A munkáról egyébként a millénium évében legkiválóbb tudósaink tollából megjelent «Árpád és az Árpádok» c. díszmű emlékezik meg.

Ugyancsak néhány sort (mindössze másfél oldalt) szentel Juliánusz személyének *Márki Sándor*, azidőben a budapesti VII. ker. gimnázium történettanára «Régi magyar utazók» c. tanulmányában. Munkáját a Tört. Társulat 1887 január 29-i ülésén felolvasta, majd az a gimnázium 1886—87. évi értesítőjében jelent meg. Érdemes néhány sort szentelnünk Márki kis tanulmányának, hogy megismerjük, milyen felfogást vallottak ezidőben Juliánuszról.

Márki Sándor (1853—1925) előbb aradi, majd budapesti gimnáziumi tanár, majd 1892 óta a kolozsvári egyetemen az egyetemes történelem tanára volt. A román megszálláskor a menekülő egyetemmel Szegedre költözött. Gazdag munkásságának java a magyar történet egy-egy korszakára vonatkozik.

Kis tanulmánya elején a honfoglaló magyarságot kalauzoló, terepismeretekben járatos, magyar vezetőkről, Ogmándról és Tarcalról emlékezik meg. Ők voltak a legelső magyar, névszerint ismert idegenvezetők. Az előbbi Erdélyben, az utóbbi a Duna-Tisza közén vezetgette a kitűzött cél felé az ingoványok közt barangoló hadakat.

Mindjárt ezután Juliánuszról szól, mint «az első utazó»-ról. Elmondja, hogy «magyarokat keresett Nagymagyarországban, melyet a távolkeletre helyeztek az ő korabeli krónikák... 1236-ban (!) indult el hazánkból...» Majd: «13 napig tartott útjok a kalmuk pusztaságon keresztül. Sok szenvedés árán értek el a Kuma-Terek vidékein, a Kaspi-tó nyugati oldalán lakó alánokhoz»... «S mikor észak felé a kalmuk pusztákon keresztül újra nekiindultak,... a mohamedánok földjére érve... Juliánusz kénytelen volt elszegődni egy mohamedán pap szolgálatába.»

Majd azt írja, hogy Juliánusz elszökött (!) gazdájától, hogy felkereshesse a közelben tanyázó magyar törzseket. Innét azonban nemsokára visszafordult: «1237 (!) június 21-én útrakelt, hogy hittérítőket hozzon ide s hogy hírt vigyen a hazájának a mongolok készülődéséről,... dec. 27-én lépte át ismét hazánk határát».

Az idézett szövegből kitűnik, hogy Márki Juliánusz útjának idejét pontosan egy esztendővel későbbre teszi, mint ahogy az a valóságban

történt; a kalmük pusztákat illetően azonban majdnem helyesen tapogatódzik.

Juliánuszról szóló ismertetését így fejezi be (id. m. 5. old.): «Az ujabb történelmi kritika kétségbevonta az utazásnak megtörténtét, a kérdés azonban vita tárgya s az útját kórágyon s csak évek multán elbeszélő, társ és segítség nélkül, könyvek és eszközök híján utazó Juliánnak egyes botlásait alig is tekinthetjük elég oknak, hogy azt egyszerűen kitöröljük földrajz-irodalmunk történetéből. Hasonló eljárás mellett nagyon megvékonyodnék Vivien de St. Martin, Peschel, vagy Ritter földrajztörténete. Ma mindenesetre Juliánt kell tartanunk az első magyar utazónak, ki nyomorúságos körülményei közt is megközelítette azt a célt, amelyet maga elé tűzött».

* * *

Az a tudományos vita, amelyről Márki Sándor a fentebbiekben említést tesz, a Juliánusz-irodalom egyik sajnálatosan kirívó eseménye. Nem más, mint Juliánusz személyének történeti hitelessége körül forgó vita. Sajnálatosnak mondható azért, mert a legelső európai származású és magyar ázsiakutatót ugyancsak magyar s jónevű orientalista és egyetemi tanár támadta meg: *Vámbéry Ármin.* (1832—1913.)

Vámbéry pályafutását fölösleges e helyütt ismertetnünk, hisz alig van olyan művelt magyar ember, aki — legalább vázlatosan — ne ismerné a kiváló utazó élettörténetét. Fiatal korában hat esztendőt töltött Konstantinápolyban szorgos tanulmányok közepette és itt sikerült felfedeznie népünket a törökséggel összekötő szoros kapcsolatot. Hogy ilyen irányú kutatásait kibővíthesse, dervisnek öltözvén előbb a Kaspitó mellékére, majd több rettenetes sivatagot átszelve Khivába, Bokharába, Afganisztánba, visszatérőben pedig Perzsiába utazott. Útja legnagyobb részét magányosan, egyetlen tehervivő szamárral tette meg. 1865-ben került lektorként a pesti egyetemre. 1870-ben már a keleti nyelvek rendes tanára. 1860-tól az Akadémia levelező-, később rendes tagja. Magyar-, német-, angolnyelvű irodalmi munkássága rendkívül gazdag.

Amíg Desericzkytől Pauler Gyuláig nem akadt senki sem történetíróink közül, aki a Richardusz-féle jegyzőkönyv eredetiségét és hitelességét kétségbe vonta volna, Vámbéry Ármin 1882 febr. 20-án az Akadémia ülésén tartott felolvasásban, majd írásban is: «A magyarok eredete» c. m. II. függelékében «néhány *vélt* időrendi ellentmondást és *látszólagos* földrajzi nehézséget hánytorgatva, arra a meglepő eredményre jut, hogy az egész tudósítás egy későbbi századokból származó, a magyar krónikákból, továbbá Piano Carpini és Rubruquis adataiból szerkesztett, nagyon silány compilatio», írja Gombocz.[16]

Vámbéry támadását nagy vakmerőségnek kell minősítenünk. Nagymértékű elfogultsága mellett nem is tudható be másnak, csakis — a kérdést illető — teljes tájékozatlanságnak. Készséggel elismerjük, hogy Vámbéry a török nyelvnek kiváló tudósa volt, de az is igaz, hogy a magyar őshaza — s különösen Juláinusz útjának kérdésében távolról sem volt annyira otthon, hogy abban állást foglalhatott volna. Éppen

Vigasztalan kép a Belső kirgizpusztákból. A szegényes növényzet által megkötött homok magas buckákat formál. Jobbra agyagfolt sósvízű pocsolyával. (Almásy 112 a. id. munkájából.)

Majdnem tökéletes sivatagi részlet a kirgizpusztákból. Ilyen vidékeken vergődött Juliánusz és társa 37 napig, mindössze 5 napra való eleséggel!

A kirgizpuszták félsivatagi részlete. A kevés fű, tamariszkusz- és szakaszaulbozót elegendő eleség már a tevének. (Rickmers felvételei.)

Kirgiz sátrak. Az ügyes alkotmányt könnyen szétszedik és szállítják a legelőiket télen, nyáron változtató kirgizek. (Almásy Gy. fényképe.)

Kirgiz sátor belseje. A festett ládákon tulipántos és kacskaringós (= kecskeszarvas) díszítések. A falakat értékes szőnyegek borítják. (Id. Bendefy L. helyszíni gyüjtése.)

ezért nagyon is bántó és sértő az a durva támadás, amelyet Juliánusz személye ellen kétízben is megkockáztatott!

Vámbéryvel először *Hunfalvy Pál*, az újabb összehasonlító nyelvészet megalapítója: H. Jánosnak, a magyar tudományos földrajz atyjának bátyja: (1810—1891) szállott szembe. A mind szélesebb mederben folyó vita Hunfalvy győzelmével végződött. Ez volt a híres «*ugor-török háború*». Vámbéry a magyarok török-tatár rokonságát vitatta, míg Hunfalvy a finn-ugor eredet mellett kardoskodott.

Négy évvel Hunfalvy halála után Vámbéry újból tollat ragadott Juliánusz megtépázására. «A magyarság keletkezése és gyarapodása» című munkájában ezt írja: «... valóban nagyon csodálatos, hogy a magyar történetírás Julián szerzetes apokrif tudosításának még mindig hitelt ad, aki 1237-ben(!) Nagymagyarországban a Volga partján állítólag megtalálta a magyarok pogány testvéreit és magyarul beszélt velük».[17]

Ezúttal *Pauler Gyula* vette fel vele a harcot. «A baskir-magyar rokonságról» című dolgozatában (Bud. Szemle CIII. 337—356. old.), majd «A magyar nemzet története Szent Istvánig, Bp. 1900» című művében visszautasította az ismételt, durva támadást és megcáfolta Vámbéry felületes adatait.

Századunk elején a tudományos harcban időleges csend következett, de már 1910-ben újból kikezdik Juliánusz személyét. A támadó ezúttal *Mészáros Gyula* turkológus, nemzeti múzeumi segédőr, jelenleg a Műeml. Orsz. Biz. főtitkára. (Szül. 1883.) Miután 1904—1906 közt Konstantinápolyban tanulta a török nyelvet, 1906-ban a volgavidéki csuvasok és tatárok, 1909-ben az uralvidéki baskirok között folytatott három hónapon át nyelvi tanulmányokat. 1910-ben pedig Kisázsia kevésbbé ismert pusztáin keresztül vezetett expediciót.

Ilyen előzmények után Mészáros feljogosítva érezte magát, hogy «Magna Ungaria. A baskir-magyar kérdés. Bpest, 1910» című munkájában erősen elítélhesse Juliánusz útleírását. A támadásra azonban nem késett a válasz.

Nagy Géza, a kiváló történetíró, régész és ethnográfus (1855—1915) néhány hónap mulva terjedelmes szakdolgozatban: «Nagymagyarország. Ethnográfia. Bp. 1911. 1—3. füz.» bonckés alá veszi és sorról-sorra megcáfolja Mészáros állításait. Ez a becses értekezés volt a majdnem három évtizeden át duló, Juliánusz-körüli tudományos vita utolsó akkordja. Ezt követőleg csak elismerő, méltató, boncolgató, adatszolgáltató és bizonyító dolgozatok jelennek meg a magyar s külföldi könyvpiacon.

* * *

Ezek közt is időrendileg első *Pfeiffer Miklós* jeles egyháztörténészünk, kassai kanonok és püspöki könyvtárigazgató becses munkája: «Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221. bis zur Tatarenverwüstung 1241—42. (Zürich, 1913)» Munkájában a kiváló kutató elismeréssel és sok felkészültséggel szól Juliánusz mindkét

útjáról.[18] Pfeiffer a magyar domonkosrendi tartomány történetének egyik legjelesebb kutatója. Számos, idevágó tanulmánya jelent meg.

Pfeiffer munkájának főérdeme, hogy visszautasítja *Csuday Jenő* állásfoglalását, aki a Richardusz-féle jegyzőkönyvet — Vámbéry nyomán — hamisítványnak bélyegezte «A magyarok történelme (1897)» és «Die Geschichte der Ungarn I. Bp. (Berlin, 1899)» című munkájában.[19] Csuday (szül. 1852-ben) kezdetben a szombathelyi premontrei gimnázium tanára, premontrei kanonok, később a Nemzeti Múzeum segédőre, majd egyetemi magántanár. 1901-ben kilépett a rendből. Személyes motívumokból nem ment állásfoglalása a legelőkelőbb, tudományos fórumok harca közepette idehaza nem keltett nagyobb visszhangot, hanem a német szakirodalomban Pfeiffer fellépéséig tévedésének káros hatása bizony eléggé érezhető.

Pfeiffer szellemében és hatása alatt foglalkozik Juliánusz útjával a *P. Horváth Sándor O. P.*, freiburgi egyetemi tanár szerkesztésében megjelent munka.: «A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából. (Bp., 1916.)» A Juliánuszról szóló fejezetet (342—346.) P. Szalay János O. P. írta. Tartalmazza a hős szerzetes mindkét útjának rövid történetét.

Itt emlékezünk meg *Altaner Berthold* boroszlói egyetemi magántanár kiváló, «Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts (Breslau, 1924.)» című művéről is. A munka úttörőnek mondható kutatásokat tartalmaz a címben körülírt tárgykörre vonatkozóan. Juliánusz útjával nagyon alaposan és tárgyilagosan foglalkozik s nem késlekedik, hogy Csuday alaptalan állításait megcáfolja.

Igen fontos bizonyítékokkal gyarapította Juliánusz-irodalmunkat *Zichy István gróf.* (Szül. 1879-ben.) Kezdetben festőnek indult s igen szép sikereket ért el. Több képet is találunk tőle a Műcsarnokban, a Zeneakadémiát pedig egyik dekoratív freskóképe díszíti. 1920-ban búcsút mondott a teremtő művészetnek s azóta a tudománynak él: a magyar őstörténet szorgalmas kutatója. Tudományos érdemeiért az Akadémia tagjává választotta. Jelenleg a Magyar Történeti Múzeum főigazgatója.

Már első, önálló műve: «A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig 1923» is óriási feltűnést keltett. E munkában Zichy István a *Köppen* által megkezdett irányban, a már *Paasonen Henrik* és *Setälä Emil*[20] által követett nyomokon halad, hogy az életföldrajzi és a nyelvi adatok összevetésével körvonalozhassa az első és második magyar őshaza (Magna Hungaria és Levedia) egykori határait. Fejtegetései során oda jut, hogy az életföldrajz adatai meglehetős egyértelműséggel arra utalnak, hogy a még egységes finnugor ősnép lakóhelye a Káma, az Oka- és a Bjelája-folyók mentén elterülő, a Volgakönyöktől az Uralhegységig húzódó vidék volt. Zichy I. feltevését a régészeti leletek azóta fényesen igazolták. Bizonyítja továbbá azt is, hogy a magyarság — amint az a történeti források alapján is igazolható — már mint megszervezett, lovas pásztornép került Levediába. E második őshazát Zichy

a Kaukázustól északra elterülő síkságokon, a Don- és Kuban-folyók vidékén keresi. Következtetéseit *Zichy Jenő gróf* ismeretes expedicióinak eredményei csak megerősítik.

A legutóbbi évek egyik legkiválóbb őshazakutatója kétségkívül a tragikusvégű *Gombocz Zoltán* professzor volt. (1877—1935.) Az uralaltáji nyelvtudomány kiváló művelője előbb az Eötvös-kollégium tanára, később igazgatója és a budapesti egyetemen a magyar és uralaltáji nyelvek rendes tanára. Gazdag irodalmi munkásságából minket főleg két alapos és szigorúan tudományos: «A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány I. és II. r. (Nyelvtud. Közl. XLV. 128—194. és XLVI. 1—33.)», valamint «Életföldrajz és a magyar őshaza. (Term. Tud. Közl. 1925. 369—374)» című dolgozata érdekel.

Ezek közül is főleg az elsőnek említett értekezés II. része nagyfontosságú, mert ebben a korán elhúnyt, kiváló tudós összegyüjtögette mindazokat a hazai és nyugati kutfőket, amelyekben az ázsiai őshazára, vagy Juliánusz útjára vonatkozó utalásokat, említést, vagy bármilyen kapcsolatot találunk. Különösen értékesek «Juliánusz hitelessége» és «Az állítólagos magyar-baskir rokonság» című fejezetei. Gombocz Zoltán korai halála a magyar őshazakutatás fájdalmas vesztesége.

* * *

Hóman Bálint (szül. 1885) történettudós, egyetemi tanár és közoktatásügyi miniszternek (Szekfű Gyulával) írt «Magyar történet» című munkája az első, nemzeti történetünket összefoglaló munka, amely Juliánusz szerepét és történeti hivatását kellő részletességgel és helyes megvilágításban tárja elénk. Emellett első e grandiózus mű abban is, hogy először ad — a mai tudományos kutatások eredményeire épített — összefoglaló s tiszta képet a magyarság kialakulásáról, vándorlásairól és nemzetté érésének eléggé bonyolult s részleteiben eddig nem ritkán homályos folyamatáról. Ez a mű Hóman történetfilozófiai rendszerének legszebb terméke s az illusztris tudós opus magnuma. De ez az új, Hómantól bevezetett, történetfilozófiai irány tanítványain s követőin át máris helyet követel magának és ennek segítségével sikerül ma sok, eddig tévesen értelmezett problémát helyes megvilágításba helyezni, amint azt a Juliánusz-probléma megoldásánál is alkalmaztuk.

Jakab Ferenc kanonok, a győri tanítóképzőintézet igazgatója, a Dunántúli Tanítók Lapja 1932. évfolyamában «Julián szerzetes útja Nagy-Magyarországban» címen (mintegy hat oktáva-oldalt kitevő) dolgozatot írt. Ebben nemcsak nagyon ügyesen és helyesen foglalja össze Ottó és Juliánusz atyák útját, hanem az első lépést teszi meg arra, hogy Juliánusz személyét beállítsa eredeti környezetébe, a kezdet-kezdetén lévő magyar domonkosrendi tartomány fiai közé, úgyszintén foglalkozik az őshaza földrajzi fekvésének kérdésével és Juliánusz érdemeinek méltatásával is.

Az utóbbi években *Cholnoky Jenő* egyet. tanár (szül. 1870) foglalkozott több ízben is Juliánusz személyével. «A föld megismerésének törté-

nete, (Bpest, 1932)» és «Hazánk és népünk egy ezredéven át (Bp., 1935)» című munkáiban oldalakat szentel Juliánusz úttörő utazásának ismertetésére és méltatására. Tudományos szempontból jelentős «Juliánus barát (Turán, XVIII. évf. Bpest, 1935)» című nyolc oldalas dolgozata. Amíg az eddigiekben felsorolt, tudós kutatók nyelvészeti vagy történeti alapon foglalkoztak Juliánusszal, Cholnoky különös érdeme, hogy földrajzi szempontból ő világította meg *legelsőnek* Juliánusz eléggé nem méltányolható érdemeit. Ő mutatott rá, hogy ki volt Juliánusz: világviszonylatban is a legnagyobb földrajzi utazók egyike! Teljesen egyetértünk Cholnokyval, amikor így ír:

«A mi Juliánusz barátunk az emberiség történelmének legnagyobb alakjai közé tartozik. Dehát csak szerény magyar volt, nem írt utazásáról hangulatos könyvet. Mint a drótsövényt átvágó baka nevét nem, csak a résen áttörő sereg vezérének nevét emlegetik, annak állítanak szobrot. Hány jelentéktelen felfújt nagyság szobra díszíti Európa városainak tereit! Szegény Juliánusz barát! Neked még nemzeted sem emelt emléket, pedig nélküled sem Piano da Carpino, sem Ruisbroeck, sem Marco Polo nem lett volna! Milyen hálátlanok, milyen ostobák, milyen élhetetlenek vagyunk mi! Érdemes volt ilyen nációért küzdeni szegény, szegény Juliánusz barát!?»

Cholnoky professzor éveken át tartó, lankadatlan buzdítása nem volt hiábavaló. Juliánusz személyét utazásának 700 éves fordulóján a megbecsülés, hála és tisztelet hangján emlegeti nemzete s gondunk lesz arra is, hogy világraszóló nagyságát a külföld is megismerje.

A Magyar Domonkosrendi Tartomány 1936-ban pedig azt a célt tűzte maga elé, hogy a hős szerzetes visszatérésének hét évszázados fordulóján, tehát 1937-ben méltó emlékművet állítson a nagy hittérítő és az első magyar ázsiakutató, Ázsia Kolombusza emlékének!

* * *

Ha mindent összevetünk, a sok szép és értékes, tudományos részleteredmény mellett feltűnő az a bizonytalanság, amely a legutóbbi időkig is a Juliánusz-irodalmat uralkodóan jellemzi. Kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy Desericzky, Dudik és Pauler magyarázatai kerek 200, 80, ill. 70 év mulva is mennyire tudták befolyásolni a későbbi kutatókat. Igaz ugyan, hogy ezideig senki sem hatolt ennyire a Juliánusz-ügy mélyére, mint ahogy azt e munka szerzője célul tűzte maga elé. Ezt be kell tudnunk a kiváló és sokoldalú kutatóknak is, másrészt nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, mennyi félreértést okozott az a tény is, hogy a hét különböző kutfő helyett az eddigi kutatások csak hármat vettek tekintetbe.

* * *

Az utóbbi esztendőkben Magna Hungariára vonatkozó irodalmunkat szerencsés lelet gazdagította. Rev. Dom. *A. C. Moule* a cambridgei egyetem könyvtárának egy XIV. századbeli kódexében egyéb, egykorú iratok között megtalálta egy magyar, ferencrendi misszionárius, névszerint *Johanka Fr.* levelét, amelyben a nevezett szerzetes Bascardia (= Magna Hungaria) 1320 körüli viszonyairól számol be.

A maga nemében egyedülálló leírást a *Bibliotheca Academiae Cantabrigiensis* «*D. Ii.* 3. 7.» jelű hártyakódexének 149r-v lapjai tartalmazzák.

A vegyestartalmú kódex az itt ismertetett levéllel együtt négy olyan levelet közöl a 148r—149v lapokon, amelyek a tatár birodalomban működő hittérítőkre vonatkoznak. Egyik sem eredeti, hanem azokat 1320 táján az azidőben felállított kaffai[21] püspökségen másolták le azokra a lapokra, amelyeket Moule a fent jelzett kódexben talált meg. A levelek szorosan egymás után következnek, minden hézag mellőzésével.

Johanka fr. levelét latin eredetiben Moule másolta le s magyarázó jegyzetekkel ellátva *M. Bihl* közölte az «Arch. Francisc. Hist.» 1924. évfolyamában. (65—71. o.) A magyar szakirodalomban *Balanyi György* kiváló fordításában vált ismeretessé. (A levéllel bővebben a XII. fejezetben foglalkozunk.)

Balanyi György történetíró, a középkori egyháztörténet s különösen a középkori szerzetesek történetének egyik legkiválóbb magyar tudósa. Született Kecskeméten 1886-ban. 1903-ban a kegyesrendi tanítórendbe lépett. Mint középiskolai tanár Szegeden, majd Budapesten tanított, később a pesti kegyesrendi gimnázium igazgatója lett. A budapesti Közg. Egyetemen az újkori történet tanára. 1924 óta a P. P. Tud. Egyetemen ugyanannak a szaknak magán-, majd 1936-ban egyet. ny. rk. tanára. Tagja a Szent István Akadémiának. Legnevesebb munkája «*A szerzetesség története*» c. könyve. (1923.) Termékeny irodalmi munkásságát itt nem sorolhatjuk fel. Vonatkozó szakdolgozataival a XII. fej.-ben találkozunk.

Johanka levele azért rendkívül fontos, mert az *egyetlen* kutfő, amely az uralvidéki magyarság sorsát ismerteti a XIV. századbeli tatár elnyomás idejéből. A levél tudományos taglalásával a Szerző foglalkozott a «Ferences Közlöny» 1937. évi jan.—febr. számában.

X.

JULIÁNUSZ NYOMÁBAN!...

Az isteni Gondviselés 1242 tavaszán Ogotáj nagykánt elszólította az élők világából. Erre a Magyarországon garázdálkodó tatár sereg sietve visszavonult, hogy Batu kán és alvezérei is résztvehessenek az új kán megválasztásán.

Hazánk imígyen felszabadult a tatárok egy esztendei rémuralma alól, de Oroszország 200 évig nyögött tatár zsarnokai alatt! S mialatt Béla király az ország talpraállításán fáradozott, a tatár seregek délen folytatták hódításaikat.

Hulagu kán 1258-ban elfoglalta s feldúlta Bagdadot. Ezzel romba is dőlt az öt évszázadon át virágzó bagdadi kalifátus, amelynek még 762—766-ban El-Manzur vetette meg az alapját. A Harun-al-Rasid idejében kétmilliós, gyönyörű város elesett tehát, de szomorú vége csak 1401-ben következett be, amikor Timur-Lenk Bagdadot földig lerombolta.

Ez időben (a XIII. század derekán) a Szentföldet az általában mamelukoknak nevezett egyiptomiak tartották markukban. IV. Ince pápa mindenáron vissza akarta foglalni a kereszténységnek e legdrágább kincsét s tervéhez szerette volna szövetségesként megnyerni a mongolokat is. Eléggé érthető Ince pápa elgondolása: a tatárok megjelenése, Oroszországban s hazánkban véghezvitt pusztításai rémületbe ejtették egész Európát. IX. Gergely kereszteshadjáratot is hirdetett ellenük, igaz, hogy minden eredmény nélkül. Ince úgy tervezte, hogy rászabadítja a tatárokat Egyiptomra s közben pedig az ő keresztes-hadai megteszik a magukét a Szentföldön. Közbejátszott azonban egy nagy tévedés is, az újra kísértő Johannes presbiter legendája, amelyről később bőven lesz még szó.

Tervének keresztülvitelét Ince pápa egy kipróbált, tudományokban járatos, korában neves utazóra,

PIANO DA CARPINO

ferencrendi szerzetesre bízta. Carpino (Giovanni Piano de C., du Plan de C., Piano de Carpini), kiváló hittérítő és utazó, 1200 körül született Perugiában. 1222-ben nagyobb utazást tett Spanyolországban és Tuniszban. 1245-ben IV. Ince bizalma Carpinot tette a mongol kánhoz küldött követsége fejévé. A küldetésnek kettős célja volt: meg kellett nyer-

nie a mongol kán jóindulatát a kereszténység számára, továbbá a moldvai nagyfejedelemmel kellett tárgyalnia a szkizmatikus görög Egyháznak a római Egyházzal való egyesítéséről.

Hogy Carpino erre az útra egyáltalán vállalkozott, sőt hogy ez útnak a gondolata egyáltalán felmerülhetett, az Juliánusz érdeme. Mert Juliánusz hiradásai nélkül bajosan merészkedett volna bárki is, főleg a nagy tatárdúlás után Ázsia titokzatos belsejébe!

Carpinot az 1245 március 5-én kiállított, pápai megbízólevél tette meg az Oroszországon át küldendő követség fejévé (és nem a lyoni zsinattól nyerte a barát a megbízást, amint általában tévesen hitték). Kísérőivé a cseh István barátot és a lengyel Benedeket szemelték ki.

Carpino 1245 ápr. 16-án kelt útra. Jóval később, 1245 június 20-án nyitotta meg a pápa a lyoni zsinatot, amely teljes mértékben helyeselte a Szentatya intézkedéseit.

Carpino és társai Kölnön s Prágán keresztül Krakkóba, Lengyelország területére jutottak. Még Boroszlóban csatlakozott hozzájuk a ferencrendi Benedictus fráter, a küldöttség orosz tolmácsa. Benedictus Polonus néven ismeri őt az irodalom.

Krakkóból továbbhaladva a lodoméria Vladimiron keresztül Kiev felé utaztak, ahova 1246 febr. 4-én érkeztek meg. Kiev városa abban az időben már mongol fennhatóság alatt állott.

Minthogy tudomást szereztek arról, hogy Batu kán a volgamenti Szuraiban tartózkodik, rövid pihenő után arrafelé vették útjokat. Sok küzdelem árán jutottak el Batu főhadiszállására és a kán átvette tőlük a pápa levelét. Ebben még nem volt szó szövetségről, csak békéltetésről és a keresztény népek védelméről.

Batu kán a legszigorúbb fegyveres kíséret mellett — a levéllel együtt — Karakorumba küldötte a követeket, Kujuk kán székvárosába. Ez az út a barátok szemében a földi poklok minden kínjával felért. Három és fél hónapon keresztül napról-napra nyeregben ültek és vágtattak, száguldottak a végtelen rónákon át, míg csak hab nem szakadt a lovakról s remegő térdük fel nem mondta a szolgálatot. Őreik és kísérőik azokból a futárokból kerültek ki, akik a rendszeres hírszolgálatot tartották fenn ezen a vonalon. Ezek megszokták már az étlen-szomjan, naphosszatti nyargalást s bizony sürgős pósta esetén nem egyszer félájultan emelték le őket a váltóállomások katonái a nyeregből. Annál inkább kimerítette az út a barátokat.

Előbb a folyóközön át a Kaspi-tó partvidékét érintették, majd az Aral-tó északi pereme mellett haladtak át. Ezután a Tien-sant megkerülve, Dzungárián át jutottak el a nagykán fővárosába, Karakorumba. 1246 júliusa volt.

A mongol nagykánok *Karakorum* nevű székvárosa nem a Karakorum hegységben fekszik, sőt nincs is azzal semmiféle kapcsolatban. A hajdani, pompás székváros a Mongol puszták északi szélén, az Altájhegység Kangáj nevű, déli láncának északkeleti oldalán, az Orchonfolyó forrásvidékén fekszik. Az Orchon a Szelenga mellékfolyója, az viszont a Bajkál-tavat gyarapítja vizével. Földrajzi helymeghatározói kb. 47° északi szélesség és 103° Greenwichi keleti hosszúság. Mivel

mélyen bent van a kontinens belsejében s amellett kb. 1500 m magasan fekszik a tenger színe fölött, éghajlata nagyon szélsőséges. A tél túl zord és kemény, a nyár viszont elviselhetetlenül forró. Minden oldalról mérhetetlenül széles puszták övezik. Ezek az okok magyarázzák kitűnő védhetőségét, amiért is a mongol kánok birodalmuk fővárosának helyét itt szemelték ki. A hajdani főváros romjait 1873-ban *Paderin* orosz utazó fedezte fel. A romok négyzet alakú teret borítanak, amelynek mindegyik oldala 500—500 lépés. Itt székeltek a nagykánok Dzsingiztől kezdve 1264-ig.

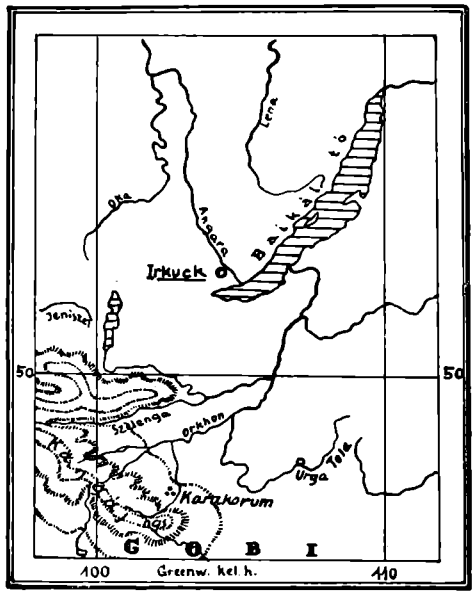

Karakorum romjai környékének vázlata. A három ponttal jelölt helyen állott a mongol nagykánok mesésen gazdag székesfővárosa. (Dr. Bendefy rajza.)

Carpinonak részben szerencséje, részben balszerencséje volt, hogy éppen ebben az időpontban érkeztek a mongolok fővárosába. Ugyanis éppen ezidőben iktatták be Kujuk kánt fejedelmi méltóságába. Egyik ünneplés a másikat érte s a hódoló követségek egymás sarkában tolongtak. Sietnie is kell annak, aki szerette volna megnyerni a nagykán jóindulatát az övéi számára!

Carpino ezideig nem járhatott azon az úton, amelyet Juliánusz jelentéséből ismert. Nem is találkozott útközben magyarokkal. Ellenben a nagykán udvarában már hallott egyet-mást a tatárok által meghódított, «ázsiai» magyarokról is.

A vonatkozó részleteket a XI. fejezetben találja az Olvasó.

Végre vége szakadt a sok ünnepeltetésnek és Carpino a nagykán színe elé járulhatott. Illő tisztelettel adta át a hatalmas mongol fejedelemnek a pápa levelét, de az látható ellenszenvvel fogadta azt. Gőgösen, lekicsinylően utasította vissza a pápa ajánlatát és egyúttal megparancsolta a barátoknak, hogy a székvárost nem szabad elhagyniok. Teljes négy hónapig kellett a szerzeteseknek a mongolok kényszerű vendéglátását élvezniök, míg végre 1246 nov. elején kiadta Kujuk kán a parancsot, hogy a követeket vissza kell kísérni ugyanazon az úton, amelyet idejövet már egyszer megtettek. Valószínűleg csak azért tartotta ott eddig őket a kán, hogy az ázsiai puszták csontfagyasztó téli viharainak hidegét is megismertesse az ahhoz hozzá nem szokott európaiakkal.

November 13-án indultak el Karakorumból. A következő év tavaszán Batu kán udvarában, június havában Kievben, 1247 őszén pedig ismét Lyonban voltak.

Carpino óriási, nagyrészt ismeretlen vidékeken át vezető utat tett

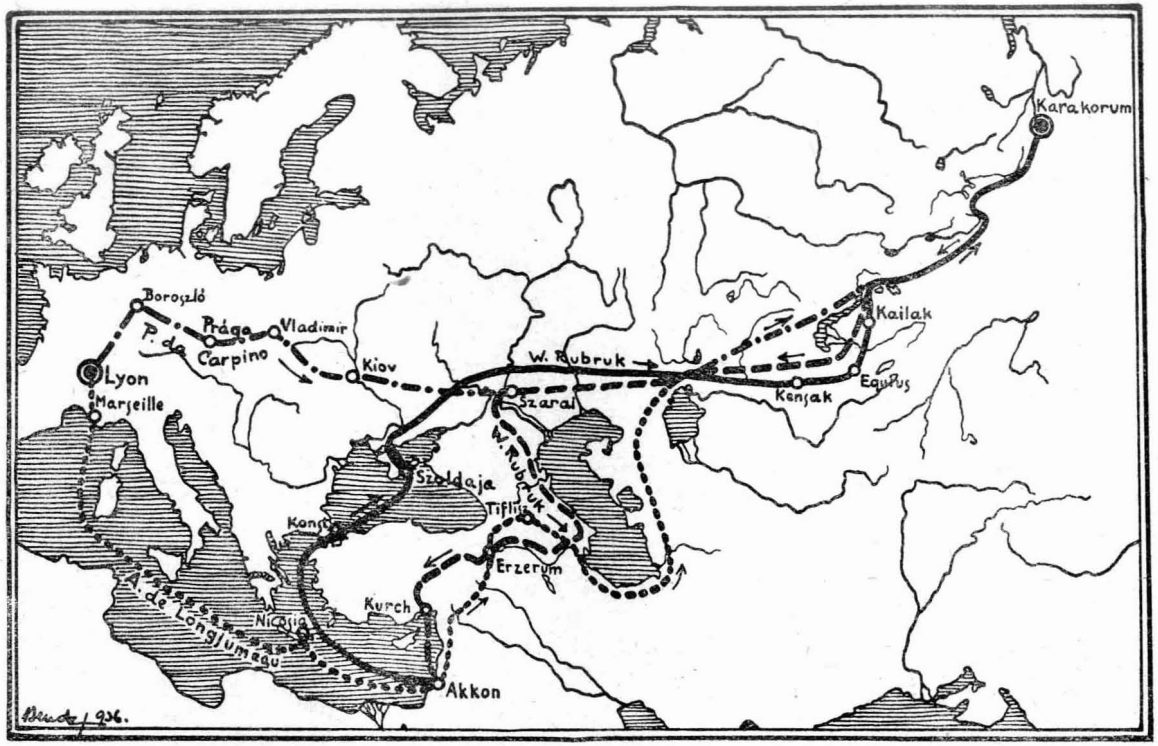

A Juliánusz nyomán Ázsiát járó szerzetes utazók útvonalai.

▬ · ▬ · ▬ Joh. Piano da Carpino útvonala.
..... Andr. de Longjumeau útvonala.
▬▬▬ és ▬ ▬ ▬ W. Rubruk útvonala.

meg. Közben éles szemmel mindent megfigyelt és a látottakról, tapasztaltakról részletes, pontos jelentésben számolt be. Carpino kitűnő megfigyelőnek bizonyult. «Historia Mongolorum, quos nos Tartaros appellamus» c. könyvében a középkori geográfusok előtt teljesen ismeretlen, óriási kiterjedésű vidékről adott igen hű tájékoztatást. Leírásai ugyan kissé rendszertelenek, de nagyon reálisak. Semmi meseszerűség sem tarkítja munkáját, mint pl. az arab írókét. Értékben azok fölött áll, legfeljebb Ibn-Batuta vetekedik vele.

Piano da Carpino útja nyelv- és művelődéstörténeti szempontból is igen fontos. Ugyanis Karalevszkij Cirill atya a vatikáni okmánytárban megtalálta Kujuk kán eredeti levelét, a pápának szóló választ, amelyet Carpino hozott haza magával. A levél értéke — nyelvtudományi szempontból — egyenesen felbecsülhetetlen.

A bevezető sorokat török, az érdemleges tárgyi részt perzsa, a befejező bekezdést és a keletezést pedig arab nyelven vetették papírra. Végül a pecsét mongol szavait ujgur írásjegyek rögzítik. (V. ö. Revue d'historie ecclésiastique, Louvain 1900. ff. XVIII. 424.)

* * *

Ince pápa nagyon is tisztában volt azzal, hogy az, amit akar, t. i. Kujuk kánt szövetségesévé tenni, nem könnyű feladat. Előrelátható volt, hogy ezt a célt egyetlen követség kiküldésével nem érheti el, ezért a nagy Egyházfejedelem mindjárt több követséget is megbízott tervének végrehajtásával.

Elsőnek Carpino csoportja indult el. Mindjárt utána a portugáliai származású *Laurentius* ferencrendi szerzetes vezetésével kelt útra a második követség.[2] Megbízólevelük, akárcsak Carpinoé, 1245 márc. 5-én kelt s szövege is amahhoz nagyon hasonló. Erről az utazásról igen keveset tudunk. Még azt sem tudjuk megállapítani, hogy Laurentius csoportja egyáltalán eljutott-e a tatárok közé, vagy egyébként mi történt vele. Sorsukat illetően teljes bizonytalanságban vagyunk. Vannak olyan források, amelyek azt állítják, hogy Laurentiust a tatárok meggyilkolták, viszont más adatok szerint 1256-ban Spanyolországban buzdította a híveket keresztesháborúra.

FRATER ANSELMUS O. P.

A tatárok közé induló, harmadik követséget a domonkosrendi Anzelmus (Azelinus, Anselinus) atya vezette.[3] Mivel a követség megbízólevele ezideig nem került elő, elindulásuk ideje bizonytalan. Valószínű azonban, hogy Anzelmusz csak a lyoni zsinat megnyitása után (1245 jún. 28.) kelt útra.

A követség útjának történetét az egyik résztvevő, St. Quentini Simon atya feljegyzéseiből ismerjük, ezeket pedig Vincentius Bellovacensis «Speculum historiale»-ja őrizte meg számunkra. Minden, az útra vonatkozó leírás alapja ez a forrásmunka, mert egyéb, vonatkozó forrást Johannes Columna «Mare historiarum»-ában található értékes

feljegyzéseken kívül nem ismerünk erre az útra vonatkozóan. Ezek alapján Anzelmusz útját imígyen rekonstruálhatjuk:

A követség Palesztina érintésével hatolt mindinkább Keletnek. Anzelmusznak minden törekvése az volt, hogy mielőbb egy előkelő tatár vezérrel találkozzék, mert elsősorban is azzal szerette volna felvenni a tárgyalások fonalát. Ez meg is történt, azonban a megbeszélések odavezettek, hogy a nagykánhoz való továbbutazásuk teljesen lehetetlenné lett. Az eset részletei a következők:

Anzelmusz mindenekelőtt Akkonba vitorlázott, ahol azidőben igen sok szerzetes működött. Ezek közül választotta ki útitársait. A Szíria és Egyiptom szultánjaival folytatott tárgyalások hosszabb időt vettek igénybe és csak ezek befejeztével, 1246 vége felé került sor a továbbutazásra.

Mintegy 59 napi úttal elérték a pápai követek Perzsia határát, 1247 máj. 24-én pedig Bacsu tatár vezér táborába érkeztek. Bacsu generális Batu kán közvetlen fennhatósága alá tartozott és már 1242 óta Perzsiában tartózkodott. Vincentius Bellovacensis szerint a négy dominikánusból álló társaság nagy kerülővel, Tifliszen, Georgián át közelítette meg Bacsu táborhelyét. A derék krónikás a négy barát nevét is feljegyezte. Anzelmuszon kívül Fráter Guiscardus és Simon biztosan részese volt az útnak. A negyedik résztvevő neve helyett azonban két név is szerepel a krónikában: Albertus és Alexander atyák nevei. Hogy közülük melyik maradt ki a követségből, nem tudjuk.

A követeknek már első megjelenése sem váltott ki valami nagy rokonszenvet tatár részről, mivel nem hoztak semmiféle ajándékot sem. A tatár vezérek és fejedelmek, sőt még a köznép is megszokták már, hogy az idegen követek értékes ajándékokat hoznak nekik, hódolatuk jeléül. Ehhez járult még, hogy Anzelmusz sehogy sem akarta belátni, hogy a tatár vezérhez, már mint Bacsuhoz való jutásnak reá — mint keresztény papra — nézve drága ára van. Hozzátartozott ugyanis a hivatalos formaságokhoz, hogy a követeknek a vezér előtt térdet kell hajtaniok. A cremonai Guiscardus, aki már hét éven át tevékenykedett mint hittérítő Tifliszben és nagyon jól ismerte a tatároknál dívó szokásokat, hamarjában megmagyarázta Anzelmusznak, hogy ezt a térdhajtást nem szabad úgy felfogni, mintha az a vallással bármi kapcsolatban is volna. Ez üres, udvari ceremónia, ami Bacsunak, mint a nagykán képviselőjének itt feltétlenül kijár.

Anzelmusz nagynehezen ráállt és térdet hajtott a tatár vezér előtt, de most másik hibába esett. Beszédében sietett hangsúlyozni, hogy a keresztények a pápát méltóságban mindenki fölé helyezik. Majd kinyilatkoztatta a meg nem rettenő dominikánus, ha Bacsu valaha kereszténnyé lesz, nemcsak térdet kell hajtania a nagy Úristen előtt, hanem neki is, alattvalóinak is meg kell csókolniok az Üdvözítő lábait.

Bacsu oly éktelen haragra gerjedt, hogy első mérgében a pápai követeket halállal akarta büntetni Anzelmusz bátor, de oktalan beszédéért. Ha a vezér hat felesége közül az egyik nem áll pártjukra s ha a vezért nem intik főemberei, hogy ne szennyezze be nevét védtelen idegen követek vérével, a barátok bizonyára életükkel áldoztak volna azért az «üdvözlőbeszédért», amelynek sem célja, sem sok értelme nem

lehetett. De ha már életben hagyta őket, átvette tőlük a pápa levelét, amelyet először latinból perzsára, majd perzsából tatár nyelvre fordíttatott át s így továbbította azt a nagykánhoz.

A követek pedig egyik napról a másikra várakoztak a válaszra, hogy visszaindulhassanak. Arról már szó sem volt, hogy ők maguk is elutazhassanak Kujuk udvarába. Végre, mikor kilenc hét mulva sem érkezett a nagykántól válasz, Bacsu iratott válaszlevelet a pápának, de azt sem bízta a barátokra, hanem két tatár bizalmasa csatlakozott a szerzetesekhez s azok vitték el a levelet Róma és a keresztény világ fejéhez.

A levélben Bacsu igen fennhangon ád választ a pápai levél ama tárgyára, amely a szövetség esetleges megkötésére vonatkozott. Ha a pápa továbbra is megakarja tartani világi hatalmát, írja a tatár vezér, akkor jelenjék meg személyesen a nagykán színe előtt, s mutassa be annak hódolatát, amint azt a világ többi hatalmasai is tették. Majd odadörgi: «Aki elismeri, hogy a nagykán az Isten fia és a világ ura s annak aláveti magát, az megmenekül, de aki a meghódolást elmulasztja, azt elpusztítjuk».

Érdekes lesz megemlítenünk, hogy ugyanez a Bacsu a küldetésből visszatérő Rubrukot a lehető legszívélyesebben fogadta. Természetesen, mert Rubruk vérbeli diplomata volt s tudta, kivel milyen hangon lehet és kell beszélni.

Anzelmusz 43 hónapi távollét után 1248 őszén visszaérkezett Lyonba. S amint Matthaeus Parisiensis írja, 1248 nyarán a két tatár követ is megérkezett a pápai udvarba.

A pápa a két követet több ízben is kihallgatáson fogadta s végül gazdagon megajándékozván bocsátotta őket útjokra. Hogy mi célja volt ezeknek a tárgyalásoknak, nem látjuk világosan. Egy angol krónikás azt írta, hogy II. Vatácesz görög császár ellen akarták fordítani egyesült erejüket. Sokkal valószínűbb, hogy közös, ősi ellenségük, a mamelukok ellen próbáltak valami szövetséget összehozni, ha egyáltalán volt ilyesféléről szó. Ezideig ugyanis okmányszerű bizonyítékaink erre vonatkozólag nincsenek.

Anzelmusz atya későbbi sorsáról sem tudunk sokat. Bzovius szerint a munkaszerető dominikánus másodszor is ellátogatott Perzsiába, ahol mint hittérítő működött mindaddig, míg a bálványimádó pogányok meg nem ölték.

ANDREAS DE LONJUMEL.

Az eddigiekben három, mondhatjuk, egyidőben kiküldött követségről emlékeztünk meg. A negyedik követséget, amely ugyancsak az előbbiekkel egyidejűleg kelt útra, a dominikánus Andreas de Lonjumel (Loncjumel, Longjumeau) vezette.[4]

Bizonyára mindenkinek szemébe ötlik, hogy a négy követség tagjai felerészben ferencesek, felerészben pedig dominikánusok voltak. Emellett a feladatot is egyenlő mértékben rótta reájuk a pápai udvar. Piano da Carpinot és Anselmust főleg politikai természetű megbizatással küldték ki, míg Laurentius és Lonjumel megbízatása az volt, hogy a tatá-

rokat a keresztény hit iránti türelemre birják s eszközöljék ki, hogy a hittérítő papok a mongol birodalomban — a nesztoriánus keresztényekhez hasonlóan — szabadon letelepedhessenek, templomot építhessenek és hirdethessék az Evangéliumot.

A nesztoriánusz tanok ugyanis Keletázsiában már igen régen gyökeret vertek. Hogy első hittérítőik mikor jutottak el Kínába, nem tudjuk pontosan. Körülbelül a Tang-dinasztia uralkodása idejében. Azonban az bizonyos, hogy azt a híres, nesztoriánus emlékkövet, amelyet Széchenyi Béla gróf talált meg Szinganfu közelében, 781-ben állították fel. Az emlékkő 3—4 méter magas monolit, felül egymásba fonódó sárkányok reliefjével, lábazata pedig egy nagy, gondosan faragott teknősbékára támaszkodik. A feliratos kő tetején a következő szöveget olvashatjuk : «A fényesen világító, Ta-cinból származó tannak a nagy Középbirodalomban való elterjedése emlékére emelt tábla». A felirat felett kereszt tűnik elő. A kőtábla alján és oldalain szír írásjegyekkel a táblát felállító pap neve szerepel és még az, hogy a tábla őseik törvényét tartalmazza. A terjedelmes kínai felirat pedig arról számol be, hogy 635-ben Alapen szent könyvekkel és -képekkel megérkezett Táj-cung udvarába. A császár felismerte a keresztény vallás helyes voltát (a vallás lényegét egyébként a felirat ismerteti) s engedélyt adott Alapennek arra, hogy vallását hirdethesse és templomot építsen, azonban kötelezte, hogy a templomban a császár arcképét ki kell függesztenie.

Dzsingisz kán és utódai, akik kétségkívül igen nagyműveltségű férfiak voltak és az egyistenhit alapján állottak és abból indulván ki, hogy lényegileg mindegy, ki mi módon tiszteli az Istent, szintén megtürték a nesztoriánus papokat. S hogy ezek vallásukat gyakorolhatták is, fényesen kitűnik abból, hogy Rubruk karakorumi tartózkodása idején a nesztoriánus templomban misét is mondott.

Mindezt csak azért említettem, hogy rámutassak, igenis volt alapja a római udvar ama feltevésének, hogy majdan sikerül a római hitnek is talajt szerezni a mongol birodalomban és erre annál is természetesebben törekedniök kellett, mivel ez a birodalom az akkori, ismert világnak több, mint felét jelentette.

Tehát ez volt a célja Lonjumel küldetésének is. Érdekes körülmény, hogy míg a két ferences követségnek az volt a feladata, hogy Lengyel- és Oroszországon át magához a nagykánhoz igyekezzenek eljutni, a két domonkos csoport azt a megbizást kapta, hogy Perzsián át közelítsék meg a nagy birodalmat és a legelső, hatalmasabb tatár vezérrel kezdjék meg a tárgyalásokat. Nem lehetetlen, hogy ezzel éppen azokat a tatár hadseregparancsnokokat akarták megnyerni a kereszténység ügyének, akiknek serege — a nyugati, keresztény birodalmak és országok határán — a pápai világhatalomra a legnagyobb nyomást gyakorolta.

Lonjumel András rendkívül nagyműveltségű, széleslátókörű és sokoldalú ember volt. Beszélte a keleti nyelveket és tökéletesen tisztában volt a keleti viszonyokkal. Mint tudós férfiú, IX. Lajos, francia király meghitt emberei közé tartozott. A véletlen úgy hozta, hogy éppen akkor, amikor András atya — 1247. második negyedében — Lyonból távozni készült, Lajos király is útrakészen állott, hogy kereszteshadai élén

Ciprusba hajózzék: útja első állomására. Egészen természetes, hogy András atyát is maga mellé rendelte és együtt tették meg a nagy utat. 1248 jún. 12-e lett ugyan, mire elhagyták Párizst és már szept. 17-ét írtak, mikor kikötöttek Ciprusban.

A király hosszabb ottartózkodást rendelt el. Igy esett meg, hogy dec. 14-én, amikor Kerinészben, Ciprus északi partján, egy — négy személyből álló — tatár követség a szigetre érkezett, ők még mindig ott időztek. Hat nap mulva Nicosában fogadta a király a követeket s átvette tőlük a nagykán levelét.

Ebben a levélben a nagykán, mint a nyugati kereszténység nagy barátja mutatkozott be, aki kész a kereszténység érdekeiért a legmeszszebbmenően síkraszállni. A követek élőszóval adták elő, hogy a nagykán a királyt barátjának tekinti, nemsokára egész népével áttér a keresztény hitre s hogy szavai hitelt is nyerjenek, nemsokára elfoglalja Bagdadot, a kalifák fővárosát, ahonnan majd megindulhatnak seregei Egyiptom felé is! Hazugság volt ugyan minden szavuk. Ám erre a pápai követek közül senki sem gondolt, hanem átadták magukat a boldog álmodozásnak és szép reményeket szövögettek arra az időre, amikorra a gyűlölt mamelukok eltünnek a föld színéről.

Ezekután András atya missziójának célja is gyökeresen megváltozott s a politikai érdekek nyomultak előtérbe. A főcél most már az volt, hogy minden erővel kiterjesszék a keresztény világhatalom határait kelet felé!

Kujuk kán levele perzsanyelvű volt. Lonjumelre várt a feladat, hogy azt latinra fordítsa. Lajos király a levél hatására elhatározta, hogy szövetségre lép a nagykánnal s ennek a szövetségnek egyetlen célja az lett volna, hogy a kereszténységet még soha nem ismert hatalmi polcra emelje. A folytatandó tárgyalások vezetésére keresve sem találhattak volna alkalmasabb férfiút András atyánál. Még két dominikánust adtak melléje, és pedig Johannes és Willelmus atyákat, továbbá két klerikust és két katonatisztet jelölt ki a követség tagjául a királyi parancs.

András atya, miután átvette a tatár kánhoz szóló leveleket és értékes ajándékokat, Perzsián át elindult Karakorumba. Mind Kujuk, mind Perzsia uralkodója számára igen drága holmik szerepeltek a barát poggyászában. Kujuk kán számára egy — a keresztény istentiszteletek számára teljesen felszerelt — bíborkárpitból készült, tábori kápolnát vitt, ennek anyagába biblikus jelenetek voltak beleszőve. Ezenkívül a tuszkulumi pápai követ, Odo, leveleket küldött tőlük Kujuk kánhoz, a kán kereszténynek híresztelt anyjához és a tatár birodalom keresztény püspökeihez. Ezekben a levelekben a pápai követ igen nagy jóhiszeműséggel örömének ád kifejezést a keresztény világ ily szerencsés egyesítésének láttára.

1249 jan. 25-én Lajos király a távozni készülő követséget búcsúkihallgatáson fogadta. Két nap mulva azok már el is hagyták Nicosát, hogy Antiochiából most már megállás nélkül nyomuljanak előre Belsőázsiába.

Márc. 14-én, tehát 46 nappal a követek Nicosából való távozása

után máris megérkezett azok első értesítése Lajos udvarába. Pontosan nem tudjuk, de minden valószínűség szerint Akkonból írták, ahol hosszasabban időztek. Itt András atya összeismerkedett Rubrukkal, későbbi híres utódjával. Rubruk leírásaiból tudjuk, hogy András atya Perzsián keresztül haladt célja felé. Útja odamenet a Kaspi-tó déli partján vezetett, de András nem ismerte fel a Kaspi különálló tó voltát.

A Taskenttől keletre és a Balkas-tó keleti végétől délnyugatra fekvő Talaszban elhurcolt, német rabszolgákra akadtak. A tatárok mint fegyverkovácsokat és bányászokat foglalkoztatták őket.

Épp amikor András Karakorumba érkezett, helyezték díszes ravatalára Kujuk kánt. Azonban a halott özvegye, az államügyek ideiglenes vivője, a követséget kitüntető szívességgel fogadta. Az természetes, hogy a követség tulajdonképpeni, kimondott célja nem teljesülhetett, mivel eleve egészen hamis alapokon épült fel. Még visszaérkezésük után is sokat kellett harcolniok a barátoknak, hogy átvihessék a köztudatba az igazságot. Az optimisztikus hírek álmodozói nem szívesen ébredtek a rideg valóságra.

Ha ma, 700 esztendő távolából szemléljük a történteket, az események változatos, nem ritkán bizarr egymásutánja szinte komikusnak tűnik előttünk. Ime : András azt hiszi, hogy Tatárországban éppen vajúdó kereszténységet talál s annak születésénél van reá, a bábára szükség. Ezzel szemben a karakorumi udvar a követség megjelenésében IX. Lajos francia király hódolatát látja s ezt a látszatot megerősítik a király gazdag ajándékai is. Ogulgajmiz, özvegy császárnő oda van büszkeségében s a követeket gazdag ajándékokkal bocsátja ismét útjokra.

Válaszlevele élénken visszatükrözi a tatárok nagyratörő vágyát és hatalmi ábrándjait. Sajnos, csak rövid kivonatát ismerjük Joinville tudósításából. A levél Lajos királynak szól és többek közt imígyen hangzik : «Nyugodtan és békében élhetsz, ha mind magad, mind alattvalóid meghódoltok, de ha ez nem történik meg, népeddel együtt téged is megsemmisítünk !» Majd rettentő fenyegetések közt követelik, hogy Lajos fizessen nekik hűbéradót.

András atya és társai visszafelé a Kaspi-tó keleti partja mentén haladtak el s valószínűleg látták a tavat teljes hosszában. 1251 áprilisában érkeztek be szerencsésen Caesarea városába, ahol a követség mindjárt Lajos király elé járulhatott, aki nem sokkal előbb, március utolsó napjaiban szabadult meg a mamelukok fogságából. András útja tehát kb. 26 hónapig tartott.

Lonjumel útjának földrajzi eredményei nem maradtak meg számunkra, bár bizonyos, hogy voltak. Tapasztalatainak jótékony hatását látjuk megnyilatkozni Rubruk útján. Az 1253-ban útrakelő ferences szerzetes lehetőleg mindenütt Lonjumel nyomában járt s útját minden fárasztó volta mellett is valóban a legsimábbnak és a legeredményesebbnek mondhatjuk !

Éppen a későbbi utazások részbeni sikertelensége igazolja Juliánusz rátermettségét és nagyságát, mert ő nemcsak mint ember és tudós, hanem mint a helyzethez mindenkor ügyesen alkalmazkodó diplomata,

mind az egyszerű nép jurtáiban, mind a fejedelmi udvarok fényes termeiben bizalmat tudott kelteni maga iránt s ezzel egyúttal biztosítani tudta útja sikerét is.

WILLELMUS DE RUBRUK.

Juliánusz első követői között a legszebb útleírást s a legtöbb tudományos értékű megfigyelést Rubruk Vilmos (Guillaume de Ruysbroeck, Rubruquis) ferencrendi szerzetesnek köszönhetjük.[5]

A belga Rubruk 1220 körül született Brabantban, Belgium központi kerületében (megyéjében). Fiatalon a papi rendbe lépett. 1252-ben S. Jean d'Acreban tartózkodott, amikor IX. vagy Szent Lajos király fölötte kényes, sok tudást és tapintatot igénylő feladat teljesítésével bízta meg.

Ezidőben híre járt ugyanis, hogy Belsőázsiában él egy hatalmas, bizonyos Szártágh[6] nevű, keresztény király. Ma már tudjuk, hogy ez a feltevés Mangu mongol nagykánra vonatkozott s nem volt egyéb, mint Johannes presbiter legendájának újabb változata.

Mindamellett olyan komoly formában híresztelték ezt, hogy IX. Lajos francia király, aki 1248-ban a Szentföldet bitorló egyiptomi mamelukok ellen kereszteshadat vezetett, szövetséget szeretett volna kötni ezzel a «keresztény» uralkodóval abban a hiszemben, hogy míg ő nyugatról támad, amaz majd keletről szorítja meg a hitetleneket. Lajos királynak fogalma sem volt arról, hogy tulajdonképpen «a Szentföld visszafoglalásának tisztán pietisztikus érdekében azoknak a mongoloknak ajánl szövetséget, akik alig néhány évvel azelőtt az egész keresztény világot végpusztulással fenyegették és akiknek lelkén annyi sok keresztény vére száradt!» Nem «elvakult mamelukgyűlöletében lett volna hajlandó a legborzalmasabb özönvizet felidézni», csupán hitelt adott olyan kósza híreszteléseknek, amelyek eredetéről senki sem tudott semmi biztosat, de mindenki hitt azok valódiságában.

Ennek a politikai célzatú követségnek lett a vezetője Rubruk Vilmos ferences (és nem minorita!) szerzetes. Mivel már az alapfeltevés hamis volt, igaz, hogy útjának várt politikai eredménye elmaradt, de annál több értékes adatot hozott haza a derék barát a bejárt, óriási kiterjedésű vidékre és a mongolokra vonatkozóan. Útjáról kéziratos jelentésben számolt be a királynak. Címe: «De Moribus Tartarorum. Itinerarium Orientis». A kéziratot ma Leydenben őrzik.

Nagy fontossága miatt utazását kissé részletesebben ismertetjük.

* * *

A követség 1253 máj. 7-én szállott Konstantinápolyban hajóra és máj. 21-én a Krim-félsziget (akkor kazár lakosai után Kazariának= Gazariának nevezték) délkeleti oldalán fekvő ősi, nagyforgalmú kikötővárosban, Szoldajában kötöttek ki.

A konstantinápolyi kereskedők tanácsára Rubruk ökrös szekereket és lovakat vásárolt az útra, ajándékok céljára pedig szárított gyümölcsöt, muskotálybort és igen finom ízű süteményeket szerzett be, mivel a tatár vezérek nem fogadják valami szívesen azt, aki üres kézzel jő.

Tájrészletek az Ural és Bjelája folyók közéről, az egykori Magna Ungariából. (Geschwind R. helyszíni gyüjtése.)

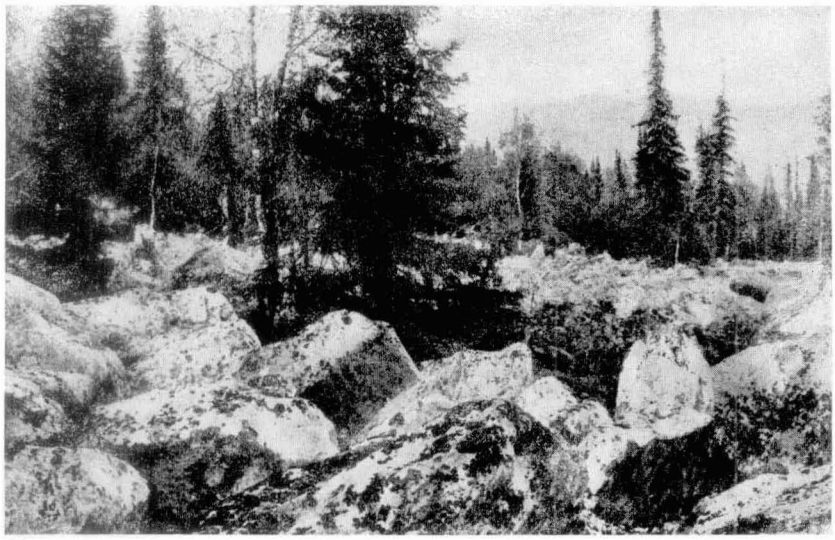

A gyönyörű erdősligetes dombvidéket ma baskir törzsek lakják. Nagy a valószínűsége annak, hogy ezek Juliánusz magyarjainak egyenes leszármazottjai.

Tájrészletek az Ural-hegységből.

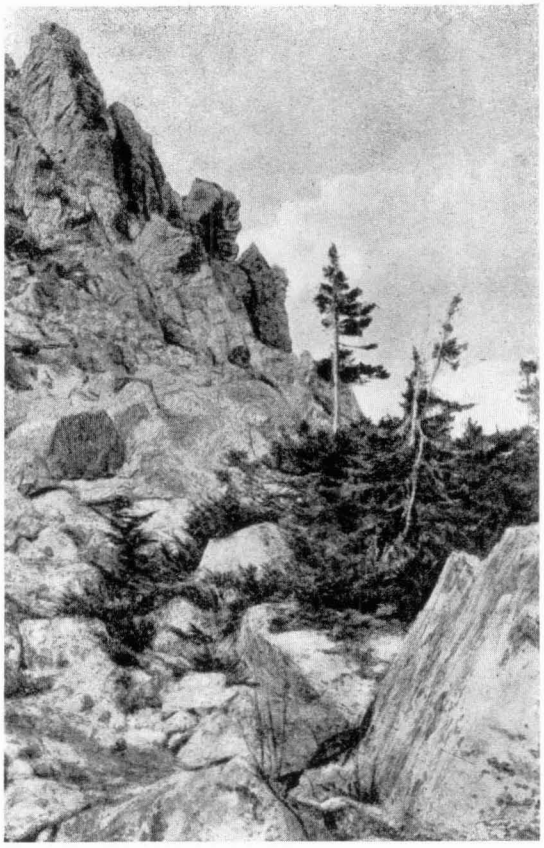

A baskardiai magyarság művészetének emlékei. Ezüst övdíszítmények a permi kormányzóság területéről. (Fettich 44. a. id. munkájából.)

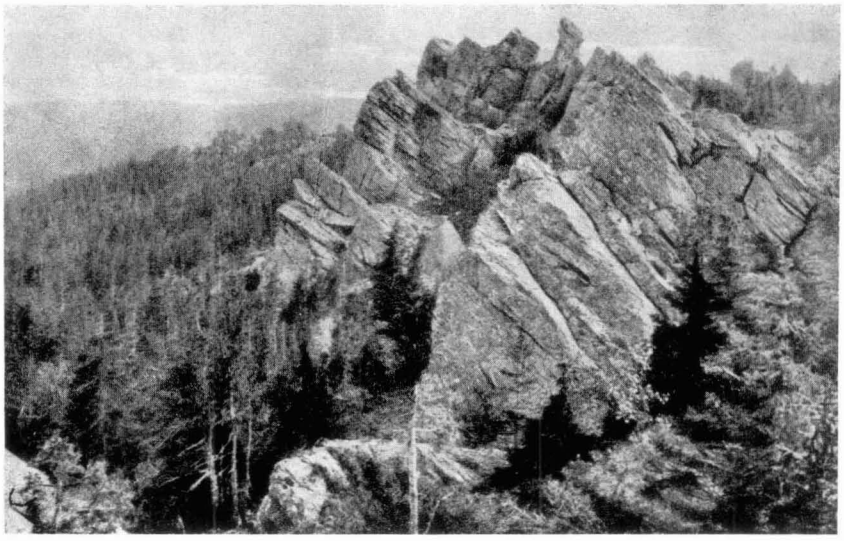

Meredek gerincek védték Magna Ungaria magyarjait a keleti tatárok támadásai ellen. Ennek köszönhették, hogy évszázadokig megőrizhették nemzeti függetlenségüket. (Geschwind R. gyüjtése.)

Június elején elhagyták Szoldaját. Négy fedett és két fedetlen szekérből, valamint öt nyerges lóból állott a karaván, mert a társaság is öt személyt számlált. Szoldajából eltávozván elsőízben harmadnapra találkoztak tatárokkal. Ezeknek állandó lakhelyük nincsen, hanem télen délibb, nyaranta pedig északibb fekvésű legelőkre húzódnak.

A kész ruhát a tatárok sohasem mossák, sőt az edényeket sem szokás tisztogatni náluk. Kiöblítik ugyan az üstöket is néha-néha, de az öblítésre szánt melegvizet utána megisszák. Egyébként rendszeresen mosakodnak: a vizet szájukba veszik s azt lassan kieresztvén mossák meg arcukat, kezüket és hajukat.[7] A tatárok temetkezésénél követett szokások majdnem teljesen megegyeznek az ősi, magyar temetkezési szokásokkal.

Kéthónapi útjokba került, míg eljutottak Csagatáj udvarába. Ez idő alatt mindig a szabad ég-, vagy a szekerek alatt kellett aludniok. Emellett se város, sem más építmény nem akadt szemükbe még csak nyomokban sem, csupán számos nagy, terebélyes kun sírhalom volt az, amit láttak.

Csagatáj a követeket szívesen fogadta és pünkösd után vezetőt adott melléjük azzal az utasítással, vigye el őket Szárťághhoz.

Mikor elhagyták Gazariát, folytonosan keletnek tartottak. Tőlük délre a tenger morajlott, északnak meg nagy, csendes pusztaságok hallgattak. Az út azokon a pompás legelőkön vezetett át, ahol egykor a kunok tartózkodtak. Amíg a pusztaságban utaztak, elég jó soruk volt, de annál rosszabbra fordult, amikor valamely tanyát értek, a kíváncsiak tolakodása miatt. Néhány nappal Magdolna ünnepe előtt (júl. 22.) megérkeztek a Tanaisz nevű nagy folyóhoz. Ez éppen úgy határt képez Európa és Ázsia között, írja Rubruk, mint a Nílus Ázsia és Afrika között.

A Tanaisz ott, ahol átkeltek rajta, nem szélesebb, mint a Szajna Párizsnál. A környék vizei halban általában gazdagok, de a tatárok nem értenek a halászathoz. A Tanaisz nyugati oldalán nagy erdőség terül el. Ezen túl észak felé a tatárok sohasem hatolnak. A folyó mellől megállás nélkül mentek mindaddig, míg július végén meg nem érkeztek Szártághhoz.

A Don túlpartján fekvő ország igen szép. Erdők borítják s északról jövő folyók öntözik. A nagy erdőkben két nép lakik. Egyik a mordvin, ezek pogányok, elszórt kunyhókban laknak. A mordvinok mellett laknak a mardok, akiket Merdasz, Merklasz, vagy Merdii néven is emlegetnek az írók. Mohamedán nép. Országuktól keletre folyik az Etilia (Volga) folyam. A délre fekvő hegyek között kirgizek és alánok laknak. Ezek keresztények és máig is harcolnak függetlenségükért a tatárok ellen. Rajtuk túl a mohamedán lezghiek következnek, ugyancsak tatár uralom alatt. Ezeken túl van az a «Vaskapu», amelyet Nagy Sándor építtetett, hogy megakadályozza a barbároknak Perzsiába való betörését.

Szártágh a Volgától háromnapi járásra lakott. Néhány napba telt, míg a fejedelem a követek fogadására hajlandónak mutatkozott. Rubruk és társai misemondó ruhában, a szent Bibliával kezükben s a Salve Reginát énekelve járultak elébe. Másnap este tudtukra adták, hogy tovább kell utazniok. Mivel nem mertek ellentmondani, négynapi pihenés után elindultak Batuhoz.

Útjuk keletnek vezetett s három nap mulva elérkeztek a Volgához. Itt, akárcsak a Donnál, orosz révészeket találtak. Ezeket a tatárok rendelték oda, hogy a Batuhoz igyekvőket átszállítsák a folyón. Batu udvara a folyó keleti partján fekszik s láttára méltán elcsodálkozik az ember, mert messziről nagy városnak nézhetnéd.

Megérkezésük után mindjárt másnap Batu elé vitték őket. Rubruk röviden és igen tiszteletteljesen mondotta el Batunak jövetele célját. Bátor fellépésével annyira megnyerte a kán kegyét, hogy Batu még kumisszal is megkínálta a követet, pedig ezt igen nagy kitüntetésnek tekintik.

Öt hétig kellett a követeknek Batu környezetében vesztegelniök. Ez idő alatt kísérniök kellett a kán csapatát. Néha oly éhesek voltak már, hogy azt hitték, nem is érik meg a másnapot. Végre tudtukra adták, hogy készüljenek fel: tovább kell utazniok Karakorumba! Ellátták őket a szükséges ruházattal. Bő, juhbőrrel bélelt utikabátokat, ugyanolyan nadrágokat, mongol csizmákat, nemez botosokat s bélelt köpenyeket kaptak, amilyeneket a futárok is viselnek. Mikor minden együtt volt, három vezetővel együtt útnak indultak s Mindenszentek napjáig rohantak, vágtattak: mindig csak kelet felé és folyton a kangiták földjén.

A Volga folyótól elindulván, már mintegy 12 napja vágtattak, amikor egy másik nagy folyóhoz érkeztek. Ez volt *a Jagag (Ural). Paszkatirban ered s a Kaspi-tengerbe szakad. Paszkatir lakói ugyanazon nyelvet beszélik, mint a magyarok. Pásztorkodnak és semmiféle várost sem építenek. Országuk nyugat felől Nagybolgárországgal határos.*

Átkelvén a Jagagon folytatták útjokat s mindennap körülbelül 150 km-t tettek meg. A lovakat gyakran váltották, néha napjában háromszor is. Mindenszentek táján dél felől magas hegyeket pillantottak meg. Városok is tűntek elő s azoknak környéke néhol igazán kitűnően megművelt kertekhez hasonlított. Nyolc nap mulva hegyes vidéket értek, útjuk észak felé fordult s ezirányban haladtak egészen Szent István napjáig (dec. 26.), amikor is tágas síkságot értek. Messziről szinte tengernek látszott a síkság, mert sem hegy, sem domb nem volt rajta. Másnap, azaz Szent János evangelista napján a nagy kán udvarának közelébe érkeztek s nemsokára oda be is jutottak.

Jan. 4-én végre elvezették őket a palotához, ahol először is egy nesztoriánus pappal találkoztak. Ennek meg kellett győződnie arról, hogy valóban keresztények-e. Majd megmotozták őket, hogy lássák, nincs-e valami rossz szándékuk. Csak ezután léphettek a kán színe elé.

A fejedelem házát arannyal átszőtt kelmék díszítették, közepén pedig egy melegítő állott, amelyben tehéntrágya és ürömgyökér égett. A nagykán középtermetű, körülbelül 45 éves férfi lehetett. Arca szabályos, orra kissé lapos és széles. Egyik felesége és néhány gyermeke körülötte foglaltak helyet.

A követek rövid és szívélyes kihallgatás után visszatértek lakásukba. Mikor elkészültek a francia királynak szóló válaszlevelek, Mangu kán megengedte, hogy a követek — katonai fedezet mellett — ugyanazon az úton, amelyen jöttek, visszatérhetnek hazájukba. Rubruk és társai boldogan készültek az útra. Szent János ünnepe után kb. tíz

napra búcsút vettek az udvartól és útnak indultak nyugat felé. Hatvanhat nap alatt megérkeztek Batuhoz. Visszaútjuk valamivel északibb irányban vezetett, mint odamenet.

Ezalatt a két hónap alatt nagyon sokat kellett szenvedniök. Egy nap kivételével, amikor nem kaptak lovakat, mindig utaztak. Néha két, sőt három napon át is vágtattak anélkül, hogy kancatejen kívül más táplálékhoz jutottak volna. Egy ízben élelmiszereik annyira kifogytak, hogy majd éhen vesztek, mivel a közelben semmit sem lehetett kapni. Ugyanekkor lovaik is az éhség és fáradság miatt alig tudták már vonszolni magukat.

Amikor Batu megtudta, hogy visszaérkeztek udvarába, Rubrukot magához hivatta s aziránt érdeklődött, tengeren, vagy szárazon akarják-e folytatni útjokat. Rubruk kijelentette, hogy Szíriába szeretne eljutni, mire a kán vezetőt adott melléjük. Batu udvarából elindulván, útjukat a Volga mentén folytatták dél felé: egészen a folyam keleti partján épült Szurai városáig. Ezt Batu alapította s itt emelkedett díszes palotája is.

Mindenszentek körül indultak tovább egyenesen délnek. Tizenöt napig megint egy lélekkel sem találkoztak. Nem egyszer nagyon megkínozta őket a szomjúság, sőt nem egyszer már-már a szomjhalál leselkedett rájuk. Tizenöt nap mulva elérkeztek az alánok földjére, azokhoz a hegyekhez, ahol a tatároklakta síkság összeszorul. Itt van az a híres Vaskapu is, amelyet Nagy Sándor alapított és ettől keletre már a Kaspi-tenger terül el.

Vaskapu városából elindulva nemsokára Georgiában voltak, innét pedig egyenesen Erzerumba siettek, majd hamarosan megérkeztek Lajazba.[8]

Nemsokára találkozott Rubruk rendje főnökével, aki utasította, hogy jelentését írásban terjessze elő. Igy maradt reánk ez a földrajzilag és történelmileg egyaránt igen becses feljegyzés.

DOMINIKÁNUSOK A TATÁROK KÖZÖTT.[9]

Juliánusz emlékezetes útjai óta a keresztény országok s elsősorban a pápai kúria figyelme fokozottabban Kelet felé fordult. Rövid időközökben kisebb hittérítőcsoportok indultak a barbárok közé, hogy elhintsék az Igazság magvát közöttük.

Ez az érdeklődés IX. Lajos francia király idejében érte el tetőfokát. Míg előbb azt a hírt terjesztették, hogy Kujuk nagykán tért keresztény hitre, később ugyanezt Szártághról, Batu kán fiáról állították. Szártágh a Don és Volga közti terület kormányzója volt, tehát e hír már országának közelsége miatt is a lehető legnagyobb érdeklődésre tarthatott számot.

De honnét kelhetett ily alaptalan hír szárnyra ?! (Nem mondjuk, megvolt ennek is a maga óriási haszna, mert Rubruk útjára végeredményben ez adott okot.)

Ma annyit tudunk megállapítani, hogy 1254-ben egy János nevű örmény pap — nyilván csalási szándékkal — megjelent a pápai udvarban, ahol azt állította, hogy ő a kereszténnyé lett Szártágh követe és

egyben udvari káplánja, azonban semmi erre vonatkozó bizonyítékot nem tudott felmutatni. Útja további során Apuliában — Konrád király parancsára — elfogták, csomagjaitól megfosztották és csak a király halála után (1254 máj. 20.) helyezték szabadlábra. Ekkor az álkövet azt vallotta, hogy Szártágh, mikor halálosbeteg fia a keresztény papok imádságára hirtelen meggyógyult, a csoda láttára családostól együtt azonnal megkeresztelkedett s példáját 50.000 tatár alattvalója is követte.

IV. Ince pápa hitelt adott a csalónak és 1254 aug. 29-i keltezéssel levelet állíttatott ki, amelyben örömének ád kifejezést és szerencsét kíván Szártághnak. Reméli a pápa, hangzik tovább a levél, hogy a kereszténnyé lett tatárokkal idővel felveheti a szorosabb kapcsolatot is.

Ezzel a levéllel négy francia dominikánust küldtek el Szártághhoz, Batu kánhoz és Mangu nagykánhoz, hogy kézbesítsék azt. Szíriában még egy ötödik is csatlakozott hozzájuk. E követségnek a tatár fejedelmeket arra kellett kérnie, engedjék meg, hogy országukban a hittérítők letelepedhessenek és szabadon hirdethessék az Evangéliumot.

A kis csoport 1255 febr. 2-án éppen Aniban időzött és ím : épp akkor érkezett oda Rubruk is, aki már visszatérőben volt sikertelen küldetéséből. Rubruk közölte a tatárok közé készülő dominikánusokkal az ő tapasztalatait : nem tartotta lehetetlennek, hogy megengedik a kánok a keresztény hit terjesztését, hisz ő keresztény templomot is látott Karakorumban, meg nem egy keresztény pappal is találkozott útja során.

Elmondotta, hogy mielőtt vele találkoztak volna, beszélt néhány dominikánus baráttal, akik jártak Nagymagyarországban.

Nemkevésbbé érdekes adata volt az is, hogy egyízben, amikor lovaikat valami baleset érte és gyalog kellett menniök az ökrösszekerek mellett, beérte őket két magyar klerikus. Ezek közül az egyik még mindig igen szépen énekelt és az ázsiai magyarok, akik mintegy papjuknak tekintették, szívesen hívogatták halottaik eltemetésére. A másik meg a nyelvtanban volt nagyon járatos. Bármit is mondott el neki Rubruk, mindent megértett, de válaszolni már nem tudott a neki idegen nyelven.

Keresztényekkel, amint Rubruk elbeszélte, gyakran találkozik az ember Tatárországban. Mikor ő 1253-ban a Volga alsófolyásához érkezett, találkozott ott egy keresztény kun férfival. Ez mondotta, hogy őt Magyarországban ugyancsak ferences barátok keresztelték meg. (Ez a legrégibb adat, amely a ferencesek kun térítéseire vonatkozik, egyébként tudott dolog, hogy a kunok megtérítésében az oroszlánrész a dominikánusoknak jutott !)

Ezek a részletek kedvező színben tűntetik fel az esélyeket, de meg kell gondolni, figyelmeztette a dominikánusokat Rubruk, mire mennek majd odaát, mert a tatárok között csakis tolmács segítségével boldogulhatnak. Már pedig vele is megesett nem egyszer, hogy tolmácsa megtagadta a hitszónoklatok lefordítását.

A Rubrukkal folytatott beszélgetés hatása alatt az öt dominikánus barát megváltoztatta útirányát és nem Szártághhoz mentek, hanem Tifliszbe, Georgia fővárosába. Útirányuk megváltoztatásához az ottani konvent hozzájárulását kérték. Hogy mi lett további sorsuk, nem tudjuk.

* * *

Rubruk útijelentéséből még egy érdekes adatot jegyezhetünk ide a tatárok közti hittérítői tevékenységre vonatkozóan. 1254 karácsonyán Rubruk az örményországi Naxua (Nahdjiván) városába érkezett. Itt találkozott három dominikánussal; ezek éppen Szártághhoz készültek. A kis hittérítő csoport már elérkezett a nyugatperzsiai Tebriszbe, ahol Argun tatár kán feltartóztatta őket s megtiltotta, hogy tovább utazzanak. Erre ketten, és pedig a katalán Bernát atya és a vele lévő német laikus fráter elhatározták, hogy Tebriszben maradnak, mert ott a keleti missziónak biztos talaja volt, a harmadik barát azonban, és pedig egy magyar dominikánus atya, úgy határozott, hogy hazatér és azonnal meg is indult Tiflisz irányában.

* * *

A pápai levelek, amelyek közül néhányat XII. fejezetünkben részleteiben közlünk, gyakran emlegetik a tatárok között működő hittérítőket. 1256-ban Humbertus, a domonkosrend generálisa pünkösdi köriratában ezeket a sorokat vetette papírra: «Azokról a testvéreinkről, akik a tatárok országában járják útjukat, jó hírek érkeztek hozzám».

Hogy az említett iratok kitételei pontosan mire vonatkozhattak nem tudjuk, de nem tartom valószínűnek, sőt egyenesen lehetetlennek ítélem, hogy teljesen légből kapott, hamis adatok jutottak volna a pápák és a rendi főnökség kezéhez.

Már azokból az adatokból is, amelyeket e munkából gyüjtögethet össze az Olvasó, kitetszik, hogy számos kisebb-nagyobb hittérítő csoport dolgozott Keleten, a tatárok óriási kiterjedésű birodalmában. Mint a szorgalmas méhecskék, pihenést nem ismerve mentek ki a krisztusi igék harcmezejére az újabb és újabb rajok, hogy «a vadócba rózsát oltsanak, hogy szebb legyen a Föld!»

MARCO POLO.

A Juliánusz nyomdokában járó, XIII. századbeli utazók sorában a legnagyobb jelentőségre Marco Polo tett szert. Méltán tartják őt a középkor legjelentősebb utazójának. Úti jegyzetei rendkívül fontosak, mert Marco Polo volt az első, valóban nagyműveltségű és nyitott szemmel járó utazó, aki egész Ázsiát keresztül-kasul szelte és közben igen értékes megfigyelésekkel gazdagította a világot. Leírásai és a dolgokról alkotott véleményei korában klasszikus magasságban állottak és még ma is kiállják a tudomány kritikáját.[10]

Marco Polo 1254-ben született és 1323-ban halt meg. Atyja, Niccolo Polo és annak testvére Maffeo Polo Konstantinápolyban kereskedőházat tartott fenn. Egyízben a két velencei kalmár elhatározta, hogy elutaznak Keletre, mert úgy hallották, ott nagyon jó üzletekre nyílik alkalom.

A két Polo sok viszontagság után — sajnos, ezek részletes leírására itt nincs alkalom — eljutott Kubláj kán udvarába. A kán nagyon szívesen fogadta és csak néhány év mulva eresztette vissza őket azzal a megbizatással, hogy kérjenek a pápától hittérítőket s azokat kísérjék el ismét udvarába.

Az idős Polo 1269-ben vissza is tért és két év mulva készen állott ismét az útra, de most két dominikánus hittérítőn kívül kisebbik fiát, Marcot is maga mellé vette, hogy hadd lásson a fiú is világot.

A kis társaság Örményországban nagy veszedelemben forgott, mert éppen azidőben tört be oda Egyiptom uralkodója és igen nagy pusztítást vitt ott véghez. Éppen ezért a két barát — átadván irataikat Polonak — visszafordult, míg az utóbbiak Bagdadon és a Perzsa-öblön át az Oxus-folyóhoz (a mai Amu Darjához), innét Pamirba, majd a Lopnorhoz mentek, onnan pedig Kínába jutottak: a kán Kaanbali nevű székvárosába.

Különösen a fiatal Marco Polo nyerte meg a kán bizalmát. Utazásaira mindig magával vitte s így Marco a hatalmas fejedelem oldalán bejárhatta az egész kínai birodalmat. A későbbiekben a császári kegy Marcot Kiangnan tartomány helytartói székébe ültette.

1295-ben azonban, 24 évi távollét után nagyon elfogta a honvágy a velencei Polokat. Hiába volt a nagykán minden marasztalása, felkerekedtek és hazafelé indultak. A kán bizalma őket tisztelte meg azzal, hogy egy hercegkisasszonyt, akire Perzsiában várt kiszemelt vőlegénye, új hazájába kísérjenek. Poloék tehát a Délkínai tengeren hajóra szálltak, ellátogattak a Szunda szigetekre, Előindiába, majd az Ormusz szorosban kiszállottak és Perzsián, Örményországon s Trapezunton át visszaérkeztek Velencébe.

Midőn Marco Polo, atyja és nagybátyja visszaérkeztek Velencébe — Ramusio olasz történetíró szerint — külsejükben egészen a tatárokhoz hasonlítottak. Beszédjüket alig lehetett megérteni, mert az olasz nyelvet jórészt elfeledték s minduntalan perzsa, mongol és kínai szavakat kevertek beszédjükbe, úgyhogy rokonaik is alig akarták megismerni őket.

Visszaérkeztük után néhány évvel Velence háborúba keveredett Genuával. Marco Polo, aki szívében buzgó olasz volt, saját költségén egy hajót szerelt fel és annak élén résztvett a Lajasz melletti csatában. Az ütközet az ellenfél győzelmével végződött és Marco 1296-ban a genuaiak fogságába jutott. Évekig börtönben sínylődött Kelet nagy utazója.

Az eseményeket mintha a sors rendelte volna így! Marco Polot közös cellában helyezték el Rusticiano de Pisa, ugyancsak művelt, nemes úrral. Ennek Polo elmesélgette élményeit, majd annak rábeszélésére franciául tollbamondta egész útjának történetét. A munka a következő szavakkal kezdődik:

«Hogy a világ különböző vidékeiről az igazságot megtudhassátok: vegyétek kezetekbe e könyvet és olvassátok! Megtaláljátok benne Nagy Örményország, Perzsia, Tatárország, India és más tartományok nagyszerű csodáit, amelyeket itt megírtunk. Könyvünk mindezen országokról kellő rendben és őszintén szól. Marco Polo, okos és nemes velencei polgár, azért beszél róluk, mert látta őket. Van ugyan e könyvben olyan dolgokról is szó, melyeket Marco Polo nem látott, de szavahihető emberektől hallott... E könyvet az ő parancsára a genuai börtönben Rusticiani de Pisa, aki ugyanott volt, szerkesztette azon időben, midőn Krisztus Urunk megtestesülése után 1298-at írtak».

Amikor Marco Polo ismét szabaddá lett, hazatért Velencébe, ahol

a nagytanács tagjává választották. Méltóságát valószínűleg 1324-ben bekövetkezett haláláig viselte.

Marco Polo jelentőségben minden középkori utazó fölé emelkedik. Belsőázsiáról s Kínáról igen érdekes adatokat hozott. Ő adott hírt elsőnek arról, hogy Kínában kőszénnel fűtenek s papírpénzt használnak. A mongol birodalom éppen Marco Polo ottjárta idejében élte virágkorát s minthogy Marco a kán oldalán az egész birodalmat beutazta, nagyon sok néprajzi és politikai megfigyelésre nyílt alkalma. Szól Japánról, sőt még Madagaszkárról is.

Marco Polot a maga idejében igen sokan vádolták, hogy túlozza a dolgokat és hamis híreket terjeszt, de az előrehaladó tudomány őt igazolta. Ehelyütt csak azért foglalkozunk vele ily röviden, mert útleírása ismertebb, mint az előbbieké és mert annak részletes leírása legalább is egy hasonló kötetet töltene meg.

Hogy mekkora tiszteletnek örvend Keleten, kitűnik abból, hogy a kantoni «Ötszáz Budha templomá»-ban a falak mentén, hosszú sorokban elhelyezett, embernagyságú s bronzszínű Bodhiszatva-szobrok sorában ott ékeskedik Marco Polo bajuszos szobra is. A kínaiak a kiváló utazót a tiszteletre leginkább méltó férfiaik s szentjeik sorába iktatták!

XI.

JULIÁNUSZ ÚTJÁRA ÉS AZ ŐSHAZÁRA VONATKOZÓ KUTFŐRÉSZLETEK

A Juliánusz első útjáról szóló Richardusz-féle jegyzőkönyv első mondata utal arra, hogy már a nagyjelentőségű út előtt is volt az egykoriaknak valami tudomásuk arról, hogy távolkeleten élnek még azok a magyarok, akiktől Árpád népe származott. A keresztény «Gesta Ungarorum»-on, amelyet Richárdusz szerzetes jegyzőkönyve említ, nemcsak Anonymus írását, hanem a régibb hazai krónikákat is kell értenünk. Ilyenek voltak már a XIII. század második felében írt Kézai Simon átírása és szerkesztése előtt is. Kétségtelen, hogy nyertek adatokat a nyugati eredetű évkönyvekből is, mert ezekben sem ritkán esett szó a magyarság őshazájáról. Az is bizonyos, hogy mindezek a források az őshazát Keleten ismerik s említik.

A magyar őshaza csak Juliánusz útjai után, a XIII. század derekán kezdett gondosabban körülhatárolt földrajzi fogalommá lenni. Ekkor írják körül mind pontosabban és pontosabban annak földrajzi fekvését és neve is egységesen kezd szerepelni a különböző feljegyzésekben : amíg a mai hazánkat *Hungaria Minor*, *Hungaria Nova*, vagy *Pannónia* néven említik, az őshaza *Hungaria Maior*, *Hungaria Vetus*, vagy *Magna Hungaria* néven fordul elő a korabeli irodalomban.

Az őshazára vonatkozó legfontosabb kutfők minket érdeklő szakaszait *Gombocz Zoltán*, váratlanul elhúnyt, kíváló nyelvtudósunk gyűjtötte össze.[1] A Gombocz által közölt latin szövegeket ezúttal először közöljük magyar fordításban a Szerző tollából.

1. VITERBÓI GOTTFRIED

A XII. század elejéről, 1185-ből származik az az érdekes krónika, amelyet Gottfriedus Viterbiensis, III. Konrád, I. Frigyes és IV. Henrik király udvari papja és nótáriusa szerkesztett fiatal uralkodója, Henrik számára.[2] A tudós pap, aki 1133 és 1196, vagy 1198 között élt, ura megbízásából több fontos küldetésben, sőt több hadjáratban is résztvett. Majdnem félszázados munkássággal gyűjtötte össze azokat az adatokat, amelyeket — mint a világtörténelem legjelentősebb eseményeit «Memoria seculorum» c. — világkrónikájában[3] prózában és versben vegyesen közöl. Dagadó hexamétereiben s könnyen gördülő pró-

zájában sok mesés elem keveredik a valósághoz, ezért nem mindenütt megbízható.

E munka «De regibus Gothorum» c. fejezetében találjuk a következőket:

«Olvassuk, hogy két magyar királyság van: egy régi, Meótisz mocsarainak vidékén, Ázsia és Európa határán, és egy másik majdnem új, uralma kezdetén, Pannóniában terül el; ezt a Pannóniát némelyek Új Magyarországnak nevezik. A magyarokat húnoknak is hívják. Ezek uralma idején Attila és Totila, egykori fejedelmeik, sok királyságot dultak fel Itáliában és Galliában».

Alább találjuk a következőket:

«Ugyanis azidőben, mikor Aeneas Trója lerombolása után Itáliába érkezett, két másik trójai fejedelem, az ifjabb Priamusz, a nagy Priamusznak Antenor nővérétől való unokája, ugyanannak atyai ágról való rokona, 13.000 emberrel a Mare Illiricumon át Régi Magyarországba (érkezett). Ez Ázsia és Európa határa környékén, a meótiszi mocsarak közelében terül el; és itt nagy várost építettek, Sicambriát. Ugyanőket e helyről sicambrius-oknak is nevezik».

A római hagyomány nagyjából meg is egyezik az idézett szöveggel, mert az előbbi szerint is Antenor — Trója pusztulása után fiaival együtt — Tráciába, Illiriába, majd sok bolyongás után Itáliába jutott, ahol Patavium megalapítása fűződik nevükhöz.[4]

Ellenben mást beszélnek a középkori krónikák Antenorról. Ezek szerint nem Itáliába, hanem a Meótisz ingoványai közé menekültek, majd innét is továbbvándoroltak Pannóniába. Ilyenformán ir pl. a XI. század dereka tájáról származó

Ex miraculis Sancti Genulfi.

«Az ő népe pedig elmenekült Ázsiából Európába, egyik részük Aeneas vezetése mellett Itáliába, más részük pedig Antenorral (az élén) Meótisz ingoványain és a Tanais-folyón keresztül Pannóniába sietett.»[5]

Viterbói Gottfried világkrónikájában is hasonló változattal találkozunk.

Az sem meglepő, hogy a tudós barát a magyarokat a húnokkal azonosítja. Hóman kimutatta,[6] hogy a középkori krónikákban elég gyakran nevezik mind a húnokat magyaroknak, mind a magyarokat húnoknak. Való azonban, hogy Viterbói Gottfried írásai nemcsak e két népet azonosítják egymással, hanem Gottfried még az avarok és a magyarok között sem tesz különbséget. A hexameterben írt «Speculum regum»-ban olvassuk pl.:

«Nunc veniunt Huni, Gothi, veniunt et Alani . . .»[7]

(Most jönnek a húnok, gótok s jönnek az alánok.)[8]

A Huni mellé valaki, még réges-régen odajegyezte glosszaként: «Ungari». — A «Pantheon» c. munkában pedig kétszer is említi az avarokat így: «. . .regnum Scitarum et Avarum, id est Ungarorum priorum, . . .» (a szkítáknak és az avaroknak, azaz a korábbi magya-

roknak a királysága . . .) Valamivel később ismét: «Avares, id est Ungari Pannonii . . .» (avarok, azaz pannóniai magyarok . . .)[9]

2. VINCENTIUS BELLOVACENSIS,

vagy Vincent de Bauvais, IX. vagy Szent Lajos király gyermekeinek nevelője, a XIII. század jeles enciklopédistája volt. Született a XIII. sz. elején, meghalt 1264-ben. Domonkosrendi szerzetes, kitüntető melléknéve speculator. Élete legnagyobb részét Royaumontban, Lajos király kedves várában töltötte. Itt írta meg élete híressé vált főművét, amelyet a kéziratok «Bibliotheca mundi, Speculum maius, vagy Speculum triplex» néven szoktak emlegetni.

Ez a munka három részre oszlik. Az első rész (Speculum naturale) a természettudományokat, a második rész (Speculum doctrinale) a tanulóknak és teológusoknak szükséges tudományokat (mint bölcsészet, nyelvtan, logika, szónoklattan, költészet stb.), a harmadik rész (Speculum historiale) pedig rövid, történeti összefoglalást nyujt Ádámtól kezdve 1254-ig a világ folyásáról. Ebben a történeti részben olvashatjuk Pannónia címszó alatt a következőket:

«Pannónia Európa (egyik) tartománya, amelyet valamikor a húnok hódítottak meg; ugyanez a nép közönségesen Hungariának nevezi. E második Orosiumból kettő van. T. i. Major és Minor. Az a bizonyos Major túlsó Szíriában van, túl a meótiszi mocsarakon. Innét indultak ki kezdetben a húnok a vadászat kedvéért és igen kiterjedt mocsarakon s földterületeken át a szarvasok és vadak csapásait követve végre elérkeztek magába Pannóniába. Miután visszatértek saját (országukba), ismét visszajöttek — röviden nevezve — Pannóniába, és elűzve (onnét) a telepeseket, népüknek és hazájuknak eredetük korai idejére vonatkozó nevet adtak.[10]

* * *

Amíg az itt említett kutfőidézetek még Juliánusz útja előtt kelteződtek, a következők azzal nagyjában egykorúak.

3. ARCHIEPISC. PETRUS RUTHENUS

Péter rutén érsek egyike azoknak a főpapoknak, akik 1245-ben megjelentek a lyoni zsinaton. IV. Ince pápa felszólítására az ősz érsek beszámolt mindarról, amit a tatárokról tudott, látott és tapasztalt.[11] Mivel elbeszélését érdemes összevetni Juliánusz adataival, hű fordításban itt közöljük annak lényegét:

«1245. A pápa úr kivizsgálja a tatárok tetteit Lyonban. A világ többi prelátusa közt eljött a lyoni zsinatra a rutén érsek is, névszerint Péter . . . Kérdezték Péter rutén érseket a tatárok tettei felől, így válaszolt . . . : Ami a madianiták hagyománya, Gedeon arcéle elől menekülve egészen Kelet távoli részein, valamely sivatagban vonták meg magukat, ezt (a helyet) Ethreu-nak nevezik.[12] Tizenkét vezérük volt nekik, akik közül az idősebbet tatárkánnak nevezték. Innét kapták a tatárok is nevüket. Márpedig ettől származott Chyrcam, akinek három fia volt: az elsőszülöttnek a neve Thessirican, a másodiknak a neve

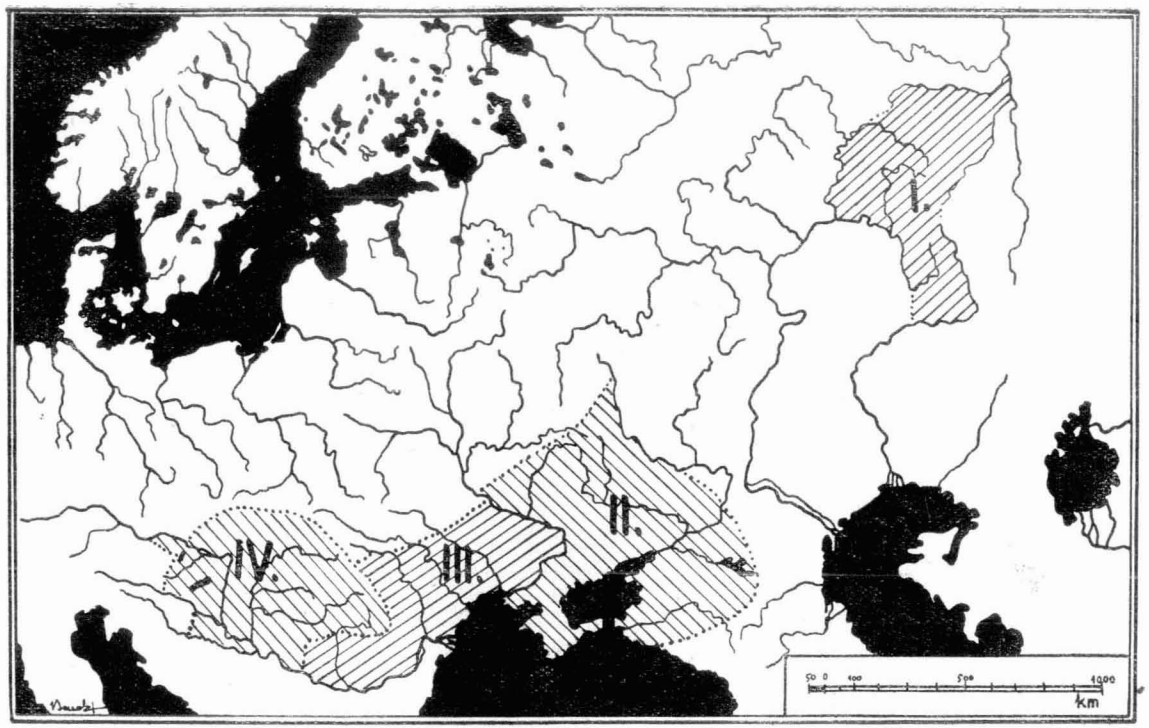

A pannóniai magyarság négy hazája. (Hóman szerint.) I. Az uralvidéki őshaza, a későbbi idők Magna Hungariája. II. Dentűmogeria. III. Etelköz. IV. Hungaria Minor, (-Nova), vagy Pannónia.

Curthican, a harmadiknak a neve Bathatarcan. Ezek — bár magas, sőt mintegy áthághatatlan hegyek vették körül őket, mégis kivándoroltak, mivel Curzeusa, Salbatin unokája, azon nagy állam uralkodója, amelyet Ornac-nak neveznek, (állandóan) zaklatta őket. (Kivándorolt) természetesen az atya három fiával és igen nagy tömegű fegyveressel együtt. Salbatint megölték, országát, Ornac-ot pedig elfoglalták, unokáját, Curzeusát (pedig) sok államon keresztül üldözték . . . Azonban atyjuk halála után a három testvér más-más irányban elszéledt. Amíg Thessirican Babilonia-, Curthican a törökök felé ment, Bathatarcan pedig visszamaradt Ornacban és innét küldte el — mint fejedelem — övéit Russia, Polonia, Hungaria és más, nagy királyságok ellen . . .»

A szövegben az első pillantásra felismerjük a «*Bathatarcan*» szóban Ba-(tu)+tatárkán nevét. Megállapításunk bizonyságot nyer alább, amikor Péter érsek említi, hogy Batu «visszamaradt Ornacban», azaz Szuraiban s onnét küldötte el seregeit további hódításokra. Erről egyébként már munkánk korábbi fejezeteiben is volt szó.

A «Chyrcam» (olv. csir-kán = csin-kán) szó minden valószínűség szerint Dzsingiz [csin-(giz) + kán] nevét fedi. Miként Batu nevében, itt is hiányzik a név második szótagja. Tehát Péter érsek tájékoztatása annyiban téves, hogy Batu nem fia, hanem unokája volt Dzsingiz kánnak. Viszont az is igaz, hogy a «*Chyrcam*» szó semmiesetre sem fedheti Batu atyjának, Dzsuzsi kánnak a nevét.

A «*Curthican*» szó (Kur + szi + kán) gyaníthatóan *Szingkúr* kán nevét akarja jelenteni. A nevezett valóban Batu testvére és az 1241—42-i mongol hódítóhadjárat neves vezére volt.

A «Thessirican» név valószínűleg durva elírás lehet. A mongol hadjáratban Batu kán testvérei közül *Orda*, *Sejbán*, *Szingkur* és *Tangut* kánok vettek részt. Egyiket sem azonosíthatjuk a szóbanforgó névvel.

Az azonban igaz, hogy Juliánusz is teljesen hasonlóan írja le Ornac (Hornach) szultánság elfoglalását. (L. V. fej.) Juliánusz ebbeli adatait Péter érsek a szultán (Curzeusa) és annak nagyatyja (Salbatin) nevével egészíti ki.

4. ARCHIDIACONUS THOMAS

Tamás, spalatói főesperes (született 1200 Spalatóban, meghalt u. o. 1268.) «Historia pontificum Salonitanorum et Spalatinorum» c. munkájában nagy szeretettel szól hazánkról. A kiváló mű «De natura Tartarorum» c. fejezetében a tatárjárás indítóokát szintén a bosszúban látja.[13] A mongolok vezére vérbosszút akar állni szomszédján, aki a hugát elrabolta és megbecstelenítette. Lássuk a következőkben :

«Az ő vidékük pedig a világ azon részén fekszik, ahol kelet összekapcsolódik északkal. A népek ezt a szerencsés, különös fajt saját nyelvükön mangoloknak nevezik. Mondják még, hogy földjük határos a távolabbi Indiával. Azok királyának neve Cecarcarusnak hangzik. Midőn pedig az háborút viselt egy vele ellenséges királlyal, aki az ő egyik nővérét meggyalázta és megölte, legyőzte és meggyilkolta azt; fiát pedig, aki egy másik királyhoz menekült, üldözőbe vette, és egy összecsapás alkalmával szétmorzsolta azt (a fiút!), és azt is, aki a védelme alatt álló

leánnyal szemben a segítő csapatoknak saját királyságában mindenben kezükre járt. Midőn pedig már a harmadik királyságot támadta meg fegyverrel, sok ütközetbe bocsátkozott azzal, győzelme után pedig visszavonult saját (országába). Látván pedig, hogy neki a szerencsés körülmények minden háborújában oly kedvezően alakulnak, szíve hevesen fölfuvalkodni kezdett és mind magasabbra tört. Minthogy biztos volt (abban), hogy nincs a világon nemzet, vagy királyság, amely hatalmának ellen tudott volna állni, minden népnek ajánlotta, hogy dicsősége elismerésének jelvényeit hozzák el hozzája».

* * *

A Juliánusz útja utáni időkből szép számmal akadunk olyan kutfőkre, amelyekben a magyar őshazáról, vagy a hős szerzetes útjáról van szó. Időrendben ezek közül az első

5. IV. BÉLA KIRÁLYUNK

egy levele, amelyet 1242-ben intézett (IV. ?) Konrád német királyhoz, hogy tőle a tatárok ellen segítséget kérjen. Levelében megemlékezik Nagymagyarországról is a következőképpen :[14]

«Conradnak, a dicsőséges úrnak, Isten kegyelméből Németország illusztris királyának Béla, ugyanúgy Magyarország királya üdvözletét (küldi) . . .Ugyanis az, aki az egyes dolgokról még csirájukban rendelkezik, ahogy erősen hisszük, az emberek bűne miatt megengedte azoknak a barbár népeknek, amelyek tatároknak nevezik magukat, hogy a keleti vidékekről, mint a sáskák Egyiptomból, kitörjenek és miután Nagymagyarország, Bulgária, Kunország, Oroszország, nemkevésbbé Lengyelország és Moravia[30] minden várát és erődítményét elfoglalták, noha azok mind a mai napig védték velük szemben magukat, elnéptelenítették azokat, . . . s — fájdalmunkra — újabban a mi egész királyságunkat is túl a Dunán meghódították».

Amint a magyar történelemből közismert, a mongoloktól szorongatott IV. Béla minden számbajövő lehetőséget megpróbált felhasználni, hogy segítséget szerezzen az országát s népét fenyegető veszedelem ellen. Valószínű, hogy a fentihez hasonló tartalmú levelei számos uralkodóhoz eltaláltak, mégis úgy hisszük, legjobban talán a Juliánusz-féle második levél rázta meg a közeli Nyugatot. Sajnos, a szerencsétlen király jó igyekezetének sok foganatja nem volt.

6. JOHANNES PIANO DA CARPINO

Piano da Carpinoval és az őt követő, missziós szerzetesekkel, nemkülönben a különböző követekkel (Rubruk stb.) külön fejezetben foglalkoztunk. Most csak azokat a fejezetrészeket idézzük (ugyancsak a Szerző fordításában), amelyek az említett utazók feljegyzéseiben Juliánuszra, vagy a magyar őshazára vonatkoznak.

Piano da Carpino könyvében[15] többször is megemlékezik az ősmagyarokról. Így pl. id. m. 763. oldalán :

«És sok mást is megtudunk az Uralkodó már említett titkárától

azokról, akik más vezérek alatt érkeztek (t. i. a nagykán udvarába.) Több rutén és magyar, akik ismerik a latin- és galliai nyelvet, és még másokét is: (olyanokét), akik velük együtt voltak (éltek). Egyesek bizony 30 évig voltak háborúban, vagy más viszonyok között, és ismerték azoknak (t. i. akik között jártak), minden (élet-) körülményét, mert ismerték nyelvüket is...»

Ugyancsak az id. m. III. fej. 6. szakaszában így ír:

«Innét (t. i. Magyarországból) visszatérőben (a mongolok = a tatárok) a mordvinok földjére érkeztek; ezek pogányok. Az ütközet során legyőzték őket. Majd a bilérek ellen támadtak, azaz Nagybulgáriára és azt is teljességgel feldulták. Innen északnak haladtak egészen Bascardiáig, ez Nagymagyarország, és ezt is legyőzték. Innen kivonulva messzebb északra haladtak tovább és megérkeztek a permiekhez, akiknek kicsi a gyomruk és kis termetűek. A húst nem fogyasztják el, hanem előbb megfőzik azt, majd mikor már megfőtt, a fazékra helyezik és páráját magukba szívják és csakis ettől üdülnek fel. De ha esznek is belőle valamit, az is igen mérsékelt mennyiség. — Innét továbbhaladván elérkeztek a szamojédekhez. Ezek is emberek, amint mondják, teljességgel vadászatból élnek. Még sátraik (kunyhóik) és ruházatuk is teljes egészében állatbőrből készül».

A VII. fejezetben újra felsorolja a meghódított országok nevét a következőképpen:

«Azoknak a földeknek (országoknak) a neve, amelyeket meghódítottak, a következő: Kína, a naimanok, szolangusok földje, Feketekína, vagy néger Kína, Kunország, Tumat, Voyrat, a Karaniták földje, Huyur, Szumongal, a merkiták és mekriták[31] földje, Sarihmur, Bascardia, vagy Nagymagyarország, Kergis,[16] Kasmir, a mohamedánok, biserminusok, törökök, bilérek földje, ez utóbbi a. m. Nagybulgária, Corola, a kalmükök földje, Buzitabeth, a parossziták országa...» (stb).

Nagymagyarországot utoljára az utolsó fejezetben (I. 14.) említi: «Kunország mellett északról, közvetlenül Oroszország után fekszenek: a mordvinok, a bilérek földje, azaz Nagybulgária, Bascardia, azaz Nagymagyarország, Bascardia után következnek a parossziták, a szamogédok[17], a szamogédok után (pedig) a sivatag óceánjának peremén (következnek) azok, akiknek — amint mondják — kutyafejük van...»

7. BENEDICTUS POLONUS

Piano da Carpino tolmácsa, a derék lengyel ferencesbarát, Benedek, nem írta le élményeit, de pótolták azt buzgó szerzetestársai.[18] Így maradtak reánk értékes tapasztalatai, amelyekből idézzük a következőket:

«A követeket tehát Batu fejedelem... két hét mulva elbocsátotta Kunországból... A barátok pedig — mikor keresztülhaladtak a kunok földjén — jobbról hagyták a szászok földjét, ezekről azt tartjuk, hogy gótok és ezek keresztények (is), továbbá az alánokat, ezek (is) keresz-

tények . . . Oroszországban pedig előbb balfelől voltak tőlük a mordvinok, ezek pogányok, majd a baskirok, akik ősi magyarok, ezután a küncefáloszok, kiknek kutyafejük van, majd a parociták, akiknek alacsony, de vékonyra szabott testük van és semmi mást nem tudnak megemészteni, csupán leves dolgokat fogyasztanak s a párolt húsok és gyümölcsök gőzét szívják magukba».

8. WILLELMUS DE RUBRUK

Juliánusz követői között kétségkívül legnagyobb jelentőségű IX. Lajos francia király követe, a nagytudású ferencrendi szerzetes, Guillaume de Rubruk. Nyolc évvel Juliánusz második útja után járt a nagykán udvarában és sok értékes adatot jegyzett fel, amelyek közül az alábbiak érdekelhetnek itt bennünket.

A VIII. fejezetben, amikor a mongolok ruházatáról ír, említi Nagymagyarországot is :[19]

«Ruházatukról és külsejükről akkor hallotok valami újat, ha Kínából, vagy Kelet valamely más országából, vagy pedig Perzsiából és valamely más, déli országból (egy-egy) értékes ruhadarab elkerül (hozzánk) : anyaguk selyem, arannyal hímzettek, ilyeneket hordanak nyáron át. Oroszországból, Maxelből[20] és Nagybulgáriából, ugyancsak Paschata- (Bascardia)-ból, azaz Nagymagyarországból és Kerkiszből,[21] — mindezek északi területek és tele vannak erdőkkel . . . — szállítják nekik a sokfajta, gondos kidolgozású állati prémet. Ezeket csakis akkor láttam a mi (általunk bejárt) vidéken, midőn télen hordták azokat».

Ismételten és bővebben emlékezik meg őseink hazájáról, amikor leírja fáradságos útjukat a Volga és az Ural között.

«Az Ural[22] folyó(ról), különböző országok(ról) és népek(ről). Miután 12-ik napja eljöttünk Etiliából, megérkeztünk egy nagy folyóhoz, amelyet Jagat-(Ural)-nak hívnak. Jön pedig északról, Pascatur (Bascardia) földjéről s az említett tengerbe ömlik. Pascatur és Magyarország azonos fogalmak. És (lakosai) pásztornépek északi (szomszéd) állam nélkül, nyugatról azonban Nagybulgária határolja. E helytől keleti irányban, azon északkeleti oldalon, nincs már semmi más állam. Ezen bizonyos Pascatur vidékéről nyomultak előre a húnok, akiket később magyaroknak (neveztek), ugyancsak itt terül el Nagybulgária is. És azt mondja Isidorus, hogy miután fürge kaukázusi lovakon előrontottak, összefogásuk révén Nagy Sándor erődfalain s vad népeken verekedték át magukat, úgyhogy még Egyiptom is hadisarcot fizetett nekik. Egészen Franciaországig elpusztítottak minden földet, ebből kifolyólag nagyobb hatalmuk volt, mint mostan a tatároknak . . .»

Nagyon érdekesek Rubruk azon feljegyzései, amelyekben Nagymagyarországról közölt adatainak forrásairól beszél (id. m. 274—276) :

«*Azt, amit Pascatur földjéről mondottam, azoktól a domonkosrendi szerzetesektől tudom, akik jártak ama helyen még a tatárok megérkezése előtt.* És éppen akkoriban igázták le azokat a szomszédos szaracénok,[23] és többen közülük szaracénokká lettek. Másoknak meg (módjuk van)

tudni a krónikákból, mint ahogy világos is, hogy a Konstantinápoly mögötti országok, mint Bulgária, Blakia,[24] Szlavónia: görög tartományok voltak, ugyanúgy Hungaria (is) korábban Pannónia volt...»

Egyébként Rubruk mégegyszer is megemlíti,[25] hogy útközben magyar klerikusokkal találkozott, ímigyen:

«A lovakat ért baleset miatt nekünk gyalog kellett továbbmennünk. (Így) végre beértek bennünket bizonyos magyarok, akik klerikusok voltak. Ezek közül egyik még mindig tudott tiszta szívből énekelni és a többi magyarnak mintegy papja volt, (akik) el-elhívták holtjaik temetésére. A másik nagyon is tájékozott volt a nyelvtanban, ezért is mindent megértett, amit irodalmi nyelven mondottunk neki, de válaszolni nem tudott».

A Rubruk jelentésében szereplő adatoknak igen nagy jelentőségük van s azokkal a XII. fejezetben még bőven foglalkozunk.

9. ISIDORUS HISPANIENSIS

Rubruk a tatárok előretöréséről irottakban hivatkozik Isidorusra. Szevillai Szent Izidor bátyjának utóda volt Szevilla érseki székében. Tudományossága és az egyházkormányzásban való nagy jártassága már életében híressé és ismertté tette. Iskolákat, kolostorokat, papnöveldéket alapított és a szegények atyja volt. Nem teremtő elme, de gyors munkás, aki összegyüjtötte a régibb római írók hagyatékában rejlő értékeket. Munkái világot vetnek és nagy befolyással voltak az egész középkori tudományosságra. Főművei: «Az összes tudományok összefoglalása» (Etymologiae), e munkában minden irányú ismeretét összehordta a kiváló író, mit csak évtizedek során összegyüjtött. Bennünket leginkább érdekel ezúttal «A gótok, vandálok és szvévek története» c. munkája, amelyben (IX. 2. 66.) a húnokról így ír:

«Az ugnokat korábban húnoknak nevezték, később királyukról avaroknak hívták őket. Ezek korábban a távoli Meótisz vidékén, Tanais jeges földje és a masszagéták szörnyű népe között laktak. Amikor azután innen fürge kaukázusi lovaikon kitörtek, oda rontottak, ahol a vad törzseket (addig) Nagy Sándor végvárai fékezték meg és (ezek) Keletet húsz éven át igában tartották, sőt az egyiptomiaktól és az etiópoktól évi adót szedtek...»

Egyéb írásai kizárólag egyháztörténeti vonatkozásúak és a szentek, vagy az egyháztudorok életéből merítik tárgyukat.[26] Sz. Izidor idézett sorait Némäti Kálmán találta meg és adta közre «Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya» c. munkájában. Bpest., 1911. Ugyanitt 20 egyéb, kéziratos kutfőről szerzünk tudomást.

10. ALBERICUS TRIUM FONTIUM

A kies Champagne trois-fontainesi cisztercita kolostorában élt a XIII. század első felében Albericus (Aubry) szerzetes. Nevét világkrónikájával örökítette meg. Élete főművének számító munkáját 1232—1252 között írta, azonban az eseményeket—igaz, hogy a világ teremtésé-

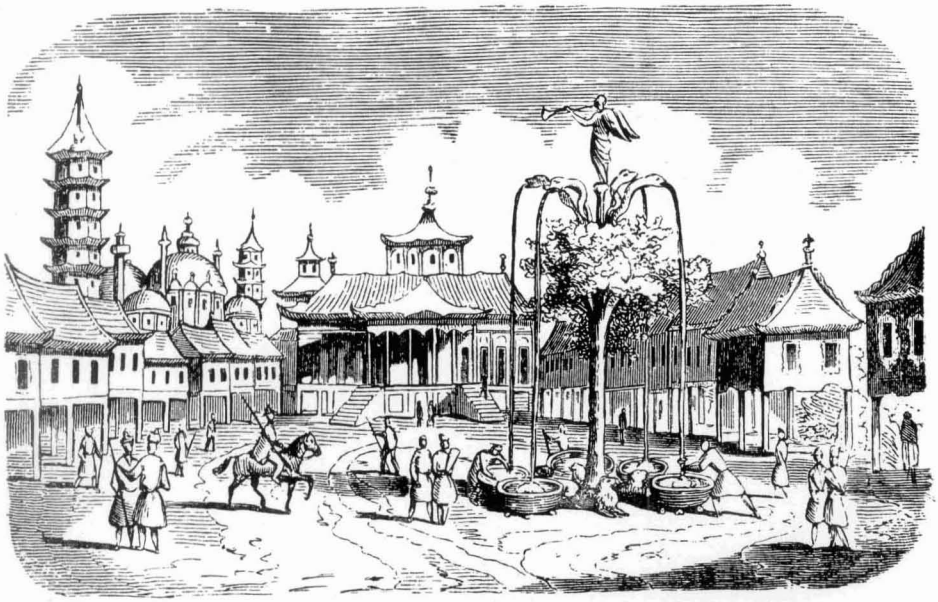

A mongol nagykánok mesésen gazdag palotája Karakorum városában, ahogy Rubruk látta. Első leírását Juliánusz levelében találjuk. (L. 38. old.)

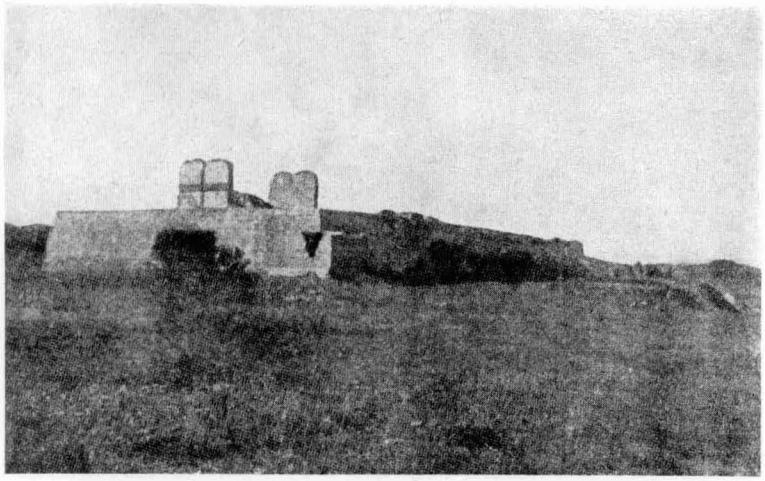

Karakórum mai képe. Néhány falmaradvány mindaz, ami a hajdani fényből és pompából megmaradt. Érdemleges feltárására még ezután kerül sor. (A. Ular felvétele.)

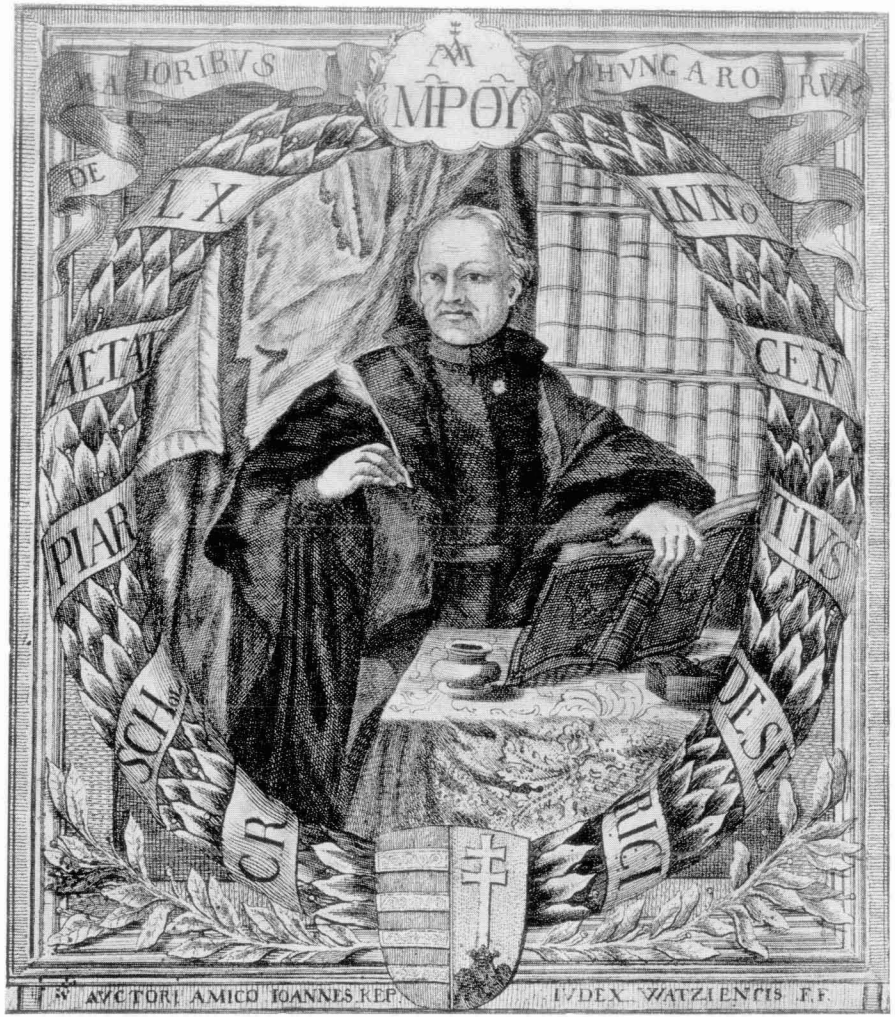

Desericzky J. Ince kegyesrendi tanár. Ő találta meg elsőnek a Richardusz-féle jegyzőkönyvet a «Pal. Lat. 965.» jelű vatikáni kódexben.

Dudik F. Beda bencésrendi tanár talált rá Juliánusz levelének ma ismert, első kéziratos példányára a «Pal. Lat. 443.» jelű vatikáni kódexben.

tól kezdve! — csak az 1241. évig tárgyalja. Az 1237. évi események kapcsán kitér Juliánusz második nagymagyarországi útjára is. (Ad Annum 1237. MGH. SS. XXIII. 924.):

«Abban az időben pedig a tatárok amolyan barbár, összeverődött nép voltak Johannes előljáró uralma alatt. Midőn Johannes előljáró azon háború alkalmával, amelyet a médek és perzsák ellen viselt, ezeket az övéi segítségére hívta s őket az erődítményekben és a sáncokban elhelyezte, Johannes előljárót meggyilkolták és földjének nagyrészét megszállották. Egy királyt helyeztek maguk fölé, mintha az lenne Johannes előljáró és azután sok bajt zudítottak a földre, így azt is, hogy (még) az évben nagyobbrészt Örményországban 42 püspököt legyilkoltak. Igy az a kósza hír támadt, hogy eme tatár nép Kunország és Magyarország ellen készül. Hogy megtudják, melyik igaz a két (hír) közül, *kiküldöttek Magyarországból négy domonkosrendi szerzetest, akik száz nap alatt a régi Magyarországig el is jutottak. Mikor ezek visszatértek, hírül adták, hogy a tatárok a régi Magyarországot már elfoglalták és fennhatóságuk alá vetették*».[27]

Ez az egyetlen adat is elég ahhoz, hogy a Juliánusz személye ellen intézett, a korábbiakban már említett, durva és alaptalan támadásokat megdöntse!

11. MATTHAEUS PARISIENSIS

Ugyancsak világkrónikát írt a St. Albani kolostor egyik szerzetese, Matthaeus. Ez a krónika már az 1259. évi eseményekkel is foglalkozik éspedig úgy, hogy az 1235—59. évek eseményei Matthaeus barát eredeti feljegyzései, a korábbi időkkel foglalkozó fejezetek pedig Jo. de Cella és Roger of Wendover «Flores historiarum»-ának egyszerű átírásával készültek. A munka két ízben is megemlékezik Nagymagyarországról éspedig a mongolokkal kapcsolatban. Ez a nép különösen érdekelte a szorgalmas barátot, mert sok adatot és forrásmunkát gyüjtött össze ezekre vonatkozóan. (Ad annum 1238. MGH. SS. XXVIII. 145.)[28]

«Azokban a napokban küldték el a szaracénok követeit szokás szerint a frankok királyához, hogy hírül vigyék és az igazságnak megfelelően megmagyarázzák, hogy eredetileg a Montes Veteres vidékéről egy szörnyűséges emberi fajzat, nem is emberformájú, előtört az északi (vagy havas) hegyekből és hatalmas területet, meg Kelet gazdagait leigázta, Nagymagyarországot elnéptelenítette és fenyegető tartalmú leveleket küldött félelmes külsejű követségei által . . .»

Alább pedig így ír (Ad annum 1240. MGH. SS. XXVIII. 185.):

«Ilymódon, miután már a magyar királyságot néhány más királysággal együtt elpusztították, a tatárokat legyőzték. Ugyanezen időközben a tatárok (ez az) embertelen fajzat, amely nagy pusztítást vitt véghez és a keresztények határai már majdnem ellenséges kezükbe jutottak, leveretve és szétzüllötten visszavonultak Nagymagyarországba. Legnagyobb részük azonban az erő kezében és a kardok órájában kegyetlenül legyilkolva esett el, minthogy ez alkalomra öt keresztény és szaracén királyság egyesülten szállott szembe velök a Szentlélek erejével».

12. EGY MAGYAR PÜSPÖK

levelét közli Matthaeus Parisiensis a munkájához csatolt oklevéltárban. (Liber additamentorum et supplementorum.) Ez az 1241 körül kelt irat érdekes tartalmánál fogva különös figyelmet érdemel.[29] (Matth. Par. Addit. p. 1128. C. D. IV. 1 : 234.) Ime :

«Egy magyar püspök levele a párisi püspökhöz a tatárok betöréséről és szokásairól.

A tatárok tényleges létezéséről számolok be nektek, minthogy azok öt napon át vonultak fel a magyar határvidék közelébe, és elérkeztek egy folyóhoz, amelynek Dnyeper a neve, de azon nyáridőben átkelni nem tudtak. Minthogy ki akarták várni a telet, kémeket küldtek ki maguk előtt Russiába. Ezek közül kettőt elfogtak és elküldték őket a Magyar Király úrhoz, s én tartottam őket fogva.

Kivallattam (őket), merre van hazájuk? És azt mondották, hogy túl van bizonyos hegyeken s azon folyó közelében fekszik, amelynek Egogg a neve. És úgy hiszem, hogy az említett nép lenne Góg és Magóg (népe) . . . Újabb, biztos adatokat nem hallhattunk tőlük, mivel előttük van még egy nép, amelyet mordvinoknak neveznek. Ezek különbség nélkül megölnek mindenkit. És közülük senki sem merészkednék lábbelit húzni lábára mindaddig, míg embert nem ölt.

Úgy hiszem, ők ölték meg azokat a domonkosokat és ferenceseket, valamint a többi követeket (is), akiket Magyarország királya tájékozódás végett kiküldött volt. Töprengés nélkül elpusztítottak és feldúltak minden földet, amelyet csak bejártak a már fentebb említett folyóig».

Ennek a levélnek történeti adatai és helyes földrajzi kerete méltán keltik fel érdeklődésünket. A mordvinok, amint az Juliánusz leveléből is kitűnik (l. V. fej.), valóban a tatároktól nyugatra laktak. (L. a térképet !) A tatár foglyok állítása, hogy országuk túl van bizonyos hegyeken, t. i. az Ural-hegységen, szintúgy helyes ; az *Egogg*-folyó nevében pedig nem nehéz a *Jagag*, vagy *Jagac* szóra : az Ural-folyó ősi nevére ismernünk. (L. Rubruk id. részl.)

13. MAPPA TERRAE HABITABILIS

A fenti címmel 1260-ból egy kéziratos térkép maradt reánk Matthaeus Parisiensis hagyatékában. Jelenleg a British Museumban őrzik. Ez — a sok jó igyekezettel, de kevés realitással megrajzolt — világkép Nagymagyarországot a pannónföldi Magyarország és Szkitia közé helyezi imígyen :

arimaspi.	
Sicia.	Polonia.
Maior hungaria	Austria.
Minor hungaria	Duringia.

A térkép teljes címe : «Mappa terrae habitabilis, Flores historiarum, sive historia ab urbe condita ad annum 1251 per Matthaeum de Parisio 1260» (mscr. in Museo Britannico).

XII.

AZ ÁZSIAI MAGYAROK MEGTÉRÉSE. JERETÁNY[1] ORSZÁGA

Európa és Ázsia közös határát nem jelöli éles, természetes vonal. Sem orogenetikai,[2] sem szerkezeti, sem néprajzi, sem éghajlattani, sem vízrajzi tekintetben nem tudunk olyan éles és biztos határvonalat megadni, hogy azt minden nehézség nélkül a két kontinens határának elfogadhatnók. Éppen ezért a modern tudományos földrajz a névleg két kontinenst egynek tekinti s azt Eurázia néven tárgyalja.

A cári hatalom Európa és Ázsia határául az Ural hegységet, illetőleg ennek folytatásában az Ural-folyót jelölte meg. Ezzel szemben a XVIII. századig Európa határa sokkal nyugatabbra volt. Találóan mondja Vámbéry :[3] «Nagy Károly . . . hiába fáradozott azon, hogy a Kárpátok és az Adriai-tenger közt lévő néptöredékeket a keresztény vallás segítségével egy testté forrassza össze, minthogy Ázsia határai akkor nem az Uralnál, vagy a Pontus vidékén, hanem a Tiszánál voltak és mivel a pusztáknak és legelőkben gazdag síkságoknak csak kevéssé megszakitott láncolatán, mely az Altájtól Ázsia belsején át a Dunáig terjed, török-tatár nomádoknak háborgó tengere föl és alá hullámzott».

Kétségtelen, hogy az ioni geográfusok (Kr. e. V. sz.) óta a XVIII. századig általánosságban a Tanaisz (Don) folyót tartották Európa keleti határának.[4] Eszerint azt a bjelája-káma-uralvidéki[5] magyarságot, amelyet Juliánusz domonkosrendi szerzetes talált meg 1235—36. évi utazása alkalmával, valóban ázsiainak mondhatjuk, bár ezt a területet ma Európához számítjuk. A Káma-Kura (Kyros) közi magyarság lakóhelye a mai beosztás szerint is Ázsiához tartozik.

Teljes joggal nevezhetjük tehát a középkori tatárbirodalom magyarjait ázsiaiaknak.

Magna Hungaria magyarjai *Hóman* szerint[6] már a VII—VIII. század táján elszakadtak honfoglaló őseink törzscsoportjaitól, más kutatók szerint még korábban.[7] Egyáltalában nem csodálatos tehát, hogy Magna Hungaria magyarjairól a nyugatra szakadt törzsek teljesen megfeledkezdtek, úgyhogy a XII. században már sem a krónikák, sem a hagyomány nem tartották fenn emléküket.

Ezzel szemben a Juliánusz útját követő időkből és különösen a XII—XIII. századból már számos olyan kutfőt ismerünk, amelyekben szó van az ázsiai magyarok hazájáról : Magna Hungáriáról és Jeretány

fejedelemnek magyar országáról, melyet mindezideig nem sikerült kellő földrajzi és történeti keretek közé szorítanunk.

* * *

Magna Hungariát (Bascardia, Pascatur, Pascatir néven) több egykoru, egyházi vonatkozású kéziratos kutfő említi.

«Megtalálták azok is, akik nem keresték — írja Ligeti[8] — a XIII. századi franciskánus és dominikánus barátok, akik a pápa és a francia király megbízásából a tatár kánokhoz követségbe jártak. Útleírásukban jól ismert földrajzi fogalom a Magna Hungaria, Európa keletén, az Ethyl- vagy Bjelaja-folyó környékén. Magna Hungaria pogány magyarjait keleti történeti feljegyzések is ismerik. Az 1241-i tatárjárás előtti időre vonatkoztatva azt olvashatjuk perzsa, kínai és mongol nyelvű forrásokban, hogy a tatárok seregében sok egyéb keleteurópai néptörzs mellett pogány magyarok is harcoltak».

Nem sorolhatjuk ide *Piano da Carpino* «Historia Mongolorum»-át, mivel — noha nem egyszer említi a derék utazó Nagymagyarországot is[9] — a magyarok megtéréséről mit sem szól.

Már sokkal jelentősebbek, sőt bizonyos tekintetben döntő fontosságúak *Willelmus de Rubruk* Itinériumának idevágó részletei.[10]

Az ázsiai magyarok megtérésére vonatkozóan az előbb említetteken kívül négy okmányt ismerünk. Ezek közül három pápai bulla,[11] a negyedik pedig a magyar származású Johanka, ferencrendi szerzetes levele.[32]

Mindegyikben szó esik az ázsiai magyarokról, a köztük működő katolikus hittérítő szerzetesekről, illetve az igaz hitre tért ázsiai véreink buzgó vallásosságáról. Érdekes és tanulságos tartalmuk, valamint a hozzájuk fűződő meggondolások indokolttá teszik, hogy fontosságukhoz mérten részletesebben is foglalkozzunk velük.

Az alább ismertetett bullák közül az első kettő világosan megmondja, hogy a tatár áradat Magna Hungaria magyarjait nem tudta az első lélekzetvételre elsöpörni : még fél évszázad multán is ott éltek magyarjaink az ősi hazában, a Káma-Bjelája-Ural-folyók közén s fajuk szívósságával harcoltak a teljes felszívódás ellen.

Az 1329-ben keltezett, legkésőbbi bulla még az előbbieknél is érdekesebb tényre világít rá. Bizonyítja, hogy azidőben még olyan erősek voltak bizonyos ázsiai, magyar törzsek, hogy saját fejedelmük, a Magyarország katolikus fejedelmeivel rokon *Jeretány (Gyeretyány, Gyertyány?)* főuralma alatt élhettek.

Mielőtt az érdekes pápai bullák szövegének taglalásába bocsátkoznánk, előbb azok pontos fordítását közöljük az alábbiakban.

IV. INCE PÁPA BULLÁJA

1253-ban IV. Ince pápa a keletre küldött misszionárius barátokat különös egyházi felhatalmazásban részesítette. Az okiratban felsorolt országok és népek között Magyarország is szerepel.[13]

«Ince pápa . . . kedves ferences (és domonkos) rendbeli szerzetes

fiai közül azoknak, akik a mohamedánok, pogányok, görögök, bolgárok, kunok, etiópok, szírek, ibérek, alánok, kazárok, kínaiak, tatárok, zichusok,[14] rutének, jakobiták, nubiaiak, nesztoriánusok, georgiabeliek, örmények, hinduk, a mordvinok, *Nagymagyarország magyarjainak földjére*, a tatárok által elfoglalt keresztény (országba) és kelet vagy bármely más világrész egyéb hitetlen népe közé utaznak, üdvözletét és apostoli áldását küldi».

Ugyancsak IV. Ince pápa 1245-ben teljesen hasonló szövegű meghatalmazást bocsátott ki, de az nem szól még az őshazában maradt magyarokról, amiből esetleg arra következtethetünk, hogy a tatárdulást követő időkben Keletre küldött hittérítők akkor még Nagymagyarországig nem jutottak el.

IV. MIKLÓS PÁPA BULLÁJA

Az előző szakaszban ismertetett egyházfői okirathoz hasonló tartalmú és célzatú IV. Miklós pápának 1288-ban kelt levele, amely szintén megemlékezik Nagymagyarországról.[15]

«Nemcsak a ferenceseknek, . . . a domonkosoknak is szokásos munkássága, hogy elvigyék az Evangélium világosságát az (attól) elmaradt népek közé : vannak ugyanis (olyan) apostoli (pásztor)-levelek, amelyekben közösen ezekre bízza a Római Pápa Őszentsége az isteni ige hirdetését az arabok . . . a mordvinok, a tatárok, *Nagymagyarország magyarjai* . . . és kelet más távolabb eső népei közt, a nyájtól elkülönültek földjének tartományaiban».

JOHANKA TESTVÉR LEVELE

A legutóbbi esztendők kutatásainak eredményekép került elő egy 1320-ban keltezett levél. Irója magyar ferences szerzetes, névszerint Johanka testvér. Jelentőségét csak emeli tartalma, amennyiben honfitársunk Bascardiában (Magna Hungariában) szerzett tapasztalatait közli Mihály testvérrel, azaz Cesenai Mihály ferencrendi generálissal. (1316—1328.)[16]

A levél kezdete a távolkeleti hittérítők rendes napi munkabeosztásáról ad számot. Olvassuk, hogy egész nap keresztelnek, prédikálnak, tanítanak, gyóntatnak, vigaszt nyujtanak s ez a munkájuk nem ritkán belenyúlik még az éjszakába is. Egyes vidékeken ugyanis annyira megsokasodott a keresztények száma, hogy már-már vetekedik a hitetlenek számával. Mindez azért lehetséges, mert a tatárok vallás tekintetében igen türelmesek, sőt a keresztényeket jobb szemmel nézik, mint mohamedán alattvalóikat, mert az előbbiek hűségesebbek hozzájuk. A tatároknak csak az a fontos, hogy minden leigázott nép pontosan megfizesse évi hűbéradóját.

A mohamedánok ellenben annál hevesebb ellenségei a keresztényeknek. Mindenképpen azon vannak, hogy minél többet térítsenek a maguk hitére. Azt megengedik, hogy a keresztények Krisztus, Mária és

a szentek mellett szóljanak, feltéve, hogy nem ócsárolják Mohamedet. «Törvénykönyvükben[17] sok van Lukács evangéliumából, így Máriát szűznek tartják és hiszik, hogy Krisztus a Szentlélektől fogantatott. De Krisztus istenségét tagadják, . . .» hanem mindjárt Mohamed után helyezik a próféták sorába.

A Tatárországban élő hittérítők részben kolostorokban laknak, részben pedig a vándorló törzsek szállásain tartózkodnak. A nekik juttatott adományokból igen sok foglyot kiváltanak. Még sokkal több eredményt érnek el azok a testvérek, akik állandóan nyomon kísérik a mozgó táborokat. Mivel a kolostorokat sem lehet teljesen felhagyni, üdvös volna — mondja Johanka testvér — ha minél több szerzetest küldenének Tatárországba, hogy a vándorló hittérítők száma minél inkább növekedjék. «Különösen angolokat, *magyarokat* és németeket kérünk — írja — minthogy ezek könyebben megtanulják a nyelvet».

A továbbiakban elmondja Johanka testvér, hogy egyízben két magyar és egy angol rendtársával egészen Baszkiriáig[18] a tatár fennhatóság alatt álló nagy országig hatolt. Itt a két magyar testvér elvált tőlük és az ország más vidékeit keresték fel, hogy hírdessék a hitet. Johanka és az angol Vilmos hat esztendeig maradtak Baszkiriában.[19] A bennszülöttek élén Baszkiriában, tatár bírák állottak. Ezek ugyan még nem keresztelkedtek meg, de máris megmételyezték őket a nesztóriánus eretnek tanok. Mikor hitüket hirdetni kezdték nekik, igen nagy örömmel fogadták azt. *Baszkiria főfejedelme*[20] ebben az időben már a mohamedánus hitet vallotta. Mikor prédikálni kezdtek neki, ő így nyilatkozott: «Ha előbb jöttetek volna, minden bizonnyal ezt a vallást fogadtuk volna el, de fejedelmi személyeknél illetlen dolog, hogy könnyű szívvel elpártoljanak az egyik vallástól, amelyet egyszer elfogadtak és a másikhoz álljanak». A ferencesek azonban nem hagyták annyiban a dolgot, hanem újra és újra bizonygatták nekik, hogy a mohamedánus vallás tévedéseken épül fel s hogy a Korán az ördög műve. Ezen a mohamedánus papok annyira feldühödtek, hogy a két szerzetest börtönbe vetették, de kivégezni — a tatároktól való félelmük miatt — mégsem merték őket.

Még baszkiriai tartózkodásuk alatt hírnök érkezett az Északitengerrel határos Szibir tartományból.[21] «Ez a szibir élelmiszerekben igen gazdag tartomány, de olyan szigorú a tele, hogy az odavaló kutyákon kívül csak kevés állat tud járni a tömérdek nagy hóban. A hatalmas termetű kutyák négyesével húznak egy kis szánkót, erre csak egy ember és a neki szükséges élelem és ruhanemű fér fel».[22] Johanka fráter a szibirek több pogány szokását említi, de ezek mellett is kiemeli, hogy a szibirek erősen hajlanak a kereszténység felé. Egyes törzseik — a vágytól űzve — szakadár orosz papok kezéből fogadták el a kereszténység kegyét. Ebből is látszik, mennyi eredményre lehetne számítani, ha még több hittérítő szerzetes működnék Távolkeleten.

Az említett hírnök azt kérte a keresztény baszkiriai bírótól, küldjön a náluk időző négy keresztény szerzetes közül kettőt hozzájuk, hogy az ő népüket is megkereszteljék. «Ha a városokban akarnak megszállani, bármerre Szibirben, ahol nekik tetszik, templomokat és kolostorokat építünk számukra, ha táborunkat akarják követni, ellátjuk őket minden szükségessel, ha pedig nem akarnak tovább nálunk időzni, a tulajdon

hátunkon hozzuk vissza őket hozzátok. Csak jöjjenek, kereszteljenek meg és tanítsanak bennünket vallásukra. De ha vonakodnának hozzánk jönni, istenük kérje számon kezükből mindazoknak lelkét, akiket megmenthettek volna». A keresztény bíró azonban hiába kérlelte a barátokat: azokat olyannyira megviselték a börtön szenvedései, hogy nem merték vállalni a küldetés fáradalmait.

Ezek után az említett baszkiriai urak a kán udvarába[23] mentek s ott kértek nagy buzgósággal testvéreket, de azok oly kevesen voltak ott is, hogy nem adhattak hittérítőt nekik, mert még kolostoraik fenntartására is kevesen voltak. Még így is néhány kolostort fel kellett adniok. A levél ismételt, sürgető kéréssel fejeződik be. Kelt a tatárok táborában, Baszkiria szomszédságában, az Úr 1320 esztendejében.

XXII. JÁNOS PÁPA BULLÁJA

Utoljára 1329-ben történik említés az ázsiai magyarokról, éspedig XXII. János pápa egy különös, bonyolult és homályos hátterű levelében, amelyet hű fordításban itt közlünk:[24]

«Beszámoltak (nekem) az ázsiai magyarok, a malchayták és az alánok szilárd vallásosságának nagy dicsőségéről, akik — bár istentelen, babonás tévelygések hálójába kerített népek veszik körül őket — mégis megőrizték hitük szeplőtlen tisztaságát. Tekintély dolgában kitűnik közöttük Jeretány (var. Jeretomir), a magyar királyi vér ivadéka, aki midőn (oly) hevesen katolikus előljárót követelt az Apostoli Széktől, a pápa elküldötte a semiscanti[25] püspököt[26] hozzájuk, hogy erősítse bennük a hitet s egy levelet (is) mellékelt nekik, amelyben a vallásos férfiakat kegyes figyelmeztetésének megfogadására intette.

Kiválasztott gyermekünknek, Jeretánynak és minden keresztény magyarnak malchaytának és alánnak üdvözletünket (küldjük)!

Igen nagy és természetes örömünkre szolgál az, hogy a legfenségesebb Égi Magvető mindenkit, akit könyörületességének megismerésére kiválaszt, mindig jótettre hív fel és az egész világra kiterjedőleg szakadatlanul ösztönzi a keresztény családot, hogy Egyszülöttjének szóval ki nem fejezhető hálával (adózzék). Titeket, kiket meghintett az igaz hit világosságával, odahelyezett (közéjük), hogy a keleti világrészek közepe táján az Evangéliumot és az apostoli igazságot tanítsátok azoknak, akik még nem fogadták el a kereszténység kegyét.

Ezen felül mérhetetlenül nagy örömet szerez nekünk az a tudat, hogy Te, Jeretány fiúnk, Magyarország katolikus fejedelmeinek leszármazottja vagy és hogy te s más keresztények (is), akik az említett világrészeken tartózkodtok, telve vagytok a hit igazságával és szent tüzével s vágyódtok, hogy részesüljetek katolikus tanításban, amely üdvös szavakkal a katolikus hitben kioktat benneteket!

Kelt Avignonban, a XIV. év okt. 3-án».

Három pápai bulla és Johanka fráter levele: mindegyik az ázsiai magyarokról és a köztük működő katolikus szerzetesekről, hittérítőkről emlékezik meg. Milyen érdekes és csodálatos kutfők!

S vegyük még hozzá *V. Orbán* pápának 40 évvel később, tehát

1369-ben kelt bulláját, amelyben ismét minorita hittérítőket küld a szaracénok, kunok, szkiták és más keleti népek közé,. de levele[27] az ázsiai magyarokat már nem említi.

Hát valóban megtértek volna a Juliánusz által fellelt Magna Hungaria magyarjai ? Különösen Johanka fráter levele eziránt nem hagy semmi kétséget. El lehet hinnünk, hogy a nagy tatárpusztítás után még *egy évszázad mulva is* a maguk keresztény királyának uralma alatt éltek ? Erről viszont Johanka fráter nem szól, sőt szószerint azt írja, hogy a magyarok tatár bírák fennhatósága alatt élnek. Szinte értelmetlenül állott XXII. János pápa dekrétumának homályos szövegével szemben a tudomány. Megelégedtek azzal, hogy futólag megemlítették Jeretány nevét,[28] vagy más alkalommal leközölték a levél latin szövegét, de a probléma megoldásához óvakodtak hozzányúlni.[29]

Juliánusz útjával kapcsolatos tanulmányaim során ismételten elő kellett vennem e három pápai levelet s nem mellőzhettem, hogy a lehető legalaposabban szét ne boncoljam szövegüket.

Hogy a IV. Ince és IV. Miklós pápák által kibocsátott két bulla Nagymagyarország magyarjaira vonatkozik, nem szenved kétséget. Szószerint megmondja ezt Ince pápa levele : «. . .*fratribus . . . in terras . . . Ungarorum maioris Ungariae . . . salutem . . .*»

Ugyanígy Miklós pápa bullája is : «. . . *quibus . . . in . . . Ungarorum maioris Ungariae . . . terris provinciam demandavit*».

Ha végignézzük, kiket említ e két levél, ott látjuk a magyarokat, mordvinokat, tatárokat, a különféle mohamedánus török törzseket (Sarracenos), tehát egy egységes terület és pedig a Volga-Káma-Ural-Tobol-folyók határolta területen élő egymással szomszédos népeket. Nagyon természetes, hogy a hittérítés munkája fokozatosan nyert teret s hogy a buzgó barátok nem hagytak egy talpalattnyi helyet sem bejáratlanul.

Az is bizonyos, hogy Magna Hungaria magyarjai többen voltak, semhogy a tatároknak sikerült volna azokat egyik napról a másikra beolvasztaniok, felszívniok. Tehát, hogy 50 és 80 évvel[30] a tatárok bascardiai s biléríai pusztítása után (1288 és 1320) még szó van Magna Hungaria (Bascardia) magyarjairól abban nem látok semmi csodálatosat, sem hihetetlent. Kérdés azonban, hogy ezek valóban megtértek-e.

A magyar Johanka testvér levele e tekintetben elég tiszta helyzetet teremt. Kitűnik belőle, hogy számos hittérítő szerzetes működött a tatár fennhatóság alatt nyögő keleti világrészeken. A hittérítők nagyobbrészt ferencesek s mellettük főleg domonkosok voltak. Nagy részüket a visszavonuló tatár seregek hajtották magukkal.[31]

Bár kétségtelen, hogy még a pápai eredetű, középkori iratok közt is akadnak olyanok, amelyek hamis híresztelésekeu alapulnak,[32] ezúttal három kutfő — s méghozzá lényeges időközök választják el őket — olyan egybehangzóan beszél, hogy nem lehet kétségünk afelől, hogy Magna Hungaria magyarjai között a krisztusi hit valóban tért hódított.

Nem valószínű, hogy azok a szentéletű és hős szerzetesek, kik vállalták az ázsiai térítőmunka ezer kockázatát, hamis beszámoló jelentéseket küldtek volna az Apostoli Székhez. Márpedig a római Szentszék

jobbára általuk szerzett tudomást az említett népek megtéréséről és «buzgó vallásosságáról». Okirati, azaz hites történeti bizonyítékaink is vannak arra nézve, hogy a dominikánusok igen gyakran küldtek keletre misszionárius szerzeteseket olyannyira, hogy Fülöp pápai legátus Fermo püspöke már 1278-ban említést tesz az ázsiai kunok püspökéről.[33] Emlékezzünk csak, hogy Juliánusz második útjáig négyszer négy dominikánus szerzetes vágott neki az útnak s közülük nem egy ott is maradt — áldásos munkáját végezve — az ázsiai puszták fiai közt.

A *Matthaeus Parisiensis* világkrónikájához csatolt oklevéltár tartalmazza egy magyar püspöknek 1241-ben kelt levelét. Ebből kitűnik, hogy 1238—1241 között Béla király több domonkos és ferences szerzetest küldött ki keletre, hogy a tatárokról további értesüléseket szerezzenek. A visszavonuló tatár seregek is nagyon sok katolikus szerzetest hajtottak magukkal. Hogy ezek közül néhányan eljutottak Magna Hungaria magyarjai közé is, azt legelőbb Rubruk sorai igazolják: «*Azt, amit Pascatur (Baskardia, Magna Hungaria) földjéről mondottam* — írja — *azoktól a domonkosrendi szerzetesektől tudom, akik jártak ama helyen még a tatárok megérkezése előtt . . .*»[34]

Midőn Juliánusz első útja után Rómában időzött (1237 tavaszán), IV. Béla király parancsára négy domonkosrendi szerzetes kelt útra, hogy Halicson, Lengyel- és Oroszországon keresztül felkeressék az ázsiai magyarokat s egyben közelebbi híreket is szerezzenek a tatárokra vonatkozóan. A négy barát el is jutott Oroszország keleti határáig: Vladimirig s ott Szuzdál fejedelme feltartóztatta őket. Ebben az időben (1237 nyarán) a tatár seregek már megszállották Magna Hungariát és Bilériát.[35] A lelkes kis társaság úgy határozott, hogy kettejük folytatja útját a magyarokhoz. Igy is történt. Ketten elhagyták Vladimirt s a mordvinok földjére léptek azzal a szándékkal, hogy vagy eljutnak a meghódított Magna Hungariába, vagy a tatár seregekhez szegődnek. Soha többé nem érkezett róluk hír.[36]

Rubruknak az a meghatározása: «. . . akik jártak ama helyen (t. i. Magna Hungariában) még a tatárok megérkezése előtt . . .» azt engedné gyanítanunk, hogy a most említett két domonkos utazóról van szó.

Azonban éppen Rubruk említett megjegyzése zárja ki, hogy *ezekről* a domonkosokról legyen szó, hisz ezek már a tatárok megérkezte *után* jártak Magna Hungaria vidékén. Rubruk megjegyzése valószínűleg valamely tatár tábor azidőbeni (1253) odaérkeztére vonatkozik. Az a két domonkos atya pedig, akiket említ, csak később került ki valami módon Tatárországba.

A történelmi kutatások egyébként arra engednek következtetni, hogy már a honfoglaló magyarság előtt sem volt ismeretlen fogalom a kereszténység. Mint a bizánci császárság zsoldosai, számosan megismerkedtek közülük a kereszténységgel s ezek hazakerülvén elhintették az otthoniak között a krisztusi hit csiráit. Legyen elég itt a bezdédi tarsolylemezre utalnom, amelyen a szimmetrikus elrendezésű növényi

díszítőelemek között egy keresztet és két állatfigurát találunk. A keresztény jelkép a pogány lélekből fakadt ornamentumok között valóban különös hatást gyakorol reánk. Két eszme, két különböző forrásból táplálkozó gondolat- és érzésvilág találkozik itt, hogy egy ezredév távlatában a pogányságtól szabaduló magyar lélek tükre legyen.[37]

Mindezekből azt a következtetést vonjuk le, hogy Magna Hungaria magyarjai között Juliánusz és az ő nyomában ott járt domonkos és ferences hittérítők kétségkívül sokat tettek a katolikus hit terjedése érdekében. Hogy mit sikerült elérniök, arról legkimerítőbben Johanka fráter levele tanuskodik.[38]

JERETÁNY ORSZÁGA

Az 1329-ben kelt harmadik pápai bulla, az avignoni XXII. János pápa levele már nem Magna Hungaria magyarjait, hanem csak az ázsiai magyarokat («Ungari Asiatici») említi.

Mindazok, akiknek kezén megfordult e levél szövege (leginkább Raynaldus nyomán)[39] úgy vélték, hogy ez a bulla is Magna Hungaria magyarjaira vonatkozik. Éppen ezért semmiféle magyarázattal sem tudtak ahhoz közelférkőzni. Legutoljára Gombocz közölte le az őshazára és Juliánusz útjára vonatkozó kutfők között anélkül, hogy bővebb taglalásába bocsátkozott volna.[40]

Be kell vallanunk, ha azzal az à priori feltevéssel vesszük szemügyre János pápa levelét, hogy az Magna Hungaria magyarjaira vonatkozik, teljesen érthetetlenül állunk a szöveggel kezünkben. Azonban ez alkalommal is bizonyos meggondolásokat kell tennünk. Legelsőbben azt, hogy a dekrétumnak megvolt a tárgyi alapja. Másodsorban figyelembe kell vennünk azt — az eddigiekben szerzett — tapasztalatunkat, hogy a hittérítőkhöz intézett pápai levelek nagyjában egységes területen dolgozó szerzetesekhez szólnak.

János pápa id. levele «az ázsiai magyarok, a malchayták és az alánok szilárd vallásosságának nagy dicsőségéről» szól. Az alánok a X—XIV. században a Kaspi-tó északnyugati partvidékén laktak: a Volga torkolatától délre a Kuma-Terek vízvidékéig.[41] A malchayták a Malka (Malcha)-folyó vízvidékén lakó, valószínűleg az alánokkal rokon nép voltak. A Malka pedig a Terek utolsó és legnagyobb, 200 km hosszú mellékfolyója a kaukázusi Terekvidéken. Torkolata Jekaterinográdnál van.

Nehéz elképzelnünk, hogy akkor, amikor az id. levél egyrészt az alánokat és malchaytákat említi, másrészt a távoli Magna Hungaria magyarjait is emezekkel egy alkalommal sorolná fel. De ezt a feltevést már maga a levél szövege is megcáfolja a következőkben: «. . . minden keresztény magyarnak, malchaytának és alánnak üdvözletünket! . . . Titeket, kiket (az Égi Magvető) elárasztott az igaz hit világosságával, *odahelyezett közéjük* . . .» stb.

Ezek a sorok kizárják, hogy az ethilmenti magyarokról lenne szó. *Nem is vonatkozhatik e levél más magyarokra, csakis a Kuma partján álló Magyar, vagy Madzsar város — annakidején kétségkívül tartomány — vér szerint is magyar lakosságára.*[42]

Magyar várost (a mai Ulu Magâr és Kicskine Magâr) a Szasszanidák dinasztiájából való Anusirván perzsa király a VI. század derekán (528 körül) építtette. Máig is megvan e két helység: Nagy-Magyar, mintegy 1000 lakóssal, a Kuma-folyó balpartján magas fennsíkon, hatalmas kunhalmok (kurgánok) által körülvéve s tovább ÉK felé, mintegy 25 km távolságban Kis-Magyar, ugyancsak a Kuma balpartján, a népvándorlásra emlékeztető rengeteg sok kurgánnal a határában. A kettő között a mai Poksinoi falu régen Közép-Magyar nevet viselt. Mindhárom a Terek kormányzóságban van, nem messze a Kaspi-tengertől, Asztrakántól. Nagy-Magyart az oroszok Szventa Kresztá-nak (Szent Keresztnek) hívják, de a régi Madzsar neve még most is él a köztudatban és a hivatalos névtárban is szerepel, külvárosát (ahol a régi Magyar város állott) Régi-Magyarnak nevezik. A régi Kis-Magyart (melyet a tatárok Kicskine Magyarnak neveznek) az oroszok Burgon-Magyarnak hívják, mert földesura, Skarzinski, burgundi szőlőt ültetett határán. 1319-ben még kolostoruk volt itt a ferencrendieknek. A város 1400 táján rombadőlt és csak 1728-ban építették újra. 1808-ban Klaproth, 1829-ben hazánkfia, Besze János és 1895-ben a Zichy-expedició tagjai e városok romjaiból csak nagyon keveset találtak. A föld alól kikerülő kékre festett zománcos téglák emlékeztetnek a régi Magyar város keleti műízlésben épült emlékeire. Néhány mérföldnyire tovább a Volga felé egy sós tavat Magyar-tónak hívnak. Ez is azt mutatja, hogy ezeken a Kuma-vidéki pusztákon a népvándorlás idejében magyarok laktak. — Turgaiban, a kirgizek földjén, az Ural-folyó mellett is van egy városrom, amelyet a kirgizek Madzsarnak neveznek.[43]

Hogy XXII. János pápa levele csakis ezekre a kumamenti magyarokra vonatkozhatik, nem kétséges előttem. Ezen a vidéken, a Fekete tenger, a Kaukázus és a Kaspi-tó közén kezdettől fogva ferences hittérítők működtek. A rend hittérítői tevékenysége még a kezdet kezdetére nyúlik vissza. Szent Ferenc Reguláinak 1223-i kiadása külön fejezetben foglalkozik a missziós tevékenységgel, «De euntibus inter Saracenos et alios infideles» c. alatt.

P. Schrotty Pál O. F. M. «Szent Ferenc nyomdokain 1226—1926. (Bpest 1926)» c. m. 264. oldalán egy XIII. századbeli pápai dekrétumot ismertet. Ebből kitűnik, hogy a rend tagjai már akkor dolgoztak az ismert Ázsia minden részén: «. . . in terris Saracenorum, Paganorum, Graecorum, Bulgarorum, *Cumanorum*, Iberorum, *Alanorum*, *Gazarorum*, *Gothorum*, *Sichorum*, Ruthenorum, Jakobinorum, Nubianorum, Nestorianorum, Georgianorum, Armenorum, Judeorum, Melchitorum, aliarumque non credentium nationum Orientis et Aquilonis».

Rengeteg adatot sorol fel erre vonatkozóan Balanyi Gy. id. munkájában.[44]

Nem valószínűtlen tehát, hogy 1319-ben már ferences kolostor is állott Madzsar városában. Csak megerősítik adatunkat *C. Eubel* kutatásai. «Hierarchia Catolica Medii Aevi» c. munkájából ezúttal csak az említett vidékre kinevezett ferencrendi érsekeket és püspököket sorolom fel, a mellékelt táblázatban.

Az egyházfő neve	Egyházmegyéje és rangfoka	Kinevezésének időpontja	Található Eubelnél
Albertus Bludonis theol. doctor	Zarew (Asztrakán) érseke	1357. máj. 24.	I. 457.
Franciscus	Szikia (Ziquia) püspöke	1377. júl. 31.	I. 329.
Stephanus	Zarew érseke	1321.	I. 457.
Jacobus de Pontecurvo	Ziquia királyság első püspöke Lucucen tengerpartmenti városban	1349. máj. 22.	I. 329.
Jacobus de Valle-Aretza	«Cumuchen», azaz a Káspi hegyek püspöke	1389. jún. 3.	I. 366.
Johannes	Matrika («Matrek», a mai Taman) érseke	1349. febr. 22.	I. 346.
Johannes Speculi	A tatárországi Chersoneso, «Maierien» püspöke	1363. júl. 9.	I. 323.
Richardus de Burgundia	A tatárországi Armalech püspöke	1342.	I. 102.
Thomas de Birago	A szikiai Syba püspöke	1349. máj. 22.	I. 473.
Thealdus de Forestis	A szikiai Syba püspöke	1366. nov. 16.	I. 473.

Eubel és Balanyi összegyüjtött adataiból világosan kitűnik, hogy a szóban forgó területen a ferences hittérítők lelki vezetése mellett igen élénk katolikus hitéletnek kellett virágoznia. Kijelentésünk áll a délibb területekre is, de ezek egyházfőit itt nem soroljuk fel.

A közölt táblázatból láthatjuk, hogy a mai Asztrakánban 1321-ben a ferenceseknek már püspökük volt. Ugyanebben az időben már Szikiában is kellett katolikus püspökségnek lennie, mert 1349-ben egyszerre három püspököt nevez ki a pápa Szikia területére. Kiolvashatjuk továbbá, hogy a szikiai püspökségek még a XIV. század vége felé is fennállottak. Ugyancsak a század végén említi Eubel a kaspi hegyek püspökét (1389-ből), az a tény pedig, hogy ez időközből két ferences püspököt is felsorol a tatárok szoros fennhatósága alá tartozó területekről, bizonyítja azt, hogy a tatár kánok ezidőben is megőrizték korábbról jól ismert vallási türelmüket, amit különben Johanka fráter levele is élénken bizonyít.

Ezekután teljesen világosan áll előttünk XXII. János pápa levele :

A Kaspi-tó északnyugati partján lakó alán, malchayta és magyar népek fejedelmei közül tekintély dolgában (a XIV. század elején) Jeretány (var. Jeretomir), a magyar (Madzsar) királyi vér ivadéka tűnt ki. Ő maga, miként már minden bizonnyal atyja, sőt talán annak elődje is a katolikus hit buzgó követője és harcosa. Feltehetően Madzsar lakosainak jórésze is katolikus volt. Jeretányt, mint «Madzsar-ország katolikus fejedelmeinek leszármazottját, telve a hit igazságával és szent tüzével» méltán bántotta, hogy amíg a környező országokban, tőlük keletre (Asztrakán), nyugatra (Szikia), északra (Cherson) és délre (Georgia) katolikus püspökségek virágzanak, az ő országa kénytelen a püspököt nélkülözni. Ezért Jeretány fejedelem az Apostoli Székhez fordult és «hevesen ostromolta» azt, hogy Madzsar-országba is küldjön püspököt. Ezt annál is inkább követelhette, mivel Madzsar városában a ferences hittérítőknek már 1319-ben kolostoruk volt.

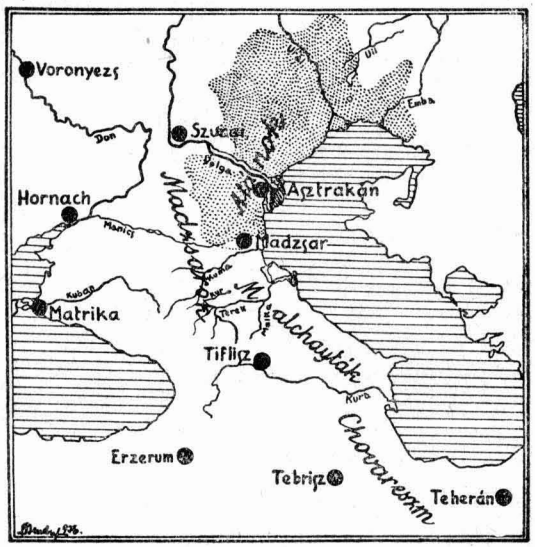

A XII—XIV. századbeli, kaukázus-káspi-vidéki, vándor madzsar törzsek földje. A krónikák Hungaria antiqua, H. vetus, vagy H. maior néven említik. Azonos a XXII. János pápa bullájában említett Jeretány fejedelem magyar országával. A pontozott terület a Belső Kirgizpusztákat jelöli. (Orig. Dr. Bendefy.)

Feltehetjük a kérdést, vajjon Juliánusz és társai térítették-e Madzsar lakóit a katolikus hitre?

Mikor Juliánusz és kis társasága 1235—36 telén Torgikánban (a mai Asztrakánban) áttelelt, olyan nyomorúságba jutottak, hogy a végén már a rabszolgapiacra is kiállottak abban a reményben, hogy majd csak akad vevő kettőjükre. Gyengék, törődöttek voltak mind a négyen, meg a szántáshoz, őrléshez sem értettek, ezért nem is akadt olyan, akinek kellettek volna. Erre elhatározták, hogy ketten «visszafordulnak Magyarország felé, a másik kettő pedig ottmarad, mivel nem akarták megkezdett útjukat félbeszakítani». Az eredeti szöveg szerint:

«*Unde necessitate coacti duo ex eis de illis partibus versus Ungariam redierunt . . .*»[49]

Rubruk, a kiváló ferencrendi utazó 1253-ban mint IX. Lajos francia király követe Karakorumban járt. Útközben kétszer is elhaladt a Kaspitó északi, illetve nyugati partvidékén. Mikor odautaztában elérkezett a volgamenti Szuraiba, Batu kán székvárosába, a kán másfél hónapig feltartóztatta. Mivel nem engedte el szeme elől a követet, öt teljes héten át kellett Batu csapatát a Volga mentén követniök, többnyire

száraz és élettelen steppevidékeken át, tehát nyilvánvalóan dél felé jártak. «Ez idő alatt — írja Rubruk[46] — sokat szenvedtünk s társam néha annyira éhes volt, hogy könnyezve beszélte «én már nem hiszem, hogy valaha is kapok ennivalót». Csakugyan, ha nem könyörül rajtunk a jóságos Isten s nem találkozunk *keresztény magyarokkal*, talán éhen vesztünk volna. Ezek aztán elláttak bennünket ennivalóval».

Később pedig «. . . a lovakat ért baleset miatt nekünk gyalog kellett továbbmennünk. Igy végre *beértek bennünket bizonyos magyarok. Klerikusok*[47] *voltak*. Egyikük még mindig tudott tiszta szívből énekelni és a többi magyarnak mintegy papja volt. El-elhivogatták, hogy temesse el holtjaikat. A másik nagyon is tájékozott volt a nyelvekben. Mindent megértett, amit irodalmi nyelven mondottunk neki, de válaszolni nem tudott».

Nem lehet vitás, hogy Rubruk itt, a Volga mentén előbb Madzsar fejedelemség magyarjaival találkozott. Ezek adtak nekik ennivalót. A derék magyarok hamarosan megvitték a hírt a köztük élő két katolikus klerikusnak, hogy európai utazóval találkoztak. Talán azt is meg tudták mondani nekik, hogy Rubruk is papi ember. Elképzelhetjük, mennyire igyekezett a két magyar barát, hogy Rubrukékat «*beérje*». Ez a pár szó («Tandem invenerunt nos . . .») megmagyarázza, bizonyítja, hogy Rubruk *nem véletlenül* találkozott a két magyar szerzetessel, hanem azok igenis találkozni akartak a ferencrendi baráttal. Nagyon is természetes dolog ez : a két magyar hittérítő talán évekig élt Madzsar országban, anélkül, hogy európaival, még hozzá európai származású katolikus pappal szót válthattak volna. Kézenfekvő, hogy minden módon igyekeztek hírt hallani az arravetődött európai utazótól az időközben eltelt esztendők eseményeiről.

Richardusz jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy Szikia lakói már Juliánusz ottjártakor (1235) a görögkeleti hitet vallották magukénak. Amikor Juliánuszék Alániába érkeztek, ott is megtalálták a kereszténység nyomait. Feltételezhetjük tehát, hogy a közbeeső Madzsar országban is ismeretes volt már azidőben a kereszténység valamely kezdetleges formája. Az azonban bizonyos, hogy a tatárjárást s főleg P. da Carpino útját követő időkben a tatárok közé szakadt szerzetesek a madzsarok földjén is hirdetni kezdték az Evangéliumot. S hogy munkájuk eredményes volt, arra Rubruk jelentése a legjobb bizonyíték. Mert képzelhető-e, hogy egy keresztény pap, római szertartás szerint temet el pogányokat, még ha vérei is azok? ! Még kevésbbé tehetjük fel, hogy egy domonkos, vagy ferences szerzetes, kiben még az alig pár évtizede elhalt nagy Rendalapító hitének lángja lobog, s fanatizmusa él, pogány sámán szerepét töltse be.

Hogy a kaspi-kaukázusvidéki madzsarok országában magyar szerzetesek működtek, nagyon érthető, sőt természetes dolog, mivel ezeknek nem kellett küzdeniök a magyar nyelv nehézségeivel.[48] Azonban ezek a szerzetesek csak a Juliánuszt követő időkben kerülhettek arra a vidékre, talán Carpino, vagy Ascellinus híradásai nyomán. Még valószínűbbnek látszik, hogy — mint annyi más papot s barátot, ezeket a domonkosokat is a visszavonuló tatár seregek hurcolták magukkal.

Egyes kutatók, így *Gombocz* is, annak a gyanujoknak adtak kifejezést, hogy az a két domonkos, akikkel Rubruk a volgamenti steppéken találkozott, esetleg Juliánusznak az a két rendtársa lehetett, akik Torgikánból (a mai Asztrakánból) «versus Ungariam sunt reversi».

Bár teljességgel nem lehet megcáfolni ezt a feltevést, mégsem mondhatjuk azt valószínűnek. Abban ugyan nem látok nehézséget, hogy Rubruk 18 évvel Juliánusz útja után találkozott a két magyar baráttal. Más hittérítőkről is tudunk, akik sokkal huzamosabb ideig dolgoztak Keleten. Johanka fráter levele bizonyítja, hogy a hittérítőket a magyarok általában szívesen fogadták, sőt a tatárok sem gördítettek munkásságuk útjába akadályokat.

Ha Juliánusz két rendtársa keleten maradt volna, Richardusz jegyzőkönyve valószínűleg ezt a körülményt is megemlítené, mint ahogy megemlékezik Gellért atya hősi haláláról. Mivel a jegyzőkönyv semmi ilyesféle kitételt nem tartalmaz, valószínűnek látszik, hogy Juliánusz két rendtársa szerencsésen visszaérkezett Béla országába.

* * *

Bíborbanszületett Konstantinusz császár a magyarokról (akiket *ő türköknek* nevez), a következőket is feljegyezte: «Ezek a nyugat felé lakó türkök mind a mai napig (949—952) követeket küldenek a türköknek keleten Perzsia felé lakó népéhez, szemmel tartják őket és gyakran választ is nyernek tőlük».[49] Amint láthatjuk, a pannóniai újhazába beköltözött magyarok és a Perzsiával, a középkorban Khovareszmi kánságnak nevezett birodalommal, valóban majdnem szomszédos Madzsar országbeli magyarok között a szétszakadás után is jóideig fennállott a kapcsolat, mert élt bennük a közös eredet tudata.

Kétségtelen, hogy Madzsar tartomány magyarjai a 885—890 körüli, végzetes besenyő támadásig együtt éltek a dontövi őshazában, Dentümogériában az új hazát kereső hét magyar törzzsel. Hóman szerint[50] a besenyők támadása «valahol a Kuma-Kuban felső folyása mentén érte a magyarokat, kiket már előbb elvágtak volt Volgavidéki besgur testvéreiktől. A besenyő lökés némely szabir eredetű déli töredéket dél felé sodort a Kur-folyó[51] vidékére, ahol századok előtt elszakadt szabir és bolgár testvéreik szomszédságában szálltak meg». Hóman is azon a nézeten van, hogy ezzel a «Perzsia felé» költözködött néptöredékkel tartottak fenn érintkezést az újhaza fejedelmei.

Minthogy már Dentümogériában megvolt a magyarság uralkodó nemzetsége: Hóman szerint[52] «maga a nép Álmos gyulában, mint az Irniktől (469) Mogyeren (530) át Kurtig (620—670) — rövid megszakítással — két évszázadon át uralkodó fejedelmi nemzetség ivadékában, látta természetes és törvényes urát», közeleső a feltevés, hogy az itt szóbanforgó Jeretány fejedelem is Álmos családjának s eszerint egyúttal «Magyarország katolikus fejedelmeinek leszármazottja» volt. Nem lehetetlen tehát, hogy a pápai dekrétum ebben az értelmezésben is megfelel a valóságnak.

Ha igaz az, hogy Madzsar magyarjai eljutottak a Kur-folyó vidékére s ahogy Rubruk állítja, a hajdani várostól északra elterülő, egészen a Volga közeléig húzódó steppevidékeken is tanyáztak, akkor közeleső

a feltevés, hogy Madzsar városának a tartomány központi fekvésű fővárosának kellett lennie.

Mindezekből azt a végkövetkeztetést vonjuk le, hogy *a XII—XIV. században még három Magyarország volt: egyik a szabad Hungaria Minor, vagy Hungaria Nova, IV. Béla országa, a másik a Juliánusz által felfedezett Magna Hungaria; ezt a későbbi utazók Bascardia, Basciria, Pascatur, vagy Pascatir néven emlegették, végül az utóbbitól független volt Jeretány káspikörnyéki Magyarországa.* Erről még igen keveset tudunk.

Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Jeretány országa volt az a Hungaria antiqua, vagy H. vetus, H. maior, amelyről az előbbiekben idézett nyugati kutfők, nemkülönben Bíborbanszületett Konstantinosz és Anonymus beszélnek.

* * *

Akaratlanul is a következő kérdés merül fel ezek után előttünk: ha Jeretány országa a XIV. század derekán az általunk kimutatott vidéken terült el, akkor *ott kellett annak lennie Juliánusz idejében is. Miért nem találkozott ez esetben Juliánusz a Kuma-Kura (Kyrosz) között élő magyar törzsekkel?*

Ezt a sajnálatos tényt a következő okokra vezethetjük vissza: egyrészt arra, hogy a kaukázusaljai magyarságnak legnagyobb része Juliánusz (sőt még Rubruk) idejében is bizonnyal nem települt le, hanem vándorló életet folytatott. Sátoros pásztorok voltak.

Ha 1319-ben Madzsar városában a ferenceseknek kolostoruk volt, akkor már 1236-ban is kellett azon a helyen valamiféle magyar településnek lennie. Azonban Juliánusz és társai nem érték el a Kuma-folyót (l. VI. fej.), hanem attól északra, a Belső kirgiz-pusztákban meneteltek az Ergeni domboktól kezdve mindaddig, míg 13 napi keserves út után — a mai Asztrakán táján — ismét emberlakta, alán vidéket nem értek.

Szószerint ott áll Richardusz jegyzőkönyvében, hogy a 13 nap alatt a puszta sivatagban sem embernek, sem emberi lakásnak még a nyomát sem látták. De nem is láthatták, mert ugyan mit kerestek volna állattenyésztő magyarjaink «a puszta sivatagjában»?!

Még mindig különösnek tetszik, hogyan történhetett meg az, hogy Juliánusz és társai ezekről a szomszédos vidéken élő magyarokról sem Szikiában, sem Torgikánban nem szereztek tudomást. — A térképre pillantva rögtön szemünkbe tűnik, hogy a káspimenti magyarságot Szikiától a Kaukázus hófedte láncai, Torgikán lakósaitól pedig 200 km-nél szélesebb homokpusztaság választotta el. Mindkét tényező abban az időben tökéletesen elegendő volt két szomszédnép egymáshoz közeljutásának, a közvetlen kapcsolatok kifejlődésének és így az egymásról való ismeretszerzéseknek is ugyszólván teljes megakadályozására. A kaspimenti magyarok összeköttetései Perzsia és a Bizánci császárság felé voltak meg, azért is tudnak róluk legtöbbet ezek a kutfők.

Mindenesetre a legközelebbi kutatások egyik céljának kell lennie, hogy Jeretány kaspimenti országáról minél több megbízható adatot szolgáltassanak.

Hóman Bálint.

Pauler Gyula.

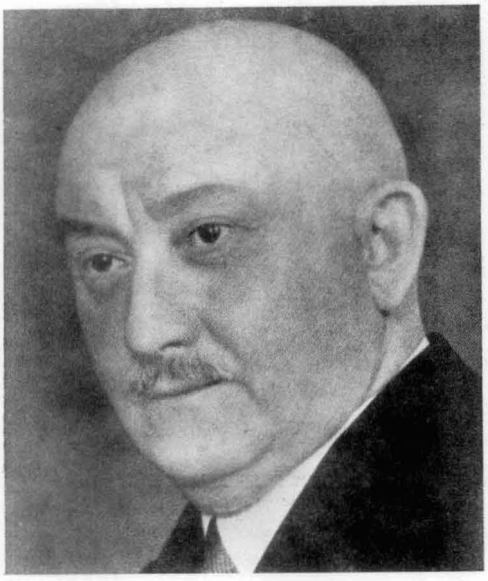

Gombocz Zoltán.

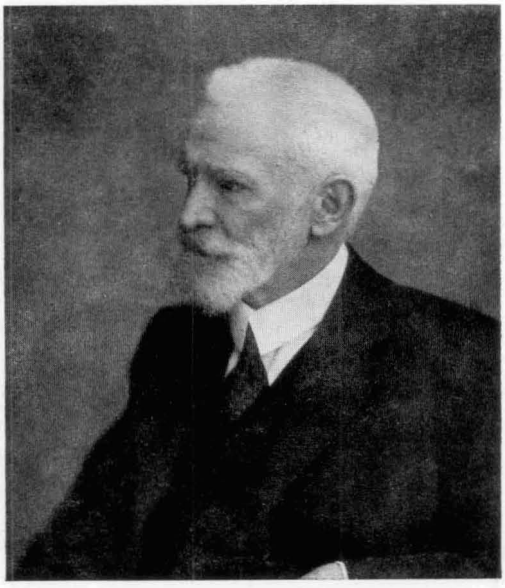

Cholnoky Jenő.

A magyar őshazakutatás jelesei.

Ferrari Zsigmond könyvének címlapja — magyar domonkosrendi szentekkel.

XIII.

JULIÁNUSZ ÚTLEÍRÁSÁNAK KÉZIRATI PÉLDÁNYAI

RICHARDUSZ JEGYZŐKÖNYVE.

1. Juliánusz első útjának leírását *Richardusz*, dominikánus (?) szerzetes örökítette meg. Bár a szöveg erre vonatkozóan nem szolgál világos útbaigazítással, stílusából és részletes adataiból következtethetünk arra, hogy a leírást maga Juliánusz diktálta tollba. Ez a nevezetes irat egy — fölötte vegyes tartalmú — XIII. századbeli, hártyalevelekre írott kódexben maradt fenn. Jelenleg a vatikáni könyvtár angyalvári osztályában őrzik.

A kódexet felkérésemre *Várady Imre* prof. úr szíves volt kikeresni és arról a következőket közli: «A kódex jelenlegi jelzése: «*Miscell. Arm. XV. t. 1.*» Egy beragasztott cédula szerint régebben ilyen jelzésű volt: «A. A. Arm. I—XVIII. (A. Arm. III.) 1291.». A kódex modern számozású első lapján ezt a címet viseli: «*Liber censuum Romane ecclesie*»[1] (egykorú írással). A lapok régi számozása hibás: a 209. levél (fólió) után a 301. következik. Ezért van, hogy a Richardusz-féle jelentés régi (egykorú?) lapszáma: 445^{r}, 445^{v}, 446^{r}, 446^{v}, míg a *modern számozás szerint a 364^{r}, 364^{v}, 365^{r}, 365^{v}, lapokat foglalja el.* Az egész, gyönyörű kódex elejétől végig egy kéz írása. A Richardusz-féle jelentésben semmiféle díszes, színes kezdőbetűk, rajzok nincsenek, csupán a lapfejen folytatólag olvasható címet írták vörös betűkkel».

A kódexlapok nagysága 35·5×27·5 cm, az írott tükör nagysága pedig hasábonkint 27·0×9·0 cm. A sorok távolsága 6·8 mm.

A szövegben a rövidítés aránylag kevés. A betűk tiszták és könnyen olvashatók. Nagyságuk (a sor fölé- és aláhúzott szárakat nem számítva) 3—4 mm. Külön ki kell emelnem, hogy a szöveg írója (másolója) a szóvégi *m* betűt *z* alakban jelzi. Nagyon jól láthatjuk ezt a 364^{v} jobb hasábjának utolsó sorában a sorkezdő «*Tandem*» szónál, amely az első pillanatra «*Tandez*»-nek látszik. Ugyanígy vagyunk a 365^{r} balhasáb 23. sorában előforduló «*Bundam*» névvel is. *Theiner* téves olvasása folytán a «*Bundaz*» név, mint «*Bundaz*» magyarosan írt alakja, 77 éven át kísértett szakirodalmunkban. Ma kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy az «*in civitatem Bundam*» kifejezés alapján a kérdéses városnév feltétlen bizonyossággal «*Bunda*» volt.

A kódex szerzője: Cencius camerarius, később III. Ince néven foglalta el a pápai trónt. A kódex 269—278 (új sz.) lapjain Magyarországra vonatkozó, kéziratos okleveleket találunk az 1232—33. évből. Nem lehet kétséges, hogy ezt a kéziratot kell tekintenünk a Richardusz-féle jegyzőkönyv eredeti példányának, mert 1. kétségtelenül egykorú, mert 2. az eredeti pápai jegyzőkönyvek foglalják magukba, s végül, mert 3. a legkevesebb hiba fordul elő benne. Megengedjük azonban, hogy nem azonnal a kódexbe íródott, hanem a tollbamondás után rövidesen oda másolták.

* * *

Itt óhajtjuk megtárgyalni azt a kérdést, ki is volt a címben szereplő Richardusz szerzetes.

Fejér György 31. a. id. munkájában (17—18. o.) Richardusz atyáról úgy vélekedik, hogy az «a dominikánus rend azidőbeni, magyarországi vizitátora, vagy komiszáriusa lehetett, aki Magyarországból IV. Béla király parancsszavára küldötte ki a négy domonkosrendi barátot, majd Juliánusz barát visszatértével ennek szájából hallotta ezen elbeszélést s azt írásba foglalva az utódok emlékére fenntartotta».

Ezzel szemben felfogásom a következő: Juliánusz második útjáról szóló jelentésből világosan kitűnik, hogy a barát első útja eredményeinek hírével személyesen sietett Rómába, hogy arról a pápának beszámoljon. Ott részletesen előadhatta élményeit, amelyek olyan értéket jelentettek az egész keresztény és tudós világ számára, hogy kívánatosnak látszott az elmondottak írásban való lerögzítése is.

Lehetséges, hogy a Richardusz-féle jelentés a pápai kihallgatás alkalmával felvett jegyzőkönyv, vagy annak tisztázata, de lehetséges az is, hogy a pápa felhívására Juliánusz később mondta a jelentés tartalmát tollba egy Richardusz nevű, berendelt szerezetes-írnoknak. Ezt a felfogást a következőkkel támaszthatjuk alá: Richardusz szerzetes nem lehetett a magyarországi domonkosrendi tartomány provinciálisa, sem vizitátora, sem pápai komiszáriusa. Ha az lett volna, neve mellett rangja is feltétlenül szerepelne, mert az egyházi méltóságnak a hivatalos iratokon való feltüntetése nemcsak mindenkoron szokásos volt, hanem azt pápai rendelkezés írja elő. Már a XIII—XIV. századból származó hivatalos leveleken, okmányokon, sőt egyéni följegyzéseken is találkozunk ilyenfajta titulusokkal. Példaképpen csak a következőket hozom fel: Tamás spalatói főesperes nevét a 39. a. id. munkában így találjuk: «Thomas, Archidiaconus (Spalatinorum)». A lyoni zsinat jegyzőkönyvei a szónokokat s résztvevőket teljes címükkel említik, mint pl. a IX. 3. a. idézett «Petrus, Archiepiscopus Ruthenorum» nevénél e munkában is láthatjuk. Szintúgy ismerjük az e korban nagyobb egyházi méltóságokat viselő egyének nevét és rangját is (Róbert érsek, Rogerius nagyváradi kanonok, Ugrin stb.), míg a szerzetesrendek provinciálisainak nevét a fennmaradt lajstromok többé-kevésbbé szintén megőrizték.

Kétségtelennek látszik az is, hogy a Richardusz szerkesztette irat nem lehetett levél, sem Magyarországból Rómába küldött jelentés. Elsősorban azért nem, mert nem is volt erre szükség, mivel Juliánusz

személyesen ment el Rómába, hogy IX. Gergely pápának szóbelileg tegyen kimerítő jelentést útjának fontos eredményeiről.

De nem lehetett levél, vagy küldött jelentés azért sem, mert formailag sem felel meg ennek. A második útról szóló beszámoló valóban írásos jelentés volt s az a perugiai püspökön, mint pápai legátuson keresztül jutott el a római udvarhoz. Figyeljük meg, hogyan kezdődik ez a *levél:* «Isten kegyelméből Perugia püspökének,. . . . . , illő és őszinte tisztelettel». (L. V. fej.)

Vagy álljon itt példaképpen Rogeriusz ugyancsak levél formájában megírt «Siralmas énekének» bekezdő mondata: «Szerencsésen megkezdődik Rogeriusz mesternek tisztelendő Jakab úrhoz, a praenestei egyház püspökéhez írt levele, Magyarországnak a tatároktól való elpusztításáról». (L. 63. a. id. munka 8. old.)

Hasonló ékes dedikációval kezdődik a Kézai Simon mester krónikáját bevezető Ajánlólevél is. (L. 22. a. id. m.)

A Richardusz-féle irat kezdősora is annak római eredete mellett szól. Ugyanis ez így hangzik: «A IX. Gergely pápa idejében feltalált...» stb. Ha ez a levél Magyarországon készült volna, valószínűbb, hogy inkább «A IV. Béla magyar király idejében . . .» stb. kitétellel kezdődnék a beszámoló, vagy esetleg Róbert esztergomi érsekre hivatkoznék.

Végül a Juliánusz által *magyarosan* kiejtett tulajdonnevekben a Richardusz elkövette íráshibák is amellett szólnak, hogy az írnokbarát nem magyar, hanem a római kúriához berendelt, domonkosrendi, *olasz* (vagy egyéb nemzetiségű) szerzetes volt.

Mindezek alapján megismételjük azon véleményünket, hogy *Richardusz fráter nem a magyar domonkosrendi tartomány provinciálisa, vagy vizitátora, hanem a pápai udvarba berendelt szerzetesírnok. Az általa készített irat pedig nem levél, hanem rövidre fogott jegyzőkönyv s az — ezek szerint — nem Magyarországon, hanem Rómában készült, éspedig az 1237. év tavaszán.*

A fentieket alátámasztjuk még a következőkkel: Amikor a két római és a firenzei kéziratot összehasonlítottam, kiderült, hogy csakis egyikben, a XIV. századbeli Pal. Lat. 965. sz. kódexben fordul elő Richardusz neve mögött ez a jelző, Ord. FF. Pred.», azaz «*Ordinis Fratrum Predicatorum*», míg a másik kéziratokban csak ennyi áll: *a Fr. Ricardo.* Tehát még az sem bizonyos, hogy Richardusz domonkosrendi szerzetes volt, nemhogy vikárius, vagy egyéb, magasrangú funkcionárius lett volna!

* * *

2. A XIV. század derekán II. János francia király parancsára az előbb említett eredeti jegyzőkönyvet lemásolták egy, Franciaország történetére vonatkozó okmányokat tartalmazó kódexbe s ez a hártyakódex — nyilván tévedésből — szintén a vatikáni könyvtárban maradt. Címe: «*Diversa ad historiam pertinentia*». Jelzete: *965. sz.*[2]

A kódexet elsőnek Desericzky fedezte fel, majd 130 év mulva Dudik kezében járt, de *a magyar szakirodalom mindezideig nem vette tudomásul, hogy az értékes jegyzőkönyvről ezzel a másolattal is rendelkezünk.*

Kutatásaim során felfedezvén ennek a kódexnek létezését, az eredményt azonnal közöltem Várady prof. úrral és egyben arra kértem, keresse meg a kódexet s küldje meg annak tüzetes leírását. Ez így hangzik:

«Pal. Lat. 965. Rendkívül díszes hártyakódex, elejétől végig egy kéz írása. Első lapján *(r—v)* pontos tartalomjegyzék. A recto utolsó és a verso első sorában olvasható a Richardusz-féle jelentés címe: «*De facto Ungarie magne invente per fratrem Richardum ordinis fratrum predicatorum tempore domini Gregorii pape IX. 200*».

«A 200. levél rectojának *bal* (heraldikailag jobb) hasábján kezdődik a jelentés. Első három sora (a cím) vörösbetűs. A tulajdonképpeni szöveg kezdőbetűje vörös- és kékszínű, az indázás vörös. A mondatok kezdőbetűjébe egy vörös vonalka van belehúzva. A szöveg a 200^{v}, 201^{r}, 201^{v}, 202^{r}, 202^{v} lapokon foglal helyet, a 202^{v}-ből azonban már csak kb. $^{4}/_{5}$ részt. Ezen az eredeti lapszámozáson kívül az egyes lapok rectojának alsó bal (heraldikailag jobb) sarkában modern számozás van, ez az előbbinél egy számjeggyel magasabb. Eszerint jelentésünk a (modern) 201^{r}-ján kezdődik és a 203^{v}-ján végződik.»

A szóbanforgó kódex írása még az előbbinél is díszesebb, nemhiába a francia király számára készült eredetileg. A szövegkezdő I betűs iniciálában két, összefonódott nyakú, tátongószájú sárkányt láthatunk. Az írás egyenletes, a betűnagyság átlagosan 3 mm.

A kódexlapok nagysága 33·6×24·0 cm, az írott tükör nagysága pedig hasábonkint 22·2×7·0 cm. A sorok távolsága 7·2 mm.

Tulajdonképen itt oldódik meg teljesen Richardusz fr. «dominikánus» voltának rejtélye. Már a másolat pontatlansága is utal arra, hogy a másoló gyorsan és meglehetősen tág lelkiismerettel dolgozott. A jegyzőkönyv címe s különösen a kódex első lapján található tartalomjegyzékbeni utalás pedig teljes mértékben megerősíti nézetünket. Hisz a kódex másolója addig ment felületességében, hogy a tartalomjegyzékben már nemcsak hogy domonkosrendinek jelenti ki Richardusz frátert, hanem még Magna Hungaria felfedezését is neki tulajdonítja!

A szövegben azonban a cím így hangzik: «*De facto Ungarie Magne a fratre Ricardo ordinis fratrum predicatorum invento tempore domini pape Gregorii noni*».

* * *

3. Várady Imre prof. vatikáni levéltári kutatásai közben megállapította, hogy a Liber censuum-ból ismeretes Juliánusz-kutfőnek egy másolatát a firenzei Bibliotheca Riccardiana is őrzi: «Riccardianus 228.» jelzésű kódexében. (A Bibl. Riccardiana jelenleg zárva van és azt a Bibl. Laurenziana igazgatósága kezeli.)

A XIII. századbeli hártyakódex címe ugyanaz, mint a római eredetié: Cencii Camerarii «Liber Censuum Romanae Ecclesiae». A lapok nagysága 21·5×16·5 cm, az írott tükör nagysága 14·0×10·3 cm. A minket érdeklő szöveg a 328^{r} oldalon kezdődik és a 328^{v}, 329^{r}-ján folytatódván a 329^{v}-ján fejeződik be, ahova csupán öt sor került. A szöveg írása rendkívül éles, szép és tiszta: könnyen és biztosan olvasható. A sorok távolsága 3·3 mm, a betűk nagysága 1·5 mm.

A szöveg kezdeténél a 328[r] margóján kis jegyzet áll: «*Ungnaria** *maior et minor*». Egyéb széljegyzet nem tarkítja a szöveget. A szöveg egyetlen dísze a négy sor magas, szövegkezdő «I» betű (iniciálé).

* * *

4. A vatikáni és firenzei kódexeken kívül Richardusz jegyzőkönyve még egy példányban is reánk maradt, és pedig a párisi Nemzeti Könyvtár egyik XV. századbeli kéziratában. Ez is a vatikáni eredeti másolata. Régi jelzését (Nr. 3343) Pauler tévesen adta meg, mert ezen a számon merőben más kéziratot tartanak nyilván.

* * *

5. A nagyfontosságú jegyzőkönyvet *Jos. Inn. Desericius (Dezsericzky)*, a hírneves orientalista fedezte fel 1745-ben, Assemanus közreműködésével. Ezidőben ő — mint a magyarországi kegyesrendi szerzetesek generális asszisztense — huzamosabban Rómában tartózkodott. Ő volt az, aki elsőnek közölte a kéziratot. «De initiis ac maioribus Hungarorum commentarii, Budae, 1748.» c. művében. A jegyzőkönyv másolatát 1746. II. 25-én Assemanus hitelesítette.

A nevezetes okmány több kutató komoly érdeklődésére tartott számot, amit élénken bizonyít az, hogy ez időtől kezdve többen is közölték munkájukban. A kevésbbé ismeretes kiadások közé tartoznak:

6. *G. Pray:* Annales veteres Hunorum, Avarum et Hungarorum (1761.) I. 151—153. — és

7. *Bél András:* Solemnia Magistrorum philosophiae et artium creandorum in diem proximum Jovis h. e. D. III. martii indicit atque ea concelebranda invitat ord. philosophici Decanus Car. Andr. Bel. Inest: De avitis Hungarorum sedibus e Bibliotheca Vaticana monumentanum. Lipsiae, 1763. IV—IX. De facto Ungariae Magnae.

8. Régebbi kiadásai közül meg kell emlékeznünk *Fejér György:* Codex Diplomaticus Hungariae (Tom. IV. Vol. I. 50—57. l.) c. munkájáról. Ez volt a Jelentés — időrendben — negyedik kiadása.

9. Ötödízben *Endlicher* adta ki: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. San-Galli, 1849. (8. r. 248—254. l.) c. művében. Az előszóban megjegyzi ugyan Endlicher, hogy a szöveget a vatikáni könyvtár említett XIII. századbeli kódexéből közli, azonban kétséget kizáróan bebizonyult, hogy nem innét, hanem a Desericzky- és Fejér-féle korábbi kiadásokból vette a szöveget, hisz még azok sajtóhibáit is rendre felleljük az Endlicher-féle kiadásban.

10. Valóban magából az eredeti kódexből közölte a jegyzőkönyv szövegét *Theiner:* Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram Illustrantia c. értékes gyüjteményében. Tom. I. Romae, 1859. (2. r. 151—153.) Bár ez a kiadás sem teljesen hibátlan, mégis kiválóan hűnek

* Sic!

mondható. Ezt használta fel elsősorban Szabó Károly is fordításában, bár a többieket is szem előtt tartotta.

11. Legjobbnak tekinthető a *Fejérpataky László* szerkesztésében megjelent kiadás: A magyar honfoglalás kutfői. — Magyarország történetének forrásai. Bp. 1861. II. füz. «De facto Ungariae Magnae» címmel Szabó Károly nagyszerű fordításában, Pauler Gyula jegyzeteivel adja a Jelentés szövegét.

12. A Szabó-féle fordítás megjelent Rogerius Mester: Siralmas ének Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról, Tamás spalatói esperes «Historia Salonita»-jából, a tatárjárás története c. munkák függelékeként, Nagymagyarország dolgáról címmel, Ráth Mór kiadásában, Pest, 1861.

13. Ugyanez a kiadás megjelent a Millénium alkalmából az Akadémia által megbízott Pauler és Szilágyi szerkesztette: «A magyar honfoglalás kutfői» c. díszmunkában. A szöveget Rómában a Lib. Cens. eredetijével Fraknói V. hasonlította össze.

JULIÁNUSZ LEVELE.

Juliánusz második útjáról ő maga írt jelentést. Az érdekes és fölötte időszerű tartalmú irat több másolatban is közkézen forgott. Magából a jelentésből kitűnik, hogy Béla király elküldte a levelet az aquilejai pátriárkának, Bertholdnak, aki a király anyai ágon való nagybátyja volt, ez viszont továbbította a brixeni püspöknek, az ismét a tiroli grófnak és így tovább. Nem meglepő tehát, hogy e második jelentésből, amelynek eredetije tulajdonkép Perugia püspökéhez szól, három példány is fennmaradt.

14. Az egyiket, legkorábban *báró Hormayr-Hortenburg József* adta ki: Die goldene Chronik von Hohenschwangau, München, 1842. (II. r. 67. sk. ll.) Hormayr a másolatot — oklevélgyüjteménye számára — Böhmer János Frigyestől kapta. *Eredetije eddig ismeretlen.*

* * *

15. Jó évtized mulva dr. Dudik Beda a vatikáni könyvtárban egy XIII. századbeli hártyakódexben ráakadt a Jelentés egy másolati példányára. (Johannes Leodiensis, Sermones per annum. Sig. nr. 443.) Apróbetűs tiszta sorok, máig is élénkszínű betűk sorakoznak egymás alá katonás rendben, hogy hírt adjanak nekünk — hét évszázad multán — a világhódító, mongol népről. A Jelentés a kódexnek 105. ívrétlevelét tölti meg. Az értékes szöveget Dudik: Iter Romanum, Wien, 1855. c. munkájának I. kötetében (288—327. l.) adta közre.

Várady Imre a következő leírást volt szíves velem közölni: «A nagyalakú kódex, melynek pontos jelzése: «*Pal.(-atina) Lat. 443.*», vastag, ívrétes hártyakötet, vegyes tartalommal. Legnagyobb része — a 2. laptól a 97-ig — «Mag. Johannis Leodiensi sermones totius annis» c. műve,

azután 98—105-ig: «Attributiones, ordine litterarum digestae» következik, mely a két hasábosra osztott fólió lapon (105. r.) a bal hasáb felső harmadában végződik. Ugyanennek a 105. lapnak üresen maradt, baloldali $^2/_3$ hasábját és a lap túloldalát (verso), de már nem hasábokra osztva, hanem sűrű, hosszú, lapszéltől-lapszélig futó sorokban foglalja el a Juliánusz-jelentés gyönyörű írásban. Aztán a 106. lapon «Danieli sermones» stb. következnek. Az írás színe sötétbarnává fakult fekete. Mindenféle iniciálék, színezés és dísz nélkül».

A fenti tökéletes leírást csak néhány szükséges adattal egészítem ki a facsimilék alapján. Ez a legapróbb betűs kézirat. A betűk nagysága mindössze az 1·0—1·2 mm-t éri el.

A 105^r jobb hasábjában a vonatkozó szöveg 15·5×7·9 cm tükörnagyságot tölt meg 28 sorral; a sorközök távolsága 5·6 mm.

A 105. folio nagysága 32·8×23·5 cm. A 105^v tükörnagysága 29·0×20·5 cm és összesen 53 teljes s egy csonka sort tartalmaz. A sorok távolsága és a betűk nagysága azonos a 105^r-éval.

* * *

16. *Fraknói Vilmos* közli, hogy a vatikáni könyvtár egyik XIII., vagy XIV. századbeli hártyakódexében (Cod. Vatic. 4161.) találta az «Epistola de vita Tartarorum» (azaz «Levél a tatárok életéről») c. kéziratot, melyet a 41—44. lapokon olvashatunk. Ez ugyancsak Juliánusz második útjáról szóló Jelentés harmadik példánya lesz. (Lásd M. H. K. 465.)

Várady Imre prof. úr szívességéből a következőket közölhetem erről a példányról: «A kis kódex jelzése pontosan: «*Vat. Lat. 4161.*» A Juliánusz-jelentés a kódex 41—44. lapját (összesen 7 oldalt) foglalja el. Kezdőbetűje tengerkék, vörös indadísszel. A 3. szótól kezdve az első sor vörösszínű (epistola de vita tartarorum), e vörös szavak nem tartoznak a szövegbe, hanem a címet alkotják. Ez is mutatja, hogy nem Juliánusz eredeti levele, hanem másolat, amelyet érdemesnek tartottak készíteni az érdekes beszámolóról. A levél szövege egyébként fekete, csupán az utolsó mondat (Explicit epistola de vita, secta et origine Tartarorum) vörösbetűs ismét. A kódex tartalmát egyébként «Petri Alphonsi Disciplina»-ja képezi (1—40. lap). Átlagos betűnagyság: 2·3 mm. A kódexlapok nagysága 17·5×12·8 cm, az írott tükör nagysága pedig 10·5×7·5 cm. A sorok távolsága 4·8 mm.

* * *

17. E második Jelentést is kiadták többen a későbbiekben is. Igy a Hormayr-féle szöveget közölte *Erben:* Regesta diplomatica nec non epistolaria Regni Bohemiae et Moraviae c. munka I. kötetében, a 474—476. lapokon. Prága, 1855.

18. Ugyancsak Hormayr után közli *Wenzel* is az Árpádkori Új Okmánytár VII. kt., de ugyanakkor adja a Dudik-féle szöveget is. (1860—1874.)

19. Mindkét út leírását latin nyelven tartalmazza a «Monumenta Hungariae Historica I. oszt. XII. köt. (549—560. old.) Pest, 1869.» c. m.

20. Juliánusz második útjáról szóló levelének *első* magyar fordítását, valamint Richardusz jegyzőkönyvének *az eredeti kéziratok alapján történt új fordítását* — Bendefy L. tollából — e munka tartalmazza.

21. A Juliánusz-kutfők teljes szövegkiadását saját kutatásai nyomán Bendefy L. dr. rendezte sajtó alá. Bevezetésében a kutfők bibliográfiai adatait ismerteti. Címe: Manuscripta Vaticana de itineribus fr. Juliani, — Budae, A. D. MCMXXXVII. (Kiadás előtt.)

A KÉZIRATI PÉLDÁNYOK SZÖVEGÉNEK ELTÉRÉSEI.

Amikor az a feladatunk, hogy több azonos szövegről megállapítsuk, melyik előzte meg korban a másikat, vagy más szóval, melyiket tekinthetjük a legrégibbnek, vagy eredetinek: a szövegek pontos vizsgálatához folyamodunk, hogy azok összehasonlítása útján dönthessünk a kérdésben.

Minél többször másolnak le egy szöveget, annál több másolási hiba terhelheti azt. Viszont, ha az eredeti szöveg hibás lett volna, a másoló rájöhet a helyesírási-, vagy értelmi hibára és azt a másolatban kijavíthatja. Mindkettőre bőven találunk esetünkben példákat.

A legtöbb baj a tulajdonnevekkel szokott lenni. Ezekre általában nem szoktak a másolók túlságos gondot fordítani. Véleményünk egyébként is az, hogy esetünkben, a Juliánusz-kutfők másolása során kétkét egyén végezte azt. Az egyik az eredeti szöveget fennhangon olvasta, a másik pedig *hallomás után* jegyezte azt az új kódexbe. Innen ered a sok szócsere és a sok értelemzavaró hiba is.

A következőkben röviden összefoglaljuk a különféle kézirati példányok szövegében mutatkozó, leglényegesebb eltéréseket.

*Szövegeltérések Richardusz jegyzőkönyvének másolati példányaiban.**

Az értelemzavaró szöveghibák sorában elsőnek a L. C. Vat. 364[r] jobb hasábja 32—33. sorában olvasható «*Set multis fractis laboribus* . . .» kitételt említjük meg. A másolatok alkalmával a hibát észrevették és így a Ricc. 228., valamint Pal. Lat. 965. már a helyes értelmű szöveget adja: «*Set multis fractus laboribus*» . . . etc.

A L. C. Vat. 364[v] balhasábjának 34—35. sorában olvassuk: «*Nec postea ullo modo* . . .» Miként az előző esetben, a Ricc. 228. és a Pal. Lat. 965. másolatai az értelemzavaró hibát kijavítva adják: «*Nec possunt ullo modo* . . .» etc.

* Az alábbiakban a következő jelölésekkel élünk:
[1] Cod. Vat.: Liber censuum, sign. Miscell. Arm. XV. t. 1. = L. C. Vat.
[2] Liber censuum in Bibl. Riccardiana = Ricc. 228.
[3] A Desericzky által használt «Diversa ad historiam pertinentia» c. kódex = Pal. Lat. 965.

A már eddigiekben is sokat vitatott «... *pro eo nec penitentiam nec benedictionem* ...» kitételt minden rövidítés nélkül csakis a Ricc. 228., 328^{v} old. 9. sorában találjuk meg, míg a kérdéses «*penitentiam*» szót a L. C. Vat. és a Pal. Lat. 965. szövege «*pnĭam*», ill. «*pnĭam*» alakban közli, ami különféle ferde magyarázatokra szolgáltatott okot. Ebben a tekintetben az újonnan fellelt Ricc. 228. minden kételyt eloszlat.

A L. C. Vat. 364^{v} jobbhasábjának alulról számított második sorában olvassuk: «*alii vero remanserunt ibidem volentes desistere ab itinere inchoato*». Természetesen a «volentes» szónak itt semmi értelme sincs, de megkapjuk a helyes magyarázatot a másik két kódexben, ahol a «volentes» helyett «*nolentes*» áll.

Juliánusz és Gellért menetelnek a pusztaságban. Gellért kéri társát, hagyja őt magára, hogy miatta ne kelljen elhanyagolnia Istennek tartozó munkáját. «... *ne per occupationem ipsius negligenter opus dei* ...», olvassuk a L. C. Vat. 365^{r} bal hasábjának 14. sorában, természetesen hibásan. Ugyanezzel a hibával («negligenter») közli a szöveget a Ricc. 228. is, azonban már a Pal. Lat. 965. másolója felfedezte a hibát és ki is javította azt «*negligeret*»-re.

Igen érdekes és jellemző dolog, hogy a L. C. Vat. 365^{r} balhasábjának 26. sorában előforduló: «*Diebus vero frater* ...» kitételt mindhárom kódexben egyformán találjuk, noha a helyes szöveg kétséget kizáróan: «*Dictus vero frater* ...» lenne. Mi sem bizonyítja jobban előbbi állításunkat, hogy a másolást egy lector és egy scriptor együtt végezte, amikor is a lector hol rövidebb, hol hosszabb mondatszakaszokat olvasott fel a másolónak s ezért nem volt meg a kellő áttekintésük a szöveget illetően.

Gellért atya halálát a L. C. Vat. 365^{r} balhasábjának alulról számított második sora így fejezi ki: «*in domino obdormivit* ...» A Ricc. 228. másolója pontosan közli a szöveget, de már a Pal. Lat. 965-ben «*in domo Sarraceni* ... *in domo obdormivit* ...» elírással találkozunk.

Valamivel alább, a L. C. Vat. 365^{r} jobbhasábjának első és második sorában olvassuk, nem tudta Juliánusz «*qualiter posset habere processum*». Ugyancsak helyesen közli az idézett szöveget a Ricc. 228. is, de már a Pal. Lat. 965. másolója éppen az ellenkezőjére változtatja a mondat értelmét, amikor a «processum» szót «*recessum*»-nak írja.

A Pal. Lat. 965. másolójának pongyolaságára még többször is találunk példát. Igy a L. C. Vat. 365^{r} jobbhasábja 16. sorában olvassuk azt a részt, amely arról a magyar asszonyról szól, akit férjhezadtak «*de terra, quam querebat* ...» A Ricc. 228. ugyanígy közli a szöveget, míg a Pal. Lat. 965-ben a következő bosszantó elírás áll: «*de terra, quam haberet* ...»

A L. C. Vat. 365^{v} balhasábjának 12. sorában olvassuk: «*set alium exercitum* ... *miserant* ...» Ugyanígy a Ricc. 228-ban is, azonban a Pal. Lat. 965. csak «*sed alium* ... *miserat*»-ot ír, amivel a mondat tárgyát is eltünteti, meg az igealakban is — a többes helyett — egyes személyt használ.

A L. C. Vat. 365v balhasáb 23. sorában: «*donec decrevit duplici ratione*...» etc. Ugyanígy a Ricc. 228. is. Ezzel szemben a Pal. Lat. 965. «*non decrevit*...» etc. ír.

Kisebb hibának számíthatók a következő eltérések. A L. C. Vat. 365v jobbhasáb 8. sorában: «*qui pro nichilo reputatur*...». Ugyanígy a Ricc. 28. is, viszont a Pal. Lat. 965. «*quod pro nichilo reputatur*...» szövege zavarja a leírás tiszta értelmét.

Ugyancsak a Pal. Lat. 965-ben *utólagos javítások* nyomára bukkantam. Az eredeti kéziratot tanulmányozva ezek a javítgatások kevésbbé szembetűnők, de az infra-vörös fényképmásolatokon annál inkább jelentkeznek. Ilyen kétségtelen javítás pl. az, hogy a Pal. Lat. 965. 202v jobbhasábjának 18. sorában a sorkezdő «*ciphos*» szó elé egy «*s*» betűt írtak s így a szó a «*sciphos*» alakot nyerte. (A másik két kódexben «*cifos*» alakban szerepel.)

Sokkal súlyosabban esik latba az alábbi eset: a mordvinokkal kapcsolatban a L. C. Vat. 365v jobbhasábja 19. sorában «*ad ducem magne laudamerie*» kitétel áll. A Ricc. 228. a «laudamerie» szót hibátlanul vette át; a Pal. Lat. 965-ben azonban eredetileg «*landemerie*» állott. Ezt a későbbiekben valaki — eléggé otrombán — «*Sandemerie*»-re változtatta olyformán, hogy az «*l*» betűre többszörös tollvonással ráerőszakolta a «*S*»-et. És lám, ez a későbbi eredetű javítás sokban hozzájárult Vámbéry ismeretes támadásához, mert az agg tudós ellentmondást látott Sandomir (lengyel város) szerepeltetésében.

A tulajdonnevekkel kapcsolatban a következőket kívánjuk felemlíteni: a jegyzőkönyvet felvevő Richardusz neve a L. C. Vat. és Ricc. 228-ban «*a fr. Ricardo*» alakban fordul elő, míg a Pal. Lat. 965. «*a fr. Ricardo ord. fr. pred.*»-ot említ. Az «*ord. fr. pred.*» jelző hihetőleg csak a másoló felületességéből került a szövegbe, de annyi bizonyos, hogy két évszázados téves magyarázatra adott okot.

Ugyancsak a másoló felületességének tudjuk be, hogy a Pal. Lat. 965. Otto fr. nevét, amely a másik két kódexben helyesen szerepel, «*Octo*»-nak írja.

Juliánusz hősi halált halt társát mindegyik kézirat «*Gerardus*» néven említi. Szintúgy teljesen egyöntetűen s hibátlanul említik «*Bele regis*», mint az útra kelő dominikánusok pártfogójának nevét.

A földrajzi vonatkozású tulajdonnevekben, valamint az ezekből képezett melléknevekben nagyobb a változatosság. Hibátlanul találjuk meg mindhárom kódexben a következő neveket: *Alania, Constantinopolis, Matrica, Morduani* (mordvinok), *Polonia, Sarracenicus* (mohamedán) és *Sarracenus* (u. az), *Cumanus* és *Cumanicus* (kun).

A tatárok neve váltakozva *Tartari* és *Thartari* alakban fordul elő. A cserkeszek földjét a L. C. Vat. és a Ricc. 228. «*Sychia*», a Pal. Lat. 965. «*Sichia*» néven említi.

Ama bizonyos szaracén tartomány neve a L. C. Vat. eredeti szövegében «*Uela*». A Ricc. 228-ban már hibásan: «*Ueda*» alakban került. A Pal. Lat. 965. szintén «*Ueda*» formában említi.

A máig is rejtélyes Bunda város neve tárgyesetben (accusativus) a L. C. Vat. és a Pal. Lat. 965. szövegében «*Bundam*», a Ricc. 228-ban hibásan: «*Bundaz*» alakban fordul elő.

Viszont Oroszország neve «*Rucia*» formában a L. C. Vat. és a Ricc. 228. kódexeiben egyezik, míg a Pal. Lat. 965-ben a «*Ruthia*» alakot találjuk. Megjegyezzük, hogy egyik sem helyes, mert a helyes alak «*Russia*» volna.

A «*Ruthenicus*» szót mindegyik szövegben egyformán találjuk, de már a L. C. Vat. «*Ruthinus*»-a helyett a másik kettő «*Ruthenus*»-t ír. Ugyanígy a L. C. Vat. «*Theutonicum*» alakját a másik kettőben «*Theotonicum*» formában találjuk meg.

Az «*Alemania*» szót a L. C. Vat. és a Ricc. 228. szövegében azonos alakban ismerjük fel, míg a Pal. Lat. 965. sorai «*Alamannia*» formában tartalmazzák.

*Szövegeltérések Juliánusz levelének másolati példányaiban.**

A Hormayr által közreadott szöveg feltűnően jó; csak másodrendű, a szöveg értelmét alig zavaró elírásokra akadunk. Ez a körülmény sugallja nekem azt a gondolatot, hogy Böhmernek valószínűleg a levél eredeti példánya állott rendelkezésre.

A Dudik-féle szövegben már inkább adódnak elírások. Ezek közül is csak a leglényegesebb ismertetésére szorítkozom: A tatár hadsereg beosztásáról szóló részben a következőket találjuk Horm.-ben: «*Et si forte contingeret numerum eorundem diminui per bellum, posset restitui sine mora*», etc.

Ugyanez a részlet Fr.-ben: «*Et si contigerit eundem numerum diminui, propter bellum restituitur sine mora*». A Dud.-ben a «*numerum*» szó hiányzik, a «*diminui*» igealak helyett pedig «*dominui*» áll, ami egészen zavarossá, érthetetlenné teszi a szöveget.

A Fraknói-féle szövegben gyökerében elferdített mondatokat találunk. Ilyen pl. «... *tartari prius inhabitabant romam*». Ugyanez a mondat Dud.-ben így hangzik: «... *Thartari inhabitabant terram prius, quam nunc Cumani inhabitant* ...» etc. A Horm. ugyanígy. Nem kétséges, hogy a Fr. másolóját az egymás alá került *inhabitabant* és *inhabitant* szavak zavarták meg. Midőn — az *inhabitabant* szót leírva újra az eredeti levélre tekintett, a sorokon végigfutó szeme az *inhabitant* szón akadt meg, viszont ez után hiába kereste a helyhatározót. Újból végigsiklott a szövegen, amikor is szemébe ötlött a *terram* szó, de ezt siettében *romam*-nak olvasván, úgy is adta vissza. A magyarázat helyességét bárki ellenőrizheti, ha összeveti a kéziratok eredeti példányait.

A másik érdekes és lényeges elírás a Fr.-ben a következő: «*Misit autem exercitus per diversas terras. Videlicet ultra mare imum*». Ugyanez a mondat Dud.-ben így hangzik: «... *videlicet ultra mare* ...» etc.

* Az alábbiakban a következő jelöléseket vezetjük be:
[1] a Hormayr-féle szövegre: Horm.
[2] a Dudik által közölt szövegre: Dud.
[3] a Fraknói által fellelt szövegre: Fr.

Ugyanígy szól a Horm. is. A szöveg érdekessége az, hogy míg az utóbbi két szövegben csak a tengerentúlról van szó, a «*Mare imum*» a Thyrenei tengert jelentette; tehát a Fraknói-féle szöveg alkalmas volt arra (s ne feledjük itt az előző bekezdés «*inhabitabant romam*» elírását !), hogy Rómát megfélemlítse. Nem akarom azonban azt állítani, hogy ez a két kirívó elírás talán célzatossággal jött létre.

Juliánusz levelének három ismeretes változata a tulajdonnevek írásában nagyon is szabados. Egyforma alakban fordulnak elő a következő nevek: *Bulgari* (bulgárok), *Ethil* (Bjelája) folyó, *Gedeon*, *Merowia* (mériek földje), *Persia*, *Persae* (perzsák), *Rutheni*, *Ruteni* (rutének), *Ruben*, *Sudal* (Szuzdál) és *Tartari*, *Thartari* (tatárok).

Lényeges eltéréseket látunk az alábbi személynevekben: Horm.: *Gurgutha* — Dud.: *Gurguta*, *Gurgata*, *Gargata* — Fr.: *Gurguta*. A név Dzsingiz kánt jelenti.

Dzsingiz utóda, Ogotáj is szerepel Juliánusz levelében, éspedig Horm.: *Chayn*, — Dud.: *chaym*, — Fr.: *Chayn* alakban. Miként az V. és VII. fejezet vonatkozó sorainál levezettem, ez a név egyszerűen «*kán*»-t jelent, ami a latin *dux*-nak, azaz a magyar *vezér*-nek felel meg.

Noe, szuzdáli fejedelem neve (helytelenül) csakis a Horm.-ben fordul elő. Az egymással hadakozó fejedelmek nevei szintén más-más alakban szerepelnek. Igy Horm.: *Witoph*-ról, Dud.: *Vithut*-ról, Fr. pedig *Wroccus*-ról ír.

Ugyanígy Horm. *Urech*-et, Dud. egyszer *Gureg*-et, másszor *Euthet*-et, Fr. majd *Gauex*-et, majd *Gruex*-et említ.

Izmaél neve: Horm. és Dud.-ben *Ysmahel*, Fr.-nál *hismael* alakban fordul elő. Ennek megfelelően az első kettő *Ysmahelite*, az utóbbi *hismaelite* néven említi az izmaelitákat.

A mordvinokat csakis Dud. említi *Mordani*, illetve *Morducani* néven. Ugyancsak kizárólag ebben a levélmásolatban szerepel a tatárok által legyőzött országok között *Poydowia* neve.

A Dud. záradéka szól a madianitákról, akiket egyszer *Madianite*, másszor *madyanite* néven említ. Fr. az előbbi alakot használja. Szintúgy csakis ez a két változat enlíti a «*(cum) Cethym*» (Dud.), illetve «*(cum) Cetheis*» (Fr.) nevet.

Oroszország (Russia) neve Horm.-ben: *Bruscia*, *Ruscia* és *Ruzia*, Dud.-ben: *Brussia*, Fr.-ben: *Brussia* és *Ruzia* alakban fordul elő.

A kunokat a Horm. és Dud.: *Cumani*, Fr.: *Chananei*, illetve *Comani* néven említi. Kunföld nevét viszont a Horm.-ben *Cumania*, Dud.-ben: *Cumania*, illetve *Carmania* alakban találjuk, míg a Fr.-ben nem fordul elő.

A Horm. *Hornach* szultánságának nevét a levél másik két változata *Ornach*-nak írja. A Bug-folyót a Horm.-ben *Buchs*, Dud.-ben *Buc*, Fr.-ben *Bux* név jelenti.

Katay nevét is három alakban leljük fel. Horm.-ben: *Gothia*, Dud.-ben: *Gotta*, Fr.-ben viszont *Gotha*.

A továbbiakban közölt földrajzi tulajdonnevek csakis a Hormayr- és Dudik-féle változatokból ismeretesek. Saksyn város neve Horm.-

ben: *Faschia*, Dud.-ben: *Sascia*. Vedin Horm.-ben: *Wedint*, Dud.-ben: *Wedin*.

Rjazan-hoz, mint fővároshoz tartozó egykori tartomány, illetve ország neve Horm.-ben: *Risennia*, Dud.-ben: *Recennia*, illetve alább *Recessua*.

A Don-folyó Horm.-ben: *Denh*, Dud.-ben: *Den* néven szerepel. Voronezs városa Horm.-ben: *Orgenhusin*, Dud.-ben: *Ovcheruch* alakban jelenik meg.

Bulgáriát (Biléríát), azaz a volgai bolgárok országát Horm. *Bulgaria*, Dud. *Fulgaria* néven említi.

Itt említjük meg, hogy a Horm. *negyven*, a Dud. és Fr. *hatvan* olyan nagy bulgár városról tud, amelyek egyikéből-egyikéből 50 ezer harcos kerül ki.

Szándékosan hagytuk a végére azt az érdekes és fölötte szembetűnő eltérést, amelyet mindjárt a levelek kezdőmondatában találunk. Olvassuk Dud.-ben: *Viro venerabili in Christo patri Dei gratia Perusino Episcopo, apostolice Sedis Legato, fr. Julianus . . .*» etc. A Horm. bekezdése majdnem betűszerint így hangzik, csupán «*Perusino*» helyett «*perutino*» áll. Ellenben a Fr.-ben «*perillustrissimo episcopo*»-t olvasunk, az «*Apostolice Sedis Legato*» címzés pedig teljességgel hiányzik. Ebből következik, hogy ezt a levelet nem a perugiai püspökön, mint pápai legátuson keresztül juttatták el Rómába, hanem igenis közvetlenül a pápának címezték és küldötték. Hogy a levelet valóban Rómának szánták (talán ijeszteni akartak vele?), sejteti az a Rómára vonatkozó, két téves utalás, amellyel fentebb már foglalkoztunk. (*Inhabitabant romam*, etc.).

Ennek az áttekintésnek birtokában újra megerősíthetjük azt az állásfoglalásunkat, amelyet elsősorban a különböző szövegű záradékok alapján állapítottunk meg: t. i., hogy *nem egy levél három változatáról, hanem három különböző levélről van szó, de ezek mindegyike feltétlen bizonyossággal Juliánusztól származik.*

XIV.

KUTFŐK ÉS IRODALOM.

Kutfők.*

Nagyon sok jeles, régi munka tartalmaz adalékokat Juliánusz barát útjára, illetőleg a bjelájamenti őshazára vonatkozó helyes megítélésünk elősegítésére. Ezek egy részét még *Szabó Károly* kutatta fel, legnagyobbrészt azonban *Gombocz Zoltán* gyüjtötte egybe (96), míg ez utóbbi gyüjtésében szereplő latin kutfőket e mű szerzője fordította magyarra.

A kutfők közé az alábbi munkákat sorozhatjuk:

22. *Kézai Simon:* Magyar Krónikája. Ford. Császár M. Bp. 1901. (Franklin, Magy. Könyvt. 610. sz.)

23. *Albericus Trium Fontium:* Világkrónikája. 1252. (Mon. Germ. Hist. SS. XXIII. 942.)

24. *Annales* ecclesiastici ad anno quo definit Caes. Card. Baronius usque ad annum 1534. continuati ab Odorico Raynaldo Tarvisino. Coloniae Agrippinae. Ad a. 1288. nr. 32.

25. *Annales* monasterii Burtonensis. (M. G. H. SS. XXVII. 474.)

26. *Annales* S. Pantaleonis Coloniensis ad a. 1247. (M. G. H. SS. XXII. 542.)

27. *Anonymus:* A magyarok tetteiről. (Gesta Ungarorum.) Béla király névtelen jegyzőjének könyve. Ford. Szabó Károly. Magy. Könyvt. 30. sz. Lampel R. (Wodianer F. és fiai) kiad. Bp., é. n.

28. *Benedictus Polonus* elbeszélései. (Colbertinum, kézirat.)

29. *Cod. ms. bibl. C. R.* Aul. Vind. Nr. 590. f. 92.

30. *Ex miraculis S. Genulfi.* (M. G. H. SS. XV. 2.) 1205.

31. *Fejér György:* De avitis Magyarorum, ac Chunorum Jasonumque sedibus et initiis. (17—18. l.)

32. *Gottfriedus Viterbiensis* (1133—1196. v. 1198.): Memoria seculorum vel Liber memorialis ab O. C. 1185.

33. *Jo. de Cella—Roger of Wendover:* Flores historiarum. 1235.

34. *Mappa terrae habitabilis.* (A lakott föld térképe 1260-ból.)

35. *Matth. Parisiensis:* Világkrónikája és a hozzá csatolt oklevéltár. (Liber additamentorum et supplementorum.) (M. G. H. SS. XXVIII.)

36. *Piano da Carpino:* Historia Mongolorum quos nos Tartaros appellamus. 1248. Legújabb kiadása: Sinica Franciscana Vol. I. (Quaracchi—Firenze.) 1929.

37. *Raynaldus:* Annales ecclesiasticae. XVI. 1369. Nr. 14. (V. Orbán pápa rendelete a minoriták keleti missziójára vonatkozóan.)

38. *Raynaldus:* Ann. eccl. XV. ad a. 1329. Joannis P. P. XXII. nr. 96.

39. *Thomas Archidiaconus:* Historia pontificum Salonitanorum et Spalatinorum. (De natura Tartarorum c. fej. — M. G. H. SS. XXIX. 590.)

40. *Vincentius Bellovacensis:* Bibliotheca mundi — Speculum maius — Speculum triplex. III. rész: Speculum naturale-ban Pannónia címszó alatti szövegrész.

41. *Will. de Rubruk:* Itinerarium fratris Willelmi de Rubruk de ordine fratrum minorum anno gratiae 1253. ad partes orientales.

42. Összehasonlító anyagul nélkülözhetetlenek az *arab és bizánci írók*, valamint *Marco Polo* munkái. — Középkori ázsiai utazók. I. Rubruquis: Utam Tatárországban. II. Marco Polo könyve. Ford. Brózik Károly. (Franklin.) Bp., 1880.

* Az 1—21 a. id. kutfőket l. a 161—168. oldalon.

Vonatkozó tö. téneti munkák.

43. *E. Bretschneider:* Notices of the mediaeval geography and history of Central and Western Asia, Drawn from chinese and mongol writings. London, 1876.
44. *Fettich Nándor:* A honfoglaló magyarság művészete. Bp., 1934.
45. *Fischer:* Sibirische Geschichte. 1768.
46. *Fischer R. J.:* De origine Ungarorum. (Kelt 1756.) Schölzer kiad. 1770.
47. *Hammer-Purgstall:* Geschichte der goldenen Horde. (104—5. l.)
48. *Hóman Bálint:* A magyar nép neve a középkori latinságban. Tört. Szemle. VI. 129. l.
49. *Hóman-Szekfű:* Magyar történet. Bp., Egyet. Nyomda kiad. I—II. kt.
50. *Hóman-Szekfű-Kerényi:* Egyetemes történet. II. kt. Bp., 1936.
51. *H. Howorth:* History of the Mongols. London, 1876. (136. l.)
52. *Jirecek K. J.:* A bolgárok története. Nagybecskerek, 1889.
53. *Köppen Fr. Tódor:* Állatföldrajzi adalék az indoeurópai és a finnugor őshaza kérdéséhez. 1890. (Oroszul.)
54. *Lamb. Harold:* Dzsingiz kán. Bp., é. n. Rózsavölgyi.
55. *Lóczy L. id.:* A Mennyei Birodalom története. Bp., 1901. Franklin.
56. *Marczali H.:* Magyarország története. Bp., 1911. Ath. (Műv. Könyvt.)
57. *Paasonen:* Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker. 1904.
58. *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp.
59. *Pauly-Wisowa:* Realencyclopedia . . . I. kt.
60. *Pintér Jenő:* Magyar irodalomtörténet. I. kt. Bp., 1932. Franklin.
61. *Rémusat, A.:* Memoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulierement des rois de france avec les empereurs Mongols. Memoires de l'Institut Royal de France. Académie des Inscr. et Belles Lettres. Tome VI. Paris, 1822. (p. 396—469.)
62. *Rogerius mester:* Siralmas ének . . . stb. L. 8. a. id. m.
63. *Rogerius mester:* U. az. (Franklin Társ.) Magyar Könyvt. 397—398. sz. Bp., 1903. Ford. Turchányi T.
64. *Setälä:* A finnugor népek őstörténete. (Finnül.)
65. *Wertner:* IV. Béla története. Temesvár, 1893.
66. *Wolff O.:* Geschichte der Mongolen. Breslau, 1872.
67. *Zichy István gr.:* A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp., 1923.

Vonatkozó egyháztörténeti munkák.

68. *Altaner, Berth.:* Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhundertes. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und der Mohamedaner und Heidenmissionen des Mittelalters. (Breslauer Studien zur hist. Theologie. Habelschwerdt, Schles.) 1924.
69. *Balanyi Gy.:* Adatok a ferencrendiek tatárországi missziós működésének történetéhez. (Kat. Szemle, XXXIX. évf., II. füz.) Bp., 1925.
70. *Balanyi Gy.:* Magyar Johanka testvér levele a tatárországi misszióról, 1320-ból. (Ferences Közl. 1927 dec.—1928 jan. sz.) Bp.
71. *Bangha B.* szerk.: Katolikus Lexikon. Bp., 1931.
72. *Batton A.:* Wilhelm v. Rubruk. (Franzisk. Studien, Beiheft 6.) Münster, 1921. VI. kt.)
73. *Burger, Wilh.:* Handbuch für die religiös-sittliche Unterweisung der Jugendlichen Kirchengeschichte. 3. Bd. Herder et Comp. (Évsz. nélk.) Freiburg.
74. *Chobot Ferenc:* Jézus Krisztus egyházának története. 3 kt. Bp., 1907.
75. *Ferrarius, Sigism.:* De rebus Hungariae provinciae ordinis Praedicatorum commentarii. Viennae, 1637.
76. *Golubovich G.* O. F. M.: Bibliotheca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'oriente Franciscano. T. I. (1215—1300.) Quaracchi presso Firenze, 1906. (I—V.)
77. *Horváth S. dr. O. P.:* A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Bp., 1916.

78*a*. *Iványi B.:* A Szent Domonkos-rend római, központi levéltára. (Levélt. Közl. 1929. évi 1—2. sz.) Bp.
78*b*. *Iványi B.:* A szegedi dominikánus rendház története. (Credo, XIII. évf., 5. sz.) Bp., 1935.
79. *Moule A. C.:* közölte a 70. a. id. ford. eredetijét az Archivum Franciscanum Historicum XVII. (1924. évf., 65—70. l.)
80*a*. *Némethy L.:* A Domonkosiak Szent Antalról nevezett temploma és zárdája Pesten. (Credo, VIII. évf., 7. sz.) Bp., 1930.
80*b*. *Némethy L.:* Domonkosiak a Nyulak-szigetén. (Credo, VIII., évf., 8—9. sz.) Bp., 1930.
80*c*. *Némethy L.:* A Domonkosiak Szent Miklósról nevezett temploma és zárdája a budai Várban. (Credo, különfüz., IX. évf.-hoz.) Bp., 1931.
81. *Pfeiffer M.:* A Domonkos-rend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. (Igen gazdag irodalommal.)
82. *Pfeiffer N.:* Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221. bis zur Tatarenverwüstung, 1241—42. Zürich, 1913.
83. *Rössler M. I.:* Magyar domonkosrendi példák és legendák. Kassa, 1927.
84. *Szent Ferenc* nyomdokain. 1226—1926. Bp., 1926. (Ferencesek kiad.)
85. *Theiner:* Monumenta Vaticana. I. kt. (27. l.)
86*a*. *Vörös L. O. P.:* Emléksorok a szent domonkosrendi magyar rendtartomány megalapításának hétszázadik évfordulójára. Bp., 1921.
86*b*. *Vörös L. O. P.:* A hitszónokrend. Levelek egy ifjúhoz. Szombathely, 1903.
87. *Walz, A. O. P.:* Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum. Romae (Lib. Herder) MCMXXX.
88. *Wick B.:* Adatok a kassai domonkosok történetéhez. Kassa, 1932.
89. *Zbaralia-Aibel:* Bullarium Franciscanum.
90. *P. Böle K. O. P.:* Pest legrégibb kolostora. (Credo Röpiratok.) Bp., 1930.
91. *P. Böle K. O. P.:* Szent Domonkos fiai Budán és Pesten hajdan és napjainkban. (Szent Domonkos virágoskertje. 4. sz.) Bp., 1929.

Vonatkozó nyelvészeti és ethnológiai munkák.

92. *Ahlquist, A.:* Unter Vogulen und Ostjaken. Helsingfors, 1883.
93. *Alfréd* angol király (King Alfred's): Orosius. Edited by Henry Sweet, Part I. Old English Text Society. (206. l.)
94. *Castrén:* Ethnologische Vorlesungen über die altaische Völker. (Ed. A. Schiefner. Nord. Reisen und Forschungen. 1857.)
95. *Gombocz Z.:* Kőrösi Csoma Archivum. I. kt. 81. l.
96. *Gombocz Z.:* A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. II. Nyelvtud. Közl. 1923. XLVI. (1—35. old.) Bp.
97. Ugyanaz I. r. Ugyanott 1917—1921. XLV. Bp., 1921. (128—194. old.)
98. *Gombocz Z.:* Bolgárok és magyarok. Új Magyar Szemle. 1920.
99. *Gombocz Z.:* A bolgár kérdés és a magyar húnmonda. M. Ny. V. XVII. 15.
100. *Gombocz Z.:* Életföldrajz és a magyar őshaza. (Term. Tud. Közl. 1925. évf., 369—374. old.)
101. *Marquart:* Über das Volkstum der Komanen.
102a. *Mészáros Gy.:* Magna Ungaria. (A baskir — magyar kérdés.) Bp., 1910. 8 r, 144 l.
102b. *Nagy Géza:* Nagymagyarország. (Ethnográfia 1911. évfolyam 1—3 füz.) Bp.,
103. *Paasonen, H.:* Die türkischen lehnwörter im mordwinischen Sprache. S. V. Toim. XV.
104. *Pauler Gyula:* A baskir-magyar rokonságról. Bud. Szemle. CIII. (337—356.)
105. *Räsänen M.:* Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen Sprache. S. V. Toim. XLVIII.
106. *Setälä:* Soumensukuisten kansojen esihistoria. Maailmanhistoria. II. kt.
107. *Tomaschek:* Kritik der ältesten Nachrichten über den skytischen Norden. S. B. W. A. CXVII.

108. *Vámbéry Ármin:* A magyarság keletkezése és gyarapodása. Bp., 1895.
109. *Vámbéry Ármin:* A magyarság bölcsőjénél. Ath. Bp., 1914.
110. *Vámbéry Ármin:* A magyarok eredete. Akad. kiad. (Bp., 1882.)
111. *Wichmann Y.:* Die tschuwassischen lehnwörter in der permischen Sprachen. S. V. Toim. XXI.

Vonatkozó földrajzi munkák.

112. *Almásy György:* Vándorutam Ázsia szívébe. Bp., 1903.
113. *Bátky Zsigmond:* A honfoglaló magyarság hajléka. (Földgömb, VI. évf., 6. sz.) Bp., 1935.
114. *Cholnoky Jenő:* A Föld felfedezésének története. Bp., é. n. (123—126. old.) Singer és Wolfner.
115. *Cholnoky Jenő:* Égen, földön. Bp., 1935. (Franklin.)
116. *Cholnoky Jenő:* Hazánk és népünk. Bp., 1935. (Somló.)
117. *Chwolson* (orosz): Izvjestija o chozarach, burtasach, bolgarach i madjarach c. munkája.
118. *D'Avezac:* Notice sur les anciens voyages de Tartarie en genéral, et sur celui de Jean du Plan de Carpin en perticulier. (Rec. de Voyages IV. 490—491.)
119. *Fischer Th.:* Sammlung mittelalterlicher Welt- und Seekarten italienischen Ursprunge. Venedig, 1886. (314. l.)
120. *György Aladár:* A Föld és népei. III. Ázsia és Ausztrália. Bp., (é. n.).
121. *Hedin Sven:* Ázsia sivatagjain keresztül. Bp., (é. n.). Franklin.
122. *Hedin Sven:* Ázsia szívében. I—II. kt. Bp., (é. n.). Franklin.
123. *Hedin Sven:* A rejtelmes India felé. I—II. kt. Bp., (é. n.). Franklin
124. *Hedin Sven:* Pekingtől Moszkváig. Bp., (é. n.). Franklin.
125. *Hedin Sven:* Transhimalája. Bp., (é. n.). Franklin.
126. *Hedin Sven:* Belső Ázsia küszöbén. Bp., (é. n.). Franklin.
127. *Hedin Sven:* Első utam Ázsiába. Bp., (é. n.). Franklin.
128. *Hettner-Littke:* A leíró földrajz alapvonalai. Bp., 1929. I. kt.
129. *Kallós Zsigmond:* Regősdalaink rejtélye... stb. I. és II. r. (Vasi Szemle, II. évf., 3. és 4. sz.)
130. *Köppen:* Geographische Verbreitung der Holzgewächse des europäischen Rußland und des Kaukasus. 1880—89.
131. *Ligeti Lajos:* Sárga istenek, sárga emberek. Bp., 1934.
132. *Michel Fr.-Wright Th.:* Voyages en orient Frére Guilleaume de Rubruk l'an de grace 1253. (Recueil de Voyages et de Mémoires publié par la Societé géogr. de Paris. IV. Paris, 1839.)
133. *Prinz Gyula:* Belsőázsiai utam. Bp. 1911.
134. *Schmidt Fr. M.:* Über Rubruks Reise 1253—55. Zeitschr. für allgem. Erdkunde.
135. *Schmidt Fr. M.:* The journey of Will. of Rubruk in the Eastern parts of the Wordl. 1253—1255. Kiadta Rockhill W. (Piano da Carpino jelentéseivel együtt.) London, Hackluyt Society.
136. *Stein Aurél:* Ősi ösvényeken Ázsiában. Bp., 1934. M. Tud. Akad. és Ősi ösvényeken Ázsiában. Bp., 1936. I—II. kt. Franklin.
137. *Szamota I.:* Régi magyar utazók Európában. Nagybecskerek, 1892.
138. *Tanfiljev G. J.:* Európai Oroszország fizikai-földrajzi beosztása. Szentpétervár, 1897. (Oroszul.)
139. *Tanfiljev G. J.:* Die südrussischen Steppen. (Rés. scient. du congr. internat. de Botan. Wien, 1905. 381. l.)
140. *Tuzson J.:* Utazásom az orosz pusztákon. (Term. Tud. Közl. 1913. évf., 689—712. o.) Bp., 1913.
141. *Zichy Jenő gr.:* Harmadik ázsiai utazása, VI. kt.: Keleti kutatások a magyarság eredetének felderítése érdekében.

Vonatkozó kisebb dolgozatok.

142. *Deák Gy.:* Nagy-Magyarország, vagy négy szerzetesbarát útja stb. Bp., 1873.
143. *Márki S.:* Régi magyar utazók. Bp., VII. ker. gimn. ért. 1887.
144. *Márki S.:* Magyar középkor. Bp., 1914. Élet kiad.
145. *Jakab F.:* Julián szerzetes útja Nagy-Magyarországba. Dun. Tan. Lapja. 1932. 5—7. és 20—21. old. Szombathely.
146. *Cholnoky Jenő:* Juliánus barát. «Turán», XVIII. Bp., 1923. (8 oldalas összefoglalás és méltatás.)
147. *Lukcsics P.:* Julián barát levelének kérdéséhez. (Levéltári Közl. II. évf., 162—163.) Bp., 1924.

Szerző vonatkozó munkái.

148. *Bendefy L.:* Az ismeretlen Juliánusz. Bp., 1936. Credo XIV. évf. 6—7. sz. 103—106. o.
149. *Bendefy L.:* Juliánusz útleírásának kézirati példányai. Bp., 1936. — Levéltári közl. 1935. évf. 298—301 o.
150. *Bendefy L.:* A 700 éves Juliánusz. Szombathely, 1936. Dunánt. Tan. Lapja. 1936. 23—24. sz.
151. *Bendefy L.:* Juliánusz barát, Kelet Kolumbusza. Bp. (Kiad. előtt.)
152. *Bendefy L.:* Az ismeretlen Juliánusz. Bp. 1936. Credo kiad.
153. *Bendefy L.:* Manuscripta Vaticana de itineribus Fr. Juliani. Az eredeti kéziratokból feldolgozott, pontos szövegkiadás, függelékül: Johanka fr. levele Bascardiából 1320-ból. Bp. (Roma.) (Kiad. előtt.)
154. *Bendefy L.:* Johanka testvér levelének tudományos jelentősége. Bp., 1937. (Ferences Közlöny 1937. jan.—febr. szám.)

JEGYZETEK.

I.

KI VOLT JULIÁNUSZ?

1. A magyar domonkosrendi tartomány zárdáinak legrégibb, ismeretes névsorát 1303-ban Guidonis Bernát szerzetes (fr. O. P.) állította össze. (Bővebben l. Pfeiffer 81. a. id. m. 95. o.)
2. L. IV., IX. és XIII. fej.
3. V. ö. Pfeiffer 81. és 82. a. id. m.
4. L. 81. a. id. m. 23. o.
5. L. 82. a. id. m.
6. Altaner 68. a. id. m.
7. V. ö. 71. a. id. Kat. Lex. I. kt. 435—437. o.
8. Mint 6.
9. L. 81. a. id. m. 25—26. o.
10. U. o. 41. o.

II.

A PRÉDIKÁTORREND.

1. V. ö. Dunarich K.: Szent Domonkos élete. Bp. (Stephaneum) 1923.
2. Horváth S. 77. a. id. m.
3. V. ö. 71. a. id. Kat. Lex. 435—436. o.
4. U. o. 436—437. o.
5. Itt említjük meg, hogy a *Pfeiffer* 81. a. id. m. 82. oldalán említett *Vocrtes* nevű helység, ahol a Domonkosrend 1505. évi milánói nagykáptalanja a magyar rendtartománynak rendház alapítását engedélyezi, minden bizonnyal *Voertes*-nek, azaz *Vértes*-nek felel meg. Ez a Vértes lehet az itt említett Vértesszentkereszt, de lehet a biharmegyei székelyhídi járásban fekvő nagyközség is; (ma kb. 2800 lakossal). Térképünk is ezt az utóbbi községet tünteti fel azon a valószínűségi alapon, hogy a XV—XVI. században a rend inkább az ország délkeleti felében terjeszkedett.
6. Mint 2.
7. V. ö. Pfeiffer 81. a. id. m. 23—24. o.
8. Analect. I. 325. i. jegyz. ezt teljességgel tisztázza.
9. Bodrogiensis, Svipertus O. P.: Comm. de prov. Hung. originibus a 1259 . . . perscriptum, M. O. F. P. H. I. 305.
10. Mint 7, 25. o.
11. Ferrarius Sigism. 75. a. id. m. 25—27. o. — Pfeiffer 81. a. id. m. 26. o.
12. Pfeiffer 82. a. id. m.
13. Mon. Ord. Fr. Praed. Hist. (Lovanii et Romae) I—XIV. 1896—1904. — III. 66. s köv. ll., 166. s köv. ll.
14. Mint 7, 28. o.
15. U. o. 28. o.
16. U. o. 29—30. o.
17. Annal. Ord. Praed. I. 637.
18. Mint 7, 30. o.
19. Szerzője fr. Guidonis Bernát O. P. A lajstromot 1363-ig, illetőleg 1635-ig kiegészítve közölte Ferrari: «De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum. Viennae, 1637.» c. művében.
20. Mint 7, 65—66. o.
21. U. o. 54—57. o.
22. U. o. 37. o.
23. U. o. 42—46. o.
24. U. o. 52—53. o.
25. U. o. 53—54. o.
26. U. o. 58. o.
27. U. o. 50—51. o.
28. U. o. 69—70. o.
29. U. o. 34—36. o. és Némethy 80/c a. id. m.
30. U. o. 36—37. o.
31. U. o. 37—38. o.
32. U. o. 70—71. o.
33. U. o. 83—84. o.
34. U. o. 85—86. o.
35. V. ö. Pintér J. Magyar Irodalomtörténet (2 kt. Franklin) Bp. 1932.
36. Bőv. l. Pfeiffer 81. és 82. a. id. m., továbbá Altaner 68. a. id. m.
37. Pfeiffer 82. a. id. m. és Altaner 68. a. id. m.
38. Bochetor = Bogutáj, Szubutáj fővezér fia, a magyarországi tatár se-

regek egyik vezére. Batu kán egyik leghatalmasabb seregének vezetését őreá bízta.

39. L. Rogerius 12. és 63. a. id. m.

40. L. Altaner 68. a. id. m.

III.

OTTÓ TESTVÉR UTAZÁSA.

1. L. Hóman-Szekfű 49. a. id. m. I. kt.

2. L. Cholnoky 146. a. id. m. 2—3. o.

3. L. Szabó Károly 27. a. id. Anonymus-ford. 8. o.

4. L. 11. és 13. a. id. m. 1. sz. jegyz.

5. L. 27. a. id. m. 7. o.

6. Mint 2, 2. o.

7. «Vaskapu», l. Rubruknál a X. fejezetben.

8. L. 32. a. id. m.

9. L. 30. a. id. m.

10. L. 40. a. id. m.

11. L. Hóman Bálint részletes fejtegetéseit 49. a. id. m. I. kt.-ben, továbbá Gombocz 96. a. id. — és Cholnoky 146. a. id. gondos tanulmányát.

12. L. III. fej.

13. Mint 2, 2. o.

14. Mint 2, 2—3. o.

15. L. még a XII. fejezetet.

16. A *pascua* (gen. : -orum) szó mai napig is fennmaradt még a latin időkből s ma a dűlőnevekben gyakran találkozunk vele, a magyarosított *páskum*, v. *páskom* alakban.

IV.

DE FACTO UNGARIE MAGNE.

1. L. a VII. fejezetben.

2. L. a XIII. fejezetben 1. alatt.

3—6. L. a III. fejezetben.

7. E szerzetesek közül csak kettőnek nevét tudjuk. Egyik volt Juliánusz, a másik Gellért atya, aki útközben meghalt. A másik két szerzetesnek neve ismeretlen, sorsuk pedig bizonytalan. Róluk bővebben lesz még szó e munka későbbi fejezeteiben.

8. A szövegből kitűnik, hogy a domonkosrendben már ezidőben kötelező volt a szakáll és bajusz borotválása. Szerzetesi öltözetük is ugyanaz volt, mint manapság.

9—11. L. a VI. fejezetben.

12. Matrika a mai Taman helyén, a Kercsi félszigettel szemben lévő, 62 km hosszú, 20—30 km széles homoknyelven épült.

Matrikát Konstantinosz Porfirogenetosz Ta Matarkha néven említi. A középkori olasz térképeken Matrica, Matercha — Rubruknál Matrica, Mattriga — az arab Edriszinél pedig Matracha, vagy Matrika néven szerepel. Az orosz uralom a város nevét — helytartója után — Taman-Tarkan = Tumutorokan-ra változtatta, ebből lett a leegyszerűsödött Taman alak.

13. L. a VI. fejezetben.

14. Dezsericzky, Fejér és Endlicher kiadásaiban hibásan áll *pecuniam* a helyes *poenitentiam* helyett.

15. L. a VI. fejezetben.

16. Az útvonal magyarázatával a VI. fejezetben foglalkozunk.

17. L. a VI. fejezetben.

18. Szabó K. fordításához Pauler fűzött jegyzeteket. Itt olvassuk, hogy Vela (v. Uela), és Bundaz (v. Bunda) ismeretlen, vagy eltorzított nevű tartomány, ill. város, amelyeket ő a Volga és a Don között (!!!) keres. A régebbi kiadások helytelenül Veda és Bundam helyneveket adják. L. VI. fej.

19. Szabó K. tévesen fordítja a Gerardus-t Bernátnak és e tévedés folytán a Bernát név nagyon is gyökeret vert — egyébként eléggé szegényes — Juliánusz-irodalmunkban.

20—21. L. a VI. fejezetben.

22. A régibb kiadásokban hibásan, csupán Theinernél helyes : quam querebat . . .

23. Theinernél hibásan : ad decas dietas . . ., a régebbi kiadásokban helyesen : ad duas dietas . . . A két napi járóföld alatt akkora utat kell értenünk, amennyi a költözködő *lovasnép* kétnapos teljesítményének felel meg. Mivel a magyarok határozottan lovasnép voltak, az illető asszony csakis így gondolkodhatott ! Ez a távolság pedig legalább 140—160 km-t jelent.

24. L. a VI. fejezetben.

25. Régebbi kiadásokban : circumdantes, Theinernél helyesen : circumducentes eum per domos et villas . . .

26. L. a VI. fejezetben.

27. Fejérnél hibásan : lac et vinum, a többi kiadásban helyesen : lac equinum . . .

28. Szabó K. eredeti fordításában így hangzik : «Lóban, fegyverben bővelkednek és igen serények a hadakban». Ez a mondat Endlicher kiadásában — nyilván tévedésből — teljesen hiányzik.

29. L. a VI. fejezetben.

30. Említettük már, hogy a szövegben előforduló szaracén szó a volgamenti, mohamedán bolgárságot, illetve általánosságban: mohamedán népet akar jelenteni. Ugyanígy a szószerinti fordítás «. . szaracénul . . .» kifejezésén is az óbolgár nyelvet és nem az arabot kell értenünk, amint azt Pauler gondolja. Nagy G. viszont ugyanakkor a perzsa nyelvre gondol. (L. 102/b a. id. m.)

31. Ezen az alapon Pauler Juliánusz első útját — tévesen — 1237-re teszi.

32. Ez a leírás a középázsiai mongolokra vonatkozik, akikről a magyar köznép — hagyományaihoz híven — még ma is mint «kutyafejű tatárokról» beszél.

33. Azaz 1236 június 21-én.

34. Azaz 1236 december 27-én.

35. A «porta Ungariae» kifejezésen a Kárpátok egyik szorosát kell értenünk. E korban ugyanis a szorosokat általában kapuknak nevezték.

36. A «folyó» itt a Volgát jelenti. A hatalmas folyam aránylag kis szakaszon érinti Mordvát. Juliánusznak az akkori idők nehéz csónakjával 15 napon át kellett a Volgán folyás ellenében eveznie, amíg elérkezett Russia határához. Amint erről később részletesen lesz szó, a barát Mordvának csak északkeleti sarkát érintette a mai Teljucsi-Kazán közti vidéken.

V.

EPISTOLA DE VITA TARTARORUM.

0. Ezt a címet csakis a Fraknói-féle változatban találjuk meg.

1. Bruscia, var. Dudik: Brussia íráshiba, helyesen: *Russia.*

2. Idáig a két szöveg majdnem betűszerint egyezik. Hormayrnél itt pont, Dudiknál vessző és a szöveg szerint folytatja.

3. Nyilvánvaló, hogy a Jelentés eredeti szövege a másolás alkalmával változásokat szenvedett. Csak így magyarázható meg, hogy ilyen zavaros részletek tarkítják a szöveget.

4. E mondat Dudik könyvéből teljesen hiányzik.

5. Gothia, var. Dudik: Gotta.

6. . . . quam Ruben Gothiani vocavit. Helyesen: quam Ruben Gothiam vocavit. (Hormayr szövegében.)

7. Gurgutha, var. Dudik: Gurgata Gombocz szerint azonos volna Ogotáj kánnal, azonban ez az azonosítás időrendileg nem felel meg a tényeknek. Dzsingiz kán 1203—1227-ig uralkodott, Ogotáj pedig 1227—1241-ig ült a trónon. Tehát Juliánusz nem hallhatta Ogotáj halálának hírét, hanem az illető, aki az új kánról beszélt előtte, csakis Dzsingiz halálára és Ogotáj trónraléptére gondolt.

8. «. . . se gerentem», Hormayrnál hiányzik.

9. Itt az ellenséges vezért kell értenünk. Már Gombocz megjegyzi (l. 96.), hogy a Jelentés eléggé zavaros szövegű, aminek nem kis részben a rengeteg személynévmás használata is egyik oka.

10. T. i. a leányt.

11. Dampnificans . . . helyesen: damnificans.

12. Betűszerint: saját kezeiddel, önkezűleg.

13. Propositum . . . helyesen: propositam.

14. Condempnasti . . . helyesen: condemnasti.

15. Hornach, var. Dudik: Ornach, Batu-Tarkan mongol fejedelem székhelye, azonos a Don torkolatánál fekvő Tanais nevű jelentős kereskedővárossal.

16. Vitoph, var. Dudik: Vithut.

17. Urech, var. Dudik: Gureg és Euthet.

18. Buchs, var. Dudik: Buc = Búg-folyó.

19. Dudiknál: Duo vero filii eius ad Euthet fugam protinus arripuerunt... e mondatba nyilván tévedésből került csak be az «ad Euthet» kitétel, mert a következő mellékmondatban, ahova való, a maga helyén szintén előfordul.

20. Dudik: . . a tatárok már korábban is nevezett vezéréhez.

21. Dudik: . . . álljon bosszút Eutheten, aki atyját kifosztotta, bátyját pedig meggyilkolta . . .

22. Dudiknál: Gurgatam, Hormayrnél helyesen: Gurguthe (genitív.).

23. Dudiknál: . . . kétszeresen, szívben és lélekben megmárosodva . . .

24. Sascia (Hormayrnél hibásan: Faschia) a Volga folyása mentén fekvő Saksyn város és ország. Lakosságát Abu Hamid al Andalusi 40 oghuz törzsre becsüli.

25. Merovia valószínűleg egy ma már kihalt finn-ugor népnek, a merieknek az országa, amely a mai Jaroslav, Vladimir és Kostroma vidékén terült el.

26. Dudik: . . . optinuerunt, Sascian, Fulgariam . . . (helyesen Bulgariam).

27. Dudiknál: ... meghódították még mind Wedin királyságot, mind Meroviát, Poydowiát, a mordánok királyságát, amelynek ... (Szembeszökő a szövegben jelentkező ellentmondás Hormayr szövegével szemben!) Poydowia = Podolia, egykori orosz fejedelemség a mai Wolhinia, Kijev, Kerszon, Besszarábia és Galicia között. Területe kb. 42.000 km² volt. Ez esetben Dudik szövege a helyes!

28. Ruscia a. m. Russia.

29. Mivel *Bulghar* városát a mongolok 1237 őszén pusztították el (Wolff 66 a. id. m. 136), Szuzdál viszont, amely Juliánusz ottjártakor még állott, 1238 tavaszán esett a mongolok dühének áldozatul, Juliánusz Oroszországban 1237—38 telén fordult meg, írja Gombocz. (96.)

30. Ethil v. Ethyl nem a Volga, hanem a Bjelaja-folyó. Pauler Gy. 104. a. id. munkájában (342. o.) bebizonyítja, hogy a baskirok a Bjelaját még a mult század közepén is Ak-Idel-nek nevezték.

31. Betűszerint: határain.

32. Dudiknál: Recennia — Räzan, Rjazan nevű város, 2 km-re az Oka torkolatától.

33. Ez az utolsó mondat Hormayrnél teljesen hiányzik.

34. Den = Don-folyó.

35. Orvcheruch, Orgenhusin, esetleg Voronezs, a hasonló nevű folyó mellett 8 km-re a Don-folyótól.

36. E bekezdés Hormayrnél teljesen hiányzik.

37. Dudiknál: ... aki korábban ...

38. Chayn, var. Chaym (olv. kájn) egyszerűen «*kán*»-t jelent! Ezesetben Juliánusz kétségkivül Ogotáj kánról és a karakórumi palotáról beszél, miként ugyanigy írja le azt Rubruk is; azonban Karakorum nevét és helyét összetéveszti Juliánusz a Hornach állambeli Szuraival, Batu kán székvárosával.

39. ... sicut credimus ... Hormayrnél hiányzik.

40. Hormayrnél csak: obsidet Rusciam.

41. ... centurio ...

42. ... et nationibus ... Hormayrnél hiányzik.

43. Betűszerint: küldik.

44. E mondat Hormayrnél teljesen hiányzik.

45. Dudiknál: ... simul congregant ...

46. ... dicuntur ... Hormayrnél hiányzik.

47. T. i. Batu kán, azidőben a mongol csapatok főparancsnoka.

48. ... a Duce Sudal ... Hormayrnél hiányzik. Valódi neve nem Noé, hanem György volt. (L. Hóman-Szekfű M. T. II. kt.)

49. ... Noe ... Dudiknál hiányzik.

50. ... per Cumaniam ...

51. Dudiknál: per C., civitatem magnam paganam ...

52. ... iam ... Hormayrnél hiányzik.

53. A következő fejezetek csak a Dudik-féle szövegben fordulnak elő. A Hormayr-féle szövegrész befejező bekezdésére ismét felhívjuk az olvasó figyelmét.

54. Szószerint: declinaverunt ...

55. Azaz 1237 június 29-én.

56. Azaz 1237 szeptember 29 körül.

57. T. i. a tolmácsot.

58. ... Thartari sint Madyanite ... Unde fugientes dicti Madianite ...

A szövegben említett madianitákon az ókorban szereplő északarábiai midianita, vagy midjanita néptörzset kell értenünk. Ezek az Akabah tengeröböl mindkét partján laktak és Midjantól, Ábrahám és Ketura fiától származtatták magukat. Hozzájuk menekült annakidején Mózes is. A bírák idejében a midianiták gyakori betörései a zsidó népnek sok kellemetlenséget okozott, mígnem Gedeon a Menassze törzsbeli harcosokkal le nem győzte őket.

Amit a rutén barát a midianiták és tatárok kapcsolatáról Juliánusznak mondott, természetesen: csak mese.

59. Ezt a záradékot csak a Fraknói-féle változat tartalmazza.

60. Szószerint: ... saját törvényük szerint ...

61. *Sven Hedin* írja, hogy egyízben vándorló lovas kirgizekkel találkozott. A férfiak — külön csoportban — elől repülnek fürge paripáikon, mögöttük külön csoportban vágtatnak az asszonyok. Hirtelen megbomlik a rend. Az asszonyok csoportja megáll, kört formálnak, ruháikat leterítik a földre s egyiküket a puha halomra fektetik. Félórán belül az illető egészséges fiúgyermeknek adott életet. Sürgés-forgás. Anyát, fiát ellátják a szükségesekkel, majd két órai késéssel az asszonyok — köztük a most szült anya is! — újból nyeregbe szállnak s mintha mi sem történt volna, vágtatnak a férfi-

csapat után. Hedin elbeszélése (122. a. id. m.) megalapozza Juliánusz levelének állítását.

62. A következő bekezdés a Hormayr-féle szöveg befejezése.

63. Vagy: szószólója...

VI.

JULIÁNUSZ UTVONALA.

1. L. Vámbéry 110. a. id. m.
2. L. I. és II. fej.
3. L. IV. fej.
4. L. Kogutowicz: Világatlasz, A kereszteshadjáratok kora c. lapot.
5. L. 56. a. id. m. 155. o.
6. L. Rév. Lex. 13. kt.
7. L. Gombocz 96. a. id. m. «Jul. első útja» c. fej.
8. U. o.
9. L. IV. fej.
10. (Mint 7.) — Szinte felesleges is említenünk, hogy *Gombocz* ezt a megállapítást *Pauler*-tól vette át (l. 99. o.) annyi változtatással, hogy geogr. mérföld helyett km-t ír. Azonban már az első szempillantásra észrevehetjük a tévedést, mert 70 km-es út megtételéhez nem szükséges 13 nap; ahhoz 3 nap is bőven elég!
11. L. Rév. Lex. és Hóman-Szekfű 49. a. id. m.
12. U. o.
13. Desericzkynél tévesen: Veda, minden más kiadásban Vela, helyesen: Uela.
14. Theinernél tévesen: Bundaz.
15. Marczali 56. a. id. m. 155. o.
16. L. IV. fej.
17. L. V. fej.
18. L. 11. és 13. a. id. m.
19. L. IV. fej.
20. L. 146. a. id. m. 4. o.
21. L. IV. fej.
22. Mint 20.
23. Mint 20.
24. L. IV. fej.
25. Mint 20.
26. Mint 20.
27. L. IV. fej.
28. A Richardusz-féle jegyzőkönyv ismeretes változatainak mindegyikében tapasztaljuk, hogy a U és V betűk majdnem minden egyes esetben egyformák. «Uela» és «Ungaria» szavak kezdőbetűi teljesen azonos alakúak.
29. L. 11. és 13. a. id. m. jegyz.
30. L. Schmidt 134. a. id. m. XX. kt. 189. l.
31. Smirnof: Les peuples fimoises I. 261 és köv. ll.
32. Tévedés, mert Juliánusz hősi halált halt útitársát Gerardusnak, Gellértnek hívták. A Bernardus név onnét ered, hogy Desericzky a Gerardus nevet tévesen Bernardus-nak olvasta és közölte. Az ő szövegközlése alapján a Bernardus név vert gyökeret a magyar szakirodalomban.
33. L. 146. a. id. m. 5. o.
34. L. IV. fej.
35. Mint 32.
36. L. Fettich 44. a. id. m.
37. Mint 32.
38. Mint 32.
39. Mint 34.
40. V. ö. Benda: A nyugatmagyarországi őskori bányászat és kohászat. (Acta Sabariensia 4. sz.) Szombathely, 1932. Benda: A szentvidi préhisztorikus település geológiai megvilágításban. (Vasm. Múz. Term.-rajzi Oszt. 1928. évi Jel.) Szombathely, 1929. Mindkettő bő irodalommal.
41. Mint 32.
42. Kétségkívül a Hormayr-féle változat «per Cumaniam» kifejezése a helyes, s nem a Dudik-féle levél «per Carmaniam», vagy a Fraknói-féle változat «Chananeorum» alakja.

VII.

JULIÁNUSZ UTAZÁSÁNAK IDŐPONTJA.

1. L. Hóman-Szekfű 49. a. id. m. II. kt.
2. U. o.
3. L. IV. fej.
4. A feketetengeri út 33 napig tartott, Matrikában 50 napot időztek, Alániában 6 hónapot kellett vesztegelniök.
5. L. Hettner-Littke 128. a. id. m. I. kt. 254. és 281. o.
6. Cholnoky 146. a. id. m. 4. o.
7. Mint 3.
8. L. Wolff 66. a. id. m. 136. o.

VIII.

JULIÁNUSZ MÉLTATÁSA.

1. Bőv. l. Cholnoky 114. a. id. m.
2. V. ö. Altaner 68. a. id. m.
3. Mint 1. és Horváth 77. a. id. m.
4. Jul. levelének Dudik-féle vált. L. V. fej.
5. Mint 1.
6. Mint 1.

7. Mint 1.
8. Almásy 112. a. id. m.
9. Hedin 121—127. a. id. m.
10. Tuzson 140. a. id. m.
11. Az eredeti szövegben Brussia (= Russia, Oroszország).
12. Mint 2.
13. Mint 1.
14. Nem mellőzhető Johanka fr. levele, l. 70. és 79. a. id. m. és a XII. fej.
15. L. 39. a. id. m.
16. L. Hammer-Purgstall 47. és Wolff 66. a. id. m.
17. Malka (Malcha): a Terek utolsó és legnagyobb, 200 km hosszú mellékfolyója az oroszkaukáziai Terekvidéken. Torkolata Jekaterinográdnál van. Az említett malchayták valószínűleg e vidék népeit jelentik annál is inkább, mert ez a vidék közvetlenül szomszédos volt Alániával.
18. L. Vámbéry 108. és 110. a. id. m.
19. L. Mészáros 102. a. id. m.
20. Pauler 104. a. id. m.
21. Gombocz 96. a. id. m.
22. Halász Gy.: Scott utolsó útja. (Franklin.) Bpest. é. n.
23. Cholnoky 116. a. id. m.

IX.

A JULIÁNUSZ-IRODALOM TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE.

1. Ezideig *teljesen ismeretlen* példány. Bendefy dr. adatai alapján Várady Imre dr. egyet. m. tanár találta meg. L. XIII. fej.
2. «... postea Bascardos, qui sunt antiqui Ungari...» L. XI. fej. 7.
3. Ascellinus fr. útleírását l. Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. I. p. 425—439.
4. L. Des. 5. a. id. m. 176. o.
5. L. XIII. fej. 1. alatt.
6. «Lac equinum = kancatej, kumisz, míg «lac et vinum» = tej és bor.
7. Bőv. l. VII. fej.
8. V. ö. Krones: Aus Österreichs stillen u. bewegten Tagen 1810—12. u. 1813—15. Innsbruck, 1892.
9. V. ö. Döllinger: Akad. Vorträge, II. kt.
10. A «*Cuyne*» szó itt téves olvasásból származik, mert az valóban «*Cuyuc*»-nak (tehát Kujuknak) olvasandó!
11. Mint 10.
12. Kujak, helyesen: *Kujuk*.
13. L. XIII. fej. ide vonatk. fejtegetéseit.
14. Litt. ad Bendefy, Romae, X. Februarii, A. D. 1936.
15. V. ö. Gombocz 96. a. id. m. «Julián hitelessége» c. fej.
16. Mint 15.
17. Mint 15.
18. Pfeiffer 82. a. id. m. 206—215. o.
19. Csuday id. m. 259. o.
20. *Köppen Frigyes Tódor* (oroszul): Állatföldrajzi adalék az indoeurópai és a finnugor őshaza kérdéséhez. 1890. — *Paasonen:* Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker, 1904. — *Setälä* (finnül): A finn-ugor népek őstörténete.
21. Kaffa (Capha, oroszul Fjodoszija, Feodoszija), ma kb. 30.000 lakosú város a Krim félsziget délkeleti partján, a Kaffai öböl és vasút mellett. Katolikus püspökségét 1320-ban nyerte.

X.

JULIÁNUSZ NYOMÁBAN.

1. Carpino utazásának legújabb s legjobb latinnyelvű feldolgozását l. 36. a. id. m. Vol. I.
2. Bőv. l. Altaner 68. a. id. m. 57—79., 123, 124, 129 és 131. ll.
3. U. o. 120—128. ll.
4. U. o. 128—138. ll.
5. Bőv. l. a 41, 42, 72, 134 és 135 a. id. munkákban.
6. Rubruk leírásában Szartach néhol mint személynév, néhol látszólagosan mint helységnév szerepel. Valószínű, hogy a Szartach szó, a szár-tágh összetételből ered. Jelentése eszerint: kopasz-hegy v. fejű. (V. ö.: Musz-tághata, Szár-bulak, Szár dzságács stb.) Éppen ezért szövegünkben jelentésének megfelelő helyesírást (Szártágh) használjuk. Egyébként a név Rubruknál Batu kán fiát jelenti. (V. ö.: Rubruk beszédével: «Uram, fiadhoz, Szartachhoz azért jöttünk...»)
7. Bizonyos, hogy a mosakodásnak ez a módja volt divatos az ősmagyarok között is. Hazánkban még a módosabb falusiak között is megfigyelhettem a mosakodásnak ezt az ősi módját mind Dunántúlon, mind az ország keleti részében.
8. Layasz vagy Ayasz, ázsiai Törökország egyik kikötője az Alexandrette öbölben, amely a Karatasz, Burun és Khanzyr fokok között fekszik. A talált romok azt sejtetik, hogy La-

yasz az ókori Aegeia helyén épült. Most e helyen mindössze néhány szegényes kunyhó áll.

9. Bőv. l. Altaner 68. a. id. m. 138—141. ll.

10. Marco Polo útleírásának magyarul csak bő kivonata jelent meg. L. 42. a. id. m.

XI.

JULIÁNUSZ ÚTJÁRA ÉS AZ ŐSHAZÁRA VONATKOZÓ KUTFŐRÉSZLETEK.

1. Gombocz 96. a. id. m.

2. Gottfried. Viterb. 32. a. id. m.

3. Mon. Germ. Hist. 22. kt. Hannover, 1872.

4. L. Pauly-Wisowa 59. a. id. m. I. 2352. o.

5. L. 30. a. id. m. XV. 2. 1205.

6. L. Hóman 48. a. id. m.

7. Mon. Germ. Hist. SS. XXII. 81. l.

8. Magyarban is hexameter. Barabás István ford.

9. Mon. Germ. Hist. SS. XXII. 134. 186.

10. L. Vinc. Bellov. 40. a. id. m.

11. Mint 1.

12. Ugyanezt a mondát találjuk a tatárok eredetéről a tveri és novgorodi évkönyvekben is: «Izsli iz pustynja Etrievskyja», írja az utóbbi, míg a tveriben így hangzik a helynév: «Efrov». (V. ö. Marquart 101. a. id. m. 147.)

13. L. Tamás spalatói főesperes 39. és 12. a. id. m.

14. Mint 1.

15. L. Carpino 36. a. id. m.

16. Kergis = Kirgizföld.

17. Már az előbbiekből is kitűnik, hogy «szamogédok»-on Carpino a szamojédokat érti.

18. L. Colbertinum 28. a. id. kézíratát.

19. V. ö. Rubruk 41, 72, 134 és 135. a. id. m.

20. Maxel = a moksa-mordvinok földje, azaz Mordva.

21. Kerkisz = kirgizföld.

22. Az eredeti szövegben az Ural Jagac v. Jagat néven fordul elő.

23. Szaracén = mohamedán.

24. Blakia = Wlachia = Oláhország, az oláhok lakta föld.

25. Rubruk id. m. 372. o.

26. V. ö. 71. és 74. a. id. m.

27. L. Alb. Tr. Font. 23. a. id. m.

28. L. Matth. Par. 35. a. id. m.

29. Matth. Par. Addit. p. 1128. — C. D. IV. 1.: 234.

30. Moravia = Mordva, a mordvinok földje.

31. *Merkit*, vagy *mekrit:* Dzsingiz kán által meghódított és szétszórt, altájvidéki, mongolfajta nép, amelynek nevét *mürkit* és *mürküt* alakban a teleut és az altáji tatár nemzetségnevek közt ma is feltalálhatjuk.

XII.

AZ ÁZSIAI MAGYAROK MEGTÉRÉSE. JERETÁNY ORSZÁGA.

1. Az eredeti szövegben «Jeretanny» áll: kétségtelenül a magyaros «Jeretány» (Gyeretyán, Gertyány?) ellatinosodott alakja.

2. Kialakulástani.

3. Vámbéry Á.: A magyarság eredete. (Akad. kiad.) Bpest, 1882.

4. V. ö. XI. fej. kutfőidézeteivel. Prinz: Európa természeti földrajza. Bpest, 1922. 6. o.

5. Bascardia, Pascatur, Juliánusznál: Magna Ungaria (= M. H.).

6. Hóman-Szekfű: Magyar történet I. kt. 57. sk. ll.

7. V. ö. Gombocz és Pauler M. H.-ra vonatk. m.

8. Ligeti L.: Sárga istenek, sárga emberek. Bpest, 1934. 8. old.

9. L. XI. fej. V. ö. Sinica Franciscana Vol. I. Itinera et relat. Fr. Min. saec. XIII. et XIV. Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze) 1929.

10. U. o. — Mindkettőről igen jó összefoglalást nyujt Balanyi Gy.: Adatok a ferencrendiek tatárországi misszíós működésének történetéhez. (Kat. Szemle 39. köt. II. 70—84. old. Bpest, 1925.) c. dolgozata. (Bő irodalommal!)

11. Mindhárom bulla első magyar fordítása dr. Bendefy Lászlótól.

12. Magy. ford. Balanyi Gy.: Magyar Johanka testvér levele a tatárországi misszíókról, 1320-ból. (Ferences Közl. 1927. dec. és 1928. jan. szám.) Bpest. Rövidebb ism. Balanyi 3. a. id. m.

13. Theiner, Monum. Vaticana. I. 223. Wenzel, II. 238. Sigism. Ferrarius, De rebus Hungariae provinciae ordinis Praedicatorum commentarii. Viennae, 1637.

14. Zichusok: szikiabeliek, Zichia lakói = cserkeszek.

15. Annales ecclesiastici ab anno quo definit Caes. Card. Baronius usque

ad annum 1534. continuati ab Odorico Raynaldo Tarvisino. Coloniae Agrippinae. Ad a. 1288. nr. 32.

16. Ered. latin szövegét közölte Moule A. C., az Arch. Franc. Hist. XVII. évf. (1924.) 65—70. old.

17. A Koránban.

18. Basciria = Bascardia, Magna Hungaria.

19. Érdekes, hogy ennek ellenére sincs a levélben semmiféle földrajzi, vagy néprajzi vonatkozás a magyarokat illetően.

20. Valószínűleg vérszerinti s tatár tartományfőnök, akit — akárcsak a bírókat — a tatárok állítottak a magyarok élére.

21. Egykori tartomány a mai Tobolszk környékén. — Ennek neve «Szibir» volt, innét a mai Szibiria név. Bőv. l. 154 a. id. m.

22. Ugyanígy emlékeznek meg a szibiriai kutyaszánokról Ibn Fadhlan (X. sz.) és Ibn Batuta (XIII. sz.) arab utazók is. — V. ö. Chwolson: Izvjestija o chozarach, burtasach, bolgarach i madjarach c. m. (Oroszul!)

23. Szurai: Batu egykori fővárosa.

24. Raynaldus O.: Annales ecclesiastici XV. ad a. 1329. nr. 96. — V. ö. Gombocz Z. 96. a. id. m.

25. *Semiscant, Semerchant* (= Saandmark), vagy *Semiscantensis*, (Raynaldusnál: *Gemiscatensis)*, egyéb pápai levelekben: *Semiscensis, Simiscensis, Semissonensis* és *Summachra* (Samarkanda) azonos a mai *Szamarkand*-dal. Egykoron Nagybukhara fővárosa és a mohamedánus tanterjesztés központja volt. (V. ö. Golubovich id. m. 355. és 206. ll.)

26. Golubovich (id. m. 354. és 357. ll.) név szerint is említi a semiscanti püspököt. Ezen az alapon kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy XXII. János pápa a domonkosrendi *Mancasole Tamás* frátert, Szamarkand püspökét (vener. fr. nostrum *Thomam*, nunc episcopum *Semiscatensem* . . . — V. ö. Wadding. an. 1329. n. 15.; Raynaldi, an. 1329. n. 97.) küldötte volt Jeretány magyar fejedelemhez. Golubovich id. m. 357. o. a Raynaldusból (an. 1329. n. 96.) id. szövegrész a következő: Dilectos filios «*Jeretanny* (var. *Jeretomir*, sive *Zeretomir)*, de stirpe catholicorum Regum Ungariae» et christianos Ungaros, Malchaytas et Alanos «in dictis partibus commorantes», qui doctores catholicos desiderabant habere, hortatur ut devote recipiant *fr. Thomam episc. Semiscantensem*, illis notum et ad partes ipsas destinatum. Item eisdem commendat alios quoscumque episcopos et *fratres Praedicatores et Minores* «in ipsis partibus commorantes».

27. Raynaldus O.: Annales eccl. XVI. Ad a. 1369. nr. 14.

28. Ligeti L.: Sárga istenek, sárga emberek. (Bpest, 1934.) 9. o.: «XXII. János pápa 1329-ben az «ázsiai magyaroknak» *(Ungari Asiatici)* keresztény királyunknak, *Jeretomir*nak, vagy *Jeretanny*nak kívánságára még püspököt küld. Mi minden rejtőzhetik a pápai bulla e rövid híradása mögött, alig sejthetjük».

29. V. ö. Gombocz Z. 96. a. id. m.

30. Johanka levele! V. ö. 70. a. id. m.

31. V. ö. Carpino s Rubruk id. m., továbbá Balanyi 69. a. id. m.

32. Többször elterjedt pl. a híre annak, hogy egyik vagy másik mongol uralkodó, kán, vagy annak valamelyik tekintélyes rokona megtért. Ezekre a hiresztelésekre alapított pápai követségek meghozták az igaz hírt, az előbbinek az ellenkezőjét. — V. ö. X. fej.

33. Theiner: Vat. Mon. hist. Hung. I. 552. (1278. okt. 7.)

34. Rubruk: Itinerarium . . . stb. 274—276. old.

35. Nagybolgárországot.

36. V. ö. V. fej.

37. V. ö. Fettich N. 44. a. id. m. 3. és 4. o.

38. Balanyi 70. a. id. m.

39. Raynaldus O.: Ann. eccl. XV. ad a. 1329. nr. 96. — V. ö.: G. Golubovich O. F. M., Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Santa e dell' oriente francescano, 1215—1300. Tom. III. Quaracchi presso Firenze, 1919. 354—357. ll.

40. Hóman-Szekfű 49. a. id. m. I. köt.

41. L. VI. fej.

42. V. ö. Golubovich id. m. 357. o. utolsó soraival.

43. Márki S. «Magyar (Madzsar)» címszó a Rév Lex. XIII. kt.

44. Balanyi 69. a. id. m.

45. Bendefy: Manuscripta Vaticana de itinere fr. Juliani. (Kiad. előtt.)

46. Recueil de Voyages . . . Paris, 1839. — IV. 372. «De itinere fratrum versus curiam Manguchan» c. fej.

47. Klerikusok (clerici) a katolikus Egyház papjai, a klérus tagjai, ellentétben az Egyház világi tagjaival, a laikusokkal.

48. L. Balanyi fejtegetéseit 69. a. id. m. 73. és 81. o.

49. V. ö. A magy. honf. kutfői. Bpest, 1900.

50. Hóman-Szekfű: Magy tört. I. 67. o.

51. A Kur, v. Kura-folyó a Kuma és Terek között keletre folyik, Sztavropol kormányzóságban 98 km-nyi futás után a steppékben vész el. Jeretány magyarjai ezt a vidéket is kétségkívül lakták, azonban Hóman itt a Kura (Kyrosz) folyóra gondol. Azidőben ez a folyó volt a Khovareszmi kánság északi határa.

52. Hóman id. m. I. 66—67. o.

XIII.

KUTFŐK ÉS IRODALOM.

1. Magyarul: A Római Egyház jegyzőkönyve.

2. Részletes tartalmát l. IX. fej. Dudik c. a.

TARTALOM.

Oldal

Előszó 5

I. **Ki volt Juliánusz?** 7

II. **A Prédikátorrend** 11

III. **Ottó testvér utazása** 23

IV. **De facto Ungarie Magne.** A IX. Gergely pápa úr idejében feltalált Nagymagyarország tényleges létezéséről Richardusz szerzetes 30

V. **Epistola de vita Tartarorum.** Juliánusz levele a pápához a mongolok hadjáratáról . 35

VI. **Juliánusz útvonala** 43

VII. **Juliánusz utazásának időpontja** 63

VIII. **Juliánusz méltatása** 73

IX. **A Juliánusz-irodalom történeti áttekintése** 88
Desericzky József Ince 90
Assemanus József Simon . 91
Pray György 93
Bél Károly András 95
Fejér György 95
Köppen Péter 95
Endlicher István László .. 96
Theiner Ágoston 97
Fejérpataky László 97
Szabó Károly 98
Pauler Gyula 98
Hormayr-Hortenburg József báró 100
Böhmer János Frigyes ... 100
Erben Károly Jaromir ... 101
Dudik Beda 101
kövesdi Wenzel Gusztáv .. 106
Fraknói Vilmos 106
Lukcsics Pál 106
M. A. Pascal d'Avesac ... 108
Marquardt Joachim 108
Fischer Theobald 108
Tomaschek Wilhelm 108
Kuun Géza gróf 109
Reguly Antal 109
Munkácsi Bernát 110
Pápay Károly 111
Deák Gy. 111
Márki Sándor 111
Vámbéry Ármin 112
Hunfalvy Pál 113
Pauler Gyula 113
Mészáros Gyula 113
Nagy Géza 113
Pfeiffer Miklós 113
Csuday Jenő 114
P. Horváth Sándor O. P. . 114
Altaner Berthold 114
Zichy István gróf 114
Gombocz Zoltán 115
Hóman Bálint 115
Jakab Ferenc 115
Cholnoky Jenő 115
Balanyi György 117

X. **Juliánusz nyomában** 118
Piano da Carpino 118
Fr. Laurentius 122
Fr. Anselmus O. P. 122
Andreas de Lonjumel 124
Willelmus de Rubruk 128
Dominikánusok a tatárok között 131
Marco Polo 133

XI. **Juliánusz útjára és az őshazára vonatkozó kutfőrészletek** 136
1. Viterbói Gottfried 136
2. Vincentius Bellovacensis 138
3. Péter, rutén érsek 138
4. Tamás, spalatói főesperes 140
5. IV. Béla király 141
6. Piano da Carpino 141
7. Benedictus Polonus ... 142
8. Willelmus de Rubruk . 143

Oldal

9. Isidorus Hispaniensis.. 144
10. Albericus Trium Fontium 144
11. Matthaeus Parisiensis . 145
12. Egy magyar püspök levele 146
13. Mappa terrae habitabilis 146

XII. **Az ázsiai magyarok megtérése. Jeretány országa** 147
IV. Ince pápa bullája 148
IV. Miklós pápa bullája .. 149
Johanka testvér levele ... 149
XXII. János pápa bullája. 151
Jeretány országa 154

XIII. **Juliánusz útleírásának kézirati példányai** 161
Richardusz jegyzőkönyve . 161
Juliánusz levele 166
Szövegeltérések 168

XIV. **Kutfők és irodalom** 174
Kutfők 174
Vonatkozó történeti munkák 175
Vonatkozó egyháztörténeti munkák 175
Vonatkozó nyelvészeti és ethnológiai munkák ... 176
Vonatkozó földrajzi munkák 177
Vonatkozó kisebb dolgozatok 178
Szerző idevonatkozó munkái 178

Jegyzetek az I—XIII. fejezethez 179

KÉPEK JEGYZÉKE.

Személyek.

Juliánusz és Gellért atyák szobra. (Címkép.) 1
Juliánusz szobrának elhelyezési terve a budai Várban 96
Albertus Magnus (Nagy Szent Albert) 16
Aquinói Szent Tamás 16
Batu kán 41
IV. Béla magyar király 17
Boldog Szádok, sandomiri vértanu 17
Cholnoky Jenő 160
Desericzky József Ince 145
Dudik Beda 145
Dzsingiz kán 41
IX. Gergely pápa 48
Gombocz Zoltán 160

Oldal

Hóman Bálint 160
IV. Ince pápa 48
Magyarországi boldog Pál 17
Ogotáj kán 41
Pauler Gyula 160
Szubutáj fővezér 41

Épületek.

Falrészlet a régi budai dominikánus kolostorból 32
A dominikánusok régi, budai templomának tornya 32
Ugyanaz a restaurálás után..... 32
A margitszigeti kolostor. (Egykorú metszet után.) 10
A dominikánusok kolozsvári konventjének ebédlőterme 33
A dominikánusok kolozsvári konventjének káptalanterme 33
A nagyszebeni dominikánus kolostor 33
A karakórumi palota, ahogy Rubruk látta 144
Karakorum romjai 144

Mai képek Juliánusz útvonaláról.

Tamariszkuszhalmok a kirgiz pusztaságból 112
A kirgiz puszták egy részlete... 112
Félsivatagi kép a Turáni alföldről 112
Három tájkép Magna Hungáriából 128
Két tájkép Magna Hungáriából.. 129
Kirgiz jurta kívülről 113
Kirgiz jurta belseje tulipántos, kacskaringós díszítésű ládákkal 113
Kirgiz jurta szerkezeti rajza 72

Vegyes.

A kisbényi oszloptöredék 97
A bezdédi tarsolylemez 97
Az uralaljai magyarság művészetének emlékei 129
A dominikánusok címere 1
Szörnyetegek a középkori térképekről 77
A Beatus-féle térkép 75
Asztrakán éghajlatának diagrammja 67

Facsimilék.

A «Miscell. Arm. XV. t. 1.» jelű Vatikáni kódex részlete 49
A «Pal. Lat. 965.» jelű kódex egy lapja 64
A «Ricc. 228.» jelű firenzei kódex egy lapja 65

Oldal

A «Pal. Lat. 443.» jelű kódex egy részlete 80
A «Cod. Vat. 4161.» jelű kis kódex egy lapja 81
Ferrari Zs. könyvének címlapja . 161
IX. Gergely pápa bullája 48
IV. Ince pápa bullája 48

Szövegközti térképek.

Juliánusz útjának rekonstruktív vázlata Passuth-Marczali szerint 47

Oldal

A Juliánusz által leírt terület .. 83
Karakorum és környéke 120
A Juliánuszt követő szerzetes utazók útvonalai 121
A pannóniai magyarság négy hazája 139
Jeretány magyarjainak földje ... 157

Térképmellékletek.

A Prédikátorrend elterjedése hazánkban 1221—1936. ..... I.
Juliánusz első és második útvonala II.

Bendefy László dr. kutatásainak egyik legértékesebb részét

a kéziratos kutfők új feldolgozása

és ismertetése képezi. A szóbanforgó **hét kutfő közül háromnak a szövege ezideig teljesen ismeretlen** a szakirodalomban.

Tervbevettük, hogy a jövő év elején Bendefy dr. gondozásában kiadjuk a Juliánusz-kéziratok teljes szövegét új és hű feldolgozásban, amennyiben legalább 300 előfizetővel sikerül a kiadás anyagi feltételeit legalább részben biztosítanunk.

Tervbevett kiadványunk magyar- és latinnyelvű.

Tartalma:

Bevezetés — Introductio.

1. Fontes tabularici itinerum fr. Juliani.
2. Descriptio bibliographica manuscriptorum.
3. De itineribus fr. Juliani.
4. Textus manuscriptorum de codicibus:
   a) sg. «Miscell. Armar. XV. t. 1.» (Roma);
   b) sg. «Riccardianus 228.» (Firenze);
   c) sg. «Pal. Lat. 965.» (Roma);
   d) Textus editionis Hormayri. (München);
   e) sg. «Pal. Lat. 443.» (Roma);
   f) sg. «Cod. Vatic. 4161.» (Roma);
   g) sg. «D. Ii. 3. 7.» (Cambridge).
5. A szövegek új magyar fordítása.
6. A kiadvány mindegyik kódexből facsimiléket és Juliánusz útvonalának térképét is tartalmazza. Kiadványunk alakja nagy 8-a, terjedelme 80 oldal, kivitele elsőrangú. Előjegyzési ára **3.50 P.**

Nagyon kérjük *Nagyméltóságodat, Méltóságodat, Nagyságodat* ha szándékában van megrendelni kiadványunkat, *ebbeli szándékát velünk a szerkesztő címén mielőbb közölni méltóztassék.*

Teljes tisztelettel
a Kiadó.

Ne adja

a könyvet kölcsön olvasásra, hanem buzdítsa ismerőseit annak megvásárlására, mert ezzel méltó szolgálatot tesz

a legnagyobb magyar utazó és hittérítő emlékének.

A könyv minden fillérje ugyanis a Juliánusz-szobor-alapot gyarapítja.

A Prédikátorrend magyarországi tartományának kolostorai 1221—1936.

Főleg *Pfeiffer M.* kutatásai nyomán, azokat a legújabb adatokkal kiegészítve rajzolta *dr. Bendefy L.* A helységnevek után zárjelben lévő évszámok annak az okmánynak a keltét jelzik, amely legelőször szól az illető kolostorról. A mocsár- és homokvidékek rajza a XIII. századbeli állapotoknak felel meg.

Dr. Bendefy L.: Az ismeretlen Juliánusz c. munkájához.

Dr. Bendefy L.: Az ismeretlen Juliánusz c. munkájához.

Juliánusz utazásának térképe.

Saját kutatásai nyomán tervezte és rajzolta *dr. Bendefy L.* A fekete vonal a hős barát első, 1235—36. évi, a vörös pedig a második, azaz 1237—38. évi küldetésének útvonalát jelenti.